DEMOKRATİK UYGARLIK MANİFESTOSU

Abdullah ÖCALAN

ABDULLAH ÖCALAN SOSYAL BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

DEMOKRATİK UYGARLIK MANİFESTOSU

II. KİTAP

KAPİTALİST UYGARLIK

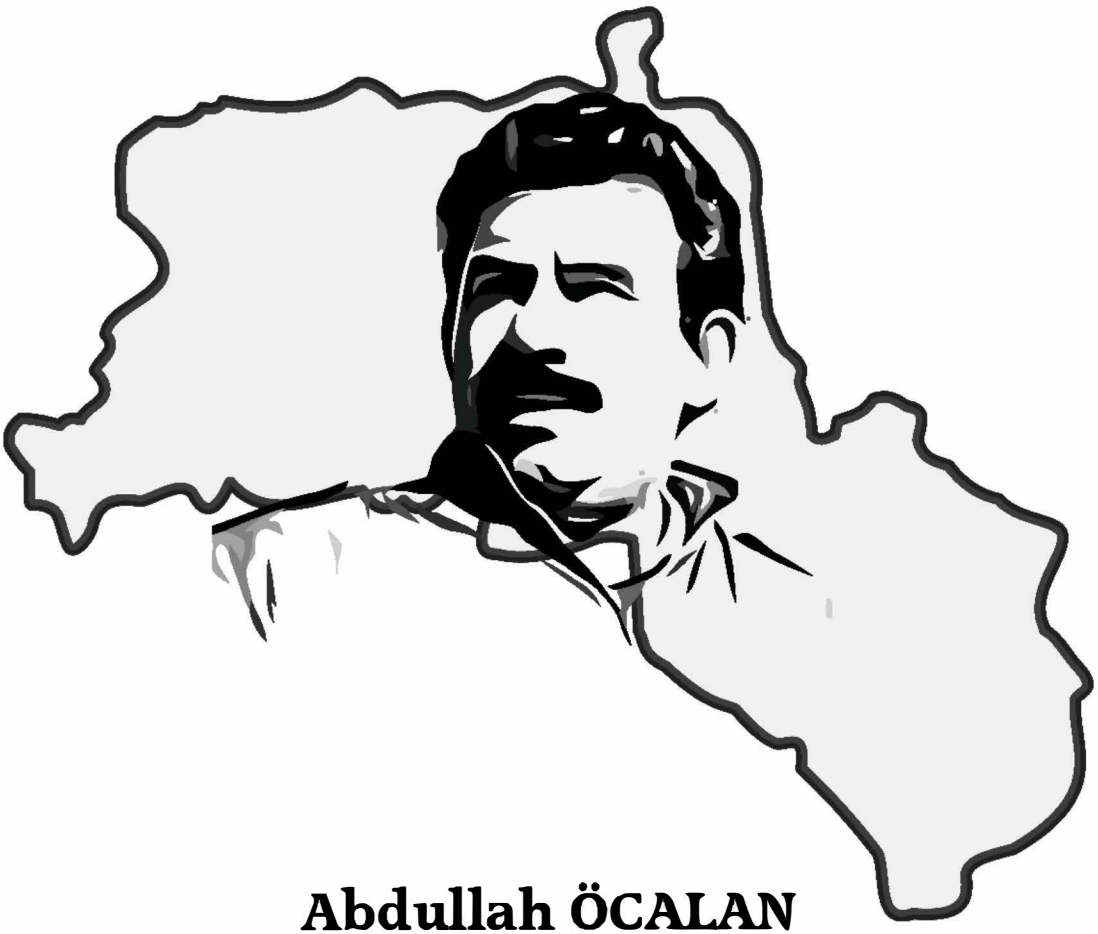

Abdullah ÖCALAN

ABDULLAH ÖCALAN SOSYAL BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

Basım Tarihi: 2013

Basım Yeri: Azadi Matbaası

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

BİRİNCİ BÖLÜM:
KAPİTALİZMİN DOĞUŞ ETKENLERİ-EV HIRSIZI- **19**
a-Akılcılık 22
b-Ekonomizm 43
c-Siyasal İktidar ve Hukukla İlişkisi 59
d-Kapitalizmin Mekanı 71
e-Tarihsel-Toplumsal Uygarlıklar ve Kapitalizm 82

İKİNCİ BÖLÜM:
KAPİTALİZM EKONOMİ DEĞİL İKTİDARDIR **101**
a-Kapitalizm Ekonomi Değil İktidardır 107
b-Kapitalizmin Ekonomi Olmadığına İlişkin Veriler 112
c-Kapitalizm Toplumsal ve Uygarlıksal Gerçekliğin Neresinde ve Hangi Zamanındadır? 118
d-Kapitalizm Doğarken Avrupa'nın Durumu 149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
MODERN LEVİATHAN: ULUS-DEVLET
–Tanrının Yeryüzüne İnmiş Hali- **155**
a-Ulus Gelişmesi, Ulus Olgusu 159
b-Devleti Tanımlamak 163
c-Kapitalist Uygarlık (Modernite) İdeolojisi ve Dinselleştirilmesi 172
d-Yahudi Soykırımı Kurbanlarının Anısına
-İbrani Kabilesinin Öyküsü- 180
1-Yahudiler ve Uygarlık 181
2-Yahudi İdeolojisi 186
3-Yahudi Milliyetçiliği 188
e-Kapitalist Modernitede İktidar 193

f-Kapitalist Modernite ve Ulus-Devlet 200

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
KAPİTALİST MODERNİTENİN ZAMANI 223
a-Tekelci Ticaret Kapitalizmi..... 225
b-Sanayi Devrimi ve Endüstriyalizm Çağı..... 232
c-Finans Çağı-Komutan Para..... 247

BEŞİNCİ BÖLÜM:
SONUÇ: DEVLETLİ UYGARLIK DEMOKRATİK UYGARLIKLA UZLAŞABİLİR Mİ? 265

Değerli Okuyucular,

Önderliğimizin, bir önder somutunda bir halkı yok etmeye odaklanmış olan İmralı sisteminin ağır işkence ve tecrit koşullarında, yok denecek kadar kıt olanaklarla kaleme aldığı **Demokratik Uygarlık Manifestosu'nun** halkımız ve insanlık için taşıdığı önem her geçen gün hak ettiği yere daha fazla yakınlaşmaktadır. Bu manifesto, aydınlattığı tarihimiz, belirlediği günümüz ve ışıklı kıldığı geleceğimizle temel güç kaynağımızdır. Salt bir ulusa ya da bir sınıfa ait olmayıp tüm insanlığındır. Bu kaynağı tüm insanlığın beslendiği bir kaynağa dönüştürmek yaşam ve mücadele gerekçemizdir.

Şimdiden büyük bir okuyucu kitlesine ulaşan beş ciltlik **Demokratik Uygarlık Manifestosu'na** dönük önemli görüş ve öneriler gelişmiş, bunlar hareketimiz tarafından özenle değerlendirilmiştir. Gelen görüş ve öneriler ışığında, Önderlik savunmalarının gözden geçirilmesi uygun görülmüştür.

Bu amaç ekseninde kurulan komisyonumuz tüm savunmaları gözden geçirerek belli noktalarda düzeltmeler yapmıştır. Düzeltmelerimiz içeriğe ilişkin değildir. Gramer, net olmayan tarihler ile farklı dillere çeviride sorun teşkil edecek kavram-deyim-atasözlerinin yazımı üzerinden bu düzeltmeler yapılmıştır. Düzeltilen cümle ve kelimelerin taşıdığı anlam özenle korunmuştur. Düzeltmeler yanlış algı ve değerlendirmelere mahal vermeyecek tarzda yapılmaya çalışılmıştır. Bu yolla, İmralı sisteminin tecrit ve imkânsızlıklar içindeki koşullarında bulunan Önderliğimize, yoldaşlığın gereği doğrultusunda bir cevap verme amaçlanmıştır.

Demokratik Uygarlık Manifestosu'nun bu haliyle hem okuyucu açısından daha sade ve anlaşılır olacağına, hem de çevirilerde kolaylık sağlayacağına inanıyor, selam ve saygılarımızı sunuyoruz.

1 Mayıs 2013
Redaksiyon Komisyonu

GİRİŞ

Kapitalist sisteme karşı savunmamı geliştirirken yapmam gereken ilk işlerden biri onun zihni formatlarından kurtulmaktır. Nasıl ki İslâmiyet'in her işe başlarken bir 'Bismillah'ı varsa, kapitalizmin de benzer kutsalları vardır. Mademki ondan kurtulmak istiyoruz, o halde her şeyden önce onun niyet duasını reddetmeliyiz. Kapitalizmin bu kutsallarının başında empoze ettiği 'bilim yöntemi' gelmektedir. Bahsedilen yöntem toplumsal yaşamın süzgecinden geçen ve insan toplumu var oldukça onsuz olamayacağı 'özgürlük ahlâkı' ve etiği değildir. Tersine, toplumsal yaşamı yadsıma temelinde anlamsızlaştırarak toplumun dağılmasına ve yozlaşmasına yol açan en gelişmiş kölecil yaşam zihniyeti, onu var kılan maddi ve manevi kültürüdür.

Bu zihniyet ve kültürden kurtulmaya çalışırken, temel argümanım KENDİMDEN başkası olamaz. Descartes, belki de pek farkında olmadan kapitalizme zemin sunan felsefesiyle her şeyden şüphe ederken en son kendisi kalmıştı. Kendisinden de şüphe etmeli miydi? Daha da önemlisi, nasıl o duruma düştüğüydü. Tarihte onun yaşadığı duruma benzeyen birkaç evre'nin bulunduğunu biliyoruz. Sümer rahiplerinin tanrı inşaları, İbrahim Peygamberin derin tanrıcıl şüpheleri (Sonuncu örneği Hz. Muhammed'in tanrı serüvenidir), İonya septisizmi bu konuda ilk hatırlanması gereken örneklerdir. Bu tarihsel aşamalarda hem içine girilen yeni zihniyet hem de ret gerektiren önceki zihniyetler toplumu köklü biçimlendirme ve tarzlara uğratma özelliklerine sahiptir. En azından temel paradigma sağlarlar. Eski köklü zihniyetin (İdeolojik yapısallık da denilebilir) uç veren yeni yaşam tarzı karşısında yetmezliğe düşmesi şüphenin esas nedenidir. Yeni yaşam için gerekli zihniyet kalıplarını geliştirmek ise çok zordur ve köklü kişilik sıçraması ister. Adına ister peygambersel çıkış, ister filozofik aşama, isterse bilimsel keşif diyelim, hepsi esas olarak aynı ihtiyaca yanıt aramaktadır. Yeni toplumsal yaşamın olmazsa olmazı olan yeni zihniyet kalıpları nasıl döşenecektir? Yaşanan müthiş şüphecilik bu ara aşamanın özelliğidir.

16. yüzyılda kapitalizmin kalıcı yükselişine beşiklik eden mekânda (yaklaşık bugünkü Hollanda'da) Descartes, Spinoza ve Erasmus'un müthiş yaşamları böylesi bir tarihsel aşamanın izlerini taşımaktadır.

Yaşam tarihimin başlangıcı olan 1950'ler, dönemin küresel kapitalist hamlesinin zirve yaptığı yıllardır. Mekânım halen çok köklü zihnî kalıpların kalıntılarının bulunduğu, neolitik çağla kent uygarlığının ilklerinin en uzun süreler halinde yaşadığı Toros-Zagros dağ sisteminin çerçevelediği ünlü Verimli Hilal'in en mümbit toprağı olan Mezopotamya'nın yukarı kısımlarıdır: Uygarlığa çıkış yaptıran dağ etekleri, görkemli adakların sunulduğu neolitik döneme geçişin (Urfa yakınlarında ilk örneği açığa çıkan, 12 bin yıllık büyük dikili taşların çevrelediği tapınak kültleri) temel alanları.

Kapitalist sistemin bekçileri tarafından çok sistematik tarzda, âdeta Zeus'un Prometheus'u Kafkas kayalıklarına bağlamasına taş çıkartır biçimde İmralı Adasında tek kişilik bir zindanda yaşamaya mahkûm edilmem kendimliğin sistem zıtlığını çözmeyi zorunlu kılmaktadır. Başka bir deyişle bu tarihî gerçekleri hatırlayıp yeniden çözümlemeden anlamı fark edemeyiz. Türkiye Cumhuriyeti'ne takılmamın İspanyol boğa güreşinde hep kırmızı şala saldıran boğanın durumundan pek farkı olmayacaktır. Şüphesiz burada Türkiye Cumhuriyeti bir boğa güreşçisine indirgenmiş, kendisine öyle bir rol biçilmiştir. Sürekli ve verimlice bu rolde oynatılmak istenmektedir. Ama bize, bana gerekli olan, bu vahşi oyunun gerçek sahiplerini tüm yaşam gerçekleriyle tanımlamaktır.

Toplumun bütünlüğünü ilgilendiren büyük yanılgılara düşmemek açısından, Karl Marks örneğini önemle göz önünde bulundurmalıyız. Marks'ın kapitalizmi çözmek ve ondan kurtulmak isteyen önde gelen bir kişilik olduğundan veya olmak istediğinden kuşku duyulamaz. Ama Marks'ın görüşlerinden esinlenen muazzam boyutlardaki toplumsal değişim hareketlerinin kapitalizmin en iyi hizmetçiliğini aşamadıkları genel olarak kabul gören bir görüştür. Bu anlamda aptal bir Marksist mürit olmayacağım açıktır.

Kendi kimliğimi tanımlamaya çalışırken temel parametrelerden hareket etme istemim anlaşılmaya değerdir. Nedir bunlar? Neolitiğe geçiş ve neolitik zihniyet kalıntıları ve yaşam alışkanlıkları, kent uygarlığına dayalı iktidar hiyerarşileri ve devlet kültleri ve nihayet tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak ölçekteki kapitalizm oyunu gerçekleri.

Daha alt bir katmandan da bahsetmek gerekir: İnsan türünün ayırt edici özellikleri; yaşam için sunduğu riskler ve kolaylıklar.

Bu satırları yazarken, kapitalizmin çizdiği meşruiyet sınırları kapsamında nasıl bir yerde tutulduğumun farkındayım. Bu sınırlar içinde yaşadığımı veya Prometeleştirildiğimi inkâr edecek değilim. Her saat yoğunlaştırdığım açılımlarla gücümün ve içerdiği anlamın farkındalığını geliştiriyorum.

Bilinen örneklerden yola çıkarsak, bir yandan Sasani iktidar kapısında Mani, İslâmik iktidar kapılarında İmam Hüseyin, Hallac-ı Mansur ve Sühreverdi, diğer yandan İsa geleneğinden yüzlerce aziz ve azize, ayrıca Buda geleneğinin dehşetinden kaçtığı iktidarın kurbanları, kilisenin engizisyon ateşlerinden geçenler ve kapitalizmin soykırıma kadar varan dehşetlerine maruz kalanlar yazılı kültürün tespitlerinin uç örnekleridir. Bu başat örneklerin ortak özellikleri yaşamın farkındalığında ısrarlı olmaları, yaşamla aralarına örülmek istenen perdeyi kaldırmak istemeleriydi. Suçları buydu.

Eğer yaşam-ölüm ikilemi müthiş bir açmaza düşürülmüşse, bunun nedeni kesinlikle toplumsaldır. Esas olarak ne önümüze serilen anlamıyla bir ölüm mevcuttur, ne de sürekli reklamı yapılan bir yaşamın yaşamla alâkası vardır. Simülasyonun yaşam gerçeğimiz haline getirildiğini (Yaşamın mekanik taklidi olarak anlaşılmalı) anlamak durumundayız. Yaşama en sıradan bir saygı duymak bile bu lanetli döngel çemberinden kurtulmayı gerektirir.

Altmış yaşıma dayandım. İlkokul öncesi diye tabir edilen yaşam meraklarım esas olarak aşılmadı. Halen o sınırlardayım. Kapitalizmin çizdiği sınırlarda büyüyemiyorum. O sınırlarda kalındığında âdeta ya sahtekârca bir yaşam ya cüce kalmak kaçınılmaz oluyor. Ya da hepsi: Simülakr, sahtekâr, cüce, aldatıcı, vicdansız, çirkin, cahil. Fakat yaşam tüm değerlerin üstünde tutulmak durumundadır. Doğru yaşamak isteyenin esas görevi de yaşamı anlamaktır. Anlayabilmek yaşamaktır, yaşayabilmek anlamak içindir. Bunun dışında kozmosun başka bir doğru yorumunun olacağını sanmıyorum. Gerçekleşmesi her ne kadar imkânsız denecek kadar zorsa da, mutlak anlamın yaşamı sürükleyen gerçeklik olduğunda ısrarlıyım. Hiçbir güç anlam gücünden daha güçlü olamaz veya anlam gücü karşısında sahte güç gösterisi durumuna düşmekten kurtulamaz.

Yine kendi gerçeğime dönmeliyim. Açıklamaya çalıştığım bu sözde yaşam parametreleri yaşam meraklarıma cevap olmaktan yoksun

oldukları gibi, derin kuşkulara düşmemin de esas nedeniydiler. Bunlardan sadece şüphelenmiyor, aynı zamanda tiksiniyordum.

Yaşamın anlamını savunmanın bittiği yerde veya anlamsızlık anlam diye sunulduğunda kanserli vakalar önlenemez hale gelirler. Bunun nedeni de kesinlikle toplumsaldır. Kanserin bir toplumsal hastalık olduğu tespiti antropolojinin sıradan gerçeklerindendir. Anlamsızlık hâkim olduğunda veya kör madde yığınlaşması hücreyi sardığında kanserleşme başlar.

Yöneltilen kimi sorulara yanıt vermek için bazı belirlemeler yapmam saygı gereğidir. Bu satırları yazmaya başladığımda, Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst yürütme heyetiyle kapitalist sistemin en üst heyeti olan ABD yürütmesi "PKK'yi ABD, Türkiye ve Irak Hükümetlerinin ortak düşmanı ilan ediyoruz" biçiminde bir açıklamada bulunmuşlardı. Bu açıklama karşısında tutulduğum yerin ve zamanımın anlamını daha derinliğine kavramam yaşam deneyimim gereğidir.

Şunu demeye getiriyorum: Kapitalist yaşam tarzı bana göre değil. Kimi zaman özensem de, bu tarz yaşam konusunda başarı yeteneğimin hiç olmadığının tamamen farkındaydım. Kocalığın kapitalizm öncesi hallerini ve bunları özümsemiş olan kapitalizmdeki halini yaşayan bir 'koca-erkek' olamayacağımın da farkındayım. Sistem açısından gülünç duruma düştüğüm söylenebilir. Ama ben sistemi korkunç kanlı, baskılı ve sömürülü görüyorum. Bu olguları içeren bir yaşamın tam bir iğrençlik ve tiksinti hali olduğunu saptamak, filozofik yaşamımın karşı parametresi veya paradigması gereğidir. Kendimi hiç abartmadığımdan eminim. Ama bir insan olarak kendimi savunmam hem en temel bir yaşam belirtisi, hem de toplumsal yaşamda iddialı olanlara karşı temel görevimdir. Eğer iktidarlarca çizilen anlamına katılmadığım, fakat yine de ciddiye alınması gereken anlamlı bir yurttaşlıktan bahsedeceksek, ona karşı görevli yaşamayı bilmek de bu ahlâkın gereğidir. Sorun yaşayıp yaşamamak değil, doğru yaşamayı bilmektir; doğru yaşamayı her ne kadar fazla başarmasak da, en önemlisi onun arayışından vazgeçmemek, o yolun yolcusu olmaktır.

Kapitalist sistemde tarihte hiç olmadığı kadar sözle eylem arasında kopukluktan da öteye geliştirilmiş bir ihanet var kılınmıştır. Bu sistemde sözler sanki hep eylemi yanlışlamak içindir. Hegemonik sistemin kulluğu somutunda eyleme daha önce hiç görülmediği kadar âdeta mekanik bir aygıt rolü oynatılmaktadır.

Küresel imparatorluk aşamasındaki kapitalizmin doğası çözümlenmeden, özgür yaşama ilişkin program ve form oluşturmanın her tür saptırmaya açık olacağı birçok tarihsel örnekten anlaşılabilir. Söylenecek her söz, yapılacak her eylem, diğer bir deyişle teori ve pratik rakibin sahasında kendisine rol biçemez. En azından dört yüz yıldır hegemonik bir hal alan kapitalistik modernitenin gelenekselleşen, en fanatik dinden daha çok kültleşen kavram ve uygulamalarına karşı en yetkin evliya ve peygamber duruşları ve Budistik yaklaşımlar geliştirilmeden, sistemin değirmenine aptalca su taşımaktan kurtulunamaz. Pek çok anti-kapitalist eğilim ortaya çıktı. Ancak bunların ezici çoğunluğunun kapitalizmin değirmenine aptalca su taşımaktan kurtulamadığı kanıtlanmış durumdadır.

Küreselleşmenin zirvesindeki kapitalizmi hiç de güçlü görmüyorum. Belki de en zayıf aşamasındadır. Aslında her zaman naif ve kırılmaya yatkındır. Gerçekleşemeyen de toplumun ona karşı doğru ve yetkin savunulmasıdır. Sadece bir benzetme olarak değil, gerçeğinde de toplumsal kanser hastalığı olarak tanımlayabileceğimiz kapitalist hegemonyacılık diğer kaderler gibi kader olarak yorumlanamaz. Kapitalizm en zayıf hegemonik sistem olarak değerlendirilmek durumundadır. Gerekli olan, tek bir kişilikte olsa bile, toplumsallığın doğru ve yetkince yaşanmasıdır. Tarihte hep yapılagelen, 'güçlü adam' veya 'hegemon'a karşı mücadelede kendileriyle aynı silahları kullanmaktır. Hem anlayış hem de eylem olarak yöntemde aynılık benzerini doğuracaktır. Olan da budur. Roma'ya karşı mücadelede birçok Roma doğmuştur. Daha da eskisi, orijinali olan Uruk sitesi halen kendini 'Yeni Irak' olarak doğurmaya devam etmektedir. Değişim çok az, tekrar çok fazladır.

Hegemonyayı abartmamak da önemlidir. Toplumlar hiçbir zaman iktidarı, sömürüyü ve baskıyı isteyerek benimsemedikleri gibi, iktidar olmaksızın yaşanmaz aşamasında da olmamışlardır. Şöylesi anlayışlardan da kurtulmak gerekir: 'Yepyeni toplum', 'art arda gelen benzemez toplum biçimleri' en içi boş kavramlardır. İnsan türünün varoluş tarzı olarak toplumlar gelişirler, ama benzer olarak.

Aşk eğer gözü körse, en aşağılık durumlara düşürebilir ve cehaletin en yoğunlaşmış haline götürebilir. İster iktidar ister cinsellik aşkında olsun bu böyledir. Anlamla yüklü olduğunda ise aşk bir 'Nirvana' değerindedir. Fenafillâhtır, gerçeğin içinde erimektir; enel-haktır,

adil ve özgür toplumun kendini hükümran kılması, yani tam demokrasi olma halidir.

Köy toplumuna teslim olmamakla doğru hareket ettiğimden eminim. Yanlış olan, kapitalistik moderniteyi ışık sanmaktı. Geç çözümlendiğinde, köy toplumu da olsa, henüz demokratikleşmemiş de olsa, hele hele ulus-devlet ve endüstri gibi temel kategorik aşamaların çok uzağında da kalsa, köy toplumundan radikal kopuşum büyük bir hataydı. Üzüntülerimin köklü bir nedeni de budur. Adını pek anmadığım babam bendeki yaşam enerjisini doğru fark etmenin yanı sıra, çok acı bir gerçeği yüzüme söylerken de en az anam kadar arifane davranıyordu. Bilgece söylediği "Öldüğümde bir damla gözyaşı bile dökmezsin" sözü hâlâ hatırımdadır. Eski dünyanın inanmışlarındandı. Emek dünyasındandı ve özü itibariyle demokrattı. Kapitalist tanrısallığın bende nasıl bu denli lanetli ve aldatıcı çekiciliğe yol açtığını hâlâ araştırıp duruyorum.

Karl Marks kapitalizmi daha çok pozitivist bir yaklaşımla çözümlemek istedi. Bu çözümleme de yarım kaldı. İktidar ve devlet konularına el bile atmadı. Bu yaklaşımda hiçbir zaman derinlik bulamadım. Sömürü olgusunu kavrıyorum. Ama o bana hep bir sonuç gibi geldi. İşe sonuçtan başlamak, pek çok eksiklik taşıyan bir yaklaşımdır ve politik olarak da tam bir savunmasızlık halidir. Aslında yanı başında 1848 devrimleri gibi bir devrim süreci yaşanıyordu. Burjuvazinin iktidara yürüyüşü kadar, senyörlerin dökülüşünü ve dönüşümünü çok iyi gözlemliyordu. Ekonomi-politik, felsefe ve sosyalizmle yoğunca ilgiliydi. Fakat toplumların ezici yoksul emekçi çoğunluklarını bir ahtapot gibi sarmalayan ve yeniden organize olan iktidar olgusunu kavramayı bir yana bırakalım, kendi sistematiğinin sonuçta ona alet olmasını bile engelleyemedi. Önerdiği teorik-pratik modelin kapitalist hegemonyacılığı beslediğinin farkında olmadı. Marksizm'den kaynaklanan reel sosyalizmin en son örneği olan Çin pratiğinin ABD hegemon kapitalizminin en güçlü dayanağı konumuna düşmesi bu farkında olamamayla yakından bağlantılıdır.

Kapitalist hegemonyacılığın bu denli güçlü olmasının en temel nedeni yol açtığı gönüllü kölelikteki yarıştır. Bugün ücreti yüksekse ücretli çalışmaya karşı olabilecek tek bir işçi var mıdır? Durum gerçekten hazindir.

Kapitalizmle mücadele üzerine yoğunlaştığımda, aklıma hep karı-koca ilişkisi gelir. Kocanın ortama göre karısına normal bir yaşam sunması durumunda bu kadını kocasına karşı mücadeleye çekmek ne kadar zorsa, dolgun bir ücret vermesi halinde işçiyi de efendisi kapitaliste karşı mücadeleye çekmek o kadar zordur. Özgürleşmeyi bir yana bırakın, basit bir ücret sınırında bile kapitalist efendi karşısında takla atan işçi, toplumsal çokluklara karşı artık efendisinin sistematiğinin bir uşağıdır. Hele işsizler ordusu çığ gibi büyürken, konumu güvencede olan bir işçi aynen devlet memuru kadar, belki de ondan daha fazla kendini güvencede sayar.

Kaldı ki, devlet bürokratı ne kadar proleterleşiyorsa, proleter saflarda da o denli bürokratlaşma vardır. Bir nevi burjuva soyluluğuyla feodal soyluluğun tepedeki karışımı, tabanda işçi-memur arasında gerçekleşmektedir.

Köy toplumundan beni mıknatıs gibi kendine çeken kent toplumu, çözümlenmiş haliyle benim için toplumsal sorunun esas mekânıdır. Toplumun içteki çürüyüşü kadar çevreden kopuşunun da baş suçlusu kent ve yol açtığı toplumsallıktır; daha doğrusu sınıflı-devletli uygarlık kentinin toplumudur. En ilkel klan toplumu bile yaşam karşısında kentin uygar toplumu kadar cahil değildir. Tersine, uygarlaşmış kent toplumu kapitalist aşamada tam bir çevre katliamcısına dönüşmüşse, bu durum herhalde bünyesindeki sistematik cahilleşmeden kaynaklanmaktadır.

Duygusal zekâdan kopmuş akıl ve anlamını çoktan yitirmiş cinsellik, kapitalizmin kanserojen gerçekliğinin temel göstergeleridir. İktidar için nükleer dehşete bel bağlamaktan tutalım, ucuz işçilik için dünyaya sığmayacak nüfus çoğaltımı sistemin özüyle, özellikle onun iktidar biçimlenişiyle ilgilidir. Dünya savaşları, sömürge savaşları ve tüm topluma karşı her düzeyde yürütülen ve toplumu kılcal damarlarına kadar etkileyen iktidar savaşımları sistemin iflasından başka anlama gelmez.

Liberalizm ve bireysellik sıkça kapitalizmin ana ideolojik ekseni olarak ileri sürülür. Ama iddia edebilirim ki, hiçbir sistem kapitalizmin ideolojik hegemonyası kadar bireyi kendine tutsak etme gücünde olmamıştır.

"Halen konuştuğun dil içerik olarak sistemin meşruiyetinden pek uzak değildir, sen de sistemin ürünüsün" denilebilir. Fakat içinde

bulunduğum mekân sistem karşıtlığına layık bir konumdadır. Derinden farkındayım ki, şahsımda iyi bir anti-kapitalist yargılanıyor ve yargılıyor. Doğaldır ki, bu yargılanma hukuku katbekat aşmaktadır. Sayısız halk kültürü dört yüz yıldan bu yana kapitalist hegemonyacılığın değirmeninde öğütülerek yok edildi. Doğup büyüdüğüm mekân âdeta bir eski kültürler mezarlığıdır. Kazsan her tarafından bir kültür fışkıracaktır. Mensubu sayılmam gereken, henüz kendini tam kavramsallaştıramamış olan Kürtler tüm bu kültürlerin mezar sessizliğindeki tanıkları gibidir. Tarihin neredeyse tüm ilklerini yaratan kültürlerin mezarlarının bile silinmeyle yüz yüze kalması büyük acı verir. Günümüzde Irak'ta yaşanan vahşet bir anlamda kültürlerin intikamıdır.

Ortadoğu kültürünü kapitalizme karşı savunmak gerekir. Şüphesiz oryantalizmi aşmadan başarılacak bir görev değildir bu. Yeniden İslâmcılık ise, tepeden tırnağa kadar oryantalizmin en kof bir türevidir. Oryantalizmi ve sağ ve sol yorumlarıyla birlikte İslâmizmi aştıktan sonra geriye ne kalır sorusu akla gelecektir. Asıl savunmam bu noktadan sonra geliştirilmek durumundadır. Aksi halde ben de çoktan bir kusmuktan ibaret bir sistem sözcüsü olmaktan elbette kurtulamayacağım. O bir savunma değil, papağanca tekrarlama olur.

Kapitalizmin zafer mekânı Kuzeybatı Avrupa sahilleri ve İngiltere Adasıydı. Kapitalizm zafer yürüyüşünü dört yüz yıldır dünya-sistem seviyesinde sürdürmektedir. Tökezlediği yer Ortadoğu kadim kültür merkezleridir. Aslında kapitalizmin kendisi bu kültürün en son inkârcı, hayırsız evladı konumundadır. Aralarındaki çatışma sanıldığından çok daha derindir. Şu an gerçekleşmekte olan acemiler savaşıdır. Âdeta İskender'le Üçüncü Darius'un kopyaları oynanmaktadır. G. W. Bush ne kadar İskender'se, Ahmedinecad da o kadar Darius'tur. Diyalektik çelişki çok derinlerde ve çok biçimlilik altında cereyan etmektedir. Çelişki sadece egemen klikler arasında dile gelmemektedir. Toplumun iktidar karşıtlığı da kapsamlı biçimde devreye girmiş durumdadır.

Şahsımda dile gelen veya dile getirmeye çalıştığım, iktidar karşıtlığının komple biçimleridir. Kapitalizmin kâr sızdırması bu biçimlerden sadece birisidir. Ona karşı olmak sosyalist olmaya yetmez. Kaldı ki, bu kendi başına bir başarı vaadi de olamaz. Tüm direniş ve özgür yaşam formlarını iç içe sözlü ve eylemli olarak âdeta bir orkestra stilinde icra

etmedikçe, ya 'Agade'ye Lanet' okumaktan ya da 'Nippur'a Ağıt' yakmaktanöteye gidemeyiz.

Yaşadıklarımı dostlarım ve yoldaşlarım ağır trajedi olarak da değerlendirmektedirler. Ama emin olunmalıdır ki, bu trajedi olmasaydı biz özgür yaşamı tanımayacaktık. Her şey beş para etmez bir durumdayken, nasıl birbirimizin yüzüne bakabilirdik ki! Babasının ölümüne bile gözyaşı dökemeyen bir evlat durumundayken, yaşamın hangi onurundan bahsedebilirdim? Yanlış anlaşılmasın; babamın öldüğü o yılda, ben ilk Kürdistan seferini özgür kimlik idealiyle Ağrı Dağı eteklerinde başlatmıştım. Serhatlı Kürtler bu yürüyüşün tek bir adımını bile hâlâ kutsallıkla anmaktadır. Fakat gerçekliğimiz yerinde yine ağır durmaktadır. Tam otuz beş yıldır devam eden, özgürlük yürüyüşünden de öteye âdeta maratonu diyebileceğim bu çıkış bu satırlarla kendini anlamlandırmaktadır. Her nefesi, her mekânı, her kişisi bir destan değerinde olan bu maraton nasıl sonuçlanacak?

İskender'inkine özgü ordulara sahip olsaydım ve zafer üstüne zafer kazansaydım bile, bu kesinlikle özgürlüğün zaferi olmayacaktı. Kaldı ki, çoğunlukla askeri zaferler özgürlük değil kölelik getirir. Ancak kendini, dostlarını ve yoldaşlarını savunduğunda bu zaferlerin bir değeri olabilir. Kendimi iktidar zaferine karşı savunmayı en az iktidara karşı savunmak kadar gerekli görüyorum. Ordularım olsaydı, onların zaferlerine karşı kendimi savunmayı en büyük cihat sayardım.

Gerçekliğimizde yaşam yerlerde sürünüyor. Mevcut haliyle anlamını tümden yitirmiştir. Müthiş bir yalan ve kendini kandırma, her yere sızmış bir çirkinlik ve baykuşlar kadar bile ötemeyen diller ortamındayız. Tek kişilik odamda tam dokuz yıldır dayanabiliyorsam, bu biraz da dışarının İmralı zindanından daha beter olmasıyla bağlantılıdır.

Genelde ana nehir olarak uygarlık sürecine karşı geliştirdiğim savunmam, kapitalist hegemonyacılığı çözümlemede daha derinlikli olacaktır. Sistemin sonuna gelindiğine dair birçok işaret olduğu kadar, gerçek bilge kişiler de aynı kanıda birleşmektedir. Sorun kaostan hangi sağlıklı, özgür, demokratik ve eşitlikçi çıkışların toplumsallaştırılacağında yatıyor.

Kapitalist sistem bile temelde kendini kendinden kurtarmaya çalışırken, toplumsallık inşalarına ne kadar dikkat etmemiz gerektiği anlaşılır bir husustur. Eğer iki yüz yıllık sosyalizmlerimiz bile kapital

tarafından asimile edilmişlerse, bu durumda herhalde büyük insanlık ideallerine sahip olan ve anılarına bağlılık gerektiren bu savaşçıların başına benzer bir akıbet getirebilecek lanetliler tayfasından olamayız. Daha da ötesi, Sokrates'i, Buda'yı, Zerdüşt'ü susmuş ve son sözlerini söylemiş sayamayız. Onları yaşamsal kılmak bize dün kadar yeni gelmedikçe, özgürlük felsefesinden hiçbir şey anlamamış sayılırız. Bir de inleyen insanlık var, onun acılarına yanıt olmadan; tüketilen bir doğa var, bu tüketmeyi durdurmadan; ihanete uğramış aşk var, buna bir cevap geliştirmeden hangi yaşamdan bahsedebiliriz?

Savunmamın bilimselliğine ilişkin olarak da söyleyebileceğim ilk söz, hangi bilimsellik sorusu olacaktır.

Eğer bilim esas olarak 'kendini bilmek'se, sanıldığının aksine, en çok da sistemin resmi ideoloji olarak benimsediği pozitivizm bu gerçeklikten uzaklaştırıcı rol oynar. Pozitivizmin çokça eleştirdiği din ve metafizik, belki de ondan daha fazla bilime, tabii ki başta insani bilimlere yakındır. Kaldı ki, tabii bilimler denilen disiplinlere derinliğine bakıldığında, bunlar da son tahlilde insani bilimler kategorisinden sayılır. Belki de en sığ metafizik ve dinin kendisi pozitivizmdir. İnsanlık tarihin hiçbir aşamasında bu denli zincirlerinden vahşice boşalmamış, yine bu denli kıskıvrak bağlanmamış, doğa ve toplum üzerinde bu denli iktidar icrasına girişmemişti. Bunların gerçekleşmesi ancak pozitivist din ve metafizikle mümkün oldu.

Kendini bilme sağlanmadıkça, girişilecek her bilimsel çaba en tehlikeli dogmatik din ve felsefelerle sonuçlanmaktan kurtulamaz. 'Kendini bilme' ile insan merkezci düşünceyi kastetmiyorum. Kozmos ve kaos'un ancak iç gözlemle, derin deneyimleri dışlamayan sezgilerimizle kavranabileceğini ifade etmek istiyorum. Özne-nesne ayrımına dayalı bilimin köleliğin meşrulaştırılması olduğunu yeri geldikçe göstereceğim. Öznelciliğin de kendini abartma veya aşırı küçük görmeyle aynı kapıya çıktığını kanıtlayacağım. Bilimsel objektifliğin en rezil kapitalizm ve hegemonya taraftarlığı olduğunu da aynı minvalde sergileyeceğim.

Bizim felsefemiz bir atın gözlerindeki anlamı sezmekten tutalım, bir kuşun sesindeki anlamı çözmeye kadar yaşamı bir bütün olarak algılar. Yaşlı bilgeye büyük saygıdan başlayıp, bir ceylan kadar ürkek bir genç kızın gözlerindeki arayışa yanıt olmaya kadar her şeye anlam yükler. Soykırımdan beter bir cinsellik anlayışının sonucu olan çocuk

yapımındaki büyük cehaletin insanda ve hegemonik sistemlerdeki nedenlerini çözümleyen ve yaşamın tüm evrim halkalarını kendinde çözmeye çalışan bir bilimi esas alır.

Kapitalizm bilimi geliştirmedi, kullandı. Bilimin iktidarın hizmetinde kâr amaçlı kullanımı sadece ahlaki olarak en kötücül durumlara yol açmakla kalmaz, Hiroşima'ları genelleştirir; anlamlı yaşamı bitirir. Medyatik yaşam ve simülasyon bilimin zaferi midir, yoksa yaşamın anlam yitimi mi? Burada teknolojiden, bilimsel keşiflerden bahsetmiyorum; bilimcilik dini olarak pozitivizmin bilim olmadığını açıklamak istiyorum.

Pozitivizmin bilimsellik hükümranlığından kurtulmadan, başta ulus-devlet olmak üzere hiçbir iktidar hükümranlığından kurtulunamaz. Pozitivizm çağımızın gerçek putçu dinidir.

Sonuç olarak, Descartesvari bir kuşkuculuk hastalığı zihnimi sürekli kemirip durdu. İnanılacak, bağlanılacak hiçbir değer tanımama durumuna düştüm. Bu, bendeki eski kültürün trajik yitimi kadar, karşımda bir dev -Leviathan- gibi yükselen kapitalist moderniteye erişemeyeceğim korkusundan kaynaklanıyordu. Kendime zar zor inanıyor, daha doğrusu ayakta durmaya çalışıyordum. Şüphesiz bu garip bir durumdur. Toplumlar bu durumlarda bir yolunu bulup üyelerinin beynini ve yüreğini bağlamasını bilirler. Garip olan diğer bir husus, bir toplumumun olduğuna da inanmayışımdı. Aile ve köye inancımı bu koşullarda kaybettim. Üniversiteye kadar okumam, devrimciliğim ve daha önceki dinciliğim hep dostlar alışverişte görsün kabilindendi. Keskin bir nihilist de değildim. Bir şeyi gönülden anlamıyordum ki, gereklerini köklü şekildeyerine getireyim. İşin daha da ilginç tarafı, başta öğretmenlerim olmak üzere çevrem beni zeki ve inançlı buluyordu. Bir nevi yarı deli olduğuma, yarı da olmadığıma emindim. Fakat bugün geriye dönüp baktığımda, bu uzun dönemin de pek yararsız bir dönem olmadığını fark ediyorum. Kopuş ve bağlanmama gerçeğe koşuşta beyaz sayfa açma ve zemin temizleme gibi bir anlamı da beraberinde taşır.

Kişiliğim bu özelliğiyle hegemonik sistemin yapısal krizini daha iyi tanımama katkı sundu. Tarihi de yorumlayacak gücü kazanmıştım. Kaotik ortamdan korkmak yerine ona anlam yükleme çıkış sağlamamda idealli kıldı. Dogmatik inançların, düz hatlarda ilerlemenin, bilimsel kesinlikler ve katı yasallıkların aynı hükümran zihniyetten

kaynaklandıklarını fark etmek son derece rahatlamayı getirdi. Doğanın işleyiş tarzının insanda kazandığı boyutları rahatlıkla sezebilmem bende tam bir bilinç patlamasına yol açtı. Korku ve şüphenin temelindeki kendine yabancılaşma aşıldıkça, gelişen yüksek algı gücü ve yorumlama yeteneği, her insani koşul için gerekli bilinç ve cesareti fazlasıyla veriyordu.

Derin araştırmalara ihtiyaç duymadan ve konjonktürel sürelere dayandırmadan da kapitalizmin kendisini bir kriz rejimi olarak değerlendirmek kapasitem dâhilindeydi. Kent, sınıf ve devlet temelli uygarlığın kapitalist aşaması, insan aklının son evresi olmak şurada kalsın, dayandığı geleneksel aklın tükendiği ve özgürlük aklının olanca zenginliğiyle ortaya çıktığı aşamaydı. Bu anlamda kapitalist modernite çağı umut çağı olarak yorumlanabilir.

KAPİTALİZMİN DOĞUŞ ETKENLERİ
EV HIRSIZI

Kapitalizmi, hakkında en çok söz söylenen ve eylem yapılan bir din olarak yorumlamak, doğru kavranmasına daha çok katkı sunabilir. Zafer kazandığı mekân olan Avrupa'ya özgü zihniyetin temsilcileri, hakkında çok söz söylemelerine ve eylem yapmalarına karşılık, her dinde görüldüğü gibi kapitalizmin varoluşsal gerçekliğini mistisize etmekten geri kalmamışlardır. Kapitalizme en karşıt güçler gibi duran Hıristiyanlar, sosyalistler ve anarşistler de bunlara dahildir. Avrupa merkezli düşünce ve akıl bir ekoldür. 16. yüzyıldan itibaren de bir dünya sistemi olarak hegemonya sürecini başlatmıştır. Şahsi yoğunlaşmama göre, bu öyle bir ekoldür ki, tanrısal sistemler inşa eden Sümer rahiplerinden çok daha fazla toplumsal gerçekliğin mistifikasyonunu geliştirme ustalığını göstermiştir. Batı Avrupa aklı ve düşünce sisteminde 'bilimsel yöntem' temel bir rol oynar.

İnsan da dahil, doğanın farkına varış olarak bilimden bahsetmiyorum. İnsanlığın ortak hazinesi olarak bilim hiçbir birey, topluluk, kurum ve ulusa mal edilemeyecek kadar anonimdir. Eğer illa bir tanrısal kutsallıktan bahsetmek gerekirse, bu anlamıyla bu unvanı bilime bahşetmek doğruya en yakın bir değerlendirme olabilir. Fakat 'bilimsel yöntem' Avrupa terminolojisinde farklı bir yere sahiptir. O, çağdaş diktatörün (her türlü totaliter ve otoriter dikta biçimleri) prototipidir; daha doğrusu rahme düşen tohumudur. Yöntem kelime olarak usul, yol, tarikat anlamına gelir. Başlangıçta olumlu olsa ve algı yeteneğine bir katkısı bulunsa da, uzun süreli bağlı kalındığında tam bir zihniyet diktatörlüğü rolü kazanır. Bilim adına yöntem konusundaki ısrar en tehlikeli diktatörlüğe götürebilir. Nitekim bilimsel yöntemin yalınkat savunucusu olan Alman ulus-devletçiliğinin faşizmi doğurması bu değerlendirmemizi doğrulamaktadır.

Şüphesiz Batı Avrupa'da bir zihniyet devrimi gerçekleştirilmiştir. Ama bunun Avrupa merkezciliğe yol açtığı biçimindeki yorum yanlıştır. Kaldı ki, bu devrim tüm öncüllerini Avrupa dışındaki zihinsel gelişmelerden almıştır.

Kapitalistik gelişmeyi Avrupa akılcılığına bağlamakta Max Weber sosyolojisinin önemli bir rolü vardır. Weber Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm adlı eserinde kapıyı bu teze aralamak ister. Kapitalizmin olu-

şumunda rasyonalitenin rolü belirleyici etkenlerden biri olmakla birlikte, rasyonalite ve hukuka indirgeme tek başına bu olguyu izah edemez.

Karl Marks sosyolojisinde kapitalizmin sistem olarak zafer kazanması ekonomik üretkenliğine bağlanır. Tüm üretim biçimlerinden daha üretken olması, artık-değeri geliştirip kâra ve sermayeye dönüştürme yeteneği kapitalizmin zaferine yol açmıştır. Tarih, politika, ideoloji, hukuk, coğrafya ve uygarlık-kültür gibi etkenlere çok az yer vermesi temel eksiklikleri olarak değerlendirilebilir. Ekonomik indirgemeciliğe kolayca dönüştürülebilen bir ekol olmaktan kurtulamamıştır. Şüphesiz sosyoekonomik izahların çözüm değeri yadsınamaz. Ama bunların diğer temel etkenler içindeki yerleri yeterli bir açıklığa kavuşturulamadığında, tüm bilimsellik idealarına rağmen dogmatizme kayma riski eksik olmaz. Çoğunlukla yaşanan da bu eksikliklerden kaynaklanan risklerin gerçeklik kazanması olmuştur.

Kapitalist gelişmeyi bizzat iktidara ve onun daha da görünür hukuki ifadesi olarak modern devlete bağlayan görüşler de az değildir. Toplumsal bütünlükler içinde iktidar hiyerarşilerinin kökleri çok eskiye dayanır. Maddi hayatın sevk ve idaresindeki rolleri temel etkenlerden biridir. Fakat zorun kendisi maddi hayatı, ekonomiyi, onun en uç noktası olarak kapitalizmi tek başına doğurma yeteneğinde değildir. Düzenleme, geliştirme ve engelleme rolleri hep iç içe olmuştur.

Kapitalizmin Kuzeybatı Avrupa'da zafer kazanması coğrafi etkenin, mekânın önemini gözler önüne serer. Amsterdam kentinin ona beşiklik ettiği çokça söylenir. Yine de diğer etkenler gibi coğrafyanın izahtaki payı sınırlıdır. Abartmadan yerli yerine oturtulması anlam değerini daha belirgin kılar.

Uygarlık ve kültürel etkenlere dayalı açıklamaların yorum gücü tartışmasızdır. Kapitalizm esas olarak uygarlıksal gelişmenin çürüme aşamasına denk gelmektedir. Benim daha çok ağırlık verdiğim tez budur. Ana uygarlık nehrinin okyanusa döküldüğü yer (sembolik olarak Amsterdam kıyılarındaki Atlas Okyanusu) bu sistemin de sonu olmaktadır. Şüphesiz sistem okyanusun ötesine taşınmış, ABD ulusdevletiyle yeni bir hegemonya altında küreselleşmenin zirvesine tırmanmayı başarmıştır. Fakat yaşamın aşırı simülakr ve medyatikleşme niteliği kazanması, gösteri ve tüketim toplumunun egemenliği, ekonominin arzuyu gidermek yerine azgınlaştırması, iktidarın tüm top-

lumsal kılcal damarlara kadar sızması, tarihsizliğin bizzat sistem ideologlarınca dile getirilmesi çürüme ve kaos niteliğini belirgince ifade etmektedir.

Tarihsiz, zamansız gerçeklik düşünülemez. Gelişim, evrim, çeşitlilik, farklılık oluşumu tarihle mümkündür. Sonul söz ancak bir biçim için söylenebilir. Hiçbir biçim sonsuzlaşma ayrıcalığına sahip değildir. Toplum biçimlenişlerinde sonsuzluk, kıyamete kadar, son peygamber, değişmez yasa, kesintisizlik, sonsuz ilerleme gibi kavramlara varmada daha çok düşünce ve inançların dogmatikleşmeleri, bununla kalıcı iktidar olma çabaları, ayrıcalıklı kesimlerin avantalarını sürekli kılma amaçları rol oynamıştır. Bunda propagandayla özgüven kazanma, çıkarları kalıcılaştırma esastır. Kapitalizmin merkezî ideolojisi olan liberalizmin tarihin son sözü olma ideası da aynı oyunun modernistik tekrarıdır.

Kapitalizmi tanımlarken değişmez, yaratılmış, tek merkezli bir düşünce ve eylemmiş gibi nitelendirmemek gerekir. Esas olarak toplumda artık-ürün potansiyeli geliştikçe yarıklara yerleşen fırsatçı kişi ve grupların bu toplumsal artıkları asalakça kemirerek sistematikleşen eylemliliği olarak anlaşılmalıdır. Bunların sayıları hiçbir zaman toplumun yüzde bir veya ikisini geçmez. Güçlerini fırsatçılıkları ve örgütlenmelerinden alırlar. Zaferlerini kendilerini mekân içinde daha iyi örgütleyerek, çatlakları gittikçe gelişen toplumsal aralıklarda bir yandan ihtiyaç nesnelerini kontrole alarak, diğer yandan arz-talep kesişmesinde fiyatlarla oynayarak gerçekleştirirler. Eğer resmi toplum güçleri kendilerini bastırmaz, bilâkis ihtikârlarından borçlanır ve karşılığında sürekli iltizamlarla beslerse, her toplum biçiminde marjinal olarak yer alan bu gruplar toplumun yeni efendileri olarak meşruiyet kazanabilirler. Uygarlık tarihi boyunca, özellikle tüm Ortadoğu toplumlarında bu tip marjinal tefeci ihtikâr grupları oluşagelmiştir. Sürekli toplumun nefretini kazanmalarından ötürü bu gruplar yarıklardan gün yüzüne çıkma cesaretini bulamamışlardır. En zorba toplum yöneticileri dâhil, hiç kimse bu grupları meşrulaştırma gücünü göstermemiştir. Bunlar sadece hor görülmekle kalınmamışlar, en tehlikeli çürütücü güç olarak değerlendirilmişler ve ahlaki olarak kötülük tohumu sayılmışlardır.

Batı Avrupa merkezli son dört yüz yılda yaşanan kadar savaş, talan, katliam, sömürü ve doğa tahribatının insanlık tarihinde başka bir

örneğine rastlanmaması hegemonik sistemle bağlantılıdır. Şüphesiz en büyük karşı mücadelelere de aynı coğrafyada tanık olunmuştur. Bu süreç insanlık için tümüyle bir kayıp olarak yargılanamaz.

Yapmak istediğim, Batının insanlığa kazandırdıklarını Doğunun kadim pozitif değerleriyle sentezleyerek anlamlı bir çıkışa bir demet ışık sunmaktır.

A- Akılcılık

Kapitalizmin doğuşunda akılcılık etkenine başat rol tanınır. Batı düşünce tarzı diye bir kategoriye de tanık oluyoruz. Akılcılık sanki Batı toplum biçiminin ayırt edici bir özelliğiymiş gibi sunulur. Diğer toplumların tarih boyunca akıldan yeterince nasiplenmedikleri bu varsayımın değer yargısıdır. Batı'nın aklını kullanarak bilimi yarattığı söylenir; bilimin de güç olduğu kanıtlanınca sistemin hegemonikleşmesi kaçınılmaz olur. Nitekim günümüzde bu akıldan kaynaklanan dört başı mamur bir hegemonik sistemle kuşatılmış bulunmamız söz konusu iddianın ciddiyetini gösterir. Ancak nükleer dehşet politikasıyla kendini ayakta tutan bu sistemin akıl tarzını tanımlayabilmek için aklın kendisini, dolayısıyla biyolojik tür olarak insanı ayırt edici özelliklerini tanımlamak gerekir.

Soruna iki yoldan yaklaşmak mümkündür: Biyolojik tür ve toplumsal gelişme olarak. Birbirini tamamlayacak tarzda iki yolu da kesiştirerek tanımlamaya ulaşalım.

1- Biyolojik tür olarak insanın zihniyetinden bahsetmek mümkündür. Konuya hâkim olabilmek için canlılar sisteminde, hatta mikro ve makro ölçeklerde, evrensel boyutlarda aklın ne anlam taşıyabileceğini sormalıyız. Atom-altı parçacıklar üzerinde yapılan düşünce kurgulamaları çeşitliliği ve farklılığı, bunlarla birlikte gelişmeyi açıklayabilmek için bir tür akıldan bahsetmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Atom çapında düşünülemeyecek kadar küçük bir mekânda ve yine düşünülemeyecek kadar büyük hızlar içinde sürekli birbirine dönüşen, olanca çeşitliliği içindeki gelişmeye yol açan parçacık ve dalga hareketleri evrendeki tüm gelişmelerin ana motorudur. Sadece atom-altı âlemde değil, fiziki ve biyolojik âlemlerde de çeşitlilik olarak gelişme bu kapsamda vuku bulmaktadır. Metafizik sınırlarda gezindiğimize dikkat edelim.

Benzer bir kurgulamayı makro evrene ilişkin olarak da yapabiliriz. Evrenin kendisi canlı-cansız, sonlu-sonsuz, benzer-farklı, madde-enerji, çekim-itim gibi temel kategorik varoluşların varoluşudur, yani bir bütündür. Atom-altıyla evren-üstü aynı bütünlüğün temel diyalektik ikilemidir. Zaman ve Mekân derinliğin ve genişliğin birlikteliği olarak gerçekleşmekte veya kendilerini anlaşılır, görünür kılmaktadır. Evren niçin vardır sorusu tam bir metafizik anlayışı çağrıştırır ama yersiz olduğu söylenemez. Fakat unutmayalım, bu soruyu soran insandır, o da toplumsaldır. Fenomenoloji duyumsadıklarımızın ötesinde bir varoluşu kabul etmez. Ne kadar duyumsuyor, hissediyor, hatta düşünüyorsak o kadar varız. Metafizik ise histe ve düşüncede yansıyan varoluşların kendisidir. Bu ikilemin baştan çıkarıcı özelliğinin farkındayım ve aşılması gerektiğini önemle belirtirim. Bu ikilemlerle evreni anlamak mümkün görünmemektedir. Düşünce-beden ayrımı yaşamın inkârına en çok yol açan felsefi, hatta dinsel saptırmadır. Evrenin böyle bir sorunu yoktur.

En ilkel canlının örgütlenmesinde bile müthiş bir zekâ unsurunu yakalamaktayız. İlk özelliği olarak, bu zekânın anlık süreler dahilinde kendini bölerek sonsuzlaşma eğilimine katıldığını görmekteyiz. İlk kendini var kılan hiçbir canlı yok olmamıştır. Bu canlının kendini var kılan ortamda direnişi, en son insan türündeki zekâ potansiyeline kadar bir gelişmeye yol açmıştır. Canlılığın tek bir hücrede gerçekleşmesindeki potansiyel nasıl oldu da insan gibi çeşitlenerek insan gibi müthiş zekâ sahibi bir canlıya kadar gelişebildi? Sadece canlı hücre için değil, en mikro evrenler için bile kendini çoğaltma, bunun için ortamdan beslenme, bunun için de yeterince korunma esastır. Atom-altı parçacıklar yok olmayacak denli çoklaşma, beslenme ve korunma sorunlarını belki de ancak bu mikro evren tarzında gerçekleştirebilirler. Dayandıkları sınırlar sonsuz çoğalma, beslenme ve güvenlik sınırlarıdır. Burada evrensel zekâ konusundaki arayışımızın cevabını bir nebze de olsa yakalayabiliriz. Bu evreni kendi dışımızda saymayalım. Her tarafımız bunlarla sarılı ve doludur. Çoğalma, beslenme ve güvenlik arayışımız belki de bu dünyanın (mikro evrenin) birleşik yansımış bir ifadesidir. Makro evren de belki aynı varoluştadır. Zaman ve mekânı zorlayarak sonsuzluk sınırlarında büyüme ve güvenli bir zekâ duruşunda mukarrerdir. Makro evrenin insan zekâsında yansıması da bir ihtimaldir.

Aşırı bir kurgulama içinde olduğumun farkındayım. Fakat insandaki potansiyel zekâlı durumu gökten zembille düşmüş gibi yorumlayamayacağımız da anlaşılırdır. Varoluştan, evrimden soyut bir zekâ ne kadar düşünülebilir? Zekâlılığı yalnız insana özgü bir özellik olarak düşünmek ne kadar gerçekçidir? Ölüm bile yaşamın, dolayısıyla varoluşun anlaşılabilmesi için zorunlu görünmektedir. Ölüm olmasaydı yaşamı fark edemeyeceğimizi kestirebiliyoruz. Değişmeden sonsuza kadar yaşamak özünde yaşamamaktır. Çünkü fark etmenin hiç olmadığı bir ortam hiçbir şeyin olmadığı bir ortamdır. Bu durumda bile ölüm aslında yaşamın gerçekleşmesi için kaçınılmaz gözükmektedir. O halde bir nimet olarak değerlendirilmesi gerekirken, neden sanki yaşamın sonuymuş gibi ölümden korkuyoruz? Ondan korkacağımıza, onun mümkün kıldığı yaşamı anlamak ve oradan sonuca gitmek, bana göre evrensel katılıma daha uygun gibi gelmektedir. Nasıl ölümün elinden kaçılmazsa, yaşamdan da kaçılamaz. Daha doğrusu, evrenin sırrını bu ikilemin çözümünde bulmamız yegâne amaç gibi gözükmektedir.

Peki, bu ikilemin çözümü gereği yaşamın en yetkin anlamına erişmekle gerçekleşen nedir? Bu soru bana hem yersiz hem de çok gerekli gibi gelmektedir. Evrenin sırrına vakıf olmak gibi tam bir bilme durumuna yaşamın sonul zaferi diyebiliriz. İster Kutsal Kitaplardaki cennet, ister Budizm'deki Nirvana durumu, isterse tasavvuftaki tam vecd hali yaşamın kutsanması ve sürekli bayramlaşma hali olarak yorumlanabilir.

Bazı Batılı düşünürler, bilinen gözlemlere dayanarak ancak gezegenimizle sınırlı bir yaşam ortamının tam bir tesadüf sonucu oluştuğunu ve güneş sisteminin tükenmesiyle birlikte hiç anlamı olmayan bir kozmogoni içinde yitileceğini dillendirirler. Bu da cehennem tasavvuruna benziyor. Kurgulamanın bu biçiminin dayandığı argümanlar da vardır. Fakat yaşamı çözme ideası en kısır kurgulamadır bu. Ne evreni tam biliyoruz, ne de yaşamın yetkin anlamını. Bu tür kurgulamalar için gerekçeler pek güçlü değildir. Dünyamız bile yeterince ortamı olmayan bir yaşama geçit vermediği gibi, vakti gelen her canlıya potansiyeli ölçüsünde yaşam ortamı sunacak kadar canlı ve adildir.

İnsan türünün oluş öyküsünü benmerkezli kılmamak önemli olduğu kadar, sıradanlaştırmak da evrenin müthiş döngüsüne saygısızlık

olmaktadır. En kötü metafizik insan olgusunu tüm evrenden soyutlayarak anlatma durumuna düşen pozitivizmdir. En kaba materyalizm olarak pozitivizmin kapitalizmle bağını ortaya koyduğumuzda, yaşama daha anlamlı olduğu kadar saygıyla yaklaşacağımız kanısındayım.

Sonuç olarak, biyolojik bir tür olan insanda en yetkin bir biçimde evrenin farkına varma şansına sahip gibiyiz. Bu potansiyelin farkında olmak ayrı, onu gerçekleştirmek çok daha ayrı aşamalardır. 'Her ne varsa insanda' söylemine dayanan Doğu düşüncesinde bu gerçeklik fark edilmiş gibidir. Tekrar belirtmeliyim ki, insan-merkezciliğe kaymış bir düşünce, canlı-cansız diğer tüm doğaları insanın hizmetinde görür ki, hiyerarşik, otoriter ve totaliter iktidar anlayışının felsefi zemini olan bu anlayışın yaşamdan en uzak kurgusal akla götürdüğü açıktır. Daha doğrusu bu aklın ürünüdür. Tersi gibi gözüken, insanı tüm doğanın başına bela gibi gören ekolojist bazı felsefeler de aynı kapıya çıkar. İnsanın tür olarak gerçekleşmesini doğanın başına bela olarak görmek çok kısır ve yaşamla bağı zayıf kurgulanmış bir felsefenin ürünüdür. İnsana kadar varmış bir evrime yetkin değer vermemek, yaşamla bağı ya çok zayıf ya da aşırı sömürü temelinde kurgulanmış sistemlerle bağlantılıdır.

İnsan sınırına varmış bir evrim, önümüze çok ciddi ahlaki sorunlar koyar. Buna geçmeden aklın toplumla bağını da tanımlayabilmeliyiz.

2-İnsan türü kendi zekâ potansiyelini ne denli toplumsallaştırırsa o denli açığa çıkarma özelliğindedir. Daha da önemlisi, insanın biyolojik yapısı toplumsallığı zorunlu kılmaktadır. İnsan hiçbir canlıda gözükmeyen bir toplumsallığa mecbur edilmiştir. Bir insan yavrusu ancak on beş yaşlarından sonra çocukluktan tam çıkabilir ki, bu süre toplum olmadan yaşanamayacak bir zaman dilimidir. Çocuk anneden çok zayıf olarak doğmaktadır. Diğer tüm hayvan yavruları günlük ve hatta çok daha kısa sürelerle yaşamlarını olanaklı kılabilirler. İnsan toplumsallığı çok karmaşıktır ve derinliğine kavranmayı gerektirir. Toplumsallığını yitirmiş insan türü maymuna yakın bir tür olarak ya kendini yeniden evrimleştirir; bu geriye doğru bir evrimleşmedir ki mümkündür ya da yok olur. Tüm canlılar hem tür hem de türler bütünü olarak kendilerine özgü bira adalığa ihtiyaç duyarlar. İnsan türüne özgü olan toplum bira adalığın çok üstünde varoluşsal nitelik taşır.

Toplumun ikinci doğa olarak kavramlaştırılması daha derinlikli bir yaklaşımdır. Toplumsallığın kendisi zekânın potansiyel olmaktan çıkıp

aktifleşme sürecine etkince girmesidir. Topluluk sürekli düşünce gerektirir. Toplumsal gelişme esas olarak düşüncenin gelişmesidir, onunla olanaklı hale gelmedir. Beslenme, çoğalma ve güvenlik artan toplumsallıkla birlikte daha çok gelişir. Daha açıklıkla belirtmeliyim ki, tüm canlılara özgü beslenme, çoğalma ve güvenlik unsurları aklın göstergesi ve öğrenmenin en katı içgüdüsel tarzıdır. Canlı hareketleri öğrenme hareketleridir. Genelleştirirsek, tüm evrensel gelişim zekâ ve öğrenmeyi çağrıştırır. İkinci doğa olarak toplum bir nevi birinci doğanın üst aşaması, onun yansımış halidir.

İkinci doğa olarak toplumsallığı çözmeden birinci doğaya öncelik veren düşünce ve eylem yapısında riskli bir sapma olduğu kanısındayım. Madem insan ikinci doğanın bir ürünüdür, o halde öncelik o doğanın kavranmasına verilmelidir ki insanı anlayabilelim. Bu nedenle birinci doğaya özgü bilimin objektifliğine ve ikinci doğadan bağımsız gerçekleştirilebileceğine ikna olmuş değilim. Bu bana hep bir sapma gibi geliyor. Fizik, kimya, hatta biyoloji biliminin ikinci doğa ve insana özgü bilimden bağımsız olmamaları gerektiğini düşünüyorum. Dinsel yasacılığın kıyılarında gezindiğimin farkındayım. Fakat açıklığa kavuşturulması gereken temel sorun, birinci doğaya özgü tüm yasalar ikinci doğa aracılığıyla insanda dile geliyor iken, acaba özne-nesne ayrımının bir anlamı var mı sorusudur. Bilenle bilinen ne kadar ayrıştırılabilir? Daha da yakıcı soru, bilenle bilineni özne-nesne biçiminde ikilem haline getirmek en temel sapma olmuyor mu? Birinci ve ikinci doğayı özne ve nesne olarak konumlandırmak, bana insana özgü tüm hatalı gidişlerin ve acısı çekilen tüm toplumsal süreçlerin temeli gibi gelmektedir. Bu mantık sistemi kapitalist sistemle tüm toplumu esaret ve sömürü altına alır. Daha da vahimi, aynı baskı ve sömürü mantığını tüm birinci doğa unsurları üzerinde yaymaktan çekinmez.

İnsan türünün trajik konumuna bir çözüm olarak devreye giren toplumsallık, kat ettiği gelişmenin belirgin aşamalarında hem toplum bünyesinde hem de doğal çevre üzerinde sorunlaşır. Sorunların başta ekonomi olmak üzere diğer belli başlı etkenlerini daha sonra tanımlamaya çalışacağımızı belirterek, zihniyet boyutundaki gelişmeleri yorumlayalım.

Biyolojik evrim sonucunda insan beynine erişen zihniyet gücünün toplumsal evrimle birlikte hem aktifleştiğini hem de ayrıştığını tespit etmek önemlidir. Toplumsallığın kendisinin âdeta uykudan uyanan ve

sürekli çalışan bir zihniyet durumunu mümkün kıldığını belirtmiştim. Zihniyetteki sürekli çalışma halinin karşılıklı olarak beyinsel gelişmeye de yol açması evrim gereğidir. Uzun süre gerektirse de, aktif toplumsal yaşam, zihniyeti geliştiren esas etkendir. Kişisel deha açıklamaları pek inandırıcı değildir. Her zekâ durumunun temelinde toplumsal özgünlük yatar.

İnsan toplumsal yaşamının çok büyük bölümünün avcılık ve toplayıcılık biçiminde geçtiğini, insanın kendine yakın türlerinkine benzeyen bir işaret diliyle iletişim sağladığını mevcut antropolojik bilgilerimizden çıkarsayabiliyoruz. Bu aşamada toplumsal kaynaklı ciddi bir sorundan bahsedemeyiz. Doğal evrim halen hükmünü icra etmekte ve dengesini sağlayabilmektedir. Zekâ seviyesi duygusaldır, daha doğrusu, zekânın duygusal karakteri hâkimdir. Duygusal zekânın temel özelliği reflekslerle çalışmasıdır. İçgüdü de duygusal zekâdır. Ama en eski (İlk canlı hücreye kadar gidilebilir) zekâ türüdür. Çalışma tarzı uyarılara karşı ani tepki göstermesi biçimindedir. Âdeta otomatik bir çalışma düzeni geçerlidir. Bu tarz, korunmayı en iyi gerçekleştirme işlevini yerine getirir. Bitkilerde bile bunu rahatlıkla gözlemleyebiliriz. En gelişkin biçimine insan türünde erişir. Beş duyulu bir zekâ gücüne erişme, aradaki koordinasyonla birlikte hiçbir varlıkta insandaki kadar gelişmemiştir. Şüphesiz ses, görme, tat gibi duyular birçok canlıda insandakinden daha çok gelişmiştir. Ama beş duyulu komple ve koordineli bir duruma erişmekte insan türü başattır.

Duygusal zekânın en önemli özelliği yaşamla bağlantısıdır. Yaşamı korumak temel işlevidir. Yaşamı koruma konusunda çok gelişmiştir. Bu yönü asla küçümsenmemelidir. Sıfır hatayla çalışır. Bunu anında cevap verme anlamında belirtiyorum. Bu zekâ türünden yoksunluk, yaşamı tehlikelere alabildiğine açık hale getirir. Yaşama saygı ve değer verme, duygusal zekânın gelişmişlik seviyesiyle bağlantılıdır. Doğa dengesini gözetir. Buna doğal yaşamı mümkün kılan zekâ da diyebiliriz. His dünyamızı tamamıyla bu zekâ türüne borçluyuz.

İnsan türünde duygusal zekânın komple gelişmesi, duyular arasında bağlantı kurma şansını arttırır. Ses, görme, tat duyuları başta olmak üzere, tüm duyular aralarında çağrışım kurarak zekâlı hareketleri geliştirirler. İşaret diliyle uzun süre idare eden insan toplulukları, konuşmanın fizyolojik koşullarının gelişmesiyle bağlantılı 'simgesel' dile erişebilmiştir. Simgesel dilin esası kelimelerle soyut düşünceye

geçiştir. İşaretler yerine kavramlarla anlaşabilme insanlık tarihinde büyük bir devrimdir. Artık yapılması gereken, insanın en zorunlu ihtiyaçlarını gideren nesneler ve olaylara ad vermektir. Ad verme büyük bir aşamadır. Çeşitli adlar arasındaki ilişkilerin kavramlaştırılması da beraberinde gelişir. Gerek adların temsil ettiği nesnelerin özellikleri, gerek aralarındaki işlevler fiil ve bağlaçlara yol açar. Cümle düzenine geçişle birlikte dil devrimi başarılmış olur.

Bu yeni bir düşünce biçimi demektir. Kelimelerin zihne yerleştirilmesi nesneler ve olaylar olmadan da haklarında düşünmeyi mümkün kılar. Kurgusal veya teorik zekânın başlangıcındayız. Bu muazzam bir gelişmedir. Beynin sol ön lobundaki kısım tamamen bu zekâ türüyle ilgili olarak ihtisaslaşır. Faydası kadar çok tehlikeli, zararlı durumlara da yol açabilecek bir zekâ türüyle karşı karşıyayız. Duygulardan kopuk çalışması temel özelliğidir. Kurgusal veya ANALİTİK DÜŞÜNCE'ye yol açan zekâ olarak da tanımlanabilir. Analitik zekâ veya aklın en önemli avantajı, gerektiğinde, kendini fazla yormadan tüm evren hakkında düşünmesidir; sınırsız hayal kurma yeteneğidir. Analitik zekâ müthiş bir imgeler dünyası oluşturur. Plan, tuzak ve komplo kurma yeteneği gelişir. Doğayı taklit ederek her tür icadı geliştirebilir. Planlı tuzak ve her çeşit komployla istediğine ulaşabilme yeteneği kazanması, toplum içinde ve dışında sorunların temel kaynağı olmasına neden olur.

Zekânın analitik ve duygusal boyutlarının iç içelik kazanması, kendilik olarak insana özgü büyük bir erdemdir. Fakat daha da önemli olan analitik zekânın hangi amaçla kullanılacağıdır. Toplum daha ilk aşamalarda bu ikilemi fark etmiş, buna verdiği yanıt temel örgütlenme ilkesi olarak AHLÂK'ı esas almak olmuştur. Toplumsal ahlâk olmadan analitik zekâyla baş edilemez. Örneğin kızgınlık hissine kapılan biri, analitik zekâsını biraz çalıştırarak istemediği, karşı olduğu her canlıyı, insan topluluğunu imha edebilir. Toplum ahlâkı olmazsa olmaz bir ilke haline getirerek bu tehlikeyle baş etmek istemiştir. Her topluluk kendi üyelerini müthiş ahlâklı yetiştirmeyi ilk görevi bellemiştir. Ahlâktaki temel ikili olan 'iyi ve kötü' ayrımı bu analitik zekânın işleviyle ilgilidir. Faydalı çalışırsa iyilik ahlâkı tarafından ödüllendirilir, zararlı olmaya başlarsa kötülük ahlâkı olarak mahkûm edilir. Daha doğrusu, kötülük her ahlâkta olmaması gereken şey olarak bastırılır, cezalandırılır. Ta ki iyilik ahlâkı başat hale gelene kadar.

Fakat toplumun bu hal çaresi bir türlü mutlak bir önleyici güce erişemez. Toplumsal yarıklarda her zaman kurnazlar, tuzak ve komplo peşinde koşanlar olacaktır. Kaldı ki, bunda temelde rol oynayan çok eski bir kültür de vardır: AVCILIK. Avcılık kültürünün ilkesi diğer canlılara karşı tuzak ve komplo kurmaktır. Hayvanlar, hatta bitkiler âleminde bile kökleri olan bir kültürdür bu. Bu kökler aynı zamanda analitik zekânın da biyolojik kökleridir. İnsan toplumunda daha farklı olan bu avcılık kültürü gelişen analitik zekâ ile birleşerek, onunla sentezlenerek, toplumsal bünyede ve çevre ekolojisinde erkenden bir katman, bir hiyerarşi oluşturma yeteneğini veya gücünü kazanır. Felaket böyle başlamıştır. Cennet-cehennem ayrımı analitik zekânın toplumsal hiyerarşi kurma gücüyle el ele gider. Hiyerarşik toplumda bir avuç 'güçlü erkek' toplumun üstünde kurulup cennete özgü yaşam tahayyülüne yol açarken, alttaki toplum için gittikçe derinleşen, ortaya çıkış nedeni anlaşılamayan cehennemin yolu açılır.

'Güçlü adam' karşısında ilk kurban kadın olmuştur. Yaşamla bağının daha güçlü olması, kadında doğal duygusal zekâyı daha gelişkin kılar. Çocukların anası ve acıyla yoğrulmuş bir emeğin sahibi olan kadın toplumsal yaşamın esas sorumlusudur. Yaşamın farkında olması kadar nasıl sürdürüldüğünü de daha çok bilmektedir. Toplayıcıdır; toplayıcılığı hem duygusal zekâsının bir sonucu hem de doğadan öğrenmiş olmasının bir gereğidir. Toplumsal birikimin uzun bir tarih boyunca ana-kadın etrafında gerçekleştirildiği, ana-kadının bir nevi zenginlik ve değer merkezi rolünü oynadığı antropolojik verilerdendir. Artık-değerlerin de anası olduğu kestirilebilir. Esas rolünü avcılık olarak belirleyen güçlü erkeğin bu birikime göz koyması anlaşılırdır. Bu birikim üzerinde hâkimiyet kurması halinde yüklü avantajlar sağlayabilecek durumdadır. Kadını cinsel obje durumuna düşürmekten tutalım çocukların babalığına, bir nevi efendiliğine geçmek, diğer maddi ve manevi kültürel birikimler üzerinde söz sahibi olmak hayli iştah kabartıcıdır. Avcılıkla kazandığı gücün örgütlülüğü kendisine egemen olma, ilk toplumsal hiyerarşiyi kurma şansını tanımaktadır. Analitik zekânın toplumsal bünyede ilk kötücül amaçla kullanımını ve sistematik hale gelmesini bu tip olgu, olay ve gelişmelerde gözlemleyebiliriz.

Kutsal ana kültünden baba kültüne geçiş, kurgusal zekânın kutsallık zırhına bürünmesini de sağlar. Ataerkil sistemin bu biçimde kök

bağladığı güçlü bir varsayım olarak ileri sürülebilir. Ataerkil zihniyetin olanca görkemiyle çıkışını Dicle-Fırat havzasında güçlü kanıtlarıyla tarihsel olarak da tespit edebiliyoruz. Söz konusu zihniyetin yaklaşık M.Ö. 5500-4000'lerde Aşağı Mezopotamya çıkışlı olarak tüm Mezopotamya'da yayıldığını ve başat toplumsal kültür haline geldiğini görüyoruz. Bu kültüre geçmeden, daha çok Yukarı Mezopotamya'nın dağ eteklerinde ve ovalarında ürün verimliliğine dayalı bir anaerkil toplumun milattan önce tüm mezolitik ve neolitik evrelerde başat olduğunu da özellikle arkeolojik kayıtlardan çıkarsamak mümkündür. Yazılı kültürde de bunun birçok ipucuna rastlıyoruz. Neolitik toplumda kadına dayalı din ve dil öğeleri hayli gelişkindir.

Toplumsal sorunun ilk defa ciddi boyutlarda 'güçlü erkek' etrafında giderek kültleşen ataerkil topluluklarda boy gösterdiğini söylemek mümkündür. Kadın köleliğinin bu başlangıcı, çocuklardan başlamak üzere erkeğin de köleliğine zemin hazırlar. Kadın ve erkek köleler başta artık-ürün olmak üzere ne denli değer biriktirme tecrübesi kazanırlarsa, o denli kontrol ve hâkimiyet altına alınırlar. İktidar ve otorite giderek önem kazanır. Ayrıcalıklı bir kesim olarak güçlü adam, tecrübeli yaşlı erkek ve şamanın işbirliği, karşı konulması zor bir iktidar odağı oluşturur. Bu odakta kurgusal zekâ, kendi zihnî hâkimiyeti için olağanüstü mitolojik bir anlatım geliştirir. Sümer toplumunda tarihsel olarak da tanıdığımız bu mitolojik dünya, tanrılaştırılan erkek etrafında yeri göğü yaratanlığa kadar yüceltilir. Kadın tanrısallığı ve kutsallığı alabildiğine alçaltılır ve silinirken, erkek egemen mutlak güç sahibi olarak belletilir ve muazzam bir mitolojik efsane ağıyla her şey hükmeden-hükmedilen, yaratan-yaratılan ilişkisine büründürülür. Tüm topluma ezici bir biçimde özümsetilen bu mitolojik dünya temel anlatım değeri kazanıp giderek dinselleşir. Artık sınır tanımayan bir kurgusal ve kurumsallaşmış zihniyet biçimiyle karşı karşıyayız.

Ortaya çıkan bu hiyerarşik ilişki düzeni, ataerkil kökenli mitolojik zekânın ve ondan kaynaklanan zihniyet kalıplarının tam bir meşruiyet kazandırarak gerçekleştirdiği ilk sömürü, baskı ve kurumsal otorite düzenidir. Değişik yoğunluk ve biçimlerde de olsa, çeşitli aşamalarda birçok toplulukta bu gelişmeye tanık oluyoruz. Baskı ve sömürüyü mümkün kılan zekâ duygusal olamaz. Analitik düzeye gelmedikçe ve avcılık kültüründeki tuzak oyunlarıyla bütünleşmedikçe, toplumsal

soruna yol açabilecek bir zihniyet düşünülemez. Bu zihniyet esas işlevini gizlemek için sahte efsaneler üretmek zorundadır.

Şüphesiz kurgusal zekânın duygusal zekâyla iç içe geçip çok olumlu düşünce gelenekleri ve kurumsallığı yarattığını söylemek de mümkündür. Tüm zihniyet dünyasını hiyerarşik iktidarlara atfetmek doğru olmaz. Bu nedenledir ki, çıplak kavgalar kadar amansız zihniyet kalıpları ve düşünce savaşlarını da bu süreçlerde yoğunca gözlemleyebilmekteyiz. İdeolojik savaş dediğimiz ve dinî, felsefi, etik, sanatsal birçok biçimde karşımıza çıkan olgular ve olayların kökenine böyle varabiliriz. Mitoloji ve dinlerde bolca rastladığımız çatışmalar, özünde bir ekonomik ve politik mücadeledir. Kapitalist zihniyete gelinceye kadar ekonomik ve siyasi iktidar savaşları kendilerini hep mitolojik ve dinî görüngüler örtüsü içinde yansıtırlar. Devlet hiyerarşik yapıların kalıcı kurumlaşmasını temsil eder. İktidar yapılarının bireysel temsilinin kurumsal temsile dönüşümü, tarihte uygarlık dediğimiz kentleşmeyle gelişen sınıfsal toplumla bağlantılıdır.

Kent ve sınıfsallık daha çok kapitalist sistemle birlikte kavramsallaştırılır. Fakat kökenlerini izah etmek daha da önemlidir. Çıkışı veya kökenleri açıklanmayan hiçbir toplumsal ilişki yeterince anlamlandırılamaz. Kent oluşumu henüz tam çözümünü bulmuş bir ilişki yoğunluğu olmaktan uzaktır. Kentin oluşumu en az kapitalizmin çıkışı kadar önemlidir ve açıklanmayı gerektirir. Kentin ön, proto-kapitalistik özellikler taşıdığını söylemenin yanlış kaçmayacağı kanaatindeyim. Nasıl ki pazar kapitalizmin beslendiği, üzerinde vücut bulduğu bir ilişki alanıysa, kent de pazarın gelişmiş ve kalıcılaşmış mekânı olarak tanımlanabilir. Konumuzla ilgisi ise, kurgusal zekânın en gelişkin mekânı, pazarı olmasına dayanır. Kentin kendisi, pazar niteliğinden ötürü analitik, soyut zihni gerektiren ve daha çok da ortaya çıkaran çok yoğun bir toplumsallaştırma aracı olan bir kuruluştur. Mitolojik ve dinsel dünyanın daha da akılcılaşması, bilimi hızlandırması kadar çarpıtması, beraberinde felsefeye yol açması gibi tarihsel gelişmeleri hızlandıran ilişki ortamıdır. Daha çok analitik zekâyla iş yapar.

Kavramların soyut dünyası ve sanata yansıması kenti daha da görkemli kılar. Duygusal zekâdan soyutlanmış ve sınır tanımayan spekülatif bir ilişki ortamında, her tür tuzak ve komployla muazzam bir imgeler dünyası toplumun zihniyetine enjekte edilir. Kent ortamında akıl gelişir. Ama bu aklın niteliği nedir? Aydınlığı mı, yoksa karanlığı mı

daha çok geliştirir? Bu sorulara henüz tam doğru cevaplar verilmemiştir. Kent toplumu savaş ve sömürü, iktidar ve sınıflaşma üreten başat ilişki yumağıdır. Kendi içinde toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan sınıf düşkünlerine yol açan kent, çevreye yönelik olarak da tam bir soykırım yapılanmasıdır. Kırsal temele dayalı toplulukların mitolojik ve dinsel ifadeleri de analitik zekâyla ilişkili olsalar bile daha çok pozitif rol oynarlar. Başta tanrıları olmak üzere inanç biçimleri duygu yüklü samimi dünyalarını yansıtır. Tanrıları dost, rahman, gafur ve merhametlidir; acıları azaltan, zorlukları kolaylaştırandır. Mitolojik ve dinsel formlar kentselleştikçe, tanrıları da soyut, sınayan, cezalandıran, hep kendine yalvartan sıfatlara bürünür. Acı çektirir, daha çok hükmetmekten hoşlanırlar. Bu formlarda esasta pazarda dolaşıma giren mal dünyasının başına gelenler yansıtılmaktadır. Pazar ve kent tanrıları iç içedir.

Sınıfsallık başta kan bağlarıyla olmak üzere hiyerarşik iktidar gruplarına bağlı olan klan, kabile, aile ve aşiret ilişkilerinin çözülüp parçalanmasıyla gelişir. Üst gruplar devletleşirken, alttakiler yönetilen gruplara dönüşür. Acımasız ve yabancılaştırıcı bir niteliğe sahip olan bu süreç duygusal zekânın gerilemesiyle bağlantılıdır. Ezilen sınıflar yönetici sınıf gruplarına bağlı oldukları oranda, onların zihniyet egemenliklerini de meşrulaştırarak kendi düşkünlüklerini onaylamış olurlar. Ezilenlerin en lanetli duruma düşme anıdır bu. Kendi müstebit sömürüsünü onaylama, her iki zekâdan yoksunlaşmanın dip noktasıdır. Zihniyetten yoksun olma toplum içinde en olumsuz durumu, deklase olma durumunu ifade eder. Tepede ne kadar kurbanlaştıran ve kullaştıran soyut bir kurgusal zekâ varsa, dipte de o kadar akıldan yoksun ve alık dilenci ve köle oluşmuş demektir.

Tarihi zihniyet açısından dönemlere ayırdığımızda, mitoloji ve dinsel aşamanın ağırlıkta olduğu ilk çağlar (M.Ö. 5000–M.S. 500'ler), din ve felsefenin sentezi olan teolojik ortaçağ (M.S. 500-1500'ler) ve felsefe ve bilimin ayrıştığı modern çağ (M.S. 1500 – günümüze kadar) biçiminde bir ayrıma gidebiliriz.

Mitolojinin dogmalaşması dini oluşturur. Mitolojiye tam olarak din denilemez. Din değişmez inanç ve tapınma biçimlerini gerektirir. Tamamen kurgusaldır. Kurgulara inanmak dinin temelidir. Dinin tek olumlu yanı, soyut düşünceye geçişte toplumda derin bir yarılmaya yol açarak bilimsel ve felsefi düşünceye zorlaması, istemese de ona

ortam hazırlamasıdır. Felsefi ve bilimsel düşünce dinsel düşünceyle diyalektik bağ içinde gelişir. Felsefe ve bilim dinin derin izlerini taşır.

Felsefe kurgusal yanı ağır basan zekâ kaynaklı olsa da, somutu sürekli gözlemle bağlantılandırır. Duygusal zekâyla bağını hepten kopartmaz. Soyutlama gücü en yüksek düşünce biçimidir. Bilime katkısı dinden daha önceliklidir.

Bilimin aslında felsefeden fazla farkı yoktur; deney temeli daha gelişkin felsefe olarak da yorumlanabilir. İkisi her iki doğayı gözlem ve deneyle anlamlandırmaya çalışır. Doğrusu da budur. Fakat dinin sorduğu niçin sorusuna yanıtlarının olmaması en önemli eksiklikleridir. Doğanın nasılını cevaplandırmak yaşamın yeterli yanıtı olamaz. Koca bir evreni niçinsiz, nedensiz, amaçsız varsaymak pek de arzu edilir bir yaklaşım olamaz. Yaşamın niçin'ine yanıtı olmayan bilim, sonuçta köleleştirici iktidara araç olmaktan kurtulamaz.

Bilimin felsefe ve dinden (niçin ve amaç sorunsallığına ilişkin olarak) ayrıştırılmasının kapitalistik zihniyetle çok yakından bağlantılı olduğunu güçlü bir tez olarak ileri sürmek durumundayım. Şöyle kanıtlayabilirim: Din ve felsefe, hatta mitoloji toplumun hafızası, kimliği ve kendisini zihnen savunma gücüdür. Çokça çarpıtılsa ve kendine karşıt kılınsalar da sosyolojik birer gerçekliktir. Tarihiyle, hafızasıyla bağı kopartılmış bir toplum ve böylesi bir toplumun bilimi ancak güncel iktidara hizmete koşturur ki, kapitalizmin yaptığı da budur. Kapitalizmde mitoloji, din ve felsefe neredeyse beş para etmez bir duruma düşürülmüştür. Neden? Cevap açıktır. Din, felsefe ve efsane toplumun yarıklarında pusuya yatmış kapitalist unsurları (tefeci, dengesiz fiyat farklarından yararlanan spekülatörler) binlerce yıl hep dışladıkları, kendilerine meşruiyet tanımadıkları için. Din, felsefe ve efsane toplumun düşünce sisteminde yerini koruduğu ve duygusal zekâ toplumda ağırlığını sürdürdüğü müddetçe kapitalizmin başat hale gelmesi olanaksızdır. Bu zihniyet -dolayısıyla ahlâk- ortamında hiçbir iktidar kapitalizme meşruiyet kazandıramaz ve dayanacağı bir sosyo-ekonomik düzen olarak savunamaz.

Sosyolog Max Weber, Hıristiyanlığın Protestan mezhebini kapitalizme zihinsel ortam hazırlayan ve ahlaki olarak kapitalizme geçit veren bir zihniyet dünyası olarak tanımlar. Gerçek payı olan bu değerlendirmeyi iki yönden eleştirmek mümkündür.

a- Protestanlığın kendisi en zayıf din demektir. Kapitalizm tarzı bilime de çok yakındır. Daha da önemlisi, milli dinler çağını başlatır. Milliyetçiliğin bir nevi ön aşamasıdır. Milliyetçilik ise kapitalizmin halis bir ideolojisidir. Avrupa'daki büyük din savaşlarına bu açıdan bakmak daha da tamamlayıcı bir anlama yol açar.

Kapitalistler dinselliğin en zayıf olduğu veya Protestanlığa yeni geçen coğrafyada (Hollanda, İngiltere, ABD) ilk defa zafer kazanma imkânı bulmuşlardır. Bu ülkeler aynı zamanda her tür mezhep sapkınlarının sığındığı mekânlardır. Burada dinin ortodoksisini savunmuyorum. Belirtmek istediğim, Hıristiyanlığın en zayıf ahlâkı olduğu için Protestan ahlâkının kapitalizme kolay geçit verdiğidir. Weber'den farkım bu noktadadır. Onun olumlu dediğini ben olumsuzluk olarak yorumluyorum.

b- Paradoks gibi gelse de, kapitalist zihniyet genelde dinsel zihniyetin uzun tarihsel yürüyüşünün sonul veya en zayıflatılmış bir aşamasında meşruiyet kazanmıştır. Ben bilimi kesinlikle kapitalistik gelişmenin bir ürünü olarak görmüyorum. Olan, talihsiz bir gelişme aşamasına denk gelmedir: O da bilimsel devrimle kapitalist ekonomik devrimin Batı Avrupa'da neredeyse aynı yüzyılda gerçekleşmesidir. Bu zamandaşlık kapitalist zihniyet inşacıları tarafından kapitalizmin bilimi doğurduğu biçiminde çok büyük bir yalanı gerçek yerine koymalarına fırsat sunmuştur. Bilime katkısı olan bireyler de elbette kapitalizmin hızlı gelişme içinde olduğu toplumlarda yaşıyorlardı. Fakat bu husus, kapitalizmin bilim adamlarını ortaya çıkardığı gibi bir totolojiye kesinlikle yol açmaz. Bilim adamlarının dinsel düşünceyle çelişkileri vardı, ama çoğunluğu kapitalist zihniyete de tenezzül etmez bir konumdaydı.

Söylenmesi gereken, kapitalizmin tıpkı mal ve para spekülasyonundan kâr-sermaye sağlaması gibi tüm düşünce biçimlerinden istifade ettiğidir. Tüm düşünce formlarını tartıya vurarak, çıkarına olanları yeni felsefe ve din okullarında istifleyip, liberalizm ve pozitivizm adı altında yeniden piyasaya sürmüştür. Daha da hazin olanı, yeni bir kumaş gibi müthiş bir kâr oranıyla satmayı, yani hakîm zihniyet durumuna getirmeyi, taşırma ustalığını veya kurnazlığını sergilemesidir.

Kapitalizmin zihniyet boyutuyla tanımlanması çeşitli açılardan yapılabilir. Başta yapılması gereken şey bu zihniyeti eklektik, her kalıba giren, aldatma riski yüksek, bir yandan en katı dinsel dogmalardan

daha dogmatik, diğer yandan en soyut felsefelerden daha saçma, spekülatif, putçuluğun bile asla içine düşmediği kadar sığ putçuluk olan pozitivizm ve liberalizm olarak tanımlamaktır. Kapitalizm bilimi pozitivizmle iğdiş edip inanç ve ahlâk dünyasına karşı çıkarırken, liberalizmle de toplumun canına okuyan bireyciliği soykırıma kadar tırmandıran ulus-devletçi tanrıya dönüştürmüştür. Hiçbir dinsel zihniyet kapitalizm zihniyeti kadar savaş, baskı ve işkence doğurmadı. Hiçbir toplum bireyinin zihni kapitalizmin zafer kazandığı toplumdaki bireyin zihni kadar sorumsuz ve çıkar düşkünü olmadı; bu kadar zalim, soykırımcı, asimilasyonist ve diktatör doğurmadı.

Mal ve para dünyası üzerine kurulan tekel sistemi olarak kapitalizm günümüzdeki finansçı zihniyetini inşa ederken, insan toplumunu hiçbir nemrut veya firavunun yapmayı aklından geçiremeyeceği zihniyet kalıplarına bağlar ve en aşağılık putları karşısında küresel insanlığı secdeye kapandırırken, ancak zihinsel iflas ve çürümeden bahsedilebilir.

Kapitalizmin zihniyet içeriğini biraz daha yakından gözlemlemek büyük önem arz etmektedir.

Öncelikle belirtmeliyim ki, kapitalizme ilişkin tek boyutlu tanımlamalar sistemin ağır etkisi altındaki zihniyet çalışmalarının bir sonucudur. En anti-kapitalist geçinen ve bilimsel sosyoloji yaptıklarını idea eden Marksistler ve anarşistlerde de bu tür yorumları görmek mümkündür.

Bizzat Marks'ın ekonomik altyapıyı tüm hukuki, siyasi ve ideolojik formların izahının kaynağına yerleştirmesi, belki de uğruna çok büyük savaşlar verilen sosyalizmin başarılı olamayışının temel nedenlerinin başında gelmektedir. İyi bilmek gerekir ki, hiçbir insan topluluğu zihniyet formunu uzun süre tanımadan ve denemeden, maddi hayat (ekonomik yaşam) tarzını inşa edip sistemleştiremez. Zihniyet gelişimini karanlıkta bırakarak yapılan sistem analizleri, bizzat bu sistemlerin hegemonyasına hizmet etmekten kurtulamaz. Zihniyet çok karşıt temelde oluşturulsa da bu böyledir. Verili hâkim sistemler bu hâkimiyetlerini öncelikle zihniyet ve siyasi kurumlaşmalarıyla garantiye alırlar. Maddi hayat ancak bu çerçevede düzenlenebilir. Marks'ın "Hegel diyalektiğini doğrultuyorum" ideası, sanıldığının aksine kendisinin doğrulanması değil vahim yanılgısıdır. Artık iyice anlaşılmıştır ki, metafizik düşüncenin doruk noktası olarak Hegel idealizmi Alman ulus-

devletine giden yolda temel kilometre taşlarından biridir. Daha öncesinde Luther (Protestanlığın ideolojik inşacısı) ve E. Kant (Katı nesnelciliğe karşı öznelciliği, kısmen ahlakiliği_dikkate alır) gelir. Paradoksal gözükse de, aslında Karl Marks da bu çizgiyi proleter, antikapitalist sistem adı altında sürdürmüştür. Sonuç, Alman ideolojisinin faşizm ve Hitler tarzı önderlikleri doğurması olmuştur.

Bu tehlikeyi zihniyet sorununda en iyi fark eden kişi de Alman Filozof Nietzsche olmuştur. Nietzsche tarzı zihniyet çalışmaları gerçek bir kapitalist modernite karşıtlığıdır. Geliştirilip siyaset felsefesi ve pratiğine dönüştürülememesi büyük bir eksikliktir. Daha sonra ortaya çıkan Fransız filozofların (Deleuze, Guattari, M. Foucault, vb.) ve İtalyan Gramsci'nin çabaları çok yetersizdir ve siyasi kurumlaşmaya dökülmemiştir. Reel sosyalizmin pratiğinde açığa çıkan şey, sol adı altında kapitalist modernizmle en azından yüz elli yıllık objektif suç ortaklığıdır. Sovyet Rusya ve Çin deneyimi bu yargımızı çarpıcı bir biçimde doğrulamaktadır. İlgili bölümlerde bu konuyu kapsamlı ele alacağım.

Özellikle ilk klasik öncüler olan Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'inkiler başta olmak üzere, anarşistlerin kapitalizmin doğuşuna yönelik eleştirileri birçok noktada daha aydınlatıcıdır. Anarşistler kapitalizmin ideolojik ve siyasi boyutlarını daha iyi görebiliyorlardı. Fakat doğru bir siyasi felsefeden yoksun olmaları ve düşüncelerini kurumlaştırmayı başaramamaları, ahlâk ve tarih konularından bihaber olmaları onları da son tahlilde kapitalizm için bir ideolojik meta derekesine düşürmüştür. Yine belirtmeliyim ki, yetkin siyaset, ahlâk ve tarih çalışmaları ve pratikleşmeyle bütünleştirilmeyen bir zihniyet çalışması karşıtı tarafından kullanılmaktan, ya yok edilmekten ya da asimile edilerek etkisizleştirilmekten kurtulamaz. Ne acıdır ki, antikapitalist zihniyet çalışmalarının başına gelen de Hıristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm başta olmak üzere tarihte pek çok örneği bulunan zihniyet çalışmaları ve akımlarla aynı kaderi paylaşmak olmuştur. Kuşkusuz bu öğretilerin boşa gittiğini ve kaderden kurtulmanın mümkün olmadığını iddia etmiyorum. Böyle olsaydı, zaten ne bu satırlar yazılır ne de özgürlük ahlâkına anlam verilirdi. Yaptığım bir eleştiridir.

Eğer günümüzde, daha doğrusu tarihsel bütünlüğü içinde tanımlandığı şekliyle uygarlığın son evresi olan kapitalizme ve tarihsel da-

yanaklarına karşı başarılı bir alternatif sisteme ulaşılmak isteniyorsa, tam bir bütünlük içindeki zihniyet çalışmalarının yol göstericiliğinde siyaset felsefesi, siyaset kurumlaşması ve maddi hayat eylemleri iç içe aşkla döşenmek durumundadır.

Kapitalist sistemin hegemonyasında siyasi ve askeri zorun yeri önemli olmakla birlikte, hegemonyayı esas ayakta tutan şey toplumun kültür endüstrisiyle teslim alınması, hatta felçli hale getirilmesidir. Denilebilir ki, sistemin etkisindeki topluluk zihniyetleri insana yakın maymun türlerinde olduğundan daha geri ve oynatılmaya müsait hale getirilmiştir. Hayvanat bahçelerindeki düzen, aslında tüm toplumun hayvanat bahçesi tarzında düzenlendiğine dair çok aydınlatıcı bir örnektir. Nasıl hayvanat bahçesindeki hayvanlar seyirlikse, toplumun da bir gösteri toplumuna dönüştüğü birçok filozofça tespit edilmiştir ve dillendirilmektedir. Başta seks endüstrisi, peşi sıra ve onunla iç içe spor ve sanat-kültür endüstrileri, geniş bir medyatik reklam kampanyasıyla duygusal ve analitik zekânın yoğun ve sürekli olarak bombalanması ve tamamen işlevsizleştirilmesi temelinde gösteri toplumunun zihniyet fethi tamamlanmıştır.

Bu toplum teslim alınmaktan çok daha kötü duruma düşürülmüş, sistemin dilediği gibi sevk ve idare ettiği toplumdur. Aslında faşizmin ilk gösteri toplumu deneyimi yenilmedi. Elebaşları tasfiye edildi. Fakat sistem soğuk savaş ve sonrasında gösteri toplumu ulus-devlet ve küresel finans şirketleriyle tüm topluluklara egemen kılındı.

Yaşanılan dönemde kapitalizmin toplumları maddi ve manevi olarak fethetmesi Sümer, Mısır, Hint, Çin ve Roma başta olmak üzere güçlü imparatorluk sistemlerinin toplumlar üzerindeki fethini katbekat geride bırakmıştır.

Hegemonyasının (daha önceki sömürgecilik ve emperyalizm aşamalarının) zirvesi olan imparatorluk aşaması objektif olarak kaotik özellikler taşısa ve çürüme belirtilerini yoğunca yaşasa da, kapitalist sistemin toplumla çok oynayarak, yani zihnî hegemonyayı içinden çıkılmaz hale getirerek bu çürümenin etkilerini telafi etmek istediği çok iyi anlaşılmak durumundadır.

Bu noktaya gelinmesinde cinselliğin endüstrileştirilerek sunulması belirleyici etkenlerdendir. İnsanlar başarıyı seks gücünde arar hale sokulmuştur. Hâlbuki cinsellik tüm canlılarda yaşamı fark etmede ve sonsuzlaştırmada öğretici bir etkinlik işlevindedir. Tek hücreli canlı-

lardan insan türüne kadar tüm canlılarda cinselliğin işlevini bu biçimde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla anlamlı ve hatta kutsaldır. İnsan toplulukları da tarih boyunca bu tarz bir yorumu esas almışlardır. Tüm antropolojik araştırmalar bu yorumu doğrulamaktadır. Eğer metalaştırılamayacak (endüstrileştirilemeyecek) bir ilişki veya ilişkiler varsa, bunların başta geleni cinsel ilişki olmak durumundadır. Çünkü yaşamın kutsallığı, yüceliği ve sürekliliğiyle ilgilidir; daha çok da saptırılıp diğer yaşamları tehdit etmeme sorumluluğuyla bezelidir.

Denilebilir ki, cinsel istismar sistemin en temel hegemonik araçlarındandır. Sadece metalaştırılarak dev bir endüstriye dönüştürülmemiş; aynı zamanda toplumda cinselliği hem yozlaştırmış, hem de Hint fallus tanrısallığını kırk kat geride bırakan bir erkek egemen cinsiyetçilik dini haline getirilmiştir. Bu yeni dinsel gösterge özellikle her erkekte oldukça etkili kılınmış, başta edebiyat olmak üzere sanatın başköşesine oturtularak tam bir uyuşturucu araca dönüştürülmüştür. Kimyasal uyuşturucular bu yeni cinsellik dini karşısında solda sıfır kalmıştır. Tüm toplum bireyleri medyatik reklam (sadece alelade reklam değil) kampanyalarıyla âdeta birer cinsel sapık haline getirilmiştir. Genç, yaşlı, hatta çocuk dahil herkes kullanılıyor. Kadın en gelişkin seks nesnesine dönüştürülmüştür. Kadın her zerresi seks çağrıştırmasa sanki para etmeyecekmiş gibi bir zihniyete mahkûm edilmiştir. Kutsal aile ocağı bir seks mekânına dönüştürülmüştür. Kutsal ana ve tanrıçalıktan geriye işe yaramaz, bir köşeye atılan 'kocakarılar' kalmıştır. Çok hazin ve acı verici bir durum... Suni döllemeyle birlikte kadının tam bir seks aracı olma süreci zirveye tırmandırılmıştır.

Tersi bir konum da sistem gereği varlığını dayanılmaz boyutlara taşımıştır. Özünde bir ataerkil toplum geleneği olan başta erkek çocuk olmak üzere çok çocuklu olma istemine bağlı olarak, sağlık tekniklerinin de devreye sokulmasıyla birlikte, alt tabaka kadınlarının rolü çocuk doğurma makinesine indirgenmiştir. Böylelikle zor olan çocuk yetiştirme görevi de yoksullara yüklenerek bir yandan genç işçi ihtiyacı gideriliyor, diğer yandan ailede içinden çıkılmaz bir yozlaşma yaratılıyor. Böylece bir taşla birkaç kuş vuruluyor. Üst tabaka kadın ve erkeği artık suni bebek, üvey evlat ve beslediği hayvanlarla evlat kavramını yozlaştırarak sözüm ona bu konudaki eksikliği giderirken, sonuna kadar seksi kalmaya çalışıp yeni seks dinini ritüelleştirerek kendilerinden geçiyorlar. Sonuç, altından çıkılamaz anlamsız bir nüfus

artışı, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir işsizlik ve kriz içindeki çevrenin insan yükünü taşıyamaz bir konuma getirilmiş bulunmasıdır. Bu sorunla nasıl baş edilmesi gerektiğini daha çok 'Özgürlük Sosyolojisi' adlı savunmamda işlemeyi düşündüğümü belirtmeliyim.

Kültürün endüstrileşmesi, diğer bir deyişle yaygın metalaşmış üretimi köleleştirmenin en etkin araçlarından ikincisidir. Kültür dar anlamıyla toplumların zihniyet dünyasını ifade eder. Düşünüş, beğeni ve ahlâk üç temel konusudur. Kültür unsurlarının sistem dâhilinde siyasi ve ekonomik iktidar tarafından kuşatılıp satın alınmaları yüzyılların işidir. Tüm uygarlık tarihi boyunca kültür unsurlarını bağlamayı meşruiyetleri açısından vazgeçilmez saymışlardır. Ekonomik ve iktidarsal erkler bu hususu erkenden fark etmişler ve tedbir almakta gecikmemişlerdir. Kültürün iktidarca asimilasyonu hiyerarşilerin kuruluş dönemlerine kadar gider. Esas yönetim aracıdır. Kültürel hegemonya olmazsa, ekonomik tekeller ve iktidar tekelleri yönetemezler. Zora ve sömürüye dayalı sistemler sadece zorla olsa olsa ancak kısa süreli talanlarla varlıklarını ayakta tutabilirler ki, talan edilecek bir şey kalmayınca ya birbirlerine girerler ya da yıkılıp dağılırlar.

Kapitalist uygarlıkta kültürün rolü hayatidir. Tüm toplumsal alanların zihniyet toplamı olarak kültür, önce asimile edilir (ekonomik ve siyasi iktidara uyarlama), sonra da yaygınca ve yoğunca tüm dünya topluluklarına (uluslar, halklar, ulus-devletler, sivil toplum ve şirketler) taşırılmak üzere bir endüstri haline getirilir. Edebiyat, bilim, felsefe, sanatın diğer alanları, tarih, din ve hukuk gibi belli başlı alanlar objeleştirilerek metalaştırılır. Kitap, film, gazete, TV, internet, radyo gibi araçlar bu endüstrinin metaları olarak işlev görürler. Burada kültürel metalar sadece dev bir maddi kazanca yol açmakla kalmazlar. Esas tahripkâr işlevlerini zihinsel tutsaklığı tarihte eşi görülmemiş boyutlara taşırarak, bu temelde sığırdan beter sınıf, ulus, aşiret ve her tür cemaat oluşturarak, anlamını yitirmiş, özcesi amorf, şekilsiz ve maymun iştahlı bir KİTLE yaratarak yerine getirirler. Baş mimarları ulus-devletler, küresel şirketler ve medya tekelleridir. Esas olarak para kazanmak ve tüketmek dışında toplumun hiçbir şeyi kendilerini ilgilendirmemektedir. En yoksullaştırılmış kesimler bile çok kazanarak bir günlüğüne bile olsa dilediklerince yaşama amacı dışında düşünemez kılınmışlardır.

Yoksullaştırmanın bir kültürel olgu olarak kullanıldığına dikkat edelim. Beğenmediğimiz ortaçağlarda bile yoksullaşma isyan nedeni olurken, bugünkü resmi kültürel hegemonya altında bir ücrete kavuşmanın amaç haline getirilmesi sistemin kültürel alandaki zaferini gösterir.

Sistemin kültür endüstrisiyle iç içe geliştirdiği seks endüstrisiyle birlikte sağladığı egemenliğin yol açtığı tutsaklığın en vahim yanı gönüllüce yaşanması, hatta özgürlük patlaması olarak adlandırılmasıdır. Bu durumun kapitalist yönetimin en güçlü dayanağı ve meşruiyet aracı olduğu kesindir. Kapitalizmin imparatorluk aşaması ancak kültür endüstrisinin geliştirilmesiyle mümkün olabilir. Dolayısıyla kültürel hegemonyacılığa karşı mücadele en zorlu zihniyet mücadelesini gerektirir. Bu sistemin fetih, asimilasyon ve endüstrileştirme ile yürüttüğü kültürel savaşına karşı mücadele hem içerik hem de form olarak geliştirilip örgütlendirilmedikçe hiçbir özgürlük, eşitlik ve demokrasi mücadelesinin başarı şansı yoktur. Bu yönlü sorunları da kapsamlı olarak Özgürlük Sosyolojisi' adlı savunmamda tartışmaya çalışacağım.

Spor daha başından beri topluma katılım için bir hazırlık oyunu olarak işlev kazanmıştır. Spor oyunları yaşama başarıyla katılım için düzenlenir. Bir nevi toplumsallığa alıştırma rolünü oynarlar. Buna karşılık Roma İmparatorluğu'nun çürüme aşamasından itibaren sporun yeni yeni endüstrileştiğini görüyoruz. Gladyatörlük kurumu böyledir.

Kapitalizm baştan itibaren amatör özünü yıkıp profesyonel bir mesleğe dönüştürdüğü spora da endüstrileştirmeyi dayatarak iktidarla bütünleştirmiştir. Metalaştırılan diğer önemli bir uyuşturma alanıdır. Topluma üstün moralli ve fiziki dayanıklılık temelinde katılım sağlamak yerine para kazanma, bunun için rekabeti çılgınca körükleme, toplumu pasif seyirciye dönüştürme geçerli kılınmıştır. Arena kültürü (aslanlara yem etme ve gladyatörleri birbirlerini öldürmeye zorlama) tüm spor alanlarına yayılmıştır. Rekor ve alkış iki hâkim imgedir. Takımı olmak dini ve felsefesi olmaktan daha önemli hale gelmiştir. Takım tutma tam bir hastalık haline getirilmiştir. Böylelikle yönetimler için kolay yönetmenin yetkin bir aracına daha ulaşılmıştır. Örneğin futbolun ulus-devlet yönetimleri için oynadığı rolü hangi din veya felsefe oynayabilir?

Kaba bir değerlendirmeyle seks, spor ve sanatın endüstriye dönüştürülmesiyle yönetim sanatının zirvesine ulaşıldığı söylenebilir. Seks, kültür-sanat ve spor endüstri haline getirilmeden küresel sermaye yönetimi, ulus-devlet iktidarı gerçekleştirilemez. Tekrar belirtmeliyim ki, olgu olarak cinsellik, kültür ve spor kendi başına kötülenip eleştirilmiyor. Toplumsal oluşum ve sürekliliğin en hayati alanları oldukları halde yozlaştırılıp endüstrileştirilmeleri eleştiriliyor.

Kapitalizmin zihniyet hegemonyasında temelde medya organlarınca yürütülen sanal dünya, diğer çok önemli bir zihinsel egemenlik aracıdır. Yaşamın sanallaşması, analitik aklın en uç sınırlara varmasıdır. Sanal olarak sunulduğunda, savaş gibi en dehşetli bir olayın tek başına ahlâkı yıkması işten bile değildir. İnsanın beden ve zihninin deneyimlemediği yaşama eskiden beri sahte yaşam denilmektedir. Sanal ismi takılmakla yaşam sahte olmaktan kurtulamaz. Burada sanal yaşamı olanaklı hale getiren teknik gelişim kendi başına suçlanmıyor; bir kere daha istismarı karşımıza çıkarıp bireyin zihnini felç eden özelliğiyle değerlendiriliyor. Başıboş teknoloji en tehlikeli silahtır. Kapitalizmin tekniğe hâkimiyeti ve milyarları yönetme ihtiyacı sanal yaşama zorlayan esas etkendir. Yaşam artık yaşanmıyor, sürekli sanallaşıyor, bu da bir nevi ayakta ölüm oluyor. Simülakrlar sanal yaşamın en somut halidir. Her olayı, ilişkiyi, eseri simüle etmekle insan bilgilendirilmez, aptallaştırılır. Tüm uygarlık eserlerinin taklidini yapmakla bir gelişme sağlanmıyor, taklit kültürünün hegemonyası gerçekleştiriliyor. Yaşamın özünde yatan farklılaşma asla tekrara dayanmaz. Tarih bile tekerrür etmez. Taklit, gelişmenin zıddıdır. Sanal yaşam ise sınırsız taklide dayanır. Herkes birbirini taklit ederek birbirine benzetilir. Böylelikle koyun sürüleri yaratılır. Finans çağı sanal yaşam olmadan yaşayamaz. Ancak sınırsız aptallaştırmayla yürüyebilir ki, o da sahte, sanal yaşamla gerçekleştirilir.

Buna karşılık vermek özgür yaşamın en temel görevidir. Özgür yaşamı tanımlamak ve örgütlemek toplumların ayakta durmaları için olmazsa olmazlardandır. Özgürlük sosyolojisinin en çok cevaplandırması gereken sorunlar bu sahadadır.

Sistemin sanal yaşama geliştirme konusundaki başarısını birkaç yönden yorumlayabiliriz.

Birincisi, toplumun ahlâk ve dinle işlevsel bağlılığını gevşetmesi, laik hukukla ahlâkı ve dini ikinci plana düşürüp toplumu kendine tabi

kılmasıdır. Sisteme hizmet ettikleri oranda dinin ve ahlâkın yaşamasına izin veriliyor. Hukuk ve laiklik özünde toplumsal denetimin kapitalist iktidara geçiş araçlarıdır. Eski toplumun hem aristokratik kesimlerini hem de serflerini kontrolüne almak, sermaye ve işgücüne alan açmak ve rezerv oluşturmak için dini ve ahlâkı laiklik ve hukuk silahlarıyla tasfiye ediyor. Tümüyle ortadan kaldırmıyor. Uygarlık tarafından yoğunca kullanılan araçlar oldukları için, 'uygarlığın son sözü' olarak kapitalist sisteme de çok lazımdır. Fakat ekonomik ve siyasi iktidarına ortak olmamaları, engel oluşturmamaları kaydıyla. Dinde reform ve hukuk devleti bu işlevle kapitalist modernitenin temel göstergeleri haline geliyor. Kapitalist ekonomi ve toplum haline geçişin iki temel aracı olmak gibi asli bir rol oynuyorlar. Sistemin zihniyet problemlerinin çözüm aracıdırlar aynı zamanda.

İkincisi, 'bilimsel yöntem'i kullanmasıdır. Nesne-özne ayrımı zihniyet hegemonyasının âdeta kilididir. Görünüşte bilimsel yöntemin vazgeçilmezi olan nesnellik ilkesi, aslında öznelliğin hâkimiyeti için gerekli bir ön aşamadır. Yönetmek için özne olmak gerekir. Doğal olarak yönetilenlere düşen rol de nesne olmaktır. Nesne olmak eşyalaşmak, eşya gibi yönetilmektir. Eşya, dolayısıyla doğal olarak nesne, öznenin dilediği gibi yönetme erki haline gelişinin yöntemsel ifadesidir. Hem de bilimin amentüsü olarak. Özne-nesne ayrımının Eflatun'a kadar giden bir kökeni vardır. Eflatun'un ünlü 'idea'lar dünyasıyla basit yansımalar ikilemi benzer tüm ayrımların temelidir. Bunun mitolojik temelini ise harikulâde biçimde Sümer ve Mısır toplumlarında gözlemliyoruz. Üstte hiyerarşinin tanrısal yükselişi, yüceltilişi, alttakilerin ise kullaştırılması asli kökenidir. Yaratan-yaratılan, yönetenyönetilen ikileminin zihinsel ifadesi tanrı-kul, kelâm-eşya, mükemmel idealar-basit yansımalar biçiminde gelişe gelişe özne-nesne ayrımına varıyor. Ruh-beden ayrımı da bu kapsamdadır. Bunun siyasi anlamı demokrasinin inkârı, oligarşi ve monarşinin önünün açılmasıdır.

Kapitalizmle analitik zihnin en hilekâr ve komplocu biçimlere büründüğünü iyi anlamak gerekir. Borsa bu gerçekliğin en çarpıcı ifadesidir; spekülatif (kurgusal) zekânın müthiş kâr getiren alanıdır. Spekülasyon ve kurgusal zekâ sistemde ikiz kardeş haline gelirler. Politik ve askeri alanda da öyledir. Savaş hilekârlık ve kurnazlık üzerine kuruludur. Avcı kültürünün zirvesi oluyor. Kurgusal zekâ borsa, politika ve askerlik alanlarında bugüne kadar görülmemiş ölçüde manipülasyon

ve komplo aracı haline gelmiştir. Vicdan ve duyguya zerre kadar yer vermez. Bir alanda nükleer bombalar ve diğer dehşet bombalarıyla canlar kavrulurken, diğer bir alanda birkaç günde ter dökmeden milyarlar kazanılabilir. Denilebilir ki, kapitalizm zihniyetini bütün çıplaklığıyla borsa, politika ve savaşta açığa vurur. Kapitalizmin kâr uğruna çiğnemeyeceği hiçbir insanlık değeri ve duygusu yoktur.

Hâlbuki yaşamın olmazsa olmazı duygusal zekâdır. Bu zekâ türünden kopuldukça, yaşamın anlamı giderek silinir. Ekolojik felaketler yaşam üzerindeki tehlikeyi bir nevi kıyamet haberi verir gibi vermektedir. Bunun sorumlusu çarpık kullanılan kurgusal zekânın dil, iktidar, kent, devlet, bilim ve sanatla beslene beslene küresel Leviathan (küresel sermayenin dünya imparatorluğu) haline gelmesidir. Bu canavarı durdurmak, duygusal zekâlı ve çok kapsamlı çabaları gerektirir. Onu zararsız hale getirmek için özgür yaşam üzerindeki baskısını püskürtmek gerekir. O gezegeni yaşanmaz hale getirmeden, onu yaşayamaz hale getirmek gerekir. Özgürlük sosyolojisinin temel görevi bu yaşamsal eylemin teorik bakışına erişmek ve doğru yapılanmasını başarmak olacaktır.

B- Ekonomizm

Kapitalizmin doğuşunu ekonomik gelişmenin doğal bir sonucu sayan görüşler bu gruba girer. Özellikle Marksizm bu açıdan bir nevi ekonomizme indirgenmiştir. Öyle ki, kapitalizm sanki bir ekonomik modelmiş gibi algılanmıştır. Ekonomi-politika âdeta sosyal bilimlerin başköşesine oturtulmuştur. Adı üstünde, modern devletin oluşumunda ekonomik yaşama ilişkin alınan bazı kararlar bilim olarak disipline edilmiştir.

Kapitalin, yani kâr getiren sermayenin pazarda oluşan fiyat istismarına dayalı olarak gerçekleştirilmesi bu görüşün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Sanki tarih, toplum, iktidar ve bir bütün olarak uygarlıksal gelişmeden ayrı bir kapitalist gelişme mümkünmüş gibi bir eğilim belirmiştir. Paradoksal olarak en çok anti-kapitalist geçinenler kapitalizmi hak etmediği bir konuma oturtarak, sözde kapitalizme karşı savaşmış oluyorlar.

İngiltere kökenli ekonomi-politikacıları anlamak mümkündür. Kapitalizmin zafere ulaştığı ülkenin ekonomi-politikacıları olarak yeni ekonomiyi modelleştirmeleri beklenebilir. K. Marks'ın bu model üze-

rinde yoğunlaşması, İngiliz ekonomi-politikacılarının eleştirilmesi açısından önemli ve oldukça açıklayıcı olmuştur. Talihsiz olan, Marks'ın eserinin yarım kalması ve ardılı Marksistlerin de onu tamamen karikatürize etmeleridir. İktidar ve devletle kapitalizmin ilişkisini sistemli tarzda çözümlememesi Marks'ın en temel eksikliği olarak belirtilebilir. İdeolojinin rolünü belirlemeye çalışmıştır. Kapitalizmin zihniyetine ilişkin yaklaşımları yer yer güçlüdür. Fakat esas yanılgısı, çoktan entelektüel ortama damgasını vurmuş Aydınlanmanın gözde ideolojisi olan pozitivizmin bakış açısını esas almasıdır. Fizik bilimi gibi toplumsal bilimin de yapılabileceğine dair görüşe kanidir, inanmıştır, bundan kuşkusu yoktur. Bu yaklaşım çok değerli olan Kapital çalışmasını kısır kılmış, bir araştırmadan çok bir din kitabı gibi yorumlanmasına yol açmıştır. Müritlerin yapacağı işler de bellidir. Lenin'in emperyalizm, tekelci kapitalizm ve devlet-devrim yorumları Aydınlanma felsefesini aşamamış çabalardır. Yine birçok katkı sunan görüşüne rağmen kapitalist moderniteyi aşacak kapasiteyi ortaya koyamaması Sovyet deneyiminin başarısız kılınmasında baş etkendir.

Anarşistlerin kapitalizm hakkındaki yorumları da ekonomi ağırlıklıdır. Kapitalizm ekonomik olarak mahkûm edilirse sanki yıkılacakmış gibi bir eğilim içinde olmuşlardır. Pozitivizmle sakatlanmış anlayışlar: İşte bilimin kanunları vardır, ekonomi de bir bilimdir, dolayısıyla onun da kanunları vardır. Bu kanunlara göre, bunalım üretmesi nedeniyle kapitalizm yaşayamayacak bir sistemdir. Yapılması gereken, bu kanunların işleyişini hızlandırmaktır. Sonuç, kapitalizm yıkılacak, komünizm kurulacaktır! Bu görüşlerin temelinde toplumsal gerçekliğin doğru tanımlanmaması yatar. Toplum genelde Aydınlanma ideolojilerinin öngördüğünün çok dışında işleyen bir sistematiğe, hatta kaosa sahiptir. Ekonomisi de dahil tüm zihniyet ve kurumsal yapılarıyla toplumun pozitif diye tabir edilen bilimlerin kendisiyle ilgili tanımlarından nitelikçe farklılık arz etmesi kadar eylemli halinin de çoğunlukla kaos niteliğinde olması, çok farklı yaklaşımlarla çözümlenmesini ve buna bağlı olarak eylemler geliştirilmesini gerekli kılar.

Bu eleştirilerin ışığında ekonomi ile kapital, yani sermaye düzeni arasındaki bağlantıları daha anlaşılır kılabiliriz. İlk yapılması gereken tespit, paradoksal gibi gözükse de, kapitalizmi ekonomi saymamaktır. Kapitalizmi bir siyasi rejim olarak çözümlemek, bizi muhtevasındaki kârı kavramaya daha çok yakınlaştıracaktır. Burada iktidar ve

devlet indirgemeciliğine düşmemek önemlidir. Yani ekonomizmden iktidarcılığa savrulmayacağız. Sosyolog Max Weber eğer Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm adlı değerlendirme yerine kapitalizmi bizzat bir tarikat gibi yorumlasaydı, izah şansı daha da artardı. Fernand Braudel, pazarda oluşan fiyatlar üzerinde tekel kuran özelliğiyle kapitalizmin doğuşunu izah etmek ister. Marks'ınki de dahil, hepsi de önemli çözümlemeler olmakla birlikte, hep ekonomik bir izah zorunluymuş gibi yaklaşmaları temel eksiklikleridir.

Bana göre kapitalizm başından beri askeri-siyasi-kültürel olarak örgütlenmiş, başta maddi birikimler olmak üzere toplumsal değerleri gasp etme kurnazlığını örgütleyen eski bir geleneğin 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da giderek hâkim bir toplum biçimlenmesi haline gelmesidir. Güçlü adamın etrafında topladığı ilk çapulcu grupla anakadın etrafında oluşan toplumsal değerleri gasp etmesi geleneğinin modern halkası olarak da tanımlayabiliriz bu doğuşu. Kapitalizm İngiltere ve Hollanda'da, daha önce İtalyan şehir devletlerinin başını çeken Cenova, Floransa ve Venedik kentlerinde devletle iç içe geçen, bir tarikatın üyeleri gibi özel yaşam biçimleri olan, ekonomik alanda sağladıkları yeniliklerle para üzerinden vurgun yapma ustalığı gösteren, dünyanın her tarafına yayılan pazarlarda fiyatlarla oynayarak muazzam değerler gasp eden, gerektiğinde ve sıkça zor uygulamaktan geri kalmayan kurgusal zekâları gelişmiş grupların eylemidir. Bunlara kimi yerde hanedan, aristokrat ve burjuva da denilebilir. İlk ve ortaçağ haramilerinden yegâne ve önemli farkları, ağırlıklı olarak kentlerde üslenmiş olmaları, devlet otoritesiyle iç içe geçmeleri, zoru gerektiğinde daha örtülü kullanmaları ve ikinci planda tutmalarıdır. Görünüşte ekonominin kuralları vardır. Onlar da bu kurallara göre zekâları ve eldeki ilk paralarıyla kâr elde ediyorlar. Kapitalin tarihi doğru incelendiğinde, bu yaklaşımın tam bir masal değerinde olduğu görülecektir.

İlk birikimlerin gerçekleştirildiği sömürge savaşlarında hiçbir ekonomik kural yoktur. Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, daha önceleri Venedik ve Cenova gibi kentlerin kolonileri düpedüz tamamen zora dayalı ilk kapital birikimlerini sağlamışlardır. Hem yakın ülke pazarlarında hem de sömürge alanlarında bu gerçekleri tespit etmek zor değildir. Kırk haramilerden de sonradan efendiler türemiş, beyler oluşmuştur. Modern kırk haramilere de burjuva efendi-

ler demek, modadan öteye bir anlam teşkil etmez. Ekonomi bilimi denilen disiplinler işin özünü örtülü kılmayı temel işlevleri olarak sürdürürler. Hangi teori bu konularda başarılı sunum yaparsa başyapıt olarak o etüt edilecek, ödüllendirilecektir. Hiçbir bilim ekonomik olgu bilimi kadar gerçeklerle oynamamış, gerçekleri tersyüz etmemiştir. Kurgusal aklın en büyük saptırmasına kapitalist ekonomi-politika alanında rastlamaktayız. Kapitalist modernite tümüyle böylesi bir kalpazan bilim üzerinde yükselme lüksüne sahip tek sistemdir.

Ekonomi veya maddi hayat nesnelerini temin etmek canlı varlığın en temel sorunudur. Ekonomi evrimin gerçekleşme malzemesidir. Canlı sistemi dış ortamdan edindiği kendi sindirim sistemine uygun ihtiyaç nesnelerini metabolizmasının çevrimine tabi tutarak kendi devamlılığını mümkün kılar. Evrensel bir kuraldır; evrim farklılaşma yoluyla yaşamın sürekliliğini sağlar. Bir türün aşırı çoğalmasını önlemek ve diğer türler üzerindeki istilasını durdurmak, dolayısıyla yok edilmelerini engellemek için belli bir dengeyi hep gözetmiş veya mümkün kılmıştır. Farelerin aşırı üreyip tüm bitkileri yok etmelerini yılan engeliyle, koyun, keçi ve sığır sürülerinin aynı eylemini et yiyen yırtıcılarla dengeleyip varlıklarını sürdürmelerine olanak hazırlamış, türsel gelişmelerine geçit vermiştir. Doğal evrim niye böyle yapıyor sorusuna ancak sonuçlarına bakılarak cevap verilebilir. Bana göre bunun en temel nedeni, canlılar sistemini geliştirip sürekliliğini sağlamaktır. Buna doğanın vahşeti mi, yoksa adaleti mi denir? Bu ayrı bir tartışma konusudur. Yine derin bir zekânın mı ürünüdür, yoksa ilkel olmayla mı bağlantılıdır, metafizik kapsama dahil edilsin mi, edilmesin mi hususu, bana göre anlamlı ve üzerinde analitik zekâyla düşünülecek evrenselliğe ilişkin sorunlardır. Varoluşçulukla da bağlantılandırılabilir.

Bu sorulara verilebilecek en önemli yanıt, evrimin hep yetkinleşmeyi gözettiğidir. Bir anlamda evrenin, zamanın akışında yetkinlik, mükemmellik arayışı gözetilir, arzu edilir gibidir. Aksi halde insana kadar gelen evrimi, ayrıca insanın dar toplum halindeki gelişmesini nasıl izah edebiliriz? Hep aslanlar veya sığırlar olsa ve ortalığı istila etselerdi, yaşamın gelişerek sürmesi mümkün olmazdı. Muhteşem evrim insana kadar olan gelişimiyle vicdan, ahlâk diye bir oluşuma da geçit vermiştir. Nedir anlamı? Merhamet ve adalet! Bu ilkenin özü de şöyle ifade edilmiştir: "Koyun kurt ile gezerdi, fikir başka başka olma-

sa." Burada da bir evrensellik gizlidir. Kuzu ile kurdun kardeş olması mümkün müdür? İnsan eylemi bunun mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Yani insanın insanın kurdu olamayacağını (kapitalizmin vahşet ilkesi) düşünmek ve eylemek, bizzat insan olmanın vazgeçilmez hedefidir. Kaldı ki, bir dönem kuzuyla kurdun atası aynıydı. Ayrılık sonra gelişti. İkisi neden tekrar en azından kardeşçe bir birliğe doğru yol almasınlar? Bu en azından teorik olarak mümkündür ve örneklerine de bolca rastlamaktayız.

Bu hususları şunun için belirtiyorum: Kapitalizmin evrimdeki vahşi olarak görülebilecek sayısı çok sınırlı örnekleri kendi doğuşuna vesile yapmasının bir anlamının olamayacağı açıktır. Daha da önemlisi, evrimin denizlerdeki ilk yosunlardan kara yosunlarına, onlardan görkemli ağaçlara, bu arada otla beslenen (birbirlerini yemeyen) çok zengin bir hayvanlar sistemine yol açmasını örnek almayıp, birer evrim kanseri olarak da yorumlanabilecek oluşumları mı insan yaşamı için örnek göstereceğiz! Doğal evrimde kapitalizmin doğuş teorilerini doğrulayacak gelişmelere yer olmadığını göstermek açısından, bu hususları ön açıklama olarak belirlemek durumundayım. Düşük ücretle çalışmaya mecbur bırakmak için işsizler ordusunu sürekli büyütmek gibi tersi bir ilke de buna dahildir.

İnsan türünün toplumsallık temelinde varoluşunu sürdürürken, tüm evrimsel süreçleri bünyesinde tutarak eylemselleştiği biyolojik bir tespittir. Eğer bilimi pozitivizm dinine bulaştırmadan yorumlayacaksak, muhteşem bir saptamanın da bu olduğunu iyice bellemeliyiz. İnsan türünün gerek bu özelliğini gerekse ahlaki seçim ya da yargı özelliğini (özgür tercih imkânı) Özgürlük Sosyolojisi adlı savunmamda tartışacağım; toplumsal gelişmenin doğal evrime de ters olmayan RİTMİK GELİŞİMİNİ özetlerken, aşırı kentleşmeye, onunla birlikte hiyerarşi ve sınıfsallıkla ur gibi büyüyen devlet ve iktidar odaklarına dayalı uygarlık yaşamını neden 'aşırı aslanlaşma' veya bunun tersi olan 'aşırı sığırlaşma' kategorisine dahil etmemiz gerektiğini kanıtlamaya çalışacağım.

Her şeyden önce bu tip gelişmelerin köklerinin sınırlı da olsa evrimde bulunabileceğini, insanın tür olarak evriminde bunları (örneğin yamyamlığı) bir nevi hastalık, sapma veya kalıntı olarak da yorumlayabileceğimizi belirtmek durumundayım. Ayrıca evrimin doğal ritminin bu tarzda olmadığını olanca açıklığıyla kavramak durumundayız.

Genelde uygarlıkta, özelde onun kapitalizm aşamasında bir kalıntı özelliğinden yararlanarak bir toplumsal sistemin (ikinci doğanın) oluşturulamayacağını da bununla bağlantılı olarak sadece belirlemekle kalmamak (Bu, akademisyenlerin önüne konulacak bir görevdir), aynı zamanda temelli bir yaşam ilkesi olarak yorumlamak esastır. Aksi halde toplumsal yorumlarımızı baştan sakatlamış oluruz.

Fernand Braudel'in kapitalizmin doğuşuna ilişkin yorumları çok geniş bir gözlem gücüne ve mukayese imkânına sahip olmasına dayanır. Ayrıca yorumlarını tarih, toplum, iktidar, uygarlık-kültür, mekânsal gelişme bütünlüğü içine oturturken, yöntem sorununa da açıklık getirir. Pozitivist yaklaşımlara karşı ihtiyatlıdır. Aydınlanmanın derin etkisi altında pozitivist bilimi esas alan K. Marks, ekonomiyi bilim haline getirmede hayli iddialıdır. Sosyolojinin henüz emekleme döneminde olmasının bundaki payını da dikkate almak gerekir. Bilimsel kesinlik ve çizgisel ilerlemecilik 'amentü' düzeyinde çoktandır zihinlere çakılmıştır. Romantizm bu çizgiyi yıkmaya çalışırken, tersine iradecilik sapmasına düşerek zihinsel problemleri daha da ağırlaştırır. Nietzsche'nin göreci, döngüsel ve duygusal zekâ ağırlıklı yaklaşımı fazla geliştirilmez. Bu zihinsel hengâme içinde liberalizm istediği gibi cirit atar. Kapitalizm fizik bilimini (kimya, matematik, biyoloji dahil) pozitivizmle felsefeleştirir daha doğrusu dinleştirirken, sosyal gerçekliği de liberalizmle aynı doğrultuda felsefeleştirir veya dinleştirir. Bu temelde ideolojik savaşımı da kazanması sonucunda, 19. yüzyılla birlikte sistemin küreselliği netleşir gibidir. Ekonomik savaş ise daha önce kazanılmıştır. Bu eleştiri ve yorumları biraz daha açalım.

Zihinsel gelişmelerine bağlı olarak topluluklar maddi ihtiyaç nesnelerini sürekli aramışlar ve geliştirmek istemişler; yemek, barınmak, çoğalmak ve korunmak temel kaygıları olmuştur. Temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan ilk topluluklar başlangıçta bulduklarıyla yetinmişler, mağaralarda barınmışlar, göl kenarlarında ve ormanlarda daha iyi korunmuşlar ve doğurgan anaya öncelik tanımışlardır. Avcılık da giderek devreye girer. Hem korunma ihtiyacına cevap verme hem de etle beslenme bu kültürü geliştirir. Fakat toplumsallığın belli bir aşamasında toplayıcılıkta başat olan kadın ile ağırlıklı olarak avcılıkta uzmanlaşan erkek arasında bir gerginliğin yaşandığını ve bu temelde farklı kültürel evrimlerin geliştiğini gözlemek mümkündür. Her iki tarafta yaşanan tek yanlı gelişme temelinde adım adım birinde 'aslan

erkek', diğerinde 'sığır kadın' kültürüne uygun bir birikim sağlanır. İlk farklı ekonomik anlayışlar böyle temellenir. Neolitik dönemde kadın kültürü zirveye çıkar. Son buzul döneminden sonra, yani M.Ö. 15 binlerden itibaren, özellikle Toros-Zagros sisteminin eteklerinde çok zengin bitki ve hayvan türlerinin varlığı âdeta cennet gibi bir yaşam kurgusuna yol açar. Bu dönem günümüze kadar sürecek olan toplumsal gelişmenin ana nehri olarak, yazılı tarih ve uygarlıkla daha da farklılaşıp küreselleşmeye damgasını vurur. Günümüze kadar gelen dil gruplarına dayalı gelişmeler de bu dönemin ürünüdür.

İnsanlığın bu uzun tarihsel döneminde kapitalizme ilişkin olarak söylenebilecek tek önemli husus, avcılık kültürünün erkeği gittikçe hegemonlaştırdığıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla M.Ö. 10 binlerde kalıcılaşan neolitik kültür kadın ağırlıklıdır. Toplayıcılık sürecinde mağaradan çıkıp mağara yakınlarında yarı-çadırımsı kulübelere geçiş ve bitki tohumlarını ekerek çoğaltma giderek tarım ve köy devrimine yol açacaktır. Günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda ulaşılan veriler bu kültürün tüm Yukarı Mezopotamya'da, özellikle Toros-Zagros sisteminin iç kavislerinde (Bradostiyan, Garzan, Amanos ve Orta Toroslaın iç etekleri, Nevala Çori, Çayönü, Çemê Xalan kültürü) geliştiğini göstermektedir. Artık-ürün çok sınırlı olsa da biriktirilmektedir.

Ekonomi, kavram olarak olmasa bile, öz olarak belki de ilk defa bu tarz birikime dayandırılabilir. Bilindiği gibi, 'eko-nomos' kelimesi Yunanca 'aile, hane yasası' demektir. Kadın etrafında ilk yerleşik tarımsal ailelerin doğması ve çok az da olsa başta dayanıklı gıdalar olmak üzere çeşitli gıda maddelerini saklama ve ambara koyma imkânına kavuşması sonucunda ekonomi doğmaktadır. Fakat bu birikim ticaret ve pazar için değil, aile için bir birikimdir. İnsani olan gerçek ekonomi de bu olsa gerekir. Çok yaygın bir armağan kültürüyle birikim göz koyulacak bir tehlike öğesi olmaktan çıkarılmaktadır. "Mal tamah getirir" ilkesi herhalde bu dönemden kalmadır. Armağan kültürü önemli bir ekonomik biçimdir. İnsanın gelişme ritmiyle de son derece uyumludur.

Kurban kültürünü de bu dönemden başlatmak mümkündür. Tanrı kavramının aslında artan verim karşısında toplulukların kendi kimliklerine saygı ve ilk ifade tarzının sonucu olarak geliştiğini belirtmek anlaşılır bir hususdur. Verimlilik beraberinde hamdetmeyi getirir. Kaynağı topluluk tarzındaki evrime dayandığına göre, kendini kimliklen-

dirme, yüce kılma, dua etme, tapınma ve zihinsel dünyanın artan gelişmesi olarak sunma tarımsal devrimle derinden bağlantılı kültür öğeleridir. Arkeolojik bulgular bu görüşü çarpıcı biçimde doğrulamaktadır. Daha da somut olarak ortaya çıkan ana-tanrıça ve kutsal ana kavramları doğrulayıcı birer etkendir. Kadın figürlerinin yaygınlığı bu gerçeği kanıtlayıcı etkenlerin başında gelmektedir.

Fakat korkulan tehlike daha sonra başa gelecektir. Tecrübe ve zihinsel gelişmeyle artan artık-ürün birikimleri armağanlarla tüketilemeyince, yine daha çok da tetikte bekleyen avcı erkek kendi mesleğine ilave olarak bu artının ticaretini yapmayı kafasına koyar ve kültürüne yerleştirir. Farklı bölgelerde artan farklı ürünlerin birikimi, ticaret denilen olguyu devreye sokar. Ürünlerin karşılıklı ihtiyaçları daha iyi gidermesi, meslek veya ikinci büyük toplumsal işbölümü olarak ticaret ve tüccarı doğurur; çekiniklikle yüklü de olsa meşrulaştırır. Çünkü taşınan ürünler işbölümünü geliştiriyor, o da daha verimli bir üretim ve yaşamı mümkün kılıyor. Bir tarafta gıda ve dokuma, diğer tarafta maden yatakları bol olunca ticaret anlamlı hale gelir.

Tarih M.Ö. 4000'lerden itibaren ticaretin yaygınlaştığını göstermektedir. Aşağı Mezopotamya'da ilk kent devleti olan Uruk sitesi (M.Ö. 4000-3000) etrafında gelişen uygarlığa bağlı olarak, İran'ın güneybatısındaki Elam'dan Yukarı Mezopotamya'da bugünkü Elazığ ve Malatya yörelerine kadar bir tüccar kolonileşmesine rastlamaktayız. İlk sömürgecilik kapısı bu biçimde açılıyor. Daha önce de M.Ö. 5000-4000 döneminde Uruk öncesi egemen kültür olarak El Ubeyd (devlet öncesi ciddi gözlemlenen ilk ataerkil kültür) koloniciliğine tanık olmaktayız. Ticaret ve kolonileşme iç içedir. Çanak, çömlek ve dokuma ürünleri karşılığında maden ve kereste ağırlıklı eşya nakledilmektedir. Ticaret ve tüccarla birlikte pazar da şekilleniyor. Eski armağan ve kurban sunma merkezleri yavaş yavaş pazara dönüşüyor. Farklı bölgelerin ürünleri arasında bir nevi ilkel fiyatlandırma ayrıcalığına kavuşan tüccara ilkel kapitalist diyebiliriz. Çünkü fiyat tayin etme olanağı sayesinde o döneme kadar hiç kimsenin başaramadığı bir mal birikimine sahip oluyor.

Bu arada yine mal değişimiyle birlikte ticari etkinliğin ilk defa metalaşma sürecine yol açtığını belirtmeliyim. Henüz armağan ekonomisinden değişim değerine geçilmemiştir. Toplum için esas olan malların kullanım değeridir. Kullanım değeri, malların bir ihtiyacı giderme

özelliğidir. İnsan için asli olan da bu değerdir. Değişim değeri hayli tartışmalı bir kavramdır ve doğru tanımlanması büyük önem arz etmektedir. Bana göre değişim değerinin temeline emeğin konulması çok tartışmalı bir konudur. Marks'ın konuya ilişkin analizi de buna dahildir. İster soyut ister somut emekle tarif edilmeye çalışılsın, değişim değeri her zaman spekülatif bir yan taşır. İlk Uruklu tüccarın Fırat kıyılarındaki bir kolonisinde, çanak çömlek karşılığında taşlar ve maden bileşiklerini değiştirmeye kalkıştığını varsayalım. Değişim değerini önce kim belirleyecek diye sorulduğunda, birincisi karşılıklı ihtiyaç derecesi, ikincisi tüccar inisiyatifi denilebilir. İhtiyaç arzusu yüksekse, tüccar elindeki malı dilediği gibi fiyatlandırabilir. Bire karşı iki yerine, rahatlıkla bire karşı dört koyabilir. Kendi vicdanından, daha doğrusu gücünden başka onu bundan men edecek bir etken söz konusu değildir. O zaman emeğin rolü nerede kalıyor?

Burada emek faktörünü tümüyle devre dışı bırakmıyorum, fakat Esas ve belirleyen olmadığını iddia ediyorum. Tarihteki tüm mal değişimlerinde bu hususu gözlemek mümkündür. Mal alışverişindeki özgür rekabete bağlı olarak, zaman zaman eşitlemeye yakın emek değerleriyle değişim sağlanabilir. Ama bu daha çok teorik düzeyde geçerli olabilecek bir emek-değer değişimidir. Fiiliyatta belirleyici olan spekülasyondur. Bazı durumlarda da aşırı mal birikimi olur. O zaman da malın değeri sıfırın altına düşer. Malı imha etmek için ilave emek gerektiren durumlarda emeğin değerinin yok olduğunu söyleyemeyeceğimize göre, emeğin temel belirleyici bir kıstas olmadığı ortaya çıkıyor. Yine kıtlık ve fazlalık yaratma şansı olan tüccar gücü belirleyici olmaktadır. Kaldı ki, mallar mallarla üretilir. Tarih boyunca binlerce adsız emekçinin birikimiyle bir mal üretilmektedir. Peki, hangi mekanizma bu donmuş emek sahiplerine hak ettikleri karşılığı ödeyecektir? Buna yaratıcı zanaatkârın payını, hatta gerekli olan tüm toplumsal etkinliği eklediğimiz zaman, canlı emek denilen emek türünün anlamlı bir fiyatının olamayacağını, dolayısıyla ücretlendirilmesinin düşünülemeyeceğini görürüz.

İngiliz ekonomi-politiğinin sakatlığı veya sahtekârlığı burada kendini ele vermektedir. Bilindiği gibi sistem olarak kapitalizmin zaferini sağladığı ilk ülkeler İngiltere ve Hollanda'dır. Kapitalizme meşruiyet kazandırmak için teorik bir gerekçeye ihtiyaç şarttır. Özellikle spekülatif kazanç olgusunu örtbas etmek için kabul edilebilir bir teori bü-

yük önem taşır. Tıpkı ilk Uruk tüccar dinleri gibi mitolojik bir anlatımın yeni versiyonunu sunmak sözde ekonomi-politik bilginlerine, özde ise kapitalizmin yeni din icatçılarına düştü. İnşa edilen ekonomi-politik değil, giderek her dinde olduğu gibi kutsal kitabı ve dallı budaklı mezhepleriyle yeni bir dindir. Ekonomi-politik, kapitalizmin en değme kırk haramiler talanını bile geride bırakan spekülatif (fiyatlarla oynamak için mal biriktirme, bölgesel farkları kullanma) karakterini örtbas etmek için geliştirilmiş, kurgusal zekânın en sahtekâr ve talancı eseridir. Emek-değer teorisi bu konuda tam bir av malzemesidir. Nasıl seçildiğini gerçekten merak ediyorum. Bunun en belli başlı nedeninin emekçileri oyalamak olduğu kanısındayım. K. Marks gibi birisi bile bu ava yemci olarak katılmaktan kendini alıkoyamamıştır. Bu eleştiriyi yaparken büyük acı duyuyorum. Fakat kuşkularımızı belirtmek en azından bilime saygımızın asgari gereğidir.

Bu hususları biraz daha açarsak şunları belirtebiliriz:

Tarihte ikinci büyük tüccar sıçramasına Asur kolonileri şahsında M.Ö. 2000'lerden itibaren rastlıyoruz. Denilebilir ki, hiçbir despotizm (Kapitalizmin iktidarla bağını daha sonraki bölümlerde tartışacağım) Asur'daki kadar ticarete ve ticari kolonilere dayanarak uygarlık yaratmamıştır. Asur dönemin (M.Ö. 2000-600) en gelişkin ticaretini ve kolonilerini küresel boyutta (o dönemin küreselliği) gerçekleştiren ilk güçtür. Yaklaşık aynı dönemlerde arkasına Mısır uygarlığını alan Fenike tüccarları da ticaret ve kolonileştirmede son derece mahir olsalar da ikinci planda kalırlar. İngiltere'nin yanında Hollanda ve Portekiz gibi, her iki güç de tarihte en azgın zorbalıklarla birlikte yürüyen ticaretle dağ kadar değer gasp etmişlerdir. Asur ve Fenike zenginliğinin ticaret ve zorbalıkla iç içe yürüyen tarihi araştırıldığında, Avrupalı kolonicilerin (İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere, Fransa, Belçika vb.) bunların izinde yürüdüklerini en iyi bu örneklerde görmek mümkündür. Asurlular insan kellelerinden kaleler ve surlar yaptıklarını öve öve anlatırlar. Bu gasp temelinde oluşturdukları yaşam ahlâkı ve kültürü halen Lübnan ve Irak'ın yakasını bırakmamakta, bu iki ülke en acılı savaşların konusu olmaktan kurtulamamaktadır. Roma Cumhuriyeti boşuna Kartaca'yı (Fenike ticaret kolonisi) dümdüz edip tarla haline getirmedi. Yine Medler boşuna Ninova'yı (M.Ö. 612'lerde) yerle bir edip bir viraneye dönüştürmediler.

Tüccar uygarlıklarına dikkat etmek gerekir. Tarihte savaşların ve devlet kuruluşlarının en temel nedenlerinin başında tüccarlar ve kolonilerinin emniyeti, daha doğrusu çıkarlarının korunması gelir. Bugünkü Ortadoğu (Ne acıdır ki, ilk ticaret savaşlarını başlatarak -Irak adı Uruk'tan gelir- son savaşını da halen en acımasız biçimde sürdürmektedir) savaşlarının temel nedeninin de özünde petrol ticaretinden kaynaklandığı iyi bilinmektedir. Daha çok sayıda örnek verilebilir ama gereği yoktur.

Kapitalizme doğru yol alınır ve uygarlık merkezi Avrupa'ya taşınırken, yine ticaretin başı çektiğini görüyoruz. Ortadoğu merkezli ticaret ve tüccar uygarlığı ortaçağda İslâm'la yeniden bir hamle yapar. Bizzat Hatice ve sonradan eşi olan işçisi Muhammed, Asur kökenli Süryani tüccarlar ve Yahudi kökenli tüccarlar ve tefecilerle giriştiği rekabet sonucu, yine zor temelinde Mekke ve Medine'ye dayalı ticaret uygarlığının temelini atar. İslâm dini örtüsü altında, kadim Ortadoğu kentleri ticaret etrafında yeni bir canlanma yaşarlar. Bizanslılar ve Sasanilerin yenilmesiyle Halep, Bağdat, Kahire ve Şam başta olmak üzere, büyük bir kent ve pazar ağına ulaşırlar. Çin'den Atlas Okyanus'una, Endonezya ve Afrika içlerine kadar yayılan ticaret ağları tam bir küreselleşmeyi yaşar. Yaygın bir meta ve para piyasası oluşur. Yahudiler, Ermeniler ve Süryanilerin elinde büyük para birikimleri gerçekleşir.

Avrupa uygarlığı tamamen bu mirasa dayanır. Ortadoğu'nun Müslüman tüccarları eliyle bir hamle daha gerçekleştiren ticaret kültürünün 13. yüzyıldan itibaren İtalya'nın Cenova ve Floransa kentleri öncülüğünde Avrupa'ya taşındığına tarih tanıktır. Para ve ticaret bu kentlerin zenginliklerinin temel nedenidir. Avrupa ile Ortadoğu arasındaki ticarete 16. yüzyıla kadar önderlik ederler. Tarihte belki de ilk defa hem kavram hem de uygulama olarak kent ölçeğinde kapitalizmin küçük zaferlerini gerçekleştirirler. Bunda Akdeniz'de yaşanan korsanlık ve Akdeniz'in doğu-batı yakası arasındaki fiyat tekeli başrolü oynar. Yine zorbalığın gölgesinde spekülasyon bunlarla at başı gitmektedir. Ticaret kapitale, kapital kente, kent pazara, pazar spekülasyonun genişlemesine yol açarak kapitalist uygarlığın şafağı atmaktadır.

Bu aşamanın bir prototipi de klasik Athena-Roma çağında (M.Ö. 500- M.S. 500) yaşanmıştı. Bu çağda kapitalin zaferine ulaşılmaması tarımın büyük ağırlık oluşturması ve din savaşlarından yenilgiyle çık-

malarından ötürüdür. İtalyan kent devletlerinde 1300-1600'lerde yaşanan kapitalizmin başarılı deneyimi Kuzeybatı ve Kuzey Avrupa'ya doğru yayılmakta gecikmedi. İspanya zaten daha önce fethedilmişti. Uzun yol öyküsüne sahip olan tüccar ve ticaretin kat ettiği gelişme, 16. yüzyıldan itibaren ilk defa kent sınırlarını aşıp ülke çapında zafer kazanmaya yöneltti.

Artık dünya çapında bir pazar oluşmuştur. Afrika ve Amerika sömürgeci egemenlik altına alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ekarte edilerek, Atlas Okyanusu ve Güney Afrika üzerinden Hindistan ve Çin'e ulaşılmıştır. Avrupa yoğun bir kentleşmeye alınmıştır. Kentler ilk defa tarıma galebe çalmaya başlamışlardır. Feodal krallıklar modern monarşik devletlere dönüşmektedir. Son İslâm İmparatorluğu olan Osmanlı devleti peş peşe yenilmektedir. Rönesans yine 14. yüzyılda İtalya'da başlamış ve tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Dinde Reformasyon hareketi Avrupa'nın kuzey ülkelerinde başarıya ulaşmıştır. Din savaşları ilk defa çağlarını doldurmaktadır. Daha da önemlisi Çin, Hint, İslâm ve hatta Afrika ve Amerika'nın tüm kültürel ve uygarlık değerleri Avrupa'ya akıtılmıştır. Bir yandan modern devlet, diğer yandan uluslar doğmaktadır.

Kapitalizm zafere doğru yürürken, arkasına böylesi bir tarihi, kültürü, ticaret birikimini, uygarlığı, siyasi erki ve pazarlanmış dünya bütünlüğünü almaktadır. Kapitalist ekonomi için bu önkoşullar oluşmadan ve bu koşullara dayanmadan çıkış yapmak mümkün müdür? Mümkün olmanın ötesinde, kapitalin kendisi bile düşünülebilir mi? Uygarlık nasıl Aşağı Mezopotamya'da Uruk sitesiyle başlayan kentleşme, sınıflaşma ve devletleşmeyle ilk adımını, yine Fenike ve İyonya'daki ticaret ve kentleşmeyle ikinci dev adımını atmışsa, üçüncü büyük adımını da sözü edilen tüm koşulların ideal hale getirdiği İtalya, Hollanda ve İngiltere coğrafyalarında büyük ticaret ve kentleşme temelinde pazar üstü ve pazar karşıtı olarak dünya çapında genişleyen kapitalist ekonominin zaferi ile atmıştır. Halen ABD önderliğinde yaşanan bu gerçekliktir.

Fernand Braudel, ısrarla "Kapitalist ekonomi pazar karşıtı ve büyük ticaret alanındaki spekülatif tekelci fiyat ayarlamasına dayalı bir ekonomi biçimidir" derken, ekonomi denilen gerçeklik konusunda K. Marks'tan daha fazla gerçeğe yakınlaşmıştır.

Tarih aynasında iktidarlaşmış, bünyesinde pazarı alabildiğine geliştirmiş, giderek kentten kıra hâkim olmaya başlamış, din ve ahlâka bağlılığı ikinci plana düşürmüş bir toplumsal gelişme ortamında, birikmiş metalara el koymanın inceltilmiş ve ideolojik ambalaja konulmuş talana dayalı bir ekonomik eylem türünü veya biçimini gözlemlemekteyiz. El koymanın bu yeni biçiminde pazarda buluşan arz ve talep tarafından şekillenen fiyat ve bu fiyatın para aracılığıyla yansıtılması eski dönemlere göre büyük bir ilerlemedir ve oyunculuk yeteneği kazandırmaktadır. İlk tefecilik ve sarraflık yerine banka, senet, kâğıt para, kredi, muhasebe ve şirketleşme hayli gelişmiştir ve bunlar modern çağın ekonomik ilmihalini oluşturan temel konulardır. Eksik kalan bilimsel izahtır; onu da kapitalizmin anavatanında İngiliz ekonomi-politikacıları ve paradoksal da olsa sonradan yanlarına çektikleri başta K. Marks olmak üzere karşıtları sosyalistler yapmaya çalışmışlardır.

Kapitalist ekonomi denilen talan düzeni, tüm eski ve yeni dünyada toplumları ve coğrafyaları sömürgeleştirip yeniden köleleştirir, tüm güç erklerini ve dönemin devletlerini bir gasp biçimi olan borçlandırmayla kendine bağlar, tarihin en kanlı savaşlarını yürütür ve her şeyiyle toplumun bünyesi üzerinde oynayıp hegemonyasını onaylatırken, onu eski topluma karşı devrimci ilan eden K. Marks ve ardılları ile benzer düşünce ekolleri bence bilim inşa etmiyorlar. Das Kapital kapitale karşı yazılmış en eksikli, dolayısıyla yanlış yorumlanmaya müsait kitaptır. Burada Marks'ı suçlamıyorum. Sadece bu eserinde tarih, devlet, devrim ve demokrasi boyutlarının bulunmadığını, geliştirilmediğini söylüyorum. Yapıları gereği çok 'bilimcil' geçinen Avrupa aydınları, kasten olmasa da objektif konumları gereği, **Das Kapital** temelli inceleme ve araştırmalarıyla 'emekçi' denilen kesimler adına anti-kapitalist temelde bilim ve ideoloji üretmediler. Liberalizm de çok iyi fark ettiği bu yetersizliklerini, yani kapital konusundaki tahlilleriyle doğuşunda kapitalizmi devrimci ilan etmelerini mükemmel kullandı. Nitekim daha sonraları önce Alman sosyal-demokratlarını, ardından Rusya ve Çin de dahil reel sosyalist sistemi ve en sonunda da ulusal kurtuluş sistemlerini modernist ideolojinin gücü, ulus-devlet ve endüstriyalizmle asimile ederek uğruna büyük mücadeleler verilen sınıf savaşımını da kazandı. Liberalizm karşısında her üç akımın net bir

yenilgisi söz konusudur ve ne yazık ki henüz bu konuda net bir özeleştiri yapılabilmiş değildir.

"Bilim er geç dediğini geçerli kılar" diye bir söz vardır. Eğer başta işçi sınıfı olmak üzere, topluma ve tarihine karşı açılmış bir savaş olan kapitalizme ilişkin analizleri gerçekten bilimsel nitelikte olsaydı, bu aydınlar karşıt sisteme bu denli yenik düşmezlerdi. Daha da kötüsü, mirasları böylesine ucuz harcanmazdı. Savunmamın **Özgürlük Sosyolojisi** adlı cildinde bu tartışmaları boyutlandıracağımı belirterek, burada 'kapitalist ekonomi' denilen gerçeği daha iyi tanımlayarak işlevselliği içinde çözmeye çalışayım. Sermaye birikimine ilişkin çokça kullanılan artık-ürün, artık-değer, emek-değer, ücret, kâr, fiyat, tekel, pazar, para başta olmak üzere belli başlı ekonomik lügati açma gereğini duymuyorum. Yaklaşımım gereği üzerinde sayısız inceleme yapılmış bu konuları basitliği içinde bir yana bırakıp, esas açılması gereken etkenlerle uğraşmaya devam edeceğim. Ancak gerektiği ölçüde dokunmaktan da geri kalmayacağım.

Ekonomik bazda kâr-ücret, sosyal bazda burjuva-proleter gibi kavramlaştırmalar, kapitalizm tarafından paramparça edilen insanlığın tüm tarihsel birikimini en acımasız ve ince yöntemlerle asimile eden ve sonunda soykırım ve nükleer dehşetle gezegene salan bir sistemi pozitivist tarz bilimselleştirmenin ilk adımlarıdır. Proleter denen unsurun tek başına emeğiyle değer yarattığını, daha sonra bu proleterin bir nevi sahibi olan sermayedarın para ve diğer araçlarının karşılığını bu değerden kâr olarak kopardığını bilimsel bir tespitmiş gibi ileri sürmek ekonomizm yaklaşımının temelidir. Ekonomik indirgemecilik denen anlayış bu olsa gerek. Tarih, toplum ve siyasal erkten bu denli kopuk bir değer tarifinin düşüncesi bile çok problemlidir. Bireyi sermayedar veya işçi olarak tanrılaştırsak dahi, değeri bu anlayışla oluşturamazlar. Ekonomik değerlerin tarihsel-toplumsal niteliği çok açıktır. Zaten değişimin ilk başlarda ayıplamayla karşılaşması ve fazlalıkların armağan edilmesi değere verilen kutsal anlam nedeniyledir. Halen hiçbir çiftçi "Ben ürettim" demez, "Atalarımın malını işleyip nasipleniyorum" der. Hatta "Tanrının nimetine hamdolsun" diyerek, kaynaktan ne anladığını basitçe ama sözde bilimcilerden daha anlamlı biçimde ortaya koymaktadır.

Proleteri dokuz ay karnında taşıyan bir ananın_bin bir zahmetle işgücü haline getirinceye kadar kendisine verdiği emeğin karşılığını

nasıl tanımlayacağız? Sermayedarın çalıp çırptığı binlerce yıldan kalma birikimlerle hazırlanan üretim araçlarının sahipliklerini ve paylarını nasıl belirleyeceğiz? Hiçbir üretim aracının değerinin pazarda satıldığı gibi olmadığını unutmayalım. Bir fabrikanın sadece teknik donanımının icadı bile binlerce keşifçi insanın birikimli yaratıcılığının ürünüdür. Bunların emeklerinin değerini nasıl belirleyip kime ödeyeceğiz? Ahlâkı tamamen yadsımadan bunların toplumsal paylarını düşünmemek mümkün müdür? Bu tarihsel-toplumsal değerleri sadece iki kişi arasında paylaştırmak adaletle uyuşur mu? Kaldı ki, bu iki kişinin aileleri, toplumsal çevreleri vardır. Aileleri ve toplumsal çevreleriyle korunup kollanan bu iki kişi üzerinde bunların hiç mi hakkı yoktur? Soruları daha da yakıcı kılıp arttırabiliriz. Fakat bu kadarı bile kâr-ücret ikileminin ne kadar problemli olduğunu göstermeye yeterdir.

Kâr ve ücret sahiplerini bu sefer birer burjuva ve proleter olarak ilişkilendirelim. Bu iki sınıfın doğuş aşamasında iki devrimci sınıf olarak eski topluma karşı yeni toplumu doğurttuklarını iddia etmek gerçeklerle ne kadar bağdaşıyor? Tarihte bu ittifakın hiçbir karşılığı yoktur. Temel çelişki gereği bunların sonradan karşı karşıya geldiklerini köklü çatışma süreci anlamında doğrulatacak örnekler belirleyici olmayacak denli azdır. Olanlar da eski çatışma geleneklerinin devamıdır. Belirgin olan ve somut yaşam içinde gözlemlenen, tıpkı kölenin Firavun'un bedeninin bir eki olması gibi, işçinin burjuva karşısındaki pozisyonunun da benzer olduğudur. Tarihte efendisine karşı kölelerinin hiçbir başarılı eylemi yoktur. Çokça örnek gösterilen Spartaküs bile, son tahlilde efendi olma özlemindeki bir isyancıydı. Bundan farklı bir programının olmadığını biliyoruz.

Unutmamalıyız ki, binlerce yıllık efendi-köle ilişkisi mirasına dayanan patron ile işçi bin bir ilmekle birbirine bağlı olup, tek tük istisnalar dışında patrona karşı öyle köklü başkaldırılar ve zaferler sağlamış işçiler yoktur. İlişkiler ezici oranda patrona bağlılık temelinde sürdürülmüştür. İşçi başkaldırısı denilen olayların da çoğunlukla yarıköylüler ve işsizleştirmeye karşı olanlar tarafından geliştirildiğini bilmekteyiz. Başkaldırılar genel toplumsal etkilemelerle ilgilidir. Patron-işçi ilişkisine yansıyan da bu etkilemelerdir. Daha da önemli olan işçinin patrona karşı hak mücadelesi (Problemli olduğunu belirttik) değil, proleterleşmeye karşı direnmesi, işçi ve işsiz olmaya karşı mücadele etmesidir. Proleterleşmemek, işçileşmemek, işsizliği kabul etmemek

daha anlamlı ve etik bir toplumsal mücadeledir. Birer ezilen olarak köleyi, serfi ve işçiyi asla yüceltmemeliyiz. Tersine, yüceltilecek eylem ve ilişki köleleşmeme, serfleşmeme ve işçileşmeme biçiminde formüle edilmelidir. Efendileri tanıyarak ve tanımlayarak, daha sonra hizmetkârlarına mücadele önermek tüm oportünizmlerin ortak eğilimidir. Tarih boyunca hak ve emek mücadelesini boşa çıkaran bu zihniyetler olmuştur. Özcesi, bu ilk 'bilimsel' kavramlarla ne anlamlı bir sosyoloji yapmak, ne de başarılı bir toplumsal mücadele geliştirmek mümkündür. Bu hususları belirtirken emeği, değeri, kârı ve sınıfı inkâr etmediğimizi, daha çok bilim inşasında kullanılma tarzlarını doğru bulmadığımızı belirtiyoruz. Yanlış bir sosyolojinin inşa edildiğini belirtmek istiyoruz.

Toplumun ekonomik yaşamında kapitalizmin yeri en üst katlarda gerçekleşmektedir. Başlangıcında büyük tüccarın pazar üzerindeki tekel fiyatlarıyla sermaye biriktirmesine dayanır. Sermaye, tarifi gereği sürekli kendini büyüten parasal değerlerdir. Özellikle aralarında büyük fiyat farkı olan birbirine uzak pazarlar arasında yapılan ticarette büyük değer birikimleri sızdırılır. Finans olarak devlete verilen borçların karşılığı olarak faiz ve iltizamla büyüme ikinci yoldur. Maden işletmeleri, kıtlık ve savaş dönemleri palazlandığı diğer önemli alanlar ve dönemlerdir. Ticaret dışında tarım, endüstri ve ulaşımda kârlı buldukça yer alır. Endüstri devrimiyle sanayi sektörü temel kâr alanı haline gelir. Her iki dönemde de kapitalistler arz ve taleple oynayarak hem üretimi hem de tüketimi belirlemeye çalışır, belirleyici olduğu oranda kâr oranlarını arttırırlar. Büyük ticaret ve sanayi kapitalizmin başlangıç ve olgunluk süreçlerinin kâr alanlarıyken, günümüzde ağır basan kâr alanı finans sektörüdür. Başlıca finans araçları olan para, senet, banka, kredi araçları kapitalist ekonominin hızlanarak kâr devrelerini kısaltmasını, yoğunlaştırmasını ve genişletmesini sağlar. Böylelikle kâr oranlarında büyük spekülatif balonlar oluşur. Böylece de kriz süreçleri bu ekonominin ayrılmazları haline gelir.

İşsizliği çoğaltarak ücretleri düşürme ve işçilerin çok daha ucuza çalıştırıldığı ülkelere kayan yatırımlar, kârı şişiren diğer yöntemlerdir. Sonuç olarak kaynağını en eski avcı ve ticaret kültüründe bulan, fiyatlarla oynama gücü kazanarak gelişme şansı yakalayan, ahlâkı ve dini gevşeterek toplumsal denetimden kurtulan, iktidarı borçla kendine bağlayan ve pazar üzerinde tekel kurarak gelişen bu ekonomi biçimi

nihai tahlilde talan ekonomisi olmaktan kurtulamaz. Kâr amacıyla endüstriye el atması, kâr oranlarına göre bir üretim ve tüketim yapısını esas alması, toplumsal bünye ve doğal çevre üzerinde gittikçe taşınması zor yükler yükleyerek yol açtığı krizler, çöküş ve çürüme doğuşundan itibaren yol arkadaşlarıdır. Şüphesiz kapitalizm ekonominin tümü değildir. Ne ticaret, tarım ve sanayi, ne de dolaşım, teknikler ve pazarlar kapitalizmin icatlarıdır; tersine bunlar kapitalizmin ağır istismarına ve talanlarına uğrayan temel toplumsal ve ekonomik kurumlarıdır. Tarih ve uygarlıkla belirlenmiş olup politikayla iç içe bir yaşama sahiptirler.

Böylelikle ekonomizmin kapitalist ekonominin tanımıyla ilgili gerçeği önemli oranda çarpıtan bir anlayış, bir düşünce eğilimi olduğunu belirlemeye çalıştım. Doğru tanımlamayı da ana hatlarıyla bu eleştiriler temelinde tarih-toplum, siyaset ve uygarlık-kültür bağlantılarıyla iç içe yorumlayıp, bir nebze de olsa aydınlattığım kanısındayım.

C- Siyasal İktidar ve Hukukla İlişkisi

Tüm gözlemler kapitalizmin daha çekirdek halindeyken siyasal iktidar ve hukukun fideliğinde oluştuğunu doğrulamaktadır. Kapitalizm her iktidar ve bu iktidarların hukukundan yararlandığı gibi işine geldiğinde en tutucu savunucusu kesilmiş, çıkarlarını zedelediğinde ise her tür komplo yöntemleriyle -gerektiğinde devrimci eylemlere katılmak da dahil- devirmekten çekinmemiştir. Bazen en gözü kara biçimde devrimcilik oyununa da katılmıştır. Özellikle bunalım ve kaos dönemlerinde faşist darbecilikten sahte devlet komünizmi darbeciliğine kadar iktidar savaşlarını gerçekleştirmiş, tarihin en kapsamlı sömürgecilik, emperyalizm ve imparatorluk savaşlarını yürütmüştür.

Hiçbir ekonomik biçimin kapitalizm kadar iktidar zırhına ihtiyaç duymadığını, dolayısıyla kapitalizmin iktidarsız oluşamayacağını önemle belirtmeliyiz. Ekonomi-politik 'bilimcileri' tarihte ilk defa iktidar dışında ekonomik yöntemle, sermaye ve emeğin gönüllü birlikteliğiyle kârın, artık-ürünün ve artı-değerin oluştuğunu, bunun da kapitalizmin en temel özelliği olduğunu -hem de başat bir varsayım olarak- iddia ederler. Burada en az emek teorisi kadar saptırılmış bir söylemle karşı karşıyayız. Bir yerlerden barışçıl tarzda sermaye oluşturulmuş; yine barışçıl ilişkiler sonucunda köylüler, serfler ve zanaatkârlar üretim araçlarından kopup bir araya gelerek, âdeta mutlu bir

devrimci evlilik yaparcasına, faktörel değerler olarak bir sentez oluşturup yeni ekonomik biçimi tarih sahnesine çıkarmışlardır! Öykü aşağı yukarı böyle yazılmaktadır. Kocaman ekonomi-politikçilerin sağlı sollu karargâhlarında kaleme alınan tüm metinlerde bu idea 'amentü' değerindedir. Bu idea olmadan ekonomi-politik olamaz! Buna bir de pazarda rekabeti eklediniz mi, ana ilkeleri bağlamında dört dörtlük bir ekonomi-politik kitabını yazdınız demektir.

Kendim bir şey idea etme gereği duymuyorum. Sosyolog ve tarihçi olarak Fernand Braudel'in Maddi Uygarlık adlı araştırması (Ki, otuz yıllık komple bir emeğin üç ciltlik muhteşem bir eseridir), çok kapsamlı gözlemleri ve mukayeseli yaklaşımıyla bunu net bir biçimde yalanlamaktadır. Braudel'in bu eserindeki birinci ideası, kapitalizmin pazar karşıtı olduğudur. İkincisi, kapitalizm gırtlağına kadar güç ve iktidarla bağlantılıdır. Üçüncü olarak, başından beri, endüstri öncesi ve sonrasında hep tekeldir. Dördüncü olarak, içten ve alttan rekabetle değil, dıştan ve üstten tekellerle -talanla- dayatılmıştır. Eserinin ana fikri budur. Eksik, katılmadığım yanları olsa da, anlatım yönü ve özü itibariyle çok değerli bir tarih-sosyoloji yorumudur. İngiliz ekonomi-politikçileri, Fransız sosyalistleri ve Alman tarihçileri ve felsefecilerinin sosyal bilime yönelik tahribat ve saptırmalarını düzeltmede sınırlı da olsa iyi bir giriş niteliğindedir.

Kapitalist ve işçinin gönüllü ve serbest rekabet ortamında emek birikimlerini ve güçlerini birleştirerek gerçekleştirdiği bir ekonomik düzen yoktur. Masal ve öyküler bile gerçeklerden bu denli uzak düşmemiştir. Tek tek ve grup ve sınıf olarak kapitalist sayabileceğimiz tüm unsurlar ve sahip oldukları ekonomik güçler, iktidarın koruması olmadan bir saniye bile ayakta duramazlar ve iktidar ellerinde durmaz. Yine iktidarın en kapsamlı kuşatması olmadan, hiçbir kent pazarında serbest rekabetle ne mal alışverişi ne de işgücü üzerinde bir pazar söz konusu olabilir. En önemlisi de, acımasız ve adaletsiz bir zor ortamı oluşturulmadan serfin, köylünün ve kent zanaatkârının topraktan ve tezgâhından koparılışı geliştirilemez, gerçekleştirilemez. Avrupa'da neredeyse 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan zaman boyunca bu toprak ve atölye emekçilerinin anaya bağlılık ölçüsünde bağlı oldukları bu geçim araçlarından koparılışı isyanlar ve ihtilallerle karşılanmıştır. Binlerce insan idam edilmiş, milyonlarca insan iç savaşlarda öldürülmüş, hapishane ve hastanelerde çürütülmüştür. Bunlar

yetmemiş, mezhep ve ulus savaşlarıyla ortam kan deryasına dönmüştür. Sömürge savaşları ve emperyalist savaşlar bu bilançoyu konsolide etmiştir.

Tüm bu zor etkenlerinin kapitalizmin doğuşunda dıştan dayatmalı tekelci talancı karakteriyle ilişkisi gayet iyi gözlemlenmekte ve açıkça görünmektedir. Hangi ekonomi-politik retoriği bu gerçekleri tersyüz edebilir?

Gerçekleri daha somut görebilmek için, kapitalistleri zafere götüren 16. yüzyıl savaşlarını yakından gözlemlemek gerekir. Yüzyılın başlıca iktidar ve savaş faktörleri Habsburg sülalesinin İspanya kolu imparatorları, Fransa'dan Valois sülalesi kralları, İngiltere'de Norman kökenli kralların yerine geçen Anglosakson Stuartlar hanedanı, en ilginci ve zincirleme reaksiyon başlatacak olanı da daha ismi bile konulmamış Hollanda'nın yeniyetme Orange Prensliğidir.

Müslümanların İspanya'dan kovulmasından (1500'lere doğru) güç alan ve hızla imparatorluğa koşan bu Habsburg kökenli kral ve imparatorlar, kendilerini Roma'nın mirasçısı olarak görüyorlar. Özellikle Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlı sülalesinin eline geçmesi ve Osmanlılarla yürütülen savaşın başını Avusturya Habsburglarının çekmesi bu ideaya gerekçe olarak kullanılmaktadır. Fransız Valois kral sülalesi de imparatorluk ateşine tutulmuştur ve kendini Roma'nın gerçek mirasçısı olarak görmektedir. İngiltere Krallığı ve Hollanda Orange Prensliği bu iki imparatorluk tarafından yutulmamak için bir nevi pro-ulusal kurtuluş savaşları vermektedir. Peşi sıra İsveç Krallığı, Prusya Prensliği ve hatta Moskova Prensliğinin çarlık yükselişi benzer güçler olarak kendilerini duyuracaklarıdır. İngiltere Krallığı ve Orange Prensliği 16. yüzyıl başlarında İspanya ve Fransa kralları tarafından tam bir yutulma tehlikesi ile karşı karşıyaydılar. Eğer bu eylemler başarılı olsaydı, İngiltere ve Hollanda başta olmak üzere, kapitalistik gelişmenin hâkim olduğu Kuzeybatı Avrupa kentlerinin İtalya'nın Venedik, Cenova ve Floransa kentlerinin konumuna düşmesi yüksek bir olasılık olacaktı.

İtalya'nın çok güçlenmiş bu kapitalist kentlerinin tüm İtalya çapında kapitalizmin zaferini sağlayamamalarının temel etkeni siyasal güçsüzlükleriydi. Daha doğrusu, İtalya (dolayısıyla kent zenginlikleri) üzerinde İspanya, Fransa ve Avusturya kralları ve imparatorlarının yürüttüğü egemenlik ve fetih savaşları bu kentlerin boyun eğmesiyle

sonuçlanmıştır. Söz konusu kentler sınırlı bir ekonomik ve siyasi güçle yetinmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla hem İtalyan birliği gecikmiş, hem de kapitalizmin İtalyan deneyimi yarım kalıp tüm ülkede yaygınlaşamamıştır. Geçici de olsa, burada zor belirleyici rol oynamıştır. Karşılık olarak her kapitalistik unsurun yaptığına benzer biçimde, İtalyan kent kapitalistleri de siyasal egemenlik iddiasından vazgeçmeleri karşılığında bu devletleri finans yoluyla kendilerine bağlayıp 'al gülüm ver gülüm' politikasına alet olmaktan çekinmemişlerdir. Çünkü yeni din olarak kapitalizm para > para (PP) etrafında şekillenmektedir.

İngiltere Krallığı ve Orange Prensliği yenilmediler. Bu yenilmemede kapitalist unsurların hem devlete kredi vermeleri hem de devletle birlikte oluşturdukları gemi ulaşım sanayi başat rol oynadı. Kara gücü değil deniz gücü üzerinde yoğunlaşmaları kendilerine zaferin yolunu açtı. Bu süreçte çok önemli iki stratejik gelişme ortaya çıkmıştır:

1-İngiliz Krallığı ve Hollanda Prensliği kapitalist tarzda yeniden örgütlenen ve eylemleşen devlet modeline ağırlık verdiler. Düzenli vergilerle beslenen, bütçelerini denkleştiren, rasyonel bir bürokrasiye ve profesyonel orduya dayanan ilk örnekler oldular. Üstün deniz güçleriyle İspanya ve Fransa'nın deniz güçlerini yendiler. Atlas Okyanusu ve sonraları Akdeniz'deki egemenlikleri sömürge savaşlarının kaderini de belirledi. İspanya ve Fransa'nın düşüşü böyle başlar. İspanya ve Fransa Krallıklarının karadaki başarıları, borçlanmaları nedeniyle astarı yüzünden pahalı Pirus zaferlerine döndü. Kapitalist ekonominin kaderini belirleyenin İngiltere ve Hollanda'nın iktidar yapılanmasındaki yenilikler olduğu genelde de kabul gören bir yorumdur. Bir kez daha görüyoruz ki, kritik bir dönemeçte siyasi zor ekonomik biçimlenme üzerinde belirleyici rol oynayabiliyor. İtalyan kentlerinin başaramadığını Londra ve Amsterdam kentleri başarıyor.

2-İngiltere ve Hollanda'nın siyasi erkine zıt bir gelişme, bu yüzyıldaki İspanya, Fransa ve Avusturya İmparatorluklarında yaşanmaktadır. Bu üç devlet de daha çok Roma modeline benzer bir imparatorluk kurma sevdasındaydılar. Aralarında hem yoğun akrabalıklar kurmuşlardı hem de çelişkiler vardı. İngiltere Krallığı bu sevdadan erken vazgeçti. Gözünü Avrupa imparatorluğu yerine dünya imparatorluğuna dikti. Ama kapitalist sistemin zaferine dayalı olarak İspanya, Fransa ve Avusturya devlet rejimleri her ne kadar modern monarşiler

olma doğrultusunda birçok reform yaşasalar da, öz itibariyle eski toplumsal sisteme göre şekillenmiş siyasal araçlardı. Modern bir vergi sistemi, bürokrasi ve profesyonel ordu oluşturmaktan uzak idiler. Bütçeleri denk değildi, sürekli borçlanıyorlardı. Kapitalist gelişmenin yol açtığı huzursuzlukları çözmede yetersiz kalıyorlardı. Kendi kapitalistlerinin tam desteğini almaları şurada kalsın, borç ve iltizamlar nedeniyle aralarında yoğun çelişkiler oluşuyordu. Merkezileşme ve monarşik krallık hamlesi nedeniyle feodal aristokrasiyle çelişkiler daha da yoğundu. Kent-kır çelişkisi nedeniyle de bütün toplum ayağa kalkmıştı. Tek başına isyanlar bile bu monarşileri nefessiz bırakmaya yetiyordu. İngiltere ve Hollanda'nın el altından muhalifleri desteklemesi birçok devrimin patlak vermesine yol açıyordu. Tabii tıpkı Büyük Fransa Devriminde görüldüğü gibi devrimlerin amaç ve sonuçları bazen çok farklı olabiliyordu.

İtalya'da kapitalist ekonominin siyasal-toplumsal zaferini önleyen aynı güçler, yani Fransa, İspanya ve Avusturya monarşileri İngiltere ve Hollanda'nın kent kapitalistleri tarafından finanse edilen verimli devlet modelleri karşısında defalarca yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar. Bir kez daha ekonomik biçimle zor sistemleri arasındaki ilişkilerin stratejik sonuçların doğuşunda belirleyici rol oynadığını açıkça gözlemlemekteyiz. Zor, iktidar ve ekonomi arasındaki ilişkilerin anlaşılması açısından 16. yüzyıl Avrupa'sı tam bir laboratuvar işlevi görme konumundadır. Âdeta tüm uygarlık tarihi mezarından kalkıp kendi öyküsünü anlatır ve şunu der gibidir: Kendini (16. yüzyıl Avrupa'sı) anladığın kadar beni de anlamış olursun!

Zor ve ekonomi arasındaki ilişkinin tarihsel-toplumsal gelişiminin kısa bir özeti konuyu daha iyi açıklığa kavuşturacaktır.

a- Uygarlık öncesi toplum çağlarında 'güçlü adam'ın ilk zor örgütlenmesi sadece hayvanları tuzağa düşürmedi. Kadının duygusal emeğinin, göz nurunun ürünü olan aile-klan birikimine göz koyan da yine aynı örgütlenmeydi. Bu ilk ciddi zor örgütlenmesiydi, ilk ev ekonomisinin talanıydı. El konulan kadının kendisi, çocukları ve diğer hısımlarıydı, hepsinin maddi ve manevi kültür birikimleriydi. Bu temelde proto-rahip olan şaman, tecrübe sahibi şeyh ve zor örgütlenmesine sahip güçlü adamın el ele verip, tarihin ilk ve en uzun süreli ataerkil hiyerarşik (kutsal yönetim) gücünü oluşturduğunu benzer aşamadaki tüm toplumlarda gözlemlemekteyiz. Doğuşundan itibaren bu hiye-

rarşinin sınıflaşma, kentleşme ve devletleşme aşamasına kadar toplumsal ve ekonomik yaşamda belirleyici rol oynadığı açıktır.

b- Sınıf-kent-devlet oluşumuyla başlayan uygarlık sürecindeki ekonomik biçimlenmeye, rahip-kral-komutan olarak kişiselleştirebileceğimiz güç odağına devlet denilmektedir. Kurum olarak din-siyaset-ordu iç içe geçmiş biçimde iktidarı oluşturmaktadır. Bu güç sisteminin en temel özelliği, kendi ekonomisini devlet komünizmi biçiminde örgütlemesidir. Max Weber tarafından daha önce kullanıldığını bilmeden benim de 'firavun sosyalizmi' dediğim bir ekonomi söz konusudur. Anacıl ekonomi kalıntı halinde ataerkil-feodal aşiretsel ekonomide varlığını sürdürmektedir. Firavun sosyalizminde insanlar yalınkat köle olarak çalıştırılmaktadır. Hakları ölmeyecekleri kadar içtikleri birer kâse çorbadır. Halen kalıntısı bulunan eski tapınak ve saray binalarında binlerce topraktan kâseye rastlanması bu ilişkiyi doğrulamaktadır.

Devlet biçiminde örgütlenmiş zor, ulaştığı her alanda ekonomik anlamda ne bulursa talan etmeyi hakkı olarak görmektedir. Talan, bir nevi zor kullananın hakkı olarak düşünülmektedir. Zor tanrısal ve kutsaldır. Ne yapsa haktandır ve helaldir. Özellikle ana merkezi oluşturan Ortadoğu, Çin ve Hint uygarlıklarında, siyasi üstyapı veya kast, altyapıyı bir nevi ekonomi olarak değerlendirip istediği gibi yönetme gücünü kendinde görmektedir. Pazar ve rekabet henüz oluşmadığı gibi, günümüzdeki anlamıyla ekonomik sektör diye bir kavram da oluşmuş değildir. Her ne kadar ticaret varsa da, bu eylem devletlerarası ana işlevlerden biridir. Ticaret özelleşmiş olmaktan uzaktır. Devlet tekeli aynı zamanda ticaret tekelidir. Devletlerin tampon bölgelerinde pazar kentleri istisnai olarak boy vermektedir. Onlar da kısa süreler içinde kent devletlerine dönüşürler. Bu süreçte ticaret kervanlarla yapıldığı için, 'güçlü adamın', daha sonra 'kırk haramiler', 'korsanlar' ve 'eşkıyalar'ın soygunu da en az devlet soygunları kadar geçerlidir.

c- Grek-Roma uygarlığında özerk kent, pazar ve ticaretin yaygın ve yoğun bir hal aldığını görmekteyiz. Uruk ve Ur'un mirasını devralan Babil ve Asur despotizmi, belki de ilk defa ticaret acenteleri (Bir nevi pazar-karum-kâr kavramlarının iç içeliği söz konusudur) açarak ekonomiye ve uygarlığa yeni bir katkıda bulunmuşlardır. Zaten ticaret kolonileri Uruk ve hatta öncesine kadar gitmektedir. Değişimin art-

ması ve pazarın oluşumu, Asur devletinin ilk görkemli imparatorluk olarak tarih sahnesine çıkışını hazırlar. İmparatorluklar esas olarak ekonomik yaşam için duyulan güvenlik ihtiyacına cevap verir. Asur'da ekonominin belkemiği ticaret olduğu için, ticaret ve karumları imparatorluk tarzında bir siyasi örgütlenmeyi gerektirmiştir. Tarih Asur İmparatorluğu'nu en gaddar imparatorluk ve despotizm örneği olarak değerlendirir ki, yine bunun temeli ticaret tekelciliği dediğimiz taslak halindeki kapitalizmdir. Asur ticaret-tekel kapitalizmi üstyapıda en gaddar imparatorluk yönetimini getirmiştir.

Grek-Roma siyasi erki, Asur mirasına Fenikelilerden kalma kent ticaret kolonileri mirasını da ekleyerek, daha gelişkin bir siyasi üstyapıyla bir ekonomik altyapı oluşturmayı başarmıştır. Değişim yaygınlaşmış, özerk kent, pazar, ticaret ve rekabet sınırlı da olsa devreye girmiştir. Kırsal yerleşimi dengeleyecek kadar bir kentleşmeye tanık olmaktayız. Kırlar artık değişim amacıyla kentler için daha çok artık-ürün üretmektedir. Dokuma, gıda ürünleri ve maden ticareti gelişmiştir. Özellikle Çin'den Atlas Okyanusu'na kadar yol ağları örülmüştür. İran'daki siyasi erk Doğu-Batı ticareti nedeniyle kalıcı bir tüccar imparatorluğuna dönüşmektedir. Grek ve Roma'yı hegemonyası altına alacak kadar zorlamıştır. Çin, Hint ve Orta Asya kavimlerinin ve siyasi erklerinin batıya doğru istila hareketleri önünde temel benttir. Batının doğuya karşı istilasının önünde de aynı bent işlevini sürdürecektir. İskender ve ardılları ancak kısa bir zaman dilimi (M.Ö. 330-250) için bu bendi yıkıp baraj kapaklarını açabilmişlerdir.

Greko-Roma uygarlığı, kapitalist ekonominin ilk örneklerine en çok rastladığımız mekânı da temsil eder. Kentlerin özerklik derecesi, pazarda değişim ve fiyat belirleme, büyük tüccarların varlığı kapitalizmin eşiğine kadar gelindiğini gösterir. Gerek kırsal alanın kent karşısındaki gücü, gerekse imparatorluk örgütlenmesi (Esas olarak kır ekonomisine dayanırlar) kapitalizmin hâkim toplumsal sistem haline gelmesine engel olur. Kapitalistler azami olarak büyük tüccar seviyesinde kalırlar. Üretime ve endüstriye müdahaleleri oldukça sınırlıdır. Ayrıca siyasi erkin ciddi engellemeleriyle karşı karşıyadırlar. Efendiye bağlı kölelik hâlâ güçlü bir konumda olup, işgücünün serbest olma şansı yok denecek kadar azdır. Kadınlar cariye olarak, erkekler de tüm bedenleriyle köle olarak alınıp satılırlar. Köle ekonomisinin tek belirleyici gücünün şiddet olduğu tartışmasızdır. Sadece bir ekono-

mik değer olarak kölelik bile şiddet ile ekonomi (artı-ürün gaspına dayalı ekonomi) arasında hiçbir tartışmaya yer vermeyecek kadar açık bir ilişkinin var olduğunu gösterir. Çin ve Hint ilkçağ sisteminde siyasi ve askeri kast kuruluşundan kapitalist sömürgeciliğe kadar, altındaki tüm toplumu bir nevi ekonomik sektör olarak görüp çalıştırarak yönetmeyi temel görevi ve doğal hakkı saymış, daha doğrusu tanrısal hakkı olarak görmüştür.

Ekonomi sözcük olarak Antikçağ Grek-Helen dünyasına aittir. 'Aile yasası' olarak anlamlandırılması bir yandan kadınla bağlantısını dile getirirken, diğer yandan geleneksel siyasi erkin konumunu da açığa vurmaktadır. Onlar ekonominin üstünde tıpkı kapitalizm çağında tekellerin oynadığı rolü siyasi tekeller olarak oynarlar. Önemle belirtmeliyim ki, siyasi tekelle ekonomik tekel arasında sıkı bir korelasyon var olup, genel olarak birbirlerini gerektirirler. Atina ve Roma'nın siyasi gücü çok büyük olduğu için paradoksal olarak kapitalizme kapalıdır. Diğer yandan kır karşısında çok küçük kaldıkları için, kent kökenli bir ekonomik biçime güç getirememektedir. Bu dönemde uygarlık kapitalistleri tanımakla birlikte, koşullar sistemsel gelişmelerine henüz elvermemektedir.

d- Ortaçağ İslâm uygarlığında ticaret oldukça ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Hz. Muhammed ve İslâm dini ekonomik açıdan ticaretle oldukça bağlantılıdır. Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında sıkışan Arap aristokrasisinin ticaret kökenli gelişmesi, İslâmiyet'in çıkışındaki temel sosyal ve ekonomik etkendir. İslâmiyet'in doğuşundan itibaren kılıcı esas aldığı bilinmektedir. Yahudiler ve Asur'dan kalma Süryanilerin ticaret ve para üzerindeki hâkimiyeti onlarla çelişkilerini açıkça ortaya koyar. Zaten bunlar iki siyasi tekel olarak Bizans'a ve Sasanilere nefes aldırmamaktadır. Bu durum tarihin bu aşamasında ve bu kadim mekânda zor ile ekonomi arasındaki ilişkiyi çarpıcı kılmaktadır. Ortaçağ bir nevi İslâm çağıdır. Ticaret için güvenlik imparatorluk tarzını gereksindiği kadar, önü de aynı nedenle kesilmektedir. Ticari sermayenin kapitalist üretim biçimine dönüşümü sürekli engellenmektedir. Kırsal yerleşim alanındaki toplumsal örgü din ve ahlâkın sıkı kontrolündedir. Bu sermaye kentlerde kazandığı sınırlı serbestliği siyasal güce dönüştürememektedir. Yaygın bir kent-pazar ağı olmasına ve kentler oldukça büyümesine rağmen, İtalyan kentlerini aşacak güçte değildir. Bunun nedeni kesinlikle teknolojik değil, dinsel ve

siyasal tekel kaynaklı etkenlerdir. Tüccarların sık sık müsadereye tabi tutulmaları sistem gereğidir. İslâmiyet'in kapitalizmi doğurmaması lehinde düşünülmesi gereken bir hususdur. Halen kapitalizme karşı en ciddi engel rolünü oynaması, eğer olumlu tarafından değerlendirilirse (İslâm'ın ümmet anlayışı-kavimler enternasyonalizmi, faize karşıtlık, yoksullara yardım vb. gibi hususlar), toplumsal özgürlük projelerine önemli bir katkı sunabilir. Ancak mevcut İslâm radikalizminin sağ ve ekonomik milliyetçilik yüklü bir neo-İslâm kapitalizmini bağrında taşıdığını da iyi görmek gerekir.

İslâm uygarlığını kültürel olarak Avrupa'ya taşıyan, Endülüs Emevileri önderlikli Araplar ve Berberilerdir. Ekonomik-ticari açıdan aktaranlar ise İtalyan kent tüccarlarıdır. Osmanlılar ancak siyasi tekel anlamında sınırlı ölçüde taşımışlardır. Etkileri daha çok Avrupa'nın siyasi ve dini güçlerinin Osmanlılara karşı başarılı olabilmek için kapitalizme daha fazla sarılmalarına yol açmak biçiminde olmuştur. Osmanlılar olmasaydı, belki de Avrupa'nın dinî ve siyasi tekelleri kapitalist ekonomik, siyasal ve askeri örgütlenmeye bu denli mecbur kalmazlardı. Bir kez daha gücün gücü doğurduğunu, onun da ekonomik biçim arayışlarını hızlandırdığını görüyoruz.

Avrupa'da kapitalizmin doğuşunda Ortadoğu'nun belirleyici katkısı Hıristiyanlıkla bağlantılıdır. Bu konuyu Özgürlük Sosyolojisi adlı savunmamda genişçe değerlendirmeyi umduğumu belirterek, Max Weber'in eserini (Protestanlık Ahlâkı ve Kapitalizm) hatırlatmakla yetiniyorum. Ortadoğu'nun 10. yüzyıla kadar Avrupa'nın ahlâkını belirlemeyi tamamladığı, feodal Avrupa'nın doğuşunda (hem siyasi hem de dinî açıdan) temel rol oynadığı, Haçlı Savaşlarıyla bir kez daha Ortadoğu'nun Avrupa'ya taşındığı ilave hususlar olarak belirtilebilir. Tüm bu hususlar olmazsa olmaz kabilinden belirleyici özelliklerdir.

Bu çok kısa tarihsel-toplumsal özetleme 16. yüzyıla ilişkin değerlendirmemizle birleştirildiğinde, Ortadoğu'nun siyasal erk ve kapitalizmin doğuşu üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Bazen geciktirici ve engelleyici olduğu, bazen de hızlandırıcı ve hatta mayalayıcı rol oynadığı rahatlıkla belirtilebilir. Devlet tekeli = kapitalist tekel formülüne en fazla kapitalist sistemde yaklaşılır.

Hukukla yeni sistemin ilişkisine de birkaç cihetten kısaca değinmekte yarar vardır. Hukuk genelde ticaret, pazar ve kent ilişkileri geliştikçe kendini dayatan bir kurumdur. Hukukun devreye girdiği

toplumlar ahlâkın aşındığı, zorun rolünün arttığı ve kaosa yol açtığı ve eşitlik probleminin yoğunca hissedildiği toplumlardır. Ahlâka ve eşitliğe dair en büyük sorunlar kentlerde gelişen sınıflaşma ve pazar etrafında oluştuğu için, devlet düzenlemesinde hukuk kaçınılmaz olur. Hukuk olmadan, imkânsız olmasa da, devlet yönetimi son derece zorlaşır. Tanım olarak hukuk, devletin siyasi güç eyleminin kalıcı, kurallı ve kurumlu bir biçim almış hali olarak değerlendirilebilir. Bir nevi donmuş, sakin, istikrar kazanmış devlettir. Devletle en çok bağı olan bir kurumdur. Ticaret ile devlet arasındaki bağlantı başlangıçtan kapitalistleşme aşamasına kadar hep ilerleyerek, karmaşıklaşarak sürüp gelmiştir. Babil'den Roma'ya kadar pek çok devlette hukuk diyebileceğimiz kanun metinleri düzenlenmiştir. Bu metinler ağırlıklı olarak mal güvenliğini ve can kayıplarının önlenmesini içermektedir. Hukuk siyasetin sorunlarını hafifletmeye, bazen de çoğaltmaya hizmet eder. Görevi, sanıldığının aksine, her vatandaşına eşit yaklaşımı güvence altına almak değil, fiili eşitsizlikleri meşrulaştırıp kabul edilebilir seviyede kesinleştirmek ve siyasal erki dokunulmaz kılmaktır. Özcesi, hukuku siyasal erk tekelinin kalıcı düzenlenmesi olarak tanımlamak gerçeğe daha yakın bir yorum olacaktır.

Hukukun ahlâkla ilişkisi daha çok önem taşır. Ahlâk bir toplumun çimentosu gibidir. Ahlâkı olmayan hiçbir toplum yoktur. İnsan toplumunun ilk örgütlenme ilkesi olan ahlâkın esas işlevi, analitik zekâ ile duygusal zekânın toplumun iyiliği için nasıl düzenleneceği, nasıl ilke ve tutumlar haline getirileceği ile ilgilidir. Tüm topluma eşit düzeyde ama farklılıkların rolünü ve hakkını da gözeterek davranır. Başlangıçta toplumun kolektif vicdanını temsil eder. Hiyerarşi ve siyasi erkin devlet olarak kurumlaşması ahlaki topluma ilk darbeyi indirir. Sınıfsal bölünme ahlaki bölünmenin de temelini hazırlar. Ahlaki problem böyle başlar. Siyasi elit bu problemi hukukla çözmeye, rahipler ise dinsel yöntemle yanıt bulmaya çalışırlar. Hem hukuk hem de din bu açıdan ahlâkı kaynak olarak alır. Nasıl ki siyasetin, siyasi gücün kalıcı, kurallı ve kurumlu mekanizmaları hukuku teşkil ediyorsa, din inşacıları da aynı işlevi ahlâk kaynaklı kalıcı, kurallı ve kurumlu başka bir inşayla yani dinle yerine getirip ahlaki krizi çözmek isterler. Aralarındaki fark hukukun yaptırım gücünün olması, bu niteliği olmayan dinin ise vicdan ve tanrı korkusunu esas almasıdır.

Ahlâk insanın seçim kabiliyetiyle ilgili olduğundan özgürlükle yakından bağlantılıdır. Ahlâk özgürlüğü gerektirir. Bir toplum esas olarak ahlâkı ile özgürlüğünü belli eder. Dolayısıyla özgürlüğü olmayanın ahlâkı da olmaz. Bir toplumu çökertmenin en etkili yolu ahlâkıyla bağlantısını kopartmaktır. Dinin etkisinin zayıflatılması ahlâkın zayıflaması kadar çöküntüye yol açmaz. Onun boşluğunu bir nevi din haline gelmiş çeşitli ideolojiler ve politik felsefeler, ekonomik yaşantılar doldurabilir. Ahlâkın çözülmesinden doğan boşluk ise mahkûmiyet ve özgürlük yoksunluğu ile doldurulur. Ahlâkın teorisi olarak etik veya ahlâkiyat, temel felsefi problem olarak varlığı, giderek daha yakıcı hale gelmiş ahlâkı incelemek ve yeniden esas rolüne kavuşturmakla görevlidir. İşlevi doğru ortaya konulması gereken ahlâk temel yaşam ilkesi haline gelene dek önemini yitirmeyen bir sorun olarak toplumdaki yerini koruyacaktır.

Kapitalist ekonominin doğuşu söz konusu olduğunda, siyasi iktidarla bağlantılı olarak yapılan bu kısa tanımlamalar çerçevesinde hukuk ve ahlâk büyük önem taşır. Din ve ahlâk, hatta feodal hukuk aşındırılıp yer yer kırılmadıkça, kapitalist ekonominin toplumda tutunması zordur. Burada eski üst sınıfın dine yaklaşımını ve ahlâkını savunduğumuz anlaşılmasın. İleri sürdüğümüz şey, büyük dinlerle büyük ahlaki öğreti ve törelerin kapitalizm gibi bir sistemi, rejimi kendi ilkeleriyle bağdaşır bulmalarının çok zor olduğudur. Siyasi güç bile bu konularda sınırlı bir etkiye sahiptir. Din ve ahlâkın yıkımı siyasi erkin de sonunu getirir.

16. yüzyılda reformasyon, hukuk ve ahlâk felsefesine ilişkin bu tartışmalar açık ki kapitalizmin doğuşuyla ilgilidir. Siyasi çatışmaların anlamını ve gücün konumunu özce tanımladığımız için tekrarlamaktan kaçınacağım.

Protestan reformasyonu ve beraberinde yol açtığı büyük tartışma ve savaşların sonuçları, Yeniçağ Avrupa'sının kaderini belirleyen en temel etmenlerin başında gelmektedir. Max Weber, Protestan ahlâkının rolünü değerlendirirken, bence en önemli noktayı ihmal etmiştir. Protestanlık kapitalizmin doğuşunu kolaylaştırmış, ama genelde dine ve ahlâka, özelde de Katolikliğe büyük darbe vurmuştur. Kapitalizmin bütün günahlarından Protestanlık da az sorumlu değildir. Bunları dini ve Katolikliği savunma anlamında belirtmiyorum, Protestanlığın toplumu daha savunmasız bıraktığını iddia ediyorum.

Protestanlık nerede gelişmişse, orada kapitalizm sıçrama yapmış, kapitalizmin bir nevi Truva Atı rolünü oynamıştır.

Protestan reformasyonunun yol açtığı olumsuzluklara ve yarattığı yeni Leviathan'a karşı çağın bazı düşünürleri ilk ciddi uyarıları yaparlar. Bunlardan Nietzsche'yi kapitalist moderniteye karşı tutum alan ilk öncü olarak değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır. Bu düşünürler anti-kapitalist özgür toplum ve özgür birey arayışçıları olarak önemlerini günümüzde de sürdürmektedirler.

Hukuk tartışmalarında başı çeken Thomas Hobbes ve Hugo Grotius, yeni Leviathan'a (kapitalist devlet) yol açmak için hukuku yeniden teorileştirmişlerdir. Bütün şiddet tekelini devletin eline vermek toplumu silahsızlandırmaktır. Sonuç, tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde artan merkezî ulus-devlet gücünün faşizme kadar tırmanmasıdır. Egemenliğin bölünmezlik kuralı devlet dışındaki tüm toplumsal güçleri erksiz bırakmanın teorisidir; kapitalist canavara karşı toplumu tarihte eşi görülmemiş biçimde öz savunma araçlarından yoksun kılmadır. Bu iki düşünürün, özcesi insanı insanın kurdu olarak ilan edip, bununla birlikte monarkın tekelci güç konumunu muştulamaları, tüm cephelerden kapitalist tekelin önünü açma işlevini görmüştür. Tekrarlarsak, siyasal tekel = ekonomik tekeldir. Machiavelli, hiçbir örtüye sığınma gereği duymadan, siyasi başarı için gerektiğinde hiçbir ahlaki kurala bağlı kalınmamasına cevaz veren diğer önemli bir 16. yüzyıl düşünürüdür. Faşizme varacak ilkeyi yüzyıllar öncesinde dile getirmiş oluyor.

Yanlış anlaşılmaması açısından, tüm reformasyon çabalarını suçladığım, eleştirdiğim düşünülmemelidir. Dinin reformasyonunun yalnız birkaç defa değil, sıkça yapılması gerektiğini savunuyorum. Yıllardır özellikle Hıristiyan reformasyonundan daha derin ve sürekli bir İslâmî reformasyon hareketine ihtiyaç olduğunu söylüyorum. Açık ki, bu çaba kapasite ve kişilik gerektirir, ama Ortadoğu despotizmini aşmak açısından zorunlu bir görevdir. Ayrı bir cilt olarak hazırlamayı düşündüğüm **'Ortadoğu'da Uygarlık Krizi Ve Demokratik Uygarlık Çözümü'** adlı çalışmamda bu ve benzeri birçok alanı tartışmaya çalışacağım.

Rönesans ve Aydınlanma hareketlerini açmak bu satırların fazla ilgilendiği bir görev değildir. Çünkü bunlar farklı yüzyılların hareketleridir. Ayrıca kapitalizmle ilişkilendirilseler bile, bu ilişki ancak dolaylı

olabilir. Yine genelleme yapmak doğru olmaz. İçlerinde kapitalizme yol açmak kadar, yolu kapamak isteyenler de vardır. Kapitalist unsurların muhaliflerini para gücü ile asimile etmeleri anlaşılır bir husustur. Tıpkı iktidarın muhaliflerini bağlamak istemesi gibi. Ama yakılmayı göze alacak kadar kapitalizme karşı direnen büyük özgürlük filozofları, reformatörler (Bruno, Erasmus), ütopyacılar ve kömüncüler şahsında bu dönemler tüm insanlığın hizmetindedir.

Bir kez daha tekrarlamalıyım ki, Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma çağında tüm uygarlıklar ayağa kalktılar. Yeniden dirildiler. Kendilerini dillendirip resimlediler, melodileştirdiler; tanrılaştılar, kullaştılar; savaştılar, barıştılar; yendiler, yenildiler. Ama sonuçta yüzyıllardır toplumun yarıklarında, marjinal köşelerinde pusuya yatan kapitalistik öğeler, bu mahşer yüzyıllarının karmaşasında en hazırlıklı örgüt ve maddi güç sahipleri olarak, ortamı şiddet, para ve zihniyet çalışmalarıyla istismar ve asimile ederek, gerektiğinde zorla egemenliklerine alarak kapitalist sistemi zaferle taçlandırmışlardır. Günümüze kadar da bu zafer yürüyüşünü sürdürmektedirler.

D- Kapitalizmin Mekânı

Toplumun mekân sorunu irdelenmeye değer bir konudur. İnsan toplumunun hangi coğrafya ile bağlantılı olarak geliştiğini anlamayı içerir. Konu geniştir. Mekânın oluşumu güneş sisteminin oluşmasından başlatılabilir. Hatta bunun ötesinde, güneş etrafında üçüncü halka olan Dünya gezegeninin oluşum evreleri, atmosfer tabakaları, deniz, okyanus, akarsu ve yağmur oluşumları, kaya tabakalarının ortaya çıkması, toprak tabakası, okyanuslardaki canlı ortamı ve ilk canlı hücreler, yosunla başlayan bitkiler âlemi, yine ilk bakterilerle başlayan hayvanlar âlemi, hayvan-bitki ilişkisi, genel anlamda bitki ve hayvanlar âleminin evrimi, ilk insanımsılar varsayılan primatlarla başlayan evrim zincirinin hangi halkasında insan türünün biçimlendiği gibi çok uzun bir soru ve cevaplar listesi coğrafya konusuna dahil edilebilir.

Kalın çizgilerle ve spiral halkalar halinde, insan-coğrafya ilişkisinde sıkı bir ilinti olduğu açıktır. Örneğin atmosfer, bitkiler, hayvanlar, toprak ve tatlı su kaynakları bir gün kesilse insan türü diye bir şey kalmaz. Hatta sanki muazzam bir zekânın eseriymiş gibi, bu ortamların anlık bir bozulmaları bile insan yaşamının sonunu getirebilir. Dolayısıyla genel anlamda insan-coğrafya ilişkileri daimi olarak göz önünde

bulundurulmayı gerektirir. Bu olmaksızın toplumbilimi incelenemez, araştırılamaz. Hâlbuki son dönemlere gelinceye kadar sanki bu ilişkinin söz konusu edilmesi gerekmezmiş gibi bilim, felsefe ve din yapılmış, binlerce eser yazılmıştır. Tuhaftır, en çok gerçek dışı saydığımız mitolojiler, coğrafya-insan ilişkisi diyebileceğimiz konularla daha çok ilgilenmişlerdir. Bilimin bu konudaki ilgisizliği analitik zekânın duygusal zekâdan kopuşunun bir sonucu olsa gerek.

İnsan topluluklarının ilk toplumsal formu olan klanın 'uzun süre' aşamasında mekânın, yani coğrafi koşulların etkisi daha belirgindir. Klan toplumunun dördüncü buzul döneminin sonuna kadar sıçrama yapamamasını iç evrimin yetersiz kalmasından ziyade coğrafi ortamın elverişsiz olmasına bağlamak daha doğru bir yorumdur. Klanın yaşadığı varsayılan birkaç milyon yıl iç evrim için yeterli bir süredir. Demek ki dış ortam gelişmeye şans tanımıyordu. Coğrafyacılar dördüncü buzul döneminin sonunda (M.Ö. 20000'lerden günümüze doğru) ana hatlarıyla bugünküne benzeyen bir coğrafi ortamın oluştuğunda hemfikirdir. İnsan türü bu döneme kadar çok sonraları Asya, Avrupa ve Afrika diye adlandırılan coğrafyada (galiba Amerika ve Okyanus Adalarının büyük kısmı dışında) birçok aşamadan geçtikten sonra, dördüncü buzul döneminin sonunda Homo Sapiens (Düşünen İnsan) türünün etkinliğinde yeni döneme giriş yapmıştır.

Birçok antropolojik ve arkeolojik araştırma, M.Ö. 20000'den sonra üç kültür grubunun belirginlik kazandığını göstermektedir. Birinci grup daha çok Afrika kıtasından gelen son göç dalgasının oluşturduğu siyah renge yakın Semitiklerdir. Bunlar Kuzey Afrika, Arabistan ve yer yer Toros-Zagros dağ sisteminin eteklerine kadar (uygarlık aşamasına kadar çok yoğun, sonrasında ise güç buldukları oranda) yayılma istidadı göstermişlerdir. İkinci grubun bir kolu Sibirya eteklerinden kopup Bering Boğazı üzerinden Amerika kıtasına, diğer ana kolu Büyük Okyanusun batı kıyılarına, adalarına ve iç kara olarak Orta Asya ve yer yer Doğu Avrupa'ya (Fin-Uygur) kadar yayılma olanağı bulmuşlardır. Sarı ırk ve Kızılderili olarak da adlandırılırlar. Bu grubun en büyük unsurlarını bugünkü Çinliler, Japonlar ve Türkler oluşturur. Arada kalan daha elverişli ve geniş alanda Hint-Avrupa grubu dediğimiz beyaz tür yer alır. Uygarlığı ve daha önceki ön aşama olan neolitik tarım çağını başlatan esas grup budur. Sarı ve siyah gruplar kuzeyde ve güneyde daha gecikmeli olarak neolitiğe ve uygarlığa geçiş yap-

mışlarsa da, bana göre bu geçişleri orta alanda yer alan beyazların aktarımları olmadan düşünmek çok zordur.

Hint-Avrupa grubunda neolitiği ve daha sonraki aşama olarak uygarlığı başlatan mekân olarak Toros-Zagros eteklerinin bu geçiş için en elverişli koşullar sunduğu tüm önde gelen antropolog, arkeolog, jeolog ve biyologların ortak görüşüdür. Esas belirleyici unsurlar olan hayvan türleri ve bitki örtüsü, yağmur ve akarsu bolluğu, iklimi ve jeolojisiyle birlikte Afrika, Asya ve Avrupa arasında temel geçiş alanı ve ana konaklama mekânı olarak burası ideal bir konum arz etmektedir. Hint-Avrupa grubunun öncü çekirdeği olarak, tarihte uygarlığı ilk başlatanlarca (Muhtemelen Sümerler tepe ve tarladaki bitki kültürü ile bağlı çağrıştıran 'Aryan' kelimesini ilk kullanan kültür olmuştur) Aryen olarak tabir edilen gruplar, bu mekânda neolitik-tarım ve daha sonra kent-devlet-uygarlık çağını başlatıp dünyaya yayılmasında başat rol oynamışlardır. Savunmamın birinci cildi bu konuya ayrıldığından tekrarlamayacağım.

Esas konumuz olan husus, kapitalist ekonominin tarihte adı bile pek okunmayan bugünkü Hollanda ve İngiltere adasında nasıl olup da zafere ulaştığı konusunda bu coğrafyanın rolünü araştırmaktır.

Günümüz sosyal bilimcileri coğrafyanın rolünü daha çok 'jeopolitika' ve 'jeostrateji' adları altında daraltarak ve esas özünü göz ardı ederek yorumlamaya çalışırlar. Hâlbuki tarihsel-toplumsallıkla coğrafya arasındaki ilişki daha temeldir ve öncelikli ele alınmayı gerektirir. Dallarla değil köklerle uğraşmak herhalde daha anlamlıdır. Genelde çağların ve uygarlıkların coğrafi açıdan incelenmesi anlamlı bir antropoloji ve tarih bilgisi için şarttır. Mekânsız tarih olmaz. Zaten evrenin zaman-mekân ikilemi en temel boyutlar olarak hep dikkatlerdedir. Birbirlerine etkileri, hatta dönüşme ve birleşme yetenekleri bilimlerce sürekli tartışılmakta, değerlendirilmektedir.

Yeniden 'güçlü ve kurnaz adam' öykümüze dönelim. Geçerken öykü ve bilgi-bilim arasında ilişki kurmanın gereğine inandığımı belirtmek isterim. Öyküsüz bilimin tam anlam kazanacağına kani değilim. O açıdan öyküsünü anlattığımız 'güçlü ve kurnaz adam', sosyal bilimlerde köşe taşı yapılması gereken kavramlardan biridir. Birçok toplumsal ilişkiyi daha iyi yorumlayabilmemiz için gerekmektedir. Kaldı ki, sayılamayacak kadar olay ve ilişkinin olduğu alanlarda, öyküleme bilime en değerli katkılarda bulunan bir araç olarak rol oynar.

Pozitivizm denen dinsellik adı altında bu denli sayılması ve tespit edilmesi olanaksız olaylar ve ilişkileri tespit edemeyeceğine göre, geriye öyküleme benzeri din, ahlâk ve diğer sanat türlerine başvurarak bilimi geliştirmek daha doğru bir yol olsa gerekir. Güçlü ve kurnaz adam egemen erkeğe geçişle başlayıp, günümüzün süper güç odaklarında üslenene kadar uzun, labirentli ve bol komplo yüklü bir yol izler. Bu adam veya adamların mekânlarını, zaman zaman açıkça göründükleri ve bazen gizlenip saklandıkları yerleri araştırmak önemlidir. Onları daimi stratejik bir güç olarak sürekli toplumsal hamleler (ekonomik, siyasi, askeri), taktikler içinde tasarlamak gerçekliklerini kavramaya bizi daha da yaklaştırır.

'Güçlü ve kurnaz adam' kadının ev ekonomisine bir hırsız gibi girdi. Sadece talanla yetinmedi. Daha da vahimi, kadını daimi tecavüzü altında tutarak, kutsal aile ocağını kırk haramiler yatağına dönüştürdü. Ne yaptığını bilen bir hainin ruh halini hiçbir zaman terk etmedi. İlk sermaye birikimlerinin tohumları iki mekânda atıldı: Birincisi, ev ekonomisinin yakınlarından bizzat evi işgal etme; ikincisi, devletin meşrulaşmış resmi tekeline karşı özel tekel halinde kırk haramilerin üs merkezlerinde veya yakınlarında mekân tutma. 'Güçlü ve kurnaz adam' toplumun ve devletin gözetiminden çekindiği için, erkenden hileli ve maskeli yüzle mekânlar arasında gezindi. Pusuda yattı. Fırsat bulduğunda aslan kesilerek avının üzerine atladı. Bazen tilki kurnazlığıyla avını yakaladı. Bukalemun gibi her ortama göre renk almaktan geri kalmadı. Marjinal noktalarda ticaret uzmanı kesildi. Uygarlıkların erişemediği kent ve kırsal alan onun sıkı gözetimindedir. Toplumun yarıldığı noktalara yerleşmede ustadır. Denge rolünü oynayarak iki tarafı da soymasını bilir. Kısa ticaretten az, uzun yol ticaretinden ise azami kazanç elde edeceğinin çok iyi farkındadır. Kârlı alanları âdeta koku alırcasına tanıması ve yönelmesi mesleğinin temel kurallarındandır. Eylemini bu yolların stratejik korsanlığı olarak değerlendirmek öğreticidir. "Sermayenin yurdu yoktur" denirken bu gerçeklik dile getirilmek istenir.

Kent-pazar-ticaret alanları kendi varlığının ön şartları olduğu halde, bu kapitalist tip neden bu mekânlarda zaferini erkenden ilan etmedi diye sorulabilir. Bu noktada önemle belirtmeliyim ki, kapitalizmin sistem olarak gelişmiş bilim ve teknolojiyle direkt bir ilişkisi yoktur. Amsterdam kentine bağlı olarak başarılı bir doğuş yaptığı gibi,

Uruk sitesinde de doğuş yapabilirdi. Tüm sisteme oynamak yerine, bir işbirlikçi tüccar veya tezgâhtar başı ve çiftlik sahibi olarak kalmanın daha çok işine geldiği düşünülebilir. Fakat esas neden rahip, siyaset ve askeri tekelin kendisine hâkimiyet kurabilecek bir yer vermemesi olabilir. Denenmiş ve meşruiyet kazanmış bu güç odakları, dördüncü bir odağı fazla ve belki de yapısından ötürü varoluşlarına karşı bir tehlike olarak görmüş olabilirler.

'Güçlü ve kurnaz adam'ın yer yer dördüncü bir tekel olarak sisteme oynamayı denediğini görüyoruz. Ama hep yeniliyor. Kanımca birçok kentin beklenmedik coğrafyalarda bir enkaza dönüşmesi bu tür gelişmelerle mümkün olmuştur. Hem ilk hem de ortaçağlarda çok zengin ticari kentlerin tarihten silinecek kadar bir anda viraneye çevrilmeleri dördüncü tekelin (ilkel kapitalizmin) siyasi ve askeri direnişiyle bağlantılı olabilir. Hindistan-Pakistan coğrafyasında Harappa kentinin (çok gelişmiş, yazıyı bile kullanan, mimarisi düzgün, oldukça zengin bir kent; M.Ö. 2500) çok erkenden haritadan silinmesi, komşu coğrafyadaki rahip-siyaset-asker üçlüsünün tekeline karşı rekabeti ve başkaldırısı nedeniyle olabilir. Harappa'nın önceleri Sümer kökenli bir uygarlığın ticaret kolonisiyken, sonradan bağımsızlık peşine düşüp başkaldırmış olması ihtimali güçlü bir olasılıktır. Kazanmış olsaydı, rakiplerinkine benzer şartları olmadığı için, belki de Amsterdam'ın yaptığı gibi bir sistem (ilk kapitalist deneyim) kurmaya yeltenebilirdi.

Daha çarpıcı bir örnek Kartaca'nın öyküsüdür. Fenikelilerin Akdeniz'in en uç noktasında M.Ö. 8. yüzyılda inşa ettikleri Kartaca tamamen ticari ağırlıklı bir kentti. Âdeta Batı Akdeniz'i ve Kuzey Afrika'yı temsil eden ve hinterlandı gibi kullanabilen bir konumdaydı. Çok geliştiği açıktı, fakat koşullar gereği imparatorluk oluşturmama gibi bir zaafı vardı. Oluşturmak isteyenlere de engel oluyordu. Roma'yla çelişkisi bu nedenle olsa gerekir. Roma'nın İtalyan Yarımadası nedeniyle kent devletini aşma ve geniş alanlar üzerinde cumhuriyet veya imparatorluk kurma yeteneği vardı. Kartaca'nın kurtuluş için tek şartı, İspanya ve Fransız İmparatorluğu karşısında Amsterdam'ın yaptığını yapmaktı. Yani kentin gelişkin ticari tekel karakterini kapitalistik bir devlet aygıtıyla giderek genişleyen bir coğrafya üzerinde (örneğin Emevi sülalesinin İspanya'da kurduğuna benzer bir devlet tekelini Kuzey Afrika'nın tümünde kurmak) birleştirmek, takviye etmekti. Bunun dışında Roma Cumhuriyeti'nden kurtuluş şansı yoktu. Ro-

ma'nın da Kartaca'yı yenmekten başka şansı bulunmuyordu. Çünkü yanı başındaki Kartaca kendi sonunu getirebilecek bir alternatif olabilirdi. Küba-ABD ilişkisini nasıl da çağrıştırıyor! Halen ünlü bir deyim olarak kullanılır: Romalı senatörlerin her toplantı açılışında ayağa fırlayıp söyledikleri ilk söz, "Şu Kartaca işi ne olacak?" olmuştur.

Roma'nın benzer bir kurbanı da imparatorluğun ilk çöküş krizlerini yaşadığı M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'nin doğusundaki ünlü Palmyra kentidir. Suriye'deyken sık sık ziyaret ettiğim bu şehrin kalıntılarını büyülenerek seyrederdim. Çölde çıkan bir su kaynağı etrafındaki hurma ormanı kenarında kalesi, surları, agorası, tapınağı (ünlü Delf Tapınağı), senato binası, vadi mezarları, uzun çarşıları ve çok sayıda saraylarıyla muhteşem bir kenttir. Taş oymacılığının tam bir harikası olma vasıflarına sahiptir. İnsanı huşu ve dehşet içinde bırakan bir kenttir.

Palmyra'nın önemi doğu-batı, kuzey-güney ticaret ağının merkezinde yer almasından, Roma ve İran-Sasani İmparatorluğu arasında tampon kent-devleti rolünü oynamasından ileri gelmektedir. Uzun yüzyıllar ticaret tekelleri üzerinde büyüdükçe büyüyor, zenginleştikçe zenginleşiyor. Dönemin Amsterdam'ına veya günümüzün Newyork'una benzetmek bana göre az bile gelir. Evrensellik açısından böyledir. Roma İmparatorluğu tıpkı Kartaca gibi bu örnekten de çok rahatsızdır. Tarih kentin son döneminde (M. S. 270'ler) Roma'ya bağlı bir nevi krallık statüsünde sülaleye dayalı bir güç erki olmayla yetinmediğini, bizzat Roma'ya alternatif olmaya soyunduğunu göstermektedir.

Kartaca'nın başaramadığını Palmyra başarabilecek midir? Sorun budur ve Palmyra'nın tehlikeli bir potansiyel arz ettiği açıktır. Roma İmparatoru Aurelius'un uzun çatışmalardan sonra zapt ettiği kenti olduğu gibi dönemin güçlü kraliçesi Zennube'ye bırakmak istediği söylenir. Palmyra'yı kendine bağladıktan sonra bağımlı bir eyalet olarak Kraliçe Zennube'ye bırakır. Dönerken yarı yolda kentin tekrar başkaldırdığını ve bağımsızlık peşinde koştuğunu duyduğunda büyük bir hışımla tekrar üzerine yürür. Bir daha kendine gelemeyecek olan Palmyra'dan geriye sadece harabesini bırakarak Roma'ya döner. Yanında kaçıp Sasanilere sığınmak isterken Fırat kıyılarında yakalanmış olan Zennube'yle birlikte. Bütün zenginliğiyle Zennube'nin bir esir gibi Roma halkına teşhir edildiği tarihin diğer bir sözüdür.

Roma'nın kadın dili beni hep etkilemiştir. Zennube öyküsünü anladıktan sonra, bunun sırrını yakalamış gibiyim. Roma sadece bütün yolların bağlandığı kent değil, bütün yetenekli, güç sahibi kral ve kraliçelerin de taşındığı bir kenttir. Tabii başıma gelenin (yarı-komik yarı-trajik Roma çıkışımın) Roma'nın bu tarihiyle yakından bağlantısı olsa gerek. Spartaküs, Saint Paul ve Bruno'yu iyi özümsemiş olsaydım, daha dikkatli davranacağım açıktı. Bir de Gramsci'yi iyi okumam gerekliydi. Ah Sosyalistler!

Palmyra'nın da kurtuluşu için tek yol, Amsterdam veya Londra yoluydu. Direndi, fakat başaramadı.

Antikçağın Atina'sını örnek vermek de öğretici olabilir. Deniz ticaretinin ürünü olan bu kent M.Ö. 500-350 döneminde uygarlığın yıldızı gibiydi. İlkel kapitalizmin en çok geliştiği bir kent olduğunu tespit etmek mümkündür. Büyük ve özel (devlet tekeli değil) ticaret tekelleri, kilometrelerce öteden işler halletmektedir. Zenginlikler Atina'ya akmaktadır. Doğu Akdeniz'den Marsilya'ya, Kuzey Afrika'dan Makedonya'ya kadar uzanan alanların yanı sıra tüm Anadolu ve Karadeniz'den ticaret ağlarıyla Atina'ya artık-ürün ve para akıtmaktadır. Felsefeyi yaratmış, zanaatı fabrikanın eşiğine kadar getirmiştir. Gemi yapım sanatı zirvede, para devrededir. Her tarafta kolonileri vardır. Atina'ya her yandan zenginler, para sahipleri geliyor. İlk defa kozmopolit kent olma niteliğini kazanıyor. Şahsi yorumum, tek eksiği olarak yarımada içindeki birliği sağlayamamasının kapitalist zaferin önündeki tek engel olmasıdır. İşgücü sorunu da yoktu. Pazarda satılan köleler sudan ucuzdu. Gelinen aşamada Atina ya köleliğin eski yapısını aşıp, yarımada ölçüsünde bir ulusal devlet olarak çıkış yaparak erkenden Hollanda benzeri bir konuma gelecekti, ya da rakipleri tarafından yenilip önemsiz bir konumda bırakılacaktı. Kara gücü olarak Sparta Krallığı ve deniz ötesinden gelen Pers İmparatorluğu bu kenti yüzyıldan fazla sürekli dövdüler. Ama o demokrasisiyle kendini hep ayakta tutmaya çalıştı. Makedon kralları baba Filip ve oğul İskender'in pençeleri Atina'yı stratejik bir yenilgiye soktu. M.Ö. 300'lerden sonra yükselen Roma ve Anadolu'daki Helenistik krallıklar karşısında hamle yapacak şansı pek kalmamıştı.

Burada proto-kapitalizmin ortaçağ İslâm uygarlığındaki örnekleriyle Hint Yarımadası ağzında kurulan örneklerini sunmak kaba bir tekrar olur. Bu dönemin en çarpıcı örnekleri İtalyan Yarımadasındaki

ünlü kapitalist kentlerdir. Eski tarz imparatorluk sevdasından vazgeçmeyen İspanya, Fransa ve Avusturya yarımada bütünlüğünde olduğu gibi diğer kentler üzerindeki egemenliklerini de kırıp ellerinden alınca Venedik, Cenova ve Floransa daha erkenden bir Amsterdam ve Londra olma şansını kaybettiler.

İtalyan kentleri modern kapitalizm için gerekli her şeyi yaratmışlardı. Sermaye birikimi, banka, şirket, kredi, finans araçları olarak senetler, uzak ve yakın ticaret, manifaktür, zanaatkâr ve sanatkârların her çeşidi, dönemin tüm endüstri mamulleri, cumhuriyet ve imparatorluk deneyimleri, din ve her türden mezhepleriyle İtalya Yarımadası 1300-1600 döneminde daha sonra doğacak Avrupa'nın laboratuvarı ve prototipi durumundadır. Ayrıca Rönesans'ın anayurdudur. Bu durum şüphesiz Doğulu coğrafyayla öncü ilişkileri ve Doğu'nun tarihî mirasıyla bağlantılıdır. Bu dönemin İtalya'sı demek, İslâm'ın Ortadoğu'su, Çin, Hindistan ve hatta yeni yükselen Rusya demektir. Doğu coğrafyasının birikimleri kent ticaret tekelleri tarafından doymak bilmez bir iştahla Venedik, Floransa ve Cenova başta olmak üzere yarımadaya taşınmıştı. Daha da önemlisi, tarihinde ilk defa tüm Avrupa çapında İtalyan kentlerinin öncülüğünde gelişen kentleşme hareketleri, sermaye birikimi için muazzam bir hinterland oluşturuyordu. Her Avrupa kentinde bir İtalyan tüccarın parmağını görmek mümkündü. Zaten Katolik Kilisesi çoktandır uygarlık zeminini döşemişti. Rönesans öncülük için son kesin söz oluyordu.

İtalya'nın İngiltere ve Hollanda gibi olamamasının tek nedeni coğrafyasıydı. Paradoksal olarak aynı coğrafya kent kapitalizminde öncü kılıyor, yarımada çapında zaferin eşiğine kadar getiriyor, ama nihai zafer adımını attıramıyordu. Attırdığında ise başına gelmedik bela kalmıyordu. Nedeni çok açıktır: Eğer İtalya erken dönemin İngiltere'si olsaydı, kendini işgal etmek isteyen İspanya, Fransa ve Avusturya imparatorlarının taçlarını başlarına yıkıp, tıpkı imparatorluk çıkışı dönemindeki Roma gibi ikinci bir dünya emperyali olabilecekti. Ama kapitalist sosyoekonomik temel üzerinde. Taç sahiplerinin İtalyan kentlerin başına üşüşmeleri son derece anlaşılırdır. İtalyan kentlerin yeni sosyoekonomik temel üzerinde birliği imparatorlukların sonu olacak, önce Avrupa'da ve sonra da tüm dünya üzerinde bir yayılma dönemine girmeleri kaçınılmaz hale gelecekti. Bunun için ellerinde

başta sermaye olmak üzere her şey vardı. Başarısızlık gerçekten büyük şanssızlık ve üç yüz yıllık bir ulusal gerilik anlamına geldi.

Bence ikinci Roma olma coğrafi nedenlerle kıl payı kaçırıldı. Birinci Roma da uzun yürüyüşten sonra kuzeyden saldıran Hannibal'den kıl payı kurtulmuştu. Bu sefer kuzeyden saldıranlar bir değil kırk Hannibal'e bedel güçlerdi. Dolayısıyla şansı yoktu. Bunun için tek yol Arap İslâm'ının tüm Ortadoğu'da yayıldığı gibi bir kılıç dini olmaktı. Roma'da Hıristiyanlık yerine İslâm olsaydı veya Katolik Hıristiyanlık dinsel ve siyasal yayılmayı birlikte ve kılıçla yürütseydi, dünya tarihinin seyri bambaşka olurdu. İnsan şunu sormadan edemiyor: Hıristiyanlık olmasaydı Roma'nın sonu nasıl olurdu ve nelere yol açardı? Daha da ilginci, Fatih Sultan Mehmet, Papa'nın davetine uyup bir nevi kılıçlı Hıristiyan olmayı kabul etseydi sonuçları nasıl olurdu? Tarih spekülasyon alanı değildir. Ama tarihsel gelişmenin her zaman birçok alternatifi beraberinde taşıdığı da inkâr edilemez bir gerçekliktir. İtalya kentlerinin başaramadığını 16. yüzyılın sonlarında Amsterdam ve Londra başardı. Nedenleri ve sonuçları tarihçiler tarafından en çok araştırılan ve tez konusu olan alandır. Oldukça da aydınlatılmıştır. Nedenlerini kısaca sıralarsak:

1- Tüm eski uygarlık alanlarının Atlas Okyanusuna en geç ve en zayıf ulaştıkları Kuzeybatı Avrupa'nın ucunda yer almaktadırlar.

2- Avrupa'nın üç büyük gücü olan Fransa, Avusturya ve İspanya Krallıkları kendi aralarında Avrupa üzerinde egemenlik savaşı yürütmektedirler.

3- İtalyan kentleri kadar tehlikeli görülmeyip üzerlerine birleşik ve yeterli güçle gelinmemektedir.

4- Reformasyonun Kuzey Avrupa'daki yayılmasında öncülük yapmaktadırlar.

5- Atlas Okyanusu kıyılarında olmaları uzak ve yakın ticarette büyük avantaj sağlamaktadır.

6- İtalyan kentlerinin bütün maddi ve manevi kültürlerini transfer etmişlerdir.

7- Feodalizmin hem maddi hem de manevi kültürü bakımından zayıf olduğu alanların başında gelmektedirler.

8- Ulaşım, tarım ve endüstrinin kapitalistleşmesini engelleyecek güçlü bir feodalizm oluşmadığı gibi, uygarlaşma birçok bölgede belki de ilk defa kapitalistik nitelikte gelişmektedir.

Sayısını daha da arttırabileceğimiz bu nedensel etkiler coğrafi konumla yakından bağlantılıdır. Jeostrateji ve jeopolitika gerçekten en elverişli bir konum arz etmektedir. Bu konumun toplumsal koşullarla birleşmesi başarıyı mümkün kılmıştır.

Avrupa ve Asya, hatta Afrika birleşik üç kıtadır. Afrika'nın son buzul dönemine kadar insanlık serüveninde öncü konumda olduğu antropolojinin önemli tespitlerindendir. Öncü coğrafya daha sonra Toros-Zagrosların çok çekici mümbit eteklerinde neolitik devrim olarak el değiştirdi. M.Ö. 15000'lerden M.Ö. 4000'lere kadar bu dağ etekleri daha sonra uygarlık olarak gelişecek süreç için ne gerekiyorsa hepsini üretti: Maddi ve manevi kültür olarak. Neolitik devrime tarihin en büyük devrimi demek yerinde bir tespittir. Dicle ve Fırat suları bu dağlardan ve eteklerinden sadece en verimli toprakları Haliç deltasına yığmadılar; ilk gemiler ve gemicilik zanaatıyla kendilerini ve tüm kültürel değerlerini de taşıdılar. Eridu ve Uruk kentleri ilk uygarlık serüvenine başladığında, aslında bu kahırlı yolculuğun değerlerini sentezleştirmişlerdi. Büyüme kutsal ırmakların kenarından okyanusa döküldükleri ağza kadar bir nehir akışı gibi devam ediyordu. Kesintisiz ve büyüyerek.

Uruk sıradan bir insanlık kültürü değildir, yeni bir mucizenin başlangıcıdır. Uruk Tanrıçası İnanna'nın sesi halen tüm destanlar, şiirler ve türkülerin ana kaynağıdır. Bu ses bu muhteşem kültürün sesidir; çirkin erkeğin henüz lekeleyemediği kadının sesidir aynı zamanda. Uruk kültürü kendi coğrafyasında çiçek açtı. Peş peşe kurulan kentler çığ gibi arttı. Bir kent kuşağı oluştu. Güçlü ve kurnaz adam bu sefer asıl birikim kaynağını kentin artan ticari olanaklarında gördü. Dağ eteklerine kadar tersinden bir kültürel akış başladı. Bu süreç neolitik coğrafyasının kent tarafından yutulmaya başlandığı süreçtir. İnnana'nın giderek kısılan sesi, etkisizleşen kadının sesidir. Güçlü ve kurnaz adamın artık sesi de gürdü. Sümer dilinin ön takıları dişil karakterdedir. Bu husus dilin oluşumunda kadının rolünü gösterir.

Güce dayalı uygarlığın coğrafi serüvenini burada açma gereği yoktur. Fakat yazılsa iyi olur. Ama bir ana nehir gibi aktığını ve binlerce kilometrelik engebeli arazileri aşarak, yeni bir kültürü arkada bırakıp, en son Amsterdam ve Londra kıyılarında simgesel olarak Atlas Okyanusuna döküldüğünü belirtmekle yetinelim.

Tüm çağlardan ve coğrafyalarından alınan maddi ve manevi kültürün en son bu iki kentin öncülüğünde modern kapitalist ekonomiyi ve ulusu tarih sahnesine çıkardığı açıktır. Aynı bölgeler neolitik kültürü de en geç alan bölgeler konumundaydılar. Coğrafyayla kültür arasında şu tür bir ilişkiyi hep görüyoruz: Eski kültürün köklü olduğu alanda yeni bir kültürün oluşumu çok zordur. Eski kültür yeniyi kolay kolay kabul etmiyor. Kendini savunuyor ki, bu da anlaşılır bir husustur. Ortadoğu'da eski uygarlık kültürünün yeterince işgal etmediği tek alan Arabistan Yarımadasının iç bölgeleriydi. Bu coğrafi boşluk İslâm'ın sosyal coğrafyasını oluşturdu. Bu coğrafya olmasaydı İslâm da olmazdı.

Kuzey Avrupa ve iki uç ülke (Ülke kavramı ulusal sınır anlamında bu dönemde yeni yeni ortaya çıkmaktadır) olan İngiltere ve Hollanda eski uygarlıklar açısından boş denecek kadar bakir topraklardır. Yeni bir tohumun atılması durumunda en iyi yeşerebilecek alanlar olmaları bu özellikleri nedeniyledir. Derinliğe kök salma ve kalıcı olma şansı yüksektir.

Kapitalist ekonominin bu tohumu atılmış ve iyi tutmuştur. Uruk kültürünün bir kıyıdan diğer bir kıyıya taşınan son mirasıdır. Bu mirasın taşıyıcıları hep tüccarlar olmuştur. Denilir ki, tüccarlar kârın bol ürediği alanları iyi sezen insanlardır. Güç odaklarının ufkunda yer almayan bir nevi marjinal bölge konumları ve uzun yol avantajlarının şansın olumlu yönde tecelli etmesine yol açtığını önemle belirtiyorum. İtalyan kentlerinin tüm kapitalistik bulgularına ve İspanya ve Portekiz armadalarının keşfettiği coğrafi yollara korsanvari konarak öncülük şanslarını pekiştirdiler. Yapılan, bir asimile etme işlemiydi. Avrupa'nın büyük güçler arası iç savaşı dıştan gelebilecek tehlikeyi önlerken, içte yeni ekonominin kesin verimliliği (ucuz işgücü ve hammadde) 16. yüzyılın sonlarında bu coğrafyadaki doğuşu başarılı ve kalıcı kılmaya yeterliydi.

Aralarında sadece bazı biçimsel farklar bulunan bu iki güç, kurdukları ittifakla yeni ekonomiyi dünya çapında temsil etme konumuna geçtiler. Ekonominin yeniliği devletin de kendini yenilemesine, verimli ve başarılı devlet biçimine doğru evrilmesine yol açtı. Ekonomik üstünlük askeri ve siyasi üstünlüğe katkıda bulundu. Tüccar tekelleri ilk defa devlet tekelleriyle ortaklık kurarak (Örnek Batı ve Doğu Hint Kumpanyalarıdır) yarı resmi güce eriştiler. Hep uçlarda ve dehlizlerde

gizlenen, tutunan uygarlık gaspçıları, ilk defa meşruiyetleri tartışılmaz efendiler haline geldiler. Eskinin tüm aristokratik yaftalarını kral ve kraliçelerinin elinden üstlerine taktılar. Nasıl zamanında Uruk aslanının 'Gılgameş'in önünde duracak gücü yok idiyse, en son mirasçıları olan Amsterdam ve Londra yırtıcıları (Aslan demeyelim) karşısında da duracak güç kalmamış gibidir. Kalsa da, tıpkı Gılgameş'in aslanı omzunda tutup boğması gibi boğmaları zor değildir.

Tanrıça İnanna'nın ilk zorba ve kurnaz erkek tanrısı (tanrılaştırılmış egemen erkek), Eridu kentinin koruyucu tanrısı Enki'nin elinden kadın icadı 99 sanat türünün eserlerini kurtarmaya çalışırken yaptığı savaşı dile getiren destanı, aslında ilk ve en etkili destandır. İnanna'nın mirasçısı sayılan İngiltere ve Hollanda kraliçelerinin ise, sanki zorba ve kurnaz erkeğin bütün çirkinliklerinin kadında yansıtılmış sembol figürleri olarak biçim kazanmaları, âdeta bütün uygarlık serüvenini özetler gibidir.

E- Tarihsel-Toplumsal Uygarlıklar ve Kapitalizm

Toplumu biçimlendirme eylemi olarak kapitalist sektörün rolünü yorumladığımızda toplum biçimleri sorununa daha somut yaklaşmış oluruz. Şu soruyu cevaplandırmaya çalışıyorum: Kapitalist-ekonomi ve toplum biçimi tarihsel-toplumsal bir zorunluluk mudur? Cevap olarak savunmamın bu bölümü, tarihsel-toplumsal bir zorunluluğun olmadığını göstermektedir. Tarihsel materyalizmin Marksist yorumunun (kaba materyalizm) büyük bir yanlışı ve saptırması tarihsel-toplumsal gelişmede zorunluluk olduğu ideasıdır. Daha da vahimi, toplum biçimlerinin düz çizgisel temelde geliştiği anlayışında olması, Hegel idealizmini materyalizm adı altında sunmasıdır. Bu da Hegelciliğin bir türevi olmaktan başka bir anlam taşımaz. E. Kant'ın çok utangaççа yapmaya çalıştığı şey, bu tür nesnel gelişim anlayışına karşı öznenin gücünü, dolayısıyla ahlâkın bir özgürlük tercihi olarak rolünü belirtmiş olmasıdır. Marksizm özgürlük ahlâkı açısından Kantçılığın da gerisine düşmektedir. Diğer sağ liberal anlayışlardan bahsetmek bile gereksizdir; onlar kapitalizmin doğuşunu sadece bir zorunluluk olarak değil, tarihin son sözü olarak değerlendirirler.

Dinsel gericilikten daha tehlikeli olan ve arkasına en tutucu din olarak pozitivizmi alan bu kapitalizm tanımlamalarının içyüzü açıklanıp boşa çıkarılmadıkça, özgürlük tercihinin herhangi bir şansı ola-

maz. Zaten iki yüz yıllık sosyalizm ve reel sosyalizmin tarihi de kapitalizme soldan destek olma durumunu aşamadığını göstermektedir. Mesele hatanın, yanlışın nerede yapıldığını açığa çıkarmanın çok üstündedir. Paradigmanın kendisi yanlıştır. İçinden ayırt edici bir iki yanlış veya doğrunun olması, paradigmatik açıdan sonucu pek değiştirmez. Topluma düz bir gelişme çizgisi üzerinden yaklaşılıp, her biçim sanki Levhi-Mahfuz'da yazılmış (Tanrı katında çok önceden belirlenmiş) gibi bakılmaktadır: Sırası gelince gerçekleşir. Ortaçağın cüzi ve külli irade tartışmaları bile bu tür pozitivist-materyalist yaklaşımların üstündedir. Sosyalizm uğruna verilen büyük mücadelelerin yenilgisinde belirleyici etken, topluma ilişkin bu paradigmatik yaklaşımdır.

Bundan önceki başlıklar altında yaptığım tanımlamaların bu yaklaşımların tamamen dışında olduğu açıktır. Kapitalizmi zorunlu bir toplumsal aşama olarak görmek şurada kalsın, bu yaklaşımın kendisi ya bilerek ya da bilincinde olmadan bu sistemin etkisi altındadır ve propagandasına alet olmaktadır. Sonda söyleyeceğimi önceden söyleyeyim: Kapitalizm bir toplum biçimi olamaz. Toplumu etkilemek ister, etkili olur ama toplum biçimi olamaz. Kapitalizm dört yüz yıldır dünyaya egemen olan tek biçim değil midir diye sorulabilir. Egemen olmak ayrı bir husus, biçim olmak ayrı bir husustur. Tarih üç toplum biçimini veya tarzını tanımaktadır: İlkel klan toplumu, sınıflı devlet veya uygarlık toplumu, demokratik çoklu toplum. İlkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum gibi çizgisel ilerlemeci yaklaşımlar fazlasıyla dogmatiktir. Diğer bir deyişle idealist ve kadercidir. Daha da önemlisi, üç toplum tarzı da düz çizgisel bir doğrultuda ilerlemez. Derinleşen ve genişleyen döngüsel bir sisteme daha yakındır. Diyalektik işleyişi kabul etmekle birlikte, uçların birbirini yok ederek ilerlemesi gibi bir yorumu doğru bulmadığımı açıkça belirtmek durumundayım. Tez, antitez ve sentez yöntemini esas alan yaklaşımlar evrenin işleyiş esaslarını açıklamada elverişli bir mantık aracı olabilir. Ama çok zengin, farklılığı mümkün kılan, karşılıklı beslenmeyi tanıyan bir diyalektik ilişki tarzı veya kavrayışı doğanın diyalektik işleyişine daha yakındır veya açıklayıcı niteliktedir.

Unutmamak ve farkında olmak gerekir ki, evrende en küçük zerreciklerden kozmos seviyesindeki bütünlüğe kadar oluşumu mümkün kılan ikilemlerle bunların karşılıklı ilişki ve etkilemelerinden doğan, her ikisini bağrında taşıyan, fakat ikisinin de toplamından farklı olan

bir oluşum tarzı esastır, evrenseldir. Tüm değişim ve gelişimin temelinde bu tarz oluşumu görmekteyiz.

Toplum da bu oluşum tarzının dışında bir varlık değildir. Aynı tarzın oluşum diline sahiptir. Özcesi, ikilemleri sürekli oluşturur. Bundan ikisini de bağrında taşıyan ama toplamlarını aşan yeni farklı oluşturmalara imkân tanır. Toplumların değişim ve gelişimlerindeki diyalektiği böyle algılamak, somutun bilgisine daha fazla sahip olmamızı sağlar. En küçük birimlerden bütünleşmiş biçimlerine kadar toplumsal gerçekliğe bu diyalektik anlayışıyla yaklaştığımızda, yorumlama ve algılama gücümüzün daha insani özelliklerimizi (özgür insan potansiyeli) harekete geçireceğini belirtebilirim. Bu durumda hem toplumu bireyde somutlaştırarak sorumlu özgür bireyi geliştirebiliriz, hem de özgür bireylerden etkilenmiş toplumu daha çok özgürleştirebiliriz. Özgürleşme imkânı en iyi eşitlik ve demokratikleşme potansiyeline ve şansına sahiptir.

Tekrar belirtmeliyim ki, toplumsal gerçekliğin üçlü dinamiğini dile getirirken yeni bir keşifte bulunmuyorum. Sadece evrensel oluşum dinamizmini topluma uyarlamaya çalışıyorum. Neden üçlü dinamizmler diye bir soru sorulursa VAROLUŞ'tan ötürü derim. Eğer var olmak da bir sorun olarak cevabını bulmak isterse, o zaman neden varız sorusuna atlamak gerekir. Fakat var olmak bence tartışılmaz. Varlık olmasaydı, zaten bu soru ve sorunlara da hiç gerek kalmayacaktı. Olmayan bir şeye yer olmaz. Olmayanlık durumunda sadece oluşumsuzluk, hiçbir şey olmamaktan bahsedilebilir ki, bu da saçmalık dediğimiz şeydir.

Eğer varlığı, varoluşu kabul ediyorsak, oluşum tarzından bahsetmemiz anlamlıdır. Yaşamın tüm anlamı, düşüncenin tüm gelişimi üzerinde yoğunlaşanlar, değişim ve gelişimin oluşumdan kaynaklandığını sezmişlerdir. Bu temelde mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel düşünme kategorilerinde muazzam bir külliyat oluşturmuşlardır. Herhalde bu külliyatları inkâr edemeyiz. Hepsi de esasta oluşumu cevaplandırmak istemiştir. Bunun için kimi mitolojik kimi dinsel yönteme başvurmuş, bunlar yetmemiş, imdada felsefe ve bilim kategorileri yetişmiştir. İşlevsellikleri aynı, fakat cevapları farklıdır. Oluşumun nedeni, nasılı ve amaçları hep sorulmuş, her kategori kendi disiplinine göre cevaplar üretmeye çalışmıştır. En iddialı disiplin olan bilim, oluşumun üçlü dinamiğini önemli oranda aydınlatmıştır. Madde-enerji, parçacık-

dalga mekaniği kuantumlar düzeyine taşırıldığında (hem teorik hem de deneysel) ikilemin hep oluşumlara yol açtığını, bu oluşumların ürünü olan sonucun hep içinden çıktığı ikilemin (Madde-enerji, parçacık-dalga akımlarının evrenselliği vardır) izini taşıdığını, ikisinin üçüncü içinde devamını sürdürerek farklılaştığını, değişimin gelişme veya tersine gerileme biçiminde olduğunu, varlık dinamizminin temel karakteristiğinin bu tarz olduğunu kanıtlamıştır. Yeniden kanıtlamaya da gereksinim yoktur.

Kendimize bakalım. Baba ve annenin çocuğu, anne ve babaya çok benzeyen, ikisinin kalıtını sürdüren, ama bunu farklılaşarak (Bu farklılaşma çok yavaş seyreder. Doğanın her olayında farklılaşma böyledir) yeni bir biçimde temsil eden bir oluştur. Ezeli oluşun bir zerreciği olarak da yorumlanabilir. Oluşum ancak bu tarzda olmakla aslında varlık savaşını kazanıyor. Nedir varlık savaşı? Var kalmak nasıl oluyor? Var kalmak kendini değiştirerek sürdürmektir. Niçin? Belki de var olduğunu kanıtlamak için, değişerek var olmanın tanrısallığını, ihtişamını seyre dalmak için!

Saçmalık şuradadır: En yakınımızdaki oluşları gözleyerek sağlam bir mantık edinmemiz gerekirken, neden bu asli hakikatten bu kadar uzaklaşabildik veya uzaklaştırıldık?

Eğer bu saçmalığı aydınlatırsak, esas meseleye gelmiş olacağız. Toplumsal olgunun işleyiş karakterini daha doğuşundan itibaren saran anlatım ağlarını, örüntülerini ve örtülemelerini söz konusu ediyorum. Toplumsallık neden bu örtülemelere ihtiyaç duydu? Zekâ bu gelişmeler karşısında neden duygusal ve analitik boyutlara bölündü? İşlevleri neler oldu? Verilecek doğru cevaplarla toplumsallığımızı olduğu ya da olmasını istediğimiz gibi yorumlayıp değiştirebileceğiz. İnsan, özne olarak, YORUMLAYIP İSTEDİĞİ BİÇİMDE DEĞİŞTİRME özelliği olan bir varlıktır. Yorumlama ve arzu (diğer bir deyişle düşünme ve duyumsama, isteme) oluşum dinamizmine ne kadar denk düşerse, yeni biçimin gelişme şansı da o kadar yüksek olur. Ne kadar uzak düşerse, toplumsallıkta o kadar ya tutuculuk ya da gerileme yaşanır. Duygusal ve analitik zekânın gelişimi bu sorunlar etrafında gerçekleşir.

Epeyce felsefi yoruma kaçan bu bölümü burada kapatmalıyız. Bu hususları daha çok savunmamın **Özgürlük Sosyolojisi** adlı cildinde açımlamaya çalışacağım.

Klan diye adlandırdığımız toplumsallık, şüphesiz ki durağan bir oluş değildir. Türün diğer insanımsı primatlardan farkını geliştirmesi, klan toplumunun da gelişmesidir. Temel sorunu var kalmaktır. Genel olarak da bir toplumun (binlerce topluluğun toplumu) sorunu öncelikle var kalmak, ayakta durmaktır; kendini toplum olmaktan çıkarmak isteyen güçlere karşı varlığını savunmaktır. Her zaman ve her yerde toplumların bu sorunu vardır. Bu savunma bazen tehlikelere, risklere karşı öz savunma biçiminde varlığını koruma hedefine kilitlenir. Bazen elverişli, simbiyotik, karşılıklı gelişmeye fırsat tanıyan yararlı bir ortam ve varlıklar olur. O zaman da o yerde pozitif gelişme hız kazanır. Türün, klan veya toplumun maddi ve manevi kültürce zenginleşmesi yaşanır. Son dönemin sosyolojik kavramları olan 'ben ve öteki' ikilemiyle anlatmaya çalışırsak, 'ben'ler tehlike, risk arz eden 'öteki'ler karşısında öz savunmaya geçerler. Ya ötekini yenip gelişmeye devam ederler, ya denge durumunda kalır ve varlıklarını korurlar ama gelişmeleri yavaşlar, ya da yenilgiyle karşılaşırlar, yenilgi düzeyine göre varlıklarını kısmen veya tamamen yitirirler. O zaman kendilik olarak varlık olmaktan çıkar, başka varlığın nesnesi olurlar. Ya da asimile edilerek, başkası olarak var olmaya devam ederler. Bu durumda çarpık veya yozlaşmış var olmalar denilen kategoriler oluşur.

Daha somut olarak, varlığını korumak isteyen toplum daha basit oluşum düzeylerinde iken bir yandan yırtıcı hayvanlara av olmamak, diğer yandan iklim koşullarından, yetersiz besin ortamlarından ve hastalıklardan korunmak için doğal koşullara karşı hep mücadele içinde olur. Tehlikeler varlığı tehdit ederken, elverişli koşullar olumlu geliştirir. Büyük kısmı Afrika'da, yaklaşık son bir milyon yılı da Asya ve Avrupa'da geçen bu serüven temel halkalarında sınırlı da olsa aydınlatılmıştır. Birbirine benzeyen, henüz simgesel dili geliştirmemiş ve yüz kişiye varmayan sayısal nicelikteki bu toplumsallık, ağırlıklı olarak biyolojik özelliklerinin etkili olması, ama daha çok da topluluk pratiği nedeniyle ana-kadın etrafında oluşur, kümeleşir. İlk dillerin dişil ekli yapısı da bu gerçekliği doğruluyor. Toplumun anacıl karakterini göz ardı etmemek gerekir. Ana-kadını bir şef, bir otoriteden ziyade, yaşam tecrübesi ve çocuğu beslemesiyle doğal bir 'idari' güç odağı olarak görmek önemlidir. İlk ev düzeneğine benzer yerleşimlerde odak konumu ve çekiciliği daha da artar.

Babalık kavramı çok sonradan ortaya çıkan bir sosyal ilişki olup, uzun aşamalar boyunca toplum bu kavramdan yoksundur. Miras kurumu ve mülkiyet düzeni ortaya çıktıktan sonra ataerkilliğe bağlı olarak gelişir. Çocukların aidiyeti ve dayılık, yani ana-kardeşliği daha erken ortaya çıkan kavramlardır. Besin toplayıcılığı ve sınırlı ölçüde avcılık, maddi ihtiyaçları giderme biçimleridir. Klanın üyesi olmak yaşamın en önemli güvencesidir. Klan toplumundan dışlanmak veya tekleşmek büyük ihtimalle ölümle sonuçlanırdı. Klana sağlam bir toplum çekirdeği olarak bakmak gerçekçidir. Toplumun en asli biçimidir.

Uzun gelişim aşamalarından sonra coğrafyanın da elverişliliği sayesinde neolitik toplum aşamasına geçildiğini, bunun ana nehir olarak Toros-Zagros dağ sisteminin elverişli ortam sunmasından kaynaklandığını sıkça dile getirdik. Bu aşamanın anacıl toplumun zirvesi olarak da değerlendirilebileceğini, artık-ürün imkânının doğduğunu da sıkça belirttik. Sosyal bilimlerin çoğunlukla ilkel komünal düzen, eski ve yeni taş devri, vahşet düzeni dedikleri bu düzende, bana göre komünal anacıl-toplum demenin daha anlamlı olabileceği bir aşamalar serisi söz konusudur. Bu, insan toplumunun toplam yaşam süresinin neredeyse yüzde doksan dokuzluk kısmını teşkil eden bir aşamadır. Küçümsememek gerekir. Komünal anacıl toplumun bağrında artık-ürün ve diğer kültür değerlerinin birikmesi karşısında, hep yanı başında avare avare gezen, bazen başarılı avcılık seferleriyle gittikçe güç kazanan güçlü ve kurnaz erkeğin bu toplumsal düzen üzerinde ilk egemenlik arayışına yöneldiğini çıkarsamak zor değildir. Birçok antropolojik belirti ve arkeolojik kayıt, gözlem ve mukayese, bakış bu ihtimali güçlü kılıyor.

Ataerkil toplumun şaman + yaşlı tecrübeli şeyh + askeri komutan ağırlıklı oluşumundan da sıkça bahsettik. Bu gelişimde yeni bir toplum biçiminin prototipini aramak daha doğrudur. Yeni toplumdan kastımız, klanın hiyerarşi kazanma durumudur. Hiyerarşinin kalıcı sınıflaşma ve devlet tarzı örgütlenmeye yol açması bu bölünmeyi kesinleştirdi. Sınıf ve devleti tanıyan toplum açık ki nitelik değiştirmiştir. Artık-ürünün armağan olmaktan çıkarılıp değişim malı halinde metalaştırılarak pazarda alışveriş konusu yapılması bu değişimin temel dinamiğidir. Toplumda pazar-kent-ticaret üçlüsünün kalıcı bir unsur olarak devreye girmesiyle birlikte devletleşme ve sınıflaşma daha da ivme kazanır. Zaman ve mekân koşullarında bu gelişmenin

nasıl seyrettiğini de sıkça işlediğim için tekrarlamayacağım. Farklı anlatımlar olarak çeşitli sosyolojiler bu yeni topluma sınıflı toplum, kent toplumu, devletli toplum, köleci, feodal ve kapitalist toplumlar gibi kavramlarla karşılık vermeye çalışmışlardır. Sınıfsallık, kentlilik ve devletlilik daha bariz ve kalıcı özellikler olduğundan, daha çok da bu süreçlere 'uygarlık', 'medenilik' sıfatı tanındığından, bence içeriğine uygun olarak 'uygar toplum', daha da kısaltarak uygarlık demek uygun düşer.

Fakat dikkatten kaçmamış olmalı ki, uygarlık derken toplum etiği açısından bir yücelme ve gelişmeyi değil, düşüşü ve baskılamayı esas nitelik olarak yorumluyoruz. Uygar toplum eski komünal anacıl değer yargılarına, yani ahlâk anlayışına göre büyük bir düşüş anlamına gelmektedir. Bildiğimiz en eski dil olan Sümercede bu ilişki çarpıcı biçimde dile gelmektedir. Amargi kelimesi hem özgürlük hem de 'anaya ve doğaya dönüş' anlamına gelmektedir. Ana, özgürlük ve doğa arasında kurulan bu özdeşlik çarpıcı ve doğru bir algılamadır. Uygar toplumu ilk defa tanıyan Sümer toplumu, Amargi kelimesiyle henüz çok uzaklaşmadığı eski veya komünal anacıl topluma duyduğu özlemi dile getirmektedir. Bu toplumsal altüst oluşu Sümer orijinalinde izlemek hem mümkün hem de çok çarpıcı ve öğreticidir.

Kadın-erkek ilişkisindeki dengenin kadın aleyhine bozulmasındaki yansımalar, İnanna (Uruk koruyucu tanrıçası) ile Enki (Eridu tanrısı) arasındaki diyaloglar biçiminde düzenlenmiş ilk destan denemesinde görülmektedir. Gılgameş Destanından önceki bir destandır. Komünal anacıl düzen veya toplumla hiyerarşik ataerkil toplum (uygarlığa geçiş toplumu) arasındaki kavgayı dile getirmektedir. Sürecin çok adaletsiz ve mücadeleli geçtiği netçe anlaşılmaktadır. Tarihsel veriler Sümer toplumunun ilk aşamasında ilkel demokrasi diyebileceğimiz bir süreci yaşadığına dair argümanlarda sunmaktadır. Yaşlılar meclisi henüz ataerkil bir düzene dönüşmemiştir. Çok canlı geçen tartışmalar bir nevi demokrasiye işaret etmektedir. Tanrı buyruğu (Aslında güçlü ve kurnaz adam gibi maskeli bir tipten kaynaklanan tek taraflı askeri-despotik düzen ilkesi) türünden kavramlar henüz oluşmamıştır. Zaten İnanna Destanındaki söyleşi tarzı çok canlıdır ve toplumda olup biteni, adaletsizliği, kadının ve birikimlerinin, çocuklarının başına gelen felaketleri anlatmaktadır. Belgeler daha fazla olsaydı, güçlü bir olasılık olarak Atina demokrasisini (köleci sınıf demokrasisi) çok aşan

bir demokrasiye geçiş aşamasının da bulunduğunu görebilir, fark edebilirdik.

Uygar topluma geçişin aynı zamanda demokratik topluma geçişle iç içe oluştuğunu teorik olarak kestirmek mümkündür. İlk ihtiyar meclislerindeki sert tartışmalar demokratik toplumun ayak sesleri, ilk yansımalarıdır. Tüm toplumların bu aşamasında benzer bir ikileme daha tanık oluyoruz: Demokratik toplum ve uygar toplum ikilemi; daha anlaşılır bir somutluk biçiminde devlet ve demokrasi ikilemi. Devletin olduğu her yerde demokrasi sorunu vardır. Demokrasinin olduğu her alanda da bir devletleşme riski vardır. Demokrasi bir devlet biçimi olmadığı gibi, demokrasi olarak devlet kavramı da yanlıştır. İkisi arasındaki ilişkinin niteliğine çok iyi dikkat etmek gerekir.

Tarih boyunca üzerinde oynanan bir ikilem de bu olmuştur. Gelişenin (eski toplumun bağrından) demokrasi mi yoksa devlet mi olduğu büyük tartışmalar ve çarpıtmalara yol açmıştır. Demokrasi ve devlet iç içeliği, sürecin çok kavgalı, çekişmeli ve savaşlı geçtiğini göstermektedir. Örneğin en iyi bildiğimiz İslâm örneğinde demokrasi-cumhuriyet ve saltanat tartışma ve kavgaları çarpıcı ve nettir. Hz. Muhammed'in **Medine Mukavelesi** sanki J. J. Rousseau'nun **Toplumsal Sözleşme**'si gibidir. Kuran ve hadislerde bu açıkça gözlenebilir. Fakat yanı başlarında çok güçlenmiş olan aşiret aristokrasisi, özellikle Kureyş kabilesinin hiyerarşik düzeni açıktan Bizans ve Sasani örneğine benzer bir saltanat arayışındadır. Daha Hz. Muhammed zamanında bu kavga vardır. Zaten Mekke ile Medine arasındaki kavganın bir anlamı da yeni düzen cumhuriyet mi (Arapça halk demokrasisi demektir), yoksa saltanat mı (babadan oğula geçen monarşik düzen) olacak kavgasıdır. Hz. Muhammed'in Mekke'den kaçışıyla (M.S. 610) başlayan bu kavgalı süreç, Hz. Ali'nin 661 yılında aynı şiddete benzer bir çatışmanın bugün de yanı başında geçtiği Kufe'de öldürülmesi ardından saltanat yanlısı Muaviye kliğinin bu elli yıllık kavgadan zaferle çıkmasıyla sonuçlanmıştır. O dönemde çok güçlü olan aşiret hiyerarşik düzeni cumhuriyete, daha doğrusu ilkel bir demokrasiye bile şans tanımamaktadır. İslâmiyet'i bir de bu açıdan gerçek bir sosyolojik araştırmaya tabi tutmak hayli çarpıcı ve ilginç sonuçlar verecektir!

Tarih diğer çarpıcı bir örneği İran Pers İmparatorluğu kurulurken de sunmaktadır. Persler uzun bir tartışma ve kavgadan sonra Med Konfederasyonunun mirasını imparatorluğa çevirdiler. Bunda Aka-

menit sülalesi belirleyici rol oynamıştır. Medyalı rahiplerin önderliğinde gelişen direnişlerle M.Ö. 560'lardan 520'lere kadar çok şiddetli bir dönemin geçtiğine dair pek çok gösterge vardır. Sahte Kambiz olayı bu konuda en çarpıcı örnektir. Hâlbuki daha önceki Med Konfederasyonunun kuruluşu tipik bir ilkel demokrasi örneğidir. **Heredot Tarihi** bu konuda ilginç anlatımlar sunmaktadır.

Atina demokrasisi diğer iyi bilinen örneklerdendir. Gerek Sparta Krallığıyla gerek Persler ve Makedonlarla yaptığı savaş, diğer bir anlamda demokrasi mi, imparatorluk veya krallık mı savaşıdır. İlkel de olsa, sınıf temelinde de olsa, demokratik toplum mu, uygarlık toplumu mu tartışması ve kavgası hep vardır. Roma'da yaşanan cumhuriyet ve imparatorluk kavgası, başta Sezar olmak üzere en ünlü kişiliklerin bile bu kavgalarda öldürülebileceğini, dolayısıyla şiddetli, savaşlı bir ikilemin var olduğunu gösterir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Hatta konuya ilgimizi yüksek tutabilmek ve kavrayış gücümüzü geliştirmek için Büyük Fransız ve Rus Devrimlerini de bu açıdan tanımlayabiliriz.

Fransız Devrimi (1789) mutlak monarşiye karşı başlatıldı. Cumhuriyetle (radikal toplumsal demokrasi) sonuçlandı. Çok şiddetli bir dönemden, yani devrimci terör döneminden geçti. Triumvira döneminden sonra Napolyon İmparatorluğu'yla devam etti. Çeşitli geçiş dönemlerinden sonra günümüze kadar beş cumhuriyet ilanı tanıdı. Altıncısı tartışılmaktadır.

Büyük Rus Devriminde (1917) perde daha radikal bir demokrasiyle (Sovyet, şuralar dönemi) açıldı. İç savaşta devrimci diktatörlüğü tanıdı. Stalin döneminde diktatörlük kalıcılaştı. 1989'da Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümünde tekrar demokrasiye döndü. Halen demokrasisini geliştirmek istiyor. Kapitalistik modernizm döneminde benzer yüzlerce örnek neredeyse her yıl yaşanmaktadır.

Bu kısa örneklerle anlatımı iki ilişki yumağı, uygarlık ve demokrasi odaklaşması arasındaki çelişkili, gergin ve kavgalı ortamı, alanı yansıtmak açısından sundum.

Dikkat edilmesi gereken diğer en önemli bir husus, iki yeni toplumun da komünal toplum üzerinde varlık bulmaya çalıştıklarıdır. Tanımladığımız gibi, komünal toplum halen devam eden, toplumların tüm dokularında kalıntı halinde de olsa varlığını sürdüren, vazgeçilmez ve insan türünün sonuna kadar kalıcı olacağından kuşku duyulmaması gereken 'ana hücre' toplumudur. Nasıl ki ana hücreler vücu-

dun değişik dokularında bünyeyi besleyip tamir etme, gerektiğinde yeniden inşa etme rolünü oynuyorlarsa, komünal anacıl toplum da tüm ikilemli toplumlarda varlığını benzer tarzda sürdürmektedir. Bünyesinden doğurduğu demokratik ve uygar toplumlarda çatışmalı, gergin, bazen uzlaşmalı da olsa komünal toplumun yok olmadığını ve olmayacağını sıkça vurgulamamın önemli nedenleri ve sonuçları vardır. Yeri geldiğinde sıkça sunmaya devam edeceğim.

Demokratik toplumla uygar toplum arasında hep çatışmadan bahsetmem uzlaşma olasılığını dışlamıyor. Tersine, bu iki toplum arasında uzlaşma esastır; daha doğrusu esas olmalıydı. Bunun başta gelen nedeni de, uçların birbirini yok etmediği bir diyalektik anlayışın da sonucu olarak, demokratik toplumla uygarlık toplumundan biri olmaksızın diğerinin olmamasıdır. Birinin varlığı diğeriyle mümkündür. Vurguladığım gibi, demokrasi ve uygarlık çıkışları aynı komünal ana toplumdan olur. Demokrasi daha çok hiyerarşik üst tabakanın ihanetine, baskı ve sömürüsüne uğramış alt çoğunluğu ve çoklukları kendine esas alırken, uygarlık daha çok üst tabakanın baskı, sömürü ve ideolojik hegemonyasını sürdüren kesimini temel alır. Tabii bu kesimler bıçakla kesilmiş gibi birbirinden ve komünal ana toplumdan kopmazlar. İç içedirler, fakat farklılıkları epey gelişmiş odaklardır.

Bu noktada bir bütün olarak toplum kavramı anlayışını gözden geçirmemiz gereği vardır. Hem de sık sık hatırlamak, bilince çıkarmak kaydıyla. Toplumlar sınıflaşmanın, her sınıf içinde binlerce alt grubun, milyonlarca ailenin, sınıflaşmamış ve sınıflaşmaya karşı direnen her tür topluluğun, küreselleşenler kadar yerelleşen birimlerin, dinlerin, dillerin, siyasilerin, ekonomilerin, aşiretlerin, ulusların, uluslararasıların, kaos ve düzenlerin gergin, dingin, çatışmalı ve dayanışmalı bin bir çeşitten ilişki ve çelişkilerin iç içe geçtiği, teklik biçiminde değil tekillerin binlercesinin bütününün bütünü olarak anlaşılmalıdır. Bu büyük karmaşa içinde demokrasi ve devlet birbirini dengelediği oranda barışa yakın bir toplumsal düzen oluşur. Tam barış hali ancak devletsizlik hali gerektirir ki, teorik olarak düşünülse bile, pratikte henüz bundan çok uzağız.

Tüm toplumu, hatta devlet toplumunu da kapsayan uzun süreli bir demokratik yaşam ancak tam barışa götürebilir. Var olan tarih momentinde söz konusu güçlerin (devlet ve demokrasi güçlerinin) denge durumuna dayalı çatışmasız süreç olarak barışlardan bahsedebili-

riz. Demokrasi devleti tamamen yutmak isterse, mevcut tarihsel momentte daha çok kaotik özellikler ağır basar. Birçok ülkede yaşanan deneyim bunu gösterir. Devlet sürekli demokrasisizliği dayatırsa despotik diktatörlük sistemleri oluşur ki, yine mevcut tarihsel momentte sonuç kaostur. Tarihsel süreç de denilen uygarlaşma yaklaşık beş bin yıldır devam ediyor. Demokrasi daha sınırlı yaşama şansı buldu. Ama toplum ezici çoğunluk ve çokluklar olarak hep demokrasiyi bekledi. Onun için mücadele etti. Belki binlerce yıl geçse de, aynı biçimde olmasa bile, bir tür olarak devlet ve demokrasiler iç içe yaşamaya devam edeceklerdir.

Sorun olan husus devlet ve demokrasiyi ayrıştırmak kadar, nasıl verimli tarzda ya da en azından birbirini inkâr etmeden bir aradalık halinde yaşayacaklarını sistematik kurallarla belirlemektir. Belki de yeni türde anayasalar oluşturmak gerekecektir. Mevcut devlet ve demokrasi iç içeliği tam bir kandırmacadır. Birbirlerinin ayıplarını gizlemeye yarayan, çıplak vücudun ayıplı yerlerini örten asma yaprakları örneğine benzer. Bu durum aşılmadan tutarlı bir devlet ve demokrasi tartışması bile yapılamaz. En modern iki devrim olan Fransız ve Rus Devrimleri bu konuda gelişme ve netlik yaratma şurada kalsın, karmaşayı daha da arttırmışlardır. Siyaset teorisinin en azından demokrasiye açık devletle (kendini demokrasi yerine koymayan ve demokrasiyi yasaklamayan devlet) devleti inkâr etmeyen (kendini hızla devletleştirmeyen ve devleti hep yıkılması gereken engel olarak görmeyen) demokrasiyi içerik ve biçim açısından doğru belirlemesine şiddetle ihtiyaç vardır. Teoriye gerçekten ihtiyaç vardır; fakat pratik ortamın karmaşa haline cevap veren teoriye ihtiyaç vardır. Devlet ve demokrasinin daha az çatışmalı ve birbirlerini daha verimli kılacak biçimlerinin hem çok gerekli hem de mümkün olduğuna, ihtiyaç duyulan en güçlü siyasi olasılığın bu temelde geliştirilmesi gerektiğine inanıyorum. Mevcut devletler özde demokrasiyi tanımıyor. Devletler çok hantal ve dev cüsselidir. Demokrasiler ise birer devlet karikatürü olarak çok çarpık ve işlevsizdir. Siyaset felsefesi ve pratiğinin en temel meselesinin bu olduğu kuşkusuzdur.

Tekrar belirteyim, birçok yenilik içeren bu hususları **Özgürlük Sosyolojisi** adlı savunmamda genişçe tartışacağım.

Geleneksel liberal ve sosyalist paradigmalardan farklı bir paradigmayı, bir ana teorik çerçeveyi sunduğumun farkındayım. Daha da

içerik kazandırmaya çalışacağım. Bu kısa çerçeveyi bir 'toplum biçimi' olarak kapitalizmi nereye ve nasıl oturtacağım sorusuna yanıt vermek için çizdim. Açık ki kapitalizmi salt bir ekonomik biçim olarak görmediğim gibi, bir toplum biçimi olarak da değerlendirmiyorum.

Öncelikle kapitalist ekonomi denilen ilişkiyi bir uygar toplum bütünlüğü içinde görmeye çalışalım. Kapitalist ekonominin, değişim ekonomisi de denilen metalaşmanın pazar ilişkisi ve rekabetinin üstünde tüneyen ve esas olarak fiyatlarla oynayarak ve farklı alanlar arasında oluşan farklı fiyatlardan yararlanarak kurulan bir tekelcilik kazancına dayandığını iyi kavrayıp özümsemek gerekir. Aslında değişim değeri yaratan bir sektör olmadığını da bu tanım gereği iyi anlamalıyız. Genel ekonomik yaşamın çok cüzi bir kısmıyla ilgilidir. Ama stratejik konumu nedeniyle bu belirleyicilik sağlayan bir cüz 'iliktir. Çok az kişinin elinde çok büyük ölçüde biriken bir değişim değeri toplamıdır. Dolayısıyla hem arz hem de taleple oynama gibi bir stratejik üstünlüğü vardır. Unutmamak gerekir ki, bu üstünlük o güne kadar devletlerde de yoktur. İlginç olan, bu üstünlüğün doğuşu ve kullanılış tarzıdır. Doğuşunu az çok anlıyoruz. Kullanılışı sürekli sermayenin büyümesine dayandığı için çok daha çarpıcı ve toplumu altüst edicidir. Buna devrimci demek topluma, özellikle tarihsel-demokratik topluma ihanetle özdeştir.

Sermayenin kendini büyüterek (ekonominin süpermenleri olan ekonomi-politikacıların kanun adının kutsiyetinden de yararlanarak cilalayıp sundukları meşhur kâr kanunu) kullandırılmasının en ince ve kılıfına uydurularak yapılmış bir talan olduğunu ekonomi-politik bilimi ne zaman itiraf edecek? Güçlü ve kurnaz adama neden kapitalist demiyorum? Çünkü el koyuşu açık güce ve savaşa dayalıdır da ondan. Savaşın tuzak demek olduğunu tabii unutmuyoruz. Hukuka, dine uydurmaya, kılıfa büründürmeye gerek duymaz. Yalnız şu noktada kapitalist ekonominin hakkını teslim etmek gerekir: Kendinden önceki devlet-ekonomi ilişkisi cebren el koymaya dayanıyordu. Hiyerarşinin örf hukuku ve geleneği, mensup olduğu dinin "Kâfirin malı helaldir" kuralı açık gaspa ve ganimeti hak bellemeye cevaz veriyordu. Yani güçlü ve kurnaz adam artık devlet oluyordu. Kapitalist ekonomi bu noktada klasik devletten ayrışır. Zıtlaşır demiyorum. Uygar toplumun gelişim düzeyi ganimet türü bir talanı verimli kılmadığında bu sektöre gün doğar. Zaten köleci ve feodal devletin verimsizleşmeye

(açık gasp, talan demek olan ganimet hakkı verimli olmadığında, toplumun iliklerini kurutup artık-ürün üretemez sınırlara taşıdığında) başladığı an ve süreçlerde devreye girmesi bu farkı ortaya çıkarıyor. Kendine yeni bir ekonomik düzen yaftasını vurma şansı tanıyor.

Köleci devlet tekeli ilk çağlarda çok verimlidir. Firavun piramit mezarlarına, Greko-Romen kent kalıntılarına baktığımızda bu durum kendini açıkça gösterir. Kapitalistik sektör bu dönemde de vardır ama çok sınırlıdır. Devlet tekelinin verimliliği ona, o sektöre gelişme şansı tanımıyor veya çok az tanıyor. Köleci çalışma düzeni verimsizleştiğinde feodal çalışma düzeninin yaygınlaştığını biliyoruz. Köleci uygarlığın neden verimsizleştiğini çözümlemek konumuz değildir. Bu uygarlığın çok uzun süren (M.Ö. 4000 - M.S. 500) çalışma ve yaşam anlayışıyla, geniş mekânlara yayılımıyla, muazzam masraflı yapısıyla, zorla daha fazla alan ve köle insan elde edilişinin sınırlarının tükenmesiyle, içten ve dıştan binlerce demokratik ve özgürlük karakterli direniş ve isyanlarla aşıldığını belirtmekle yetinelim.

İnşa edilen ve daha çok İslâm Ortadoğu'suyla Avrupa Hıristiyanlığınca temsil edilen uygarlık toplumu, mirasını devraldığı Greko-Romen ve onun da üzerine kurulduğu Sümer ve Mısır uygarlığına nazaran farklı bir meşruiyet ve sömürü tarzına dayandı. İki dinin güçlü bir meşruiyet sunduğu uygar toplum köleye nazaran biraz kendisinin olan serf köylüyle kendini yenilemeyi başardı. Şüphesiz üç yüz yıl boyunca yoksulların vicdanı olan Hıristiyanlığın uzun bir süresiyle İslâm'ın farklı mezhep örtüsü altında süren eşitlik ve özgürlük mücadelesi, dolayısıyla demokratik toplum çabaları ve arayışları, uygarlığın hem kendini yenilemesinde hem de daha taşınır kılınmasında başat rol oynar. Uygarlık ideologlarınca iddia edildiği gibi bu durum uygarlığın yüceliğinden ve onurlu gelişiminden kaynaklanmıyor. Bazı kazanımları olsa bile, eski komünal toplum kalıntıları, aşiretlerin, kavimlerin, kaçan kölelerin ve yoksulların binlerce direniş ve isyanlarıyla bu evreye erişildi.

Uygar toplumda baskı ve sömürünün yeni meşruiyet araçlarıyla yenilenmesi, temel araçları olan sınıf, kent ve devletin de yenilenmesini sağladı. Serf-senyör, kent-pazar, devlet-kul ilişkilerinin yeni ortamında kapitalist öğelerin gelişmesi kolaylaştı. Çin'den Atlas Okyanusuna kadar pazar etrafında gelişen kentler, meta üretiminin hızlanmasını ve değişimin derinlik ve genişlik kazanmasını beraberinde

getirdi. Pazarlar arasındaki fiyat farkı tekelci tüccar kârlarının görülmemiş seviyelere ulaşmasını sağladı. Kentlerin ilk defa kırsal alan karşısında denge sağlaması imkân dahiline girdi. İslâm uygarlığı Uzakdoğu ile Avrupa arasında bir nevi ticaret uygarlığıydı. Ticari açıdan Avrupa için ne gerekliyse onu sundu. Hem maddi hem de manevi kültür olarak. Uygarlığın diğer temel araçları zaten ilkçağdan beri sunulmaktadır. Kent, sınıf ve devletin taşınması İslâmiyet ile sona eriyor. Şüphesiz Araplar ve Yahudiler bunda başrolü oynadılar. Antikçağda Greko-Romenlerin yarım bıraktığı işleri Arap ve Yahudi bilgin, zanaatkâr ve tüccarlar tamamladılar.

Ortadoğu uygarlığının tek önemli eksikliği, kapitalist sektörün kentleri aşıp bir ülke mekânında başat rol oynayamaması, Amsterdam ve Londra'nın başardığını başaramamasıydı. Avrupa'nın mutlakıyet rejimlerinden daha ezici bir merkezî despotik otorite bunda başrolü oynadı. Çin ve Hindistan'daki siyasi yapılanmalar Ortadoğu saltanatlarından daha merkezî ve asimetrik ezici bir üstünlüğe sahipti. Japonya kısmen Avrupa tarzı feodal siyasi yapılanmada kaldı.

16. yüzyıla dayandığımızda, kadim Asya uygarlıklarının yeni hamle yapma takatleri kalmamıştı. Cengiz ve Timur'un seferleri, daha önceki Türk boylarının göç ve akınları taze kan verdikleri bu uygarlıkların ömürlerini uzatmaktan öteye bir rol oynamadı. Ne olacaksa bir nevi Asya'nın batı ucundaki yarımadası niteliğindeki Avrupa'da olacaktı. Yeni uygarlık laboratuvarı orasıydı.

Uygarlıkla birlikte ticaret ve kapitalist sektör Avrupa'ya taşındığında, önlerinde bakir topraklar, taze kent kuruluşları ve toy, yeniyetme bir Avrupa feodalitesi oluşuyordu. Onlara uygarlık bile denemezdi. Hıristiyanlığın onuncu yüzyılın sonlarına dek başardığı şey manevi moral aşıydı. Ortadoğu tarzında kadim bir uygarlık Avrupa'da oluşsaydı, kapitalist uygarlığın gelişme şansı son derece tartışmalı olurdu. Yeni uygarlıklar bakir topraklarda oluşur. Uygarlıklar açısından bu yönü de dikkate almak öğreticidir. Avrupa'daki uygarlık mayalanmasına baktığımızda, ilginç bir boşluk kendini hissettiriyor. Eskinin sürdürülme zorlukları ve yeninin toyluğu (feodalite) üçüncüsüne aradan sıyrılma şansı veriyor. Örneğin İspanya üzerinden Araplar, Balkanlar üzerinden Osmanlılar, Sibirya'nın güneyinden saldıran kavimler ve en son Moğol akınlarının bir kolu Avrupa'da eski tarz bir

imparatorluk kursaydı, tarih acaba nasıl yön alırdı? Demek ki Avrupa için şans da önemli bir faktör olmuştur.

Uygarlık üzerine tüm bu spekülasyonları kapitalistik bir sektörün doğuşuna ve hegemonik bir karakter kazanmasına açıklık getirmek için yapıyoruz. Görüyoruz ki, uygarlıksal gelişmenin kaçınılmaz bir halkası söz konusu bile değildir. Bin bir tesadüfün birleşik etkisiyle ve kadim uygarlıkların yarıklarında ve marjinal bölgelerinde, pazarın üzerinde ve karşıtında para oyunlarıyla sağlanan ve uzak ticaret yollarından, sömürge talanlarından payına düşeni fazlasıyla almış bir grup spekülatör büyük tüccar, Avrupa'nın en iddiasız iki kenti üzerinden önce Avrupa'da, sonra tüm dünya üzerinde hegemonyasını kuracak şansı yakalamış ve müthiş kullanmıştır.

Bütün araştırmalar bu spekülatör grubun son derece tutucu olduğunu, hiçbir yaratıcı fikri ve icadının bulunmadığını göstermektedir. En iyi becerdiği iş para üzerinden para kazanmaktır. Yine kıtlıktan ve savaş rantlarından para kazanmak, dünya genelinde oluşan fiyat farklarından kazandıkça daha çok para kazanmak becerikli olduğu tek toplumsal alandır. 16. yüzyıl başlarının Avrupa'sının diğer ilginç bir özelliği de paranın her şeye hükmedecek bir güce erişmesiydi. Gerçek yönetici ve komutan para olmuştu. Para kimdeyse güç ondaydı. Şüphesiz müthiş metalaşma, pazarlaşma ve kentleşme bunda temel etkendir.

Hiçbir kadim Asyatik iktidar gücünün, sultanı veya imparatorunun, hatta hiçbir Roma imparatorunun metalaşmanın ürünü paraya hükmetme, parayla iktidar yürütme sorunu yoktur. Olsa bile çok sınırlıdır. Varsa dünya hazineleri, onlar da çoktan saraylarına taşınmıştır. Kapitalist sektör başarı üzerine başarı kazandığında, Avrupa kralları kendisinden borç dilenir durumdaydılar. Para-iktidar gücünün farklı bir aşaması söz konusuydu. Siyasi iktidar ilk defa para karşısında diz çökebiliyordu. Bu gerçeklik paranın komuta gücünü devralacak kadar güçlendiğinin de kanıtıdır. Napolyon ordu konusunda "Para! Para! Para!" derken bu gerçeği dillendiriyordu.

Dünya uygarlık tarihinde (Uygarlık karşıtı dünyanın tarihi değil) para etkeninin ağır basması uygarlıkta bir yeniliğe yol açar. Ama temel niteliğinde hiçbir köklü değişikliğe yol açmaz. Kaldı ki uygarlık parayı, pazarı, kenti, ticareti, hatta banka ve senedi yeni tanımıyor ki. Bunların hepsi binlerce yıl önce icat edilmiş araçlardır.

Diğer önemli bir husus, kapitalist sektörün başlangıçta üretimle ilişkisinin olmamasıdır. Hatta küçük ticaretle de ilişkisi yoktur. Ekonominin temel ilişkilerinde herhangi bir keşfi, yeniliği söz konusu değildir. Meta ve değişimin de yaratıcı gücü değildir. Metalaşma ve değişim binlerce yıldan beri sürüp gelmektedir. Eğer illa kapitalist sektörün bir yeteneğinden bahsedeceksek, o da paranın gücünü çok iyi keşfetmesi, kullanması, parayı sermaye haline getirmesi, yani paradan para kazanma sanatını iyi becermesidir. Paranın kazanılacağı kent ve ülkeleri, yol ve pazarları iyi takip etmedeki ustalıkları da tartışılmaz. Bu sektörde yer alanlar para ve mal dolaşım ağlarının uzmanlarıydılar. Avrupa'nın 16. yüzyıl başlarında paranın komutasına girmesini bu grubun ustalığına bağlamak gerçekleri zorlamak olur. Dile getirdiğimiz tüm gerçekler, uygarlıksal gelişmede bu grubun rolünün son derece marjinal olduğunu gösterir. Para ve pazarın kapitalist ekonomik sektörü doğurması bir zorunluluk değildir. Avrupa'dakinin çok üstünde bir para ve pazar gücü Asya uygarlıklarında vardı. Direkt bunlarla bağlantılı olsaydı, öncelikle oralarda doğardı. Kapitalizmin doğuşunun bilim, sanat, din ve felsefeyle bağlantılı kılınamayacağı, bilâkis bu disiplinlerin moral ilke açısından bu doğuşa hep kuşkulu ve karşıt baktığı genel kabul gören bir görüştür.

Her zaman hatırlatmaya çalıştığım bir konudur: Kadın gibi bir güç fazla üretken ve yaratıcı bir özelliği olmayan erkeğin elinde neden bu kadar zavallı duruma düştü ve erkek eline mahkûm oldu? Cevap tabii ki zorun rolüdür. Ekonomi de elinden alınınca, kadın için korkunç bir tutsaklık kaçınılmaz olur. Başına bir erkek çocuk konulsa, kırk yıl karılık yapmak gibi çok düşkün bir sanatı icra etmeye razı edilmiş kadar kendisi olmaktan çıkarılmıştır. Kaldı ki, güçlü erkeğe karılık yapmak daha da korkunçtur.

Paranın, sermaye olarak paranın toplum üzerinde kazandığı gücü bu örnekle kıyaslamanın çok öğretici olduğu kanısındayım. Paranın komuta gücü kazanması, aslında ekonomik bir olgu olmaktan çıktığının da itirafıdır. Usta tarihçi Fernand Braudel, "Kapitalizm pazar karşıtı, dolayısıyla ekonomi karşıtı, hatta ekonomi dışıdır" derken çok anlamlı bir gerçeği dile getirmektedir. Ekonomiyi değişim ve pazar olgusuyla başlattığı için bu yargısı büyük değer arz etmektedir. Her şeyi ekonomiye boğan kapitalizmin ekonomiyle ilgisinin olmadığı, hatta onun can düşmanı olduğu benim de hep dile getirmek istedi-

ğim bir görüştü. İddia ediyorum: KAPİTALİZM EKONOMİ DEĞİL, EKONOMİNİN CAN DÜŞMANIDIR. İleriki bölümlerde bu konuyu kapsamlı ele alacağım. Finans, ekonomi midir? Küresel finans ekonomi midir? Çevre felaketi ekonomi midir? İşsizlik ekonomik sorun mudur? Banka, senet, kur, faiz ekonomi midir? Kanser gibi büyüyen kâr uğruna meta üretmek ekonomi midir? Soru listesi kabarıktır. Hepsine verilecek tek cevap koca bir HAYIR'dır. Formül şudur: Para, sermaye bahane, iktidar şahane! Para-sermayenin son derece hileli oyunlarıyla ne yeni bir ekonomik biçim yaratılmıştır, ne de kapitalist toplum, hatta kapitalist uygarlık diye bir uygarlık biçimi söz konusudur. Ortada tarihin hiçbir döneminde tanık olunmayan bir biçimde toplumun ele geçiriliş oyunu vardır. Sadece ekonomik gücün değil, tüm siyasi, askeri, dinî, ahlaki, bilimsel, felsefi, sanatsal, tarihsel, maddi ve manevi kültürel gücün ele geçirilişi! KAPİTALİZM EN GELİŞMİŞ EGEMENLİKTİR, İKTİDARDIR.

Kapitalizm çağı da denen insanlığın son dört yüz yılına bakalım. Toplumla ilgili egemenlik altına alınmamış, en ince kılcal damarlarına kadar üzerinde iktidar kurulmamış toplumun bir hücresi, dokusu kalmış mıdır?

Kurnaz İngiliz sosyoloğu Antony Giddens, modernitenin üç süreksizliğinden bahseder: Kapitalist üretim biçimi, ulus-devlet ve endüstri. Giddens moderniteyi bu üçayakla tanımlarken görünüşte gerçekçidir. Fakat sanırım bu paradigmayla özünde kapitalizmi anayurdunda kurtarma savaşının yeni bir aşamasının teorisyenliğini yaptığının farkındadır. Kapitalizmin değişerek sonsuz kılınmasının teorisi olan liberalizmin sağ tarzı 'tarihin sonu' ideası, liberalizmin sol tarzı sonsuzluğu ideasıyla birlikte bir kez daha beyinlere sızdırılmak isteniyor. Son kapitalist küresel hamleyle birlikte.

Kapitalizme ilişkin yorumlamayı bundan sonraki modernlik çözümlemesi temelinde sürdüreceğim. Özellikle ulus-devlet ve endüstriyalizm boyutunda. Fakat kendisini de bizzat iktidar karargâhlarında takip etmeye çalışacağım. F. Braudel'den ilham aldığım ama eksik bulduğum başlığı 'Kapitalizm Evinde' biçiminde değil de, tıpkı Sümerlerin kurnaz tanrısı Enki gibi, Helenlerin Hades'i gibi yeraltı sarayların-da, yani görünmez kıldığı iktidar oyunu alanlarında. Dolayısıyla başlığımız 'Çıplak Kral ve Maskesiz Tanrı Kendi Sarayında' olursa daha anlamlı olacaktır. Başından beri küresel iktidar sistemi haline gelme

arzusu içindeki kapitalizmin bu emelini ulus-devlet ve endüstriyalizm ayaklarıyla nasıl başarmaya çalıştığını tüm anlatım tarzlarını sentezleyerek sunmaya devam edeceğim. Çünkü büyük anlatım tarzlarını parçalamak da bu yeni Leviathan'ın ilk işlerindendir. Birleştirmeden anlatım çok eksik bir anlatım olacaktır. Birleştirme eleştirinin hedefine ulaşmasını sağlar. Yöntemim yadırganabilir, ama bunun toplumsal ilişkinin yetkin yorumuna, dolayısıyla bilincine götürdüğüne inanıyorum. Değerlendirmemin son bölümünü **Ekonominin Can Düşmanı Kapitalizm** başlığı altında tamamlamaya çalışacağım. Ondan sonraki çalışmam **Özgürlük Sosyolojisi** adı altında demokratik, özgür ve eşitlikçi toplumun çözümlenmesine ayrılacaktır.

KAPİTALİZM EKONOMİ DEĞİL İKTİDARDIR
Maskesiz Tanrı, Çıplak Kral ve Para-Komutan Kendi Sarayında

Bir halk deyişidir; doğru haber alınmak istendiğinde, "Çocuktan al haberi" denir. Bir kez daha hem tüm çocuklara saygı gereği hem de gerçek haber kaynağına inmek için çocukluk imgelemelerimi yeniden yorumlamak durumundayım.

Komşu ailenin çocuğu Emin'in 'İlmihal' adlı kitabı okumaya başladığını duyduğumda, İslâm'a ve camiye olan ilgim artmıştı. Birkaç dua ezberleme karşılığında saflara sızıp İmam Müslim'in hemen arkasında namaza durmayı başarmıştım. Müslim'in daha sonra duyduğum "Abdullah bu hızla giderse uçar" deyişini hiç unutmadım. Demek ki doğru giriş yapmıştım. Yine hâlâ hatırımdadır: Zeytin ağacının gövdesine sarılmış olarak, ilkokul arkadaşım olan Aziz'e (Sonradan silik bir kadastro mühendisi ve tapu müdürü olduğunu duydum), okul ve öğretmenin nasıl bir şey olabileceğini sormuş ve tartışmıştım. Okul denildiğinde kafamda daha çok canavar (modern Leviathan) gibi bir imge oluşmuştu. Bunda da yanılmamıştım. Çünkü okul yeni tanrı olan ulus-devletin ezberletildiği yerdi. Çok sonraları Hegel felsefesinde yeni tanrının ulus-devlet olarak yeryüzüne indiğini ve Napolyon biçiminde yürüyüşe geçtiğini okuduğumda ve ilkokuldan itibaren bunun rahip-öğretmenler tarafından çocuklara ezberletildiğini yorumlamaya başladığımda, çocukluğumdan haberi doğru aldığımı fark ettim. İlkokula gidişle birlikte Müslim'in 'cami tanrısı' silikleşirken, Çorumlu öğretmen Mehmet'in ilkokul tanrıcılığı yükselişe geçmişti. Bir de komşu Argıl köyünden kamyon şoförü Haydar'ın arabasının farlarının ışığı yılda birkaç kez şafak vaktinde çardak üzerinde yarı uykulu haldeyken gözlerime vurduğunda, makinenin büyüleyiciliği yarı-tanrı olarak imgelemime iyice sinmişti. Yeni tanrının arabası söz konusuydu. Yine çok sonraları endüstriyalizmi yeni Leviathan'ın en güçlü ayağı veya sıfatlarından biri olarak yorumlamaya başladığımda, çocukluğumun hayallerinden bir kez daha doğru haber aldığıma inandım.

Burada hemen şunu belirteyim ki, hiçbir tanrısallık endüstriyalizm kadar canavarlaşmamıştır. Köyümüz Suriye hududuna yaklaşık elli kilometre uzaklıktaydı. Huduttaki aydınlatma projektörlerinin ışıkları ikide bir yıldırım şavkı gibi gözüme yansıdığında, kafamda devlet-

tanrı karışımı bir imgenin oluştuğunu üçüncü bir çocukluk haberim olarak hep anımsamaya çalışırım.

Türkiye Cumhuriyeti ulus-devlet haline dönüştürülen kapitalist modernitenin yarı-sömürge ülkelerde gelişen ilk örneklerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda Fransa Cumhuriyeti'nin izlerini taşır. İlk başlarda Fransa'daki gibi demokrasi ve devlet olarak iç içelik vardır. Tıpkı İran İslâm Cumhuriyeti, Medine'deki ilk İslâm Cumhuriyeti ve hatta SSCB'nin başlangıcında olduğu gibi. Demokratik öğelerin süreç içinde budanmasıyla bu cumhuriyetler kapitalist iktidar biçimi olarak yalınkat ulus-devletlere dönüştürüldüler. Bu konuları ilgili bölümlerde daha kapsamlı çözmeye ve tartışmaya çalışacağım. Türkiye Cumhuriyeti belki de bu örneklerin ilklerinden biridir. İlk örnekler hep dikkatle yorumlanmayı gerektirir. Cumhuriyet imgelemelerimi ayrı, uzun bir hikâye-roman tarzında anlatmak isterdim. Ancak tek cümleyle söylemek isterim ki, en güzide Cumhuriyet Okulu olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni (Mülkiye-Devlet Mektebi) bitirme yılına girdiğimde, analitik ve duygusal zekâsı felç olmuş, hiçbir şeyi duyumsayıp anlamayan, tam da yeni Leviathan'ın âdeta teneke bir kişiliğe dönüştürdüğü ve onun sesini vermeye zorlanan bir kara cahil haline geldiğimi daha sonra fark edecektim.

Köydeki eski dinin etkisini uzun yıllardan sonra özellikle reel-sosyalizm mezhep okulunda ezberlediklerimle kırmayı başarmıştım. Şunu da belirteyim ki, bu yıllarda korkunç bir septik durumuna düşmüştüm. Düşündükçe batıyor, âdeta boğuluyordum. Çok sonraları hem Türkiye Cumhuriyeti, hem de Sovyet reel sosyalizmi kılığında kendini dayatanın modern Leviathan olduğunu fark ettiğimde biraz kendime gelmeye başladım. Bütün dinlerin tanrılarından daha korkunç olan modern dinin tanrısıyla (onun her tarafımı kuşatan sayısız imge ve putlarıyla) karşı karşıya bulunuyordum. Nasıl doğduğunu ve egemen hale geldiğini bilince çıkardığımda, bu dinin ve tanrısının bana göre olamayacağını anladım. Kendimi bu dine kaptırmamayı ve saptırmamayı başardığım oranda özgür yaşam seçeneğimin gelişebileceğini hissetmeye ve anlamaya başladım. Duygusal ve analitik zihnim ilk defa el ele vererek beni kendime getirdi. Bu satırlarla bu süreci yorumlamaya çalışıyorum.

K. Marks ve F. Engels 'bilimsel sosyalizmi', yani kendi sosyolojilerini yorumlarken, "İngiliz ekonomi-politiği, Alman felsefesi ve Fransız

sosyalizminden bir sentez oluşturduk" derler. Bu üç ekol, tüm Avrupa yaşamına hükmetmeye çalışan modernitenin teorik çözümlemelerini geliştirmeye çalışmaktadır. İngiliz ekonomi-politik ekolü, olup bitenin yeni ekonominin zaferi olduğunu kanıtlamaya (veya yeni din olarak inandırmaya) çalışırken, Alman felsefesi baş aktörün (tanrı-kralın yeni biçiminin) ulus-devlet olarak esas alınması gerektiğini söyler. Fransız sosyalizmi ise (uygarlık ve demokrasinin birliği olarak) eski dinsel anlatımın geriye çekildiği laik-pozitivist (sistemin yeni dini) toplumun zaferinin söz konusu olduğunu tüm toplum adına teorileştirmeye baş koyar.

16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gelişen düşünce devriminin temelinde kapitalist tekelin muazzam altüst edici etkisi vardır. Bu düşünce devrimini tanımlamaya çalışırken, benzer birkaç tarihî örneği sık sık göz önüne getirmek gerekir. İlk örneğimiz Sümer rahip devletinin tapınağın döl yatağında oluştuğuna ilişkindir. Artık-ürün üzerindeki devlet tipi örgütlenme koşulları düşünce devrimiyle birlikte değerlendirilmektedir. Artık-ürün hangi denetim aygıtıyla kapatılabilir? Temel meşrulaştırma (toplumu yeni düzene inandırma) araçları nasıl geliştirilip düzenlenmelidir? Bulunan çare devlet örgütlenmesi ve tüm uygarlık dinlerinin ilk örneği olan yeni tanrıların inşa edilmesidir. Çok radikal bir cevap üretilmiştir. Devlet ilk defa rahip-kral olarak örgütlenmektedir. Ekonomi ilk defa devlet sosyalizmi olarak devletle iç içe örgütlendirilip denetim altına alınmaktadır. Geleneksel hiyerarşik güçler ise yeni gök, yer, hava, su ve şehir tanrıları olarak inşa edilip maskelenmektedir. İnsanın ilk köleleştirilmesi yaratılış destanında 'insanın tanrıların dışkısından yaratıldığı' biçiminde simgeleştirilmektedir. Tüm bu icatların yeri ise ziggurattır. Tapınak olarak zigguratın en üst katı panteon (tanrılar birliği, hiyerarşik üst tabaka otoriteleri), onun altındaki kat rahip-kralın (sistem yaratıcısı ilk yönetici hegemon) yeridir. En alt kat ise artık-değer-ürün üreten köleler ve zanaatkârlara ayrılmaktadır. Tapınak şehrin, devletin ve sınıfların ilk prototipi, döl yatağıdır derken, tüm uygarlık sistematiğinin formülünü de belirlemiş oluyoruz. En son Avrupa modeline kadar tüm uygarlıklar bu örneğin izini taşımaktadır. Onun için Sümer örneğine muhteşem orijinal kaynak demenin doğru olduğunu savunuyorum. Hiçbir versiyon, türev orijinali kadar çekici ve etkileyici olamaz diyorum.

İonya-Grek versiyonu üçüncüsüdür. Sümerlerin ikinci versiyonu, Yukarı Mezopotamya kaynaklı Hurriler ve onlarla iç içe olan Hitit uygarlığıdır. Greklerin farkı, klasik mitolojik söylemi aşıp felsefi tarzı inşa etmiş olmalarıdır. Doğa ve toplum felsefesini inşa etmelerinin temel nedeni, ortaya çıkan ve daha da gelişmiş kent devletleşmelerini mitolojiyle izah etmenin inandırıcı değerinin zayıflamasıdır. Her ne kadar alt tabakalarda mitolojik anlatımın meşrulaştırma gücü devam ediyorsa da, somut yönetim sorunlarıyla boğuşanlar için daha ikna edici bir söyleme sahip olmak gittikçe kendini dayatan bir ihtiyaç haline geliyor. Sosyal yaşam pratiği kentlerin yol açtığı problemler nedeniyle felsefi izah tarzını gerektirmektedir. Fakat Zeus'la başlatılan Olympos panteonu halen çok etkilidir. Sokrates ilk kuşkucu yaklaşımlarını hayatıyla öderken, öğrencileri taslak halindeki öğretisini felsefenin temel kaynağı haline getirmeyi başarırlar. Özellikle Eflatun ve Aristo'ya felsefenin babaları demek yanlış düşmez.

İbranileri Sümer ve Mısır mitolojisinden ilk tek tanrılı dinsel anlatıma geçen kabile olarak tanımlamak mümkündür. Ayrı bir koldan versiyonlaştırmadır. Birçok yan kolları da (Zerdüştizm, Yunan felsefesi başta olmak üzere) katarak Musevi, İsevi ve Muhammedî türevleri doğururlar.

Avrupa'da 16. yüzyılda büyük bir hamle gücü kazanan yeni maddi ve manevi kültür birikimleri, esas olarak bu tarihi orijin ve versiyonlarına dayanır. Tarihi bunlar olmaksızın düşünmek ve Avrupa ile başlatmak, ancak inandırıcı olamayacağı baştan belli olan yeni mitoloji ve din icat etmekle olur. Pozitivizm, laiklik, liberalizm, hatta sosyalizm adı altında yapılan düşünce inşa faaliyetleri her ne kadar yenilik taşısalar da, tarihsel ana kaynağın derin etkisi altında oluşturuldular. Kavram ve içerikleri ezici çoğunlukta önceki versiyonlarda geliştirilmiştir. Sadece Greko-Romen felsefe, bilim, sanat ve hukukuna değil, Mısır ve Sümer mirasına dayanmadan Avrupa Rönesans'ının, Reformasyon ve Aydınlanma döneminin izahı mümkün olamaz.

Avrupa'nın katkısı şüphesiz vardır. 16. yüzyılla birlikte zaten meyvelerini vermeye başlar. Başta Francis Bacon, Montaigne, Machiavelli, Kopernik olmak üzere bilim adamı ve filozofların bilim, felsefe ve din karışımı anlatımları yeni versiyonu belirlemektedir. Uygarlık sadece şehir, devlet, sınıf, tüccar, para ve pazar sunmadı; felsefe, din, bilim ve sanat da sundu. Avrupa kadim tarihin maddi ve manevi kül-

türünü en çok alma ve kendi potasında laboratuvar inceliği içinde inceleyip sentezleştirme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bunu Hint ve Çin uygarlığı başaramamıştır. Ortadoğu uygarlığı da son hamlesini yapma gücünü gösterememiştir. Bunun nedenlerine sık sık değindim.

Avrupa'nın uygarlık tarihinde yaptığı üçüncü büyük versiyondur derken, kısaca bu tarihî gerçekleri yeniden hatırlamak öğreticidir.

Antony Giddens, Avrupa'nın katkılarını 'süreksizler' olarak kavramlaştırır. Bununla orijin belirlemeye çalışır. Şüphesiz Avrupa uygarlığının orijinalleri vardır. Ama Giddens'in bu süreksizleri (kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm) kısmen kanıtlayıcıdır. Günümüz kapitalizmini kurtarma anlamı taşıyan Giddens'in sosyolojisini ileriki bölümlerde değerlendirmeye çalışacağım. Fakat açımladığı üç temel konu derinliğine çözümlenmeyi gerektirir. Bu nedenle bağlantı kurmak önemlidir.

Yeniden Marksizm'in üç önemli kaynağına dönelim. Avrupa'nın düşünce kaynaklarını toparlamak açısından bu üç ayrım anlamlıdır. Fakat Giddens üçü arasındaki benzerliği yakalayamamıştır. Çünkü yakalasaydı kendisini de ele verecekti. Marksizm de dahil, İngiliz ekonomi-politiği, Alman felsefesi ve Fransız sosyalizmini ortak kılan Aydınlanma ideolojisidir. Esas çözümlenmesi gereken bu ideolojidir. Dünyada hâlâ çok etkili ve egemen olan da yine bu ideolojidir. Sosyoloji her ne kadar bilim olarak sunuluyorsa da, aynı ideolojinin çerçevesi dışında herhangi bir yenilik içermemektedir. Yanılmıyorsam günümüzün ABD'li ünlü sosyoloğu E. Wallerstein, Marksizm de dahil Avrupa düşüncesini yorumlarken, şuna benzer bir itiraf yapar: "Biz konuşur, özgürlük ve sosyalizmi tartışırken, korkarım ilahların gazabına uğrarız. Çünkü hepimiz aynı zehirli kaynaktan içtik." Bahsedilen düşünce Aydınlanma ideolojisidir. Frankfurt Felsefe Okulu'nun güçlü temsilcisi Adorno'nun meşhur itirafı ise, "Yanlış hayat doğru yaşanmaz" şeklinde olmuştur.

Nietzsche ve ardılları Aydınlanma ideolojisini çok daha açık eleştirirler. Nietzsche, "Aydınlanmanın bütün kavramları dinden alınmıştır" der. Carl Schmitt siyaset felsefesinin tüm kavram ve varsayımlarının dinsel kökenlerini aydınlatmıştır. Avrupa'nın kendi düşünce tarzından kuşkusunun derinleştiğine ilişkin zengin bir literatür ve örnek kişilikler listesi vardır.

Uygarlığın Avrupa'daki hali çok karmaşık ve ürkütücüdür. Sadece korkunç sömürgeci, emperyalist din ve ulus savaşlarıyla değil, ekonominin kontrol altına alınıp yönlendirilmesi, iktidarı ve devletleştirilmesi açısından da tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmaz büyüklüklere ulaşmıştır. Bu noktada birçok 'süreksizliği' inkâr edilemez. Hatta kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus-devlet şüphesiz bazı açılardan çok önemli 'süreksizlikler' arz eder.

Fakat başta Aydınlanma ideolojisi olmak üzere, tüm bu anlatımlar Avrupa uygarlığının 'süreksizliğini' açıklayamıyor. Anlatım sahipleri bilinçlice olmasa da, her din mensubunun kendi dinî propagandasını yapmak durumunda kalması gibi, son tahlilde bir din olarak benimseyip bağlılığını sunmada benzer konumdadır. İstisnaların her zaman mümkün olmasının genel yargıyı bozmayıp doğruladığını hatırlatmak isterim. Kökleri tarihin derinliklerinde olan, birkaç versiyondan geçmiş, kendi orijinleri olan çok karmaşık bir maddi uygarlık ortamında oluşan Avrupa düşünce yapısının dinsel metafizik niteliği asla göz ardı edilmemelidir. Her dinde yapıldığı gibi ifade ettiği maddi kültür koşullarını savunmak ve ebedileştirmekle yükümlüdür. Tüm dünyaya yaymak stratejik görevidir. İlk rahiplerinden okulları ve akademileriyle tüm resmi üniversitelerine, ilkokuldan kışlaya, fabrikadan büyük alışveriş merkezlerine, medyadan müzelerine ve eski dinlerin kalıntılarına, hastaneden hapishanelerine ve mezarlarına kadar küresel, yerel ve özellikle ulusal çapta tüm toplumu zihniyet alanında fethettiği gibi, politik iktidar teknikleri ve askeri zoruyla zırh gibi sarmalamıştır. Tüm toplum demir kafese kapatılmıştır.

Dinler ve izlerini taşıyan düşünceler resmileştikçe ideolojileşirler. İdeolojiler ise somut olarak insan gruplarını ve çıkarlarını savunan program ilkeleridir. Dünya çapında resmileşen Avrupa düşüncesi veya dini artık bir ideolojidir. Uygarlık olarak üst tabakasını bütün gücüyle savunmak, ebedileştirmek ve egemen kılmak zorundadır. Ayrıca yanlış anlaşılmaması açısından belirtmek gerekir ki, bu eleştiriler sadece Avrupalı insana yapılmıyor; kendim, bölgem ve dünyam dahil, fethedilmiş insanlığın tümüne yapılıyor.

Aydınlanma ideolojisinin neden bu kadar etkili olduğu yerinde bir sorudur. Bu ideoloji en gelişmiş kozmopolit din niteliğindedir. Kendisinden önceki tüm din mensuplarına seslenir. Ulusaldır; ulus-devlete tapmayan bir ulusallık ve toplumsallık neredeyse düşünülmez kılın-

mıştır. Ulus-devletsiz insan dinsiz insan durumuna sokulmuştur. Ulus-devletçi ideoloji en zayıf din durumundadır. Dolayısıyla bu ideolojiyi kabullenmek eski dinleri kabullenmek kadar zor değildir. Bilimcilikle sürekli beslenmektedir. Maddi yaşam tarzı bir nevi dinin ritüeli haline getirilmiştir. Manevi kültür araçları, başta medya organları sürekli propagandasını yapmaktadır. Siyasi ve ekonomik yaşam tam kontrolündedir. Küreselleşmiştir.

Bu genellemeleri yaparken, içinden çıkılmaz bir dünya imajı yarattığımın farkındayım. Şunu hemen eklemek durumundayım ki, kendini böyle sunan bir uygarlık son döneminde kendine özgüveni kalmamış Roma İmparatorluğu'na benzer. Ne kadar görkemli ve güçlü gözükse de, yıkıma uğrattığı tüm toplum içindeki çokluklar ve ekolojik savunma halindeki çevre çoktandır kendisine karşı mücadele halindedir. Uygarlığın imparatorluklaşması kadar demokrasinin konfederasyonlaşması da devam ediyor.

A- Kapitalizm Ekonomi Değil İktidardır

Kapitalizmin ekonomi olmadığını iddia etmek, en az Marks'ın **Das Kapital** kitabı kadar sonuçları olması gereken bir düşüncedir. Burada açıklamaya çalıştığım düşüncenin iktidar indirgemeciliğiyle ilişkisi olmadığını peşinen belirtmeliyim. Ayrıca kapitalizmi ekonomi olarak devletle bağlantılandıran düşünceyle eleştirilmeyi de kabul etmem. Kapitalizm, kapitalist ve kapitalist ekonomi diye kavramlaştırılan olguların, ekonomiyi kontrol eden politik bir gücün, kliğin oluşumundan bahsediyorum. Bu güç ilk defa 16. yüzyıl Avrupa'sında etkili olmuş, Hollanda ve İngiltere'de bizzat bu adlarla bu ülkelerin esas politik egemeni haline gelmiştir. Ekonomiyi kullanması ekonomik olduğunu göstermez. Denilebilir ki, Fernand Braudel bu gerçeği ilk fark eden değerli bir sosyolog-tarihçidir. Fakat düşüncesini sistematize edememiş, hatta tüm Avrupa düşüncesinin bir amentüsünü ne denli bozduğunu fark etse de bunu pek dillendirmemiştir. Belki de bu yönlü düşüncesini geliştirememiştir. Kapitalizmin pazar karşıtı, tekel talanı ve dıştan dayatma olduğunu açıkça söylemektedir. O zaman sormak gerekiyor: Bu dıştan kendini dayatan, pazara karşıt ve ekonomi olmayan şey nedir? Bu soruya yanıt çok yetersizdir. Politik güç müdür, din midir, düşünce okulu mudur?

Teorik düşüncenin çatallaştığı ilişki alanlarında pratik gelişmeyi incelemek, irdelemek daha öğretici sonuçlar verebilir. Venedik örneği üzerine bir irdelemeyle başlayalım. 13. yüzyılda Venedik'te bir grup büyük tüccar vardır. Fakat bu grup aynı zamanda kentin yönetimine de egemendir. Rakipleriyle savaşıyor. Armadaya sahiptir. Yani askeri gücü olan bir Venedik de vardır. Ayrıca Rönesans'a hamilik yapıyor. Ekonomi ve toplum üzerinde denetimi güçlüdür. Tüm bu ilişkilerin iç içe olduğu, bunda paranın bir zamk işlevi gördüğü de rahatlıkla belirtilebilir. O zaman hangi kavram bu ilişkiler bütünlüğüne yanıt verebilir? Açıklanabilecek hususlar olarak, Venedik büyük tüccar adı verilen grupla ekonomiyi denetlemekte ve artık-değerin önemli bir kısmını sızdırmaktadır. Bunun için politik erkin ya kendisini ya da kontrolünü elinde tutmaktadır. Zor uygulamak gerektiğinde ordu gücünü kullanabilmektedir.

Dikkat edilirse, aşağı yukarı aynı grubun komple bir hareketi söz konusudur. İçindeki bazı isimler değişse de, en azından Venedik çapında belirleyici konumda olan bir grup vardır. Tekrar bu grubu niteleyelim. Tüccar tekelidir, devlettir, ordudur, bürokrasidir. Önde gelen kilise ve sanat camiasının hamisidir. Devleti de aşan, dıştan kendini ekonomiye tekel gibi dayatan ama ekonomi olmayan, devletinkini de aşan bir hegemonyayı topluma dayatan bu gruba iktidar yoğunluğu demek, hatta bu grubu bizzat iktidar olarak adlandırmak doğruluk payı güçlü bir yorum olacaktır. Eğer bu grup tüm İtalya çapında etkili olsaydı ona ulusal iktidar diyecektik. Kendisini toplumun tüm kesimlerine yaysaydı ulus-devlet adını verecektik. Ülke ekonomisini denetimine geçirseydi, ekonomik iktidar olarak adlandıracaktık. Konumunu tüm Avrupa'ya, oradan dünyaya taşıracak olsaydı, Avrupa ve dünya imparatorluğu diyecektik.

Bu varsayımlar temelinde 16. yüzyılın bugünkü Hollanda ve İngiltere coğrafyasına bakalım. Belirleyici olay, bu iki ülkenin Fransa ve İspanya Krallıkları tarafından sürekli sıkıştırılmalarıdır. Bu krallıklar kendilerini imparatorluk olarak ilan edip İngiltere ve Hollanda'yı da kendi eyaletleri haline getirmek istemektedirler. Hâlbuki bu iki ülkenin kralları ve prensleri siyasi bağımsızlıklarını korumak ve geliştirmek istemektedir. Bunun için şiddetle güce ihtiyaçları vardır. Aksi halde yutulmaları an meselesidir. İhtiyaç duyulan güç siyasi, askeri, parasal ve entelektüeldir. Düşünür ve sanatkârları davet ediyorlar. Descartes,

Spinoza, Erasmus oradalar. Yahudi sarraflar para sahibi olarak oralara akın ediyorlar. Yeni bir ordunun temeli atılıyor. Profesyonel talim, disiplin ve tekniği yeni olan bir ordudur bu. Toplumsal dayanışma ve destek için özgürlüğe önem veriyorlar. İç siyasi çatışmaları gideriyorlar. En önemlisi de, Avrupa çapında önemli bir ekonomik üretkenlik sağlıyorlar. Tüm bu etkenleri bir arada düşündüğümüzde, Hollanda ve İngiltere'nin rakiplerine karşı kendilerini güçlü bir biçimde savundukları anlaşılabilir. Hatta yüzyılın sonlarında kendilerini hegemon kılma şansını yakalıyorlar. Gelişmelerin pratikteki ana çizgisinin böyle olduğunu bu konuda az çok bilgisi olan herkes kabul edecektir.

O zaman sorularımızı yeniden soralım. Tüm bu iç içe ve birbiriyle bağlantılı ilişki ağlarına ne ad verelim? Nasıl bir sistem olarak tanımlayalım? Tüm bu gelişmeleri ekonomik açıdan yaratıcı yeni bir sınıf mı sağladı? Ortada verimli kılınmış bir ekonomi vardır. Kimdir bunu yaratanlar? Bin bir çeşit zanaatkâr, çiftçi, işçi, küçük tüccar, dükkâncı, pazar ve dolaşımı hızlandıran para ve senetler. En önemlisi, bu ekonomik verimlilik artık-değeri büyütüyor. Kim aslan payını alıyor? Herhalde ekonomiyi para ve siyasi-askeri güçle denetleyenler. Çünkü para olmazsa satış olmaz. O olmazsa verimlilik durur. Ordu ve siyasi güç olmazsa ülke işgal görür, o zaman yine verim düşer. Demek ki belirleyicilikte para ve türevlerinin etkileri olmakla birlikte, ekonomiyi ancak kontrol düzeyine getirmek suretiyle ve karşılığında da büyüyen artık-değeri gasp etmek için bu denetimi sürdürüyorlar. Bunlar muhtemelen siyasi ve askeri erkle sıkı ilişki içinde olan kesimlerdir. Prensin ve kralın ordunun başı olduğu, paraya da çok ihtiyaçlarının bulunduğu, dolayısıyla artık-değer toplayanlarla ya aynı gruptan ya da yoğun ilişkiler içinde oldukları yüksek bir ihtimaldir. Bu arada sanat ve fikir hareketleriyle de aralarını iyi tutuyorlar. Avrupa'da özgürlüğe önem veren kral ve prens olarak tanınmak işlerine geliyor. Rakip ülkelerdeki muhalefet hareketlerini desteklemekten de geri kalmıyorlar. Bir kez daha soralım: Bu komple hareketi nasıl kavramlaştırabiliriz? Ekonomiktir desek, ortada gerçek ekonomiyle uğraşan bir kişi bile yoktur. Olanlar artık-değeri ele geçirenlerdir. Bunlar kimlerdir? Kendilerini dıştan ekonomiye dayatanlar, para-değeri dolaşımda hızlandırarak parayı çoğaltanlar, devlete borç olarak aktaranlar, karşılılığında belki de devlete ortak olanlar.

Görüyoruz ki, kapitalizm, kapitalist ve kapitalist ekonomi dediğimiz unsurlar, dolaylı olarak ekonomiyi denetleyenler ama esas olarak içinde yer almayanlar oluyor. Esas uğraşları nedir bunların? İktidar tekeliyle ilgililer. Ekonomik tekellerini iktidar tekelleriyle birleştiriyorlar. Savaşıyorlar, ülkede savaşı kazandıklarında ülke içinde güçleri artıyor. Bu ise daha çok artık-değer demektir. Dışa doğru savaş kazandıklarında, bu da sömürge kazanımı ve hegemonya demektir. Bu gelişme ise tekel talanı demektir.

İngiltere ve Hollanda örneğini zamana ve mekâna yaydığımızda, gelişmeler daha da somutluk kazanır. Aralarındaki ittifakı önce Avrupa'daki hegemonyaları için kullanırlar. 16. yüzyıl sonlarında İspanya İmparatorluğu'nun boyunduruğu kırılmış ve Avrupa çapında imparatorluk emelleri ölümcül bir darbe yemiştir. 17. yüzyılın sonlarında Fransa monarşisi de yenilgiye uğratılmış ve Avrupa üzerindeki hegemonik emelleri ağır darbe almıştır. Avusturya karşısında Prusya Almanya'sını destekleyerek, Habsburg sülalesiyle Avrupa üzerindeki imparatorluk düşlerine de ölümcül darbe vurmuşlardır. Son Otuz Yıl Savaşlarıyla din savaşı çağına son verilmiş, 1649 Westphalia Anlaşmasıyla kendi çizgilerinde ulusal devletler dengesine dayalı sistemin temelini atmışlardır. Fransa'nın 1789 Devrimiyle buna verdiği cevap, Napolyon şahsında stratejik hegemonya kaybıyla sonuçlanmıştır. Aynı dönemlerde sömürgeler savaşı da kazanılmış, 19. yüzyıla endüstri devrimiyle girilmiştir. Endüstri devrimi İngiliz hegemonyacılığını kesinleştirmiş, kendisine dünya imparatorluğunun yolunu açmıştır. Prusya şahsında geç uyanan Alman devi, 1870'te Fransa'ya karşı kazandığı zaferden sonra, Avrupa ve Dünya hegemonu olmak için iki Dünya Savaşıyla iki defa ağır yenilgiye uğratılmıştır. İkinci İngiltere olarak ABD iki Dünya Savaşından da kazançlı çıkmış ve İkinci Cihan Harbinden itibaren yenidünyanın hegemonik gücü olmuştur. Almanya'nın rolünü tekrarlamak isteyen Sovyet Rusya İmparatorluğu hegemonya savaşından yenik çıkmıştır. Artık Dünya İmparatorluğuna oynayan bir ABD var ki, yeni bir çöküşünü engellemek için bir nevi savunma savaşıyla ömrünü uzatma peşindedir.

İktidarın ana doğrultusu böyledir. Uruk sitesinden başlayan iktidar nehri, akışına binlerce yan kol katarak, ABD'nin Newyork kenti yakınlarında artık okyanus sularında kaybolmaktadır. Dolaşacağı başka bir kıyı olarak Çin'in okyanus kıyıları düşünülmektedir ki, şimdilik bu sa-

dece bir varsayım durumundadır. Oraya varması ihtimali varmaması ihtimalinden daha düşüktür. Uygarlık toplumunun çözülmesi daha yüksek bir ihtimaldir. Dünya çapında dev boyutlara varan toplumsal ve çevresel sorunlar demokratik toplumların devreye girmelerini ve kendi uygarlıklarını inşa etmelerini öncelikli olasılıklardan biri haline getirmiştir. Eski devlet sistemlerinden kalma imparatorluk kültü yerine, demokrasilerin konfederatif birliğinin küresel sorunlarla baş etme şansı daha yüksektir.

Bu varsayımlar kapitalizmi yerli yerine oturtmak için yapılmaktadır. Ufuk turu gibi bir şeydir. Uygarlık ana nehri İngiltere ve Hollanda durağında derin bir girdap yaptıktan sonra yoluna devam ediyor. Yeni bir hız ve renk kazanarak. Girdapla birlikte ana nehre katılan süreksizlerin uygarlığın sonraki akışına yeni bir renk ve hız verdikleri açıkça belirtilebilir. Geleneksel devletin yeni versiyonu olan ulus-devlet, yine onun neolitik devrimden sonraki en büyük ekonomik devrim olarak endüstrisi iki çok güçlü akarsudur. Geleneksel uygarlığı hızlandıran ve renklendiren de bu iki etkendir.

Yine sürekli sorduğum soru devreye giriyor. Kapitalizm nerede? Kapitalizm ulus-devlet ve endüstrinin neresinde? Bu soruları ekonomik içerik açısından soruyorum. Cevabını çok sıkı aramama rağmen ekonomi içinde bulamıyorum, biçiminde tekrarlıyorum.

Belki tuhaf karşılanabilir, ama bana göre ekonominin gerçek sahibi, tüm işgal ve sömürgeleştirme çabalarına rağmen kadındır. Ekonomiyi sosyolojik açıdan anlamlı bir değerlendirmeye tabi tutmak istiyorsak, en doğru yaklaşım, çocuğu karnında taşımaktan tutalım zorlu doğum sonrasında ayakta durabilecek hale getirinceye kadar kadın beslediğine ve evin besleme zanaatkârı da kadın olduğuna göre, kadının en temel güç olduğunu kabul etmemiz gerekir. Cevabım gerçeğe daha saygılı sosyolojik bir cevaptır. Biyolojiyle bağını da kesin göz önünde bulundurarak. Kaldı ki, tarım devrimindeki rolü ve milyonlarca yıl bitki toplayıcılığıyla kadın halen sadece ev içinde değil, ekonomik yaşamın birçok alanında da çarkı döndüren başlıca güçtür. Bilimlerin temelini atma onurunu taşıyan Antik Yunanlıların ekonomiye 'ev yasası, kadın yasası' biçiminde ad koymaları da bu gerçeği binlerce yıl önce tespit ettiklerini gösterir.

İkinci sırada şüphesiz uygarlık güçlerinin baş sanat olarak belledikleri artık-ürün ve artık-değer gaspı için sürekli ve acımasız yöntemler-

le hep denetim altında çalıştırdıkları köle, serf ve işçi kategorisinde yer alanlar vardır. Üçüncü sırada biraz daha özgür olan her tür zanaatkâr, küçük tüccar, dükkâncı ve küçük arazi sahibi çiftçiler gelir. Bunlara sanatkâr, mimar, mühendis, doktor vb. serbest meslek erbabını da dahil edersek tabloyu aşağı yukarı tamamlamış oluruz. Ekonomik çarkı tarih boyunca çeviren toplumsal grup veya sınıfların bunlar olduğu tartışmasızdır. Yine aralarında kapitalist, senyör, ağa, efendi yoktur. Bunlar çok açık ki, ekonomik güçler değil, insan ve emeği üzerinde her tür sömürüyü, işgali, sömürgeciliği ve asimilasyonu dıştan tekelci olarak dayatan işgalci, sömürücü, sömürgeci ve asimilasyoncu güçlerdir. Dıştan dayatmacı ve ekonomi olmayan sadece kapitalist değildir. Büyük tüccar, sanayici ve bankacı olarak kapitalistten başka senyör, efendi, politikacı, asker ve uygarlıkçı entelektüel de ekonomik olmayan, ekonomiye dıştan kendilerini dayatan güçlerdir.

B- Kapitalizmin Ekonomi Olmadığına İlişkin Veriler

Kapitalizmin sadece ekonomi olmadığına, daha da vahimi ekonomi karşıtlığı olduğuna ilişkin de eldeki veriler çarpıcıdır.

1- Öncelikli veri ekonomik krizlerdir. Kapitalizmi bir ekonomik sistem olarak kanıtlama çabasındaki 'pozitivist-bilimci' rahip takımı, krizler sorununu da yanlış algılamakta ve algılatmaktadır. Ekonomik krizlerin tek bir izahı vardır, o da kapitalizmin ekonominin can düşmanı, karşıtı kimliğinde yatmaktadır. Bazen fazla üretimden kaynaklanan krizler diye bir tanım geliştirilmektedir. Bir yandan dünyanın büyük kısmı açlıktan kırılacak, diğer yandan üretim fazlası bulunacak! Kapitalizmin ekonomi karşıtlığı en çok da bu tür bilinçli olarak yaratılmış bunalımlarda kanıtlanmaktadır. Nedeni de gayet açıktır: Tekel kârı. Yok, pahasına üreten emekçi güçlere bırakılan paylar alım güçlerine yetmeyince sözde bunalımlar ortaya çıkıyor. Daha doğrusu çıkarılmış oluyor. Bu durumda hangi sahte rahip, daha doğrusu sözde ekonomist imdada yetişiyor? John Maynard Keynes! Ne diyor? Devlet harcamaları arttırsın. Nasıl? Emekçilerin alım gücünü yükselterek! Oyun bütün iğrençliğiyle nasıl ortaya çıkıyor? Bir yandan bir cebini boşaltacak, diğer yandan diğer cebini dolduracaksın! Bu, bal gibi ölümü gösterip emekçileri ve tüm uygarlık dışı toplumu sıtmaya razı etme politikasıdır. Çok açık ki, burada politik bir ilişkiyle karşı karşıyayız. Uygarlığa karşı demokratik güçlerin eylemi bastırılmak istendi-

ğinde bu güçler önce aç bırakılır. Sonra yalvartılarak karınları doyurulur. En eski savaş taktikleriyle karşı karşıyayız: Bir halkı, bir şehri teslim almak istiyorsan, önce ablukaya alacak, aç bırakacaksın! Sonra teslim olması karşılığında karnını doyuracaksın!

Kapitalizmin sahte bunalım teorisinin gerçek özünün bu olduğunu yüzlerce örnekle kanıtlayabilirim. Sadece meşhur 1930 bunalımını çözümlersek tüm mantığı sökmüş oluruz. Bu dönemde neler oluyor? İngiltere'nin hegemonyasını kabul etmeyen Sovyetler Birliği kalıcı ve başarılı bir rejim haline geliyor. Hem de kapitalist adı verilen dünyayı tehdit ederek. Avrupa içinde ağır şartlarla teslimiyet antlaşması dayatılan Almanlar ve bağlaşıkları sağı ve soluyla direniş halindedir. Mao, Çin'de önderlik ettiği büyük bir köylü başkaldırısını yönetiyor. Başta Anadolu olmak üzere sömürge ve yarı sömürge ülkeler ulusal diriliş mücadelesiyle dünya çapında İngiliz hegemonyacılığına karşı başkaldırmaktadır. İngiliz dünya hegemonyacılığının bunlara verdiği yanıt, 1929-30 bilinçli bunalımıdır. Bir yanda dağ gibi yığılmış mallar, diğer yanda açlıktan kırılan halklar, emekçiler. İngiliz Keynes'in ilacı her şeyi açığa vuruyor: Dünya emekçilerine ve halklarına kırıntılar kabilinden ayakta kalma şansı tanımak! Sözde sosyal devlet politikaları. Sonucu ne olmuştur bu 'kapitalist sosyal devlet politikalarının'? Ekim Sovyet İhtilali ile başlayan dünya demokratik toplumunun uygarlığın yeni hegemon gücü karşısında adım adım geriletilmesi, çarpıtılması ve asimile edilmesi; 1990'larda Sovyet sisteminin çok önceden başlatılan (1930'larda Stalin'in antidemokratik politikaları, yani diktatörlüğü: Niçin? 1929-30 bunalımının etkisini bertaraf etmek için. Kim bertaraf oldu? Stalin ve ekibi, Sovyet ekonomisi) içten çökertme politikalarıyla resmen ortadan kaldırılmasının ilanı. Ulusal kurtuluş mücadelelerini başarıya ulaştırmış devletlerin sosyal (demokratik devrim ve toplum) içeriğinden boşaltılarak hegemon kapitalist sisteme entegre edilmesi. Tüm bunalımların ana amacının bu olduğu, bilinçli devlet politikalarıyla hegemonik sistemin varlığının sürdürülmesiyle bu amaca erişildiği, en azından kritik bir aşamanın geride bırakıldığı.

2- Kıtlığa dayalı krizleri de aynı kategoride değerlendirebiliriz. Bilinçli mal üretiminden vazgeçilmesi veya hastalık ve afetler karşısında insanların çaresizliğinden medet umulması. Mevcut teknik ve donanımlar harekete geçirilirse ciddi bir açlık ve kitlevi hastalıklar düşünülemez. Amaç hegemonik sistemin varlığını korumak olduğunda bu

yapay bunalım türüne başvurulmakta, hastalık ve afetler koz olarak kullanılmaktadır. Bir kez daha 'kapitalist ekonomi ve toplumu' denilen aygıtın resmi hegemonik uygar güçle bağlantısını netçe görüp yorumlayabiliyoruz. Metot aynıdır: Aç bırak, hastalığını ve felaket halini kullan! Üstüne üstlük kurtarıcı melek ve hatta tanrısı olduğunu kanıtlamış olursun. Kulların sana bol bol şükretsin!

3- Kapitalizmin sadece ekonomi karşıtlığı değil, toplum karşıtlığı olduğunu da iyi anlamak gerekir. Toplumun bir bütün olarak kapitalistleşemeyeceğini, bunun imkânsız olduğunu Rosa Luxemburg çok önceden teorik olarak kanıtlamaya çalışmıştır. Bence bunun için ince teorilere pek gerek yoktur. Herkes, her toplum işçi ve kapitalist olarak ikiye bölünse, kâr amacıyla satacak mal üretemezsiniz! Kaba bir örnek verelim. Yüz işçinin çalıştırıldığı bir fabrika varsayalım. Bunlar yüz araba üretsinler. Toplum da bir kapitalist fazlasıyla 100+1 kişiden oluşsun (Çünkü toplum sadece işçi ve kapitalistlerden oluşmaktadır. Saf kapitalist toplum denilen olay budur. Tabii bu en azından Marksistlerin bir kısmının büyük yanlışıdır). Yüz araba elden çıkarılsın ki kâr elde edilsin. Yüz işçi ücretleri ile arabaları aldılar diyelim. Geriye patrona ne kaldı? Sıfır. Demek ki, daimi olarak kapitalistleştirilmeyen benim sistem analizimle 'uygarlık karşıtı demokratik toplum' her zaman var olmalı ki uygarlık toplumu sürdürülebilsin. Yeni hegemon güç olarak 'kapitalist uygarlık' da diğer uygarlıklar gibi ancak demokratik toplum karşıtlığı, çatışma zamanlarında daha da azgınlaşarak demokratik toplum düşmanlığı temelinde var olabilir: Ya savaşlar ya da barışlarla. Tüm uygarlık tarihinde olduğu gibi, kapitalist uygarlık tarihinde de bu anlatımı doğrulayan sayılamayacak kadar çok olay ve savaş vardır.

4- İşsizlik kapitalizmin ekonomi olmadığına ilişkin bir başka veridir. Kapitalizm sistem olarak artık-değerden kâr oranını yüksek tutmak için daima bir yedek işsizler ordusunu devrede tutmak, hatta yoksa yaratmak zorundadır. İşsizlik bilinçli yaratılan bir süreçtir. En sıradan canlı hayvan ve bitkiler işe yararken, insan gibi bir varlık nasıl işsiz bırakılarak yararsız kılınsın? Örneğin işsiz karınca olabilir mi? Karınca bile işsiz olmuyorsa, insan gibi gelişmiş bir varlık nasıl işsiz olsun? Evrende işsizlik kavramına yer yoktur. Ancak analitik zekânın sapık bir ürünü olarak, toplumsal yaşamın en vahşi eylemi olarak işsizlik yapay olarak yaratılmakta ve canlı tutulmaktadır. Hiçbir olay 'işsizlik' kadar

kapitalist sistemin ekonomik yaşama karşı en amansız düşmanlığını açığa çıkaramaz. En ağır biçimde eleştirdiğimiz firavun rejiminde bile 'işsiz köle' kavramına yer yoktur. Nasıl ki işsiz firavun olmaz ise, işsiz köle de kavram olarak bile düşünülemez. Bir kölenin her zaman değeri ve işi olmuştur. Sadece kapitalizmde işsizlik, yani amansız ekonomi düşmanlığı vardır.

5- Kapitalizm ekonomik tekniğin de düşmanıdır. Mevcut bilim ve tekniğin düzeyi, adına ister 'refah toplumu' ister 'cennetteki toplum' diyelim, herhangi bir toplumun hem siyasi sistem olarak demokratik toplum biçiminde varlığını rahatlıkla sürdürebileceği, hem de ekonomik olarak sorunlarını çözebileceği bir tarzda gelişmiş bulunmaktadır. İnsan ihtiyaçlarına bu bilimsel ve teknik düzeyin optimum ölçüde uygulanmasına kapitalist sistemin 'kâr yasası' engel koymaktadır. Kâr yasası olmazsa, bilim ve tekniğin mevcut düzeyi sadece insanın beslenme ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş bir ekonomiye rahatlıkla gerekli her çözümü bulabilecek kapasitededir. Bu kapasite hiçbir zaman tam kullandırılmamakta; bilakis sürekli krizler, işsizlik ve toplumsal şişkinlikler yaratılarak kapitalist uygarlık sürdürülmek istenmektedir. Demek ki kapitalizm sadece ekonominin değil, ekonomiyi optimal düzeyde gerçekleştirebilecek bilim ve tekniğin de düşmanıdır.

6- Kapitalizm ekonominin en temel ilkesi olan ahlâkın, moral değerlerin de düşmanıdır. İnsanlık ancak ahlaki ilkeyle ekonomik ihtiyaçlarını düzenleyebilir. Aksi halde örneğin karıncalar gibi çoğalabilir ki, buna dünya gibi on tane gezegen bile yetmez. Ahlâk olmazsa toplum 'aslan toplumuna' dönüşebilir ki, geriye yenilecek sığır, hayvan kalmaz. O zaman aslana da dünya kalmaz. Yani kapitalizm sınırlandırılıp durdurulamazsa, ya toplumu 'karıncalar toplumuna' (örneğin Çin ve Japonya'nın durumu) dönüştürerek yıkımın eşiğine getirecek, ya da 'aslanlar toplumu' (örnek ABD toplumu) durumuna dönüştürecektir. Her toplum ABD, Çin ve Japonya'daki gibi olursa, insan toplumunun sürdürülebilirlik şansının gittikçe azalacağı açıktır. Burada kapitalizm esasta ahlaki ilkeyi sözde 'kapitalist ekonomiye' kurban etmiştir. Bir dönem çocuklar, kız çocukları da fazlalıktır diye kurban edilirdi. Varsa ancak böyle bir ahlâkla insan kurban edilerek toplum sürdürülebilir. Nitekim tüm kapitalist damgalı savaşlara 'insan kurban etme ayinleri' olarak bakarsak, nasıl bir 'kapitalist ekonomi ilkesi' ya da ahlâksızlığıy-

la karşı karşıya olduğumuzu daha iyi anlarız. Yalnızca toplumun iç sosyal dokularını tahrip etmiyor bu ahlâksızlık. Çevreyi ve doğayı da ilk defa hükmü altına alarak, büyük bir katliam sürdürerek sadece insan yaşamını değil, tüm canlı yaşamı da tehdit edecek boyuta varıyor. Bundan daha büyük ahlâksızlık ve canlı düşmanlığı olabilir mi?

7- Kapitalizm ekonominin ana gücü, yaratıcısı kadının da düşmanıdır. Çözümlememizin tümü kadının toplumsal yaşamdaki yeri ve ekonomik değerinin birincil düzeyde ve yüksek seviyede olduğunu kanıtlamaktadır. Tüm uygarlık tarihinde yaşamdan dışlanan ve en acımasız dönemini kapitalist uygarlık aşamasında yaşamaya başlayan 'ekonomisiz kılınmış kadın' gerçeği, en çarpıcı ve derinlikli toplum çelişkisi haline gelmiştir. Kadın nüfusu ezici olarak işsiz bırakılmıştır. Ev işleri en zor işler olduğu halde, beş metelik değer etmemektedir. Çocuk doğurma ve yetiştirme hayatın en zor işi olduğu halde sadece değer ifade etmemekle kalmamakta, giderek başa bela olarak düşünülmektedir. Kadın hem ucuz işçi, işsiz, çocuk doğurma ve bin bir zahmetle büyütme makinesi, hem de ücretsiz ve hatta suçludur! Kadın uygarlık tarihi boyunca toplumun zemin katına yerleştirilmiştir. Ama hiçbir toplum sistemi kadın üzerinde kapitalizmin yürüttüğü ve çok sistemli hale getirdiği istismarı geliştirme gücünde olamamıştır. Bu sefer kadın sadece zemin katta değil, tüm katlarda eşitsizliğin, özgürlüksüzlüğün, demokrasisizliğin nesnesidir! Daha da vahimi, kapitalist sistem tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanamayacak şiddette ve yoğunlukta bir cinsiyetçi toplum iktidarını geliştirerek, bu iktidarı insanın en mahrem organlarına kadar genişletip çoğaltarak, kadını bir seks endüstrisine dönüştürerek, işkenceyi toplumun tüm katmanlarına yayarak, uygarlığın bu döneminde 'erkek egemen toplumu' azamiye çıkartarak, 'ekonomos'tan, ekonominin yaratıcısı özneden intikam alırcasına kadın ve ekonomi düşmanlığını her yerde ve her zamanında kanıtlamaktadır!

8- Kapitalizm ekonomiyi en son küresel aşamasında zirveye çıkarttığı 'borsa, kur ve faiz' piyasası denilen para-kâğıt oyununa çevirerek düşmanlığını, gerçek ekonomiyle ilgisizliğini fazlasıyla ve tüm toplumun gözüne sokarcasına kanıtlamaktadır. Tarihin yine hiçbir döneminde ekonomi bu tür kâğıt oyunlarına, sanal bir sisteme dönüştürülmemiştir. Ekonomi toplumların en hassas dokusu olarak değerlendirilmiş, hep kutsallık atfedilecek düzeyde (Kutsallık kelimesinin

kaynağı Sümer toplumuna kadar gitmekte ve gıda-kauta kavramıyla bağlantılandırılmaktadır) değerlendirilmiştir. Beslenme en öncelikli sorun olarak görülüp çözümlenmeye çalışılmıştır. Bütün dinlerde ekonomik güvenceye dayalı izah edici bir yan vardır. Bayramlar ekonomik bolluk veya en azından krizden çıkış dönemlerinin anısına düzenlenmektedir. K. Marks'ın haklı olduğu bir nokta olarak, toplumun tüm alanlarını etkileyecek özelliklerin toplam ifadesi olacak kadar önemli olan ekonominin, duygusal ve analitik zihnin yoğunluk alanı olmaktan çıkarılıp para-kâğıt oyunlarına bağlanması ve analitik-spekülatif zihniyetin en sorumsuz, gerçek yaşamdan kopuk alanına dönüştürülmesi kapitalist ekonominin gerçek niteliğini ortaya koymaktadır. Hiçbir emek harcamadan kur, faiz ve senet fiyatlarıyla oynayarak, küresel çapta saatlik süreler içinde milyarlarca Dolar (küresel para) el değiştirmektedir. İnsanlığın yarısı açlık ve yoksulluk sınırlarında gezinirken, bu tür değer transferleri kadar ekonomiye zıtlığı yansıtacak bir sistemi tasavvur etmek zordur. Kapitalizm, finans çağı da denilen son evresinde, sadece bu yüzüyle bile ne kadar gereksiz, ekonomi dışı ve düşmanca bir sistem olduğunu gayet iyi kanıtlamaktadır.

9- Kapitalizm ekonominin en temel iki alanı olan üretim ve tüketime el atıp kontrol altına alarak, toplumların gerçek besin, giyim, barınma ve dolaşım ihtiyaçlarıyla ilgisi bulunmayan, sadece kârını maksimize etmeyi hedefleyen politikalara ağırlık vererek ve daha önce belirttiğimiz gibi üretim ve tüketim krizleri yaratarak yapılarını kökten bozmaktadır. İnsanlık emeğinin gerçek üretim ve tüketim yapılarıyla ilişkisi bulunmayan veya önceliği olmayan, bilakis büyük sakıncalar içeren nükleer silahlar başta olmak üzere korkunç boyutlarda silahlanma, çok kâr getirdiği için çevreyi felakete götüren karbon kökenli enerji kaynaklarına yatırım, genetiği değiştirilmiş tarım, uzay teknolojisi, kara, deniz ve hava ulaşım hatlarına çok pahalı olmak kadar yol açtığı kirlilik bilindiği halde yapılan büyük yatırımlar, moda çılgınlığının sonucu olan aynı tür malın yüzlerce versiyonu için yapılan hesapsız yatırımlar bu konuda sunulabilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Bir yandan çılgınca ve gereksiz alanlarda dağ gibi yığılan eşyaların pazar bulamamaktan tüketim niteliğini yitirip çürümeye terk edilmesi, diğer yandan tüketim gücü olamamaktan kaynaklanan açlık ve hastalıktan kırılmalar, işsizlik orduları! Tarihte hiçbir savaşın, doğal

felaketin insan toplumuna yapamadığı kötülüğü ve düşmanlığı kapitalizm denilen ekonomik biçim hem de ekonominin can damarlarına basarak, sıkıştırarak, kopartarak, suni damarlar takarak gerçekleştirmektedir.

Bir uygarlık aşaması olarak kapitalizme ilişkin saydığımız bu dokuz başlık şüphesiz ciltler dolusu kanıtlamalı çözümleme gerektirmektedir. Yapmaya çalıştığım savunma düzeyinde tez belirleme olduğu için böyle kısa anlatımları tercih ettim.

Sonuç bölümüyle birlikte bundan sonraki iki başlık altında yapacağım açımlama başka yönleriyle devam edecektir.

C- Kapitalizm Toplumsal ve Uygarlıksal Gerçekliğin Neresinde ve Hangi Zamanındadır?

O halde hem ekonomi olmayan, hem de ekonomi karşıtlığı bariz olan bu sistemi toplumsal ve uygarlıksal gerçekliğin neresine ve hangi zamanına yerleştirmek suretiyle yetkin bir anlamlandırma ve yorumlamada bulunmayı başarabiliriz?

Ancak tarih boyunca uygarlık güçleri ve sistemlerinin bir yandan kendi içlerinde ve aralarında yürüttükleri eylemler ve çatışmaları, diğer yandan uygarlık karşıtı güçlerle çatışmalar ve savaşları çözümleyerek kapitalizm hakkında anlamlı bir sonuca varmak mümkün olabilir.

Konuya aşırı vurgu yaptığımın, çok tekrara kaçtığımın farkındayım. Özür de belirterek, bu çok ilginç ve ufuk açıcı turu bir kez daha kalın çizgilerle ve bütünlük içinde sunmak durumundayım.

1- İlkel Komünal Çağ (İlkel insandan dördüncü buzul döneminin sonuna, 20000 yıl öncesine kadar):

İlkel komünal ana düzeninde ekonomi kültürünün temeli atılmaktadır. Toplayıcılık ve avcılıkla sağlanan besinler anında tüketilmekte, hayvan postu ve bitki liflerinden yararlanılmaktadır. Ağırlıklı olarak ana-kadın klanın düzenleyici otoritesidir. Bir nevi ilk anacıl hegemondur. Klan toplumunun ana ilişkisi ve çelişkisi doğal çevre koşullarından risk teşkil edenlerden korunmak, elverişlilik ve beslenme imkânı sunanlardan yararlanmaktır. Klan kimliği bu koşullarda hayati nitelik taşımakta ve vazgeçilmezlik arz etmektedir. Karı-koca mefhumu gelişmemiştir. Doğuran ana tanınmaktadır, ama partneri erkek tanın-

mayacak kadar önemsizdir. İnsan toplumu şimdiye kadar yaşamının yüzde 98.5'ini bu biçimde sürdürmüştür. En uzun vadeli toplum biçimi oluyor. Hafif yontulan taşlar ilk temel kullanım araçları olduğu için, bu döneme yontma taş devri de denilmektedir. İlkel vahşet dönemi denildiği de olur. Sosyolojik olarak benimsenen ad ilkel komünal düzendir. İşaret dili kullanılmaktadır. Dere ve göl kıyılarında, mağara ve çakılan kazıklar üzerindeki kulübelerde barınmaktadırlar. Yaklaşık iki milyon yıl yalnız Afrika'da, bir milyon yıldan beri de Asya ve Avrupa kıtasında böyle yaşandığı varsayılmaktadır. Yurt, sınır, mülkiyet kavramları henüz gelişmemiştir. Aidiyet sadece klanla tanınmaktadır. Klan simgeleştirildiğinde bir nesneyle, totemle temsil edilmektedir. Kendi içinde aşama yapma, az veya çok gelişmişlik düzeyleri olsa da, insanlık bu düzen altında dördüncü buzul döneminin sonunda neolitik döneme geçiş yapıyor.

2- Neolitik Çağ (Yaklaşık M.Ö. 15000-4000):

Dördüncü buzul döneminin bitiminin ardından, tahminen 17 bin yıl önce yaşanan kısa bir mezolitik (orta taş devri) dönemden sonra ilk defa ana kol halinde Toros-Zagros dağ sisteminin eteklerinde, iyi cilalanmış taşlar ve obsidyen kullanımından ötürü neolitik (yeni taş devri) olarak adlandırılan, fakat özü tarım ve köy devrimi olan tarihî önemi büyük bir aşamaya geçiliyor. Yaklaşık on bin yıl öncesine dayanan ve varlığı arkeolojik olarak kanıtlanan bu toplum, ilgili dağ sisteminin iklimi ve çevresinin bitki ve yararlanılabilir hayvanlarla dolu olması nedeniyle büyük bir sıçrama gerçekleştiriyor. Beslenme imkânları artıyor. Dokuma yapılıyor. Mağaradan köy yaşantısına geçiliyor. Bitki ve hayvanlar tarım kültürüne ve evcilleşmeye alınıyor. Yaklaşık M.Ö. 6000'den itibaren çanak çömlek yapılıyor. Özellikle Doğu Akdeniz'in dağ eteklerinden Zagroslara kadar bir hilal çizen bu bölgede, çok güçlü ve sık ağlarla birbirine bağlanan bir kültür dönemine (Tel Halaf kültürü) geçiliyor.

Ana odak Yukarı Mezopotamya oluyor. Toplum yeni icat ve üretim araçlarında bir patlamayı yaşıyor. Bir nevi neolitiğin endüstri dönemi yaşanıyor. Ana kadın bu kültürde ana-tanrıça katına yükseltiliyor. Büyük ihtimalle yeni toplumun oluşumundaki rolü belirleyicidir. Anacıl düzen klan toplumuna damgasını iyice vuruyor. Erkekle çelişki yeni yeni oluşmaya başlıyor. Simgesel dile geçilmiştir. Güneyden Semitik

olarak ad kazanmış siyah derili grupların ana hat olan bölge üzerinden Asya ve Avrupa'ya göçleri artık eskisi kadar kolayca gerçekleşmiyor. Semitik kültürün oluşumunda bu etken önemli rol oynasa gerekir. Kuzeyden de daha çok Sarı ırk ve Kızılderili diyebileceğimiz gruplar bölgeye kolay geçiş yapamıyorlar. Bu grupların bir kolu Amerika kıtasına (Bering Boğazından, tahminen M.Ö. 12000-7000) geçerken, diğerleri Çin, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da yoğunlaşıyor. Ortadaki beyaz tenli Hint-Avrupa grubu iklim ve beslenme koşulları nedeniyle başat hegemonik rol oynuyor. Özellikle Verimli Hilal'deki grup hegemon gruptur. Uygarlık aşamasına kadar uzun süre bu sıfatını koruyacaktır.

Tarihte ilk defa kanıtlanmış ve kalıcılık arz eden Verimli Hilal kültürü M.Ö. yaklaşık 6000 yıllarında Aşağı Mezopotamya'ya, 5000'lerde Mısır-Nil vadisine, Balkanlar, İran ve Kuzey Karadeniz steplerine, 4000'lerde tüm Avrupa ve Çin'e kadar taşırılıyor. Her ne kadar iç dinamiğiyle gelişen bir Çin neolitiğinden bahsedilse de, tahminimce Çin neolitiği ağırlıklı olarak taşırılmış kültüre dayanmaktadır. Sığır yetiştirme ve obsidyen kullanımının taşırılması bu tezi güçlendirmektedir. Doğal olarak uzun süreler söz konusu olduğundan, her ana bölge kendi neolitiğini geliştirme şansına sahiptir. Fakat bütün belirgin işaretler ilk kültürel kıvılcımın ana odak olan Verimli Hilal'e dayandığını göstermektedir. Yayılmanın sömürgeciliği, işgali söz konusu değildir. Boş alanların genişliği bu tür ilişkilere yer vermiyor. Dünyada kalıcı iz bırakan ve etkisini halen sürdüren ilk büyük küresel hareketin bu temelde geliştiği genel kabul gören bir tarihsel görüş ve sosyolojik bilgidir.

3- Sümer Uygarlık Çağı (M.Ö. 4000-2000)

M.Ö. 5500'lerde Aşağı Mezopotamya'da gelişen ve M.Ö. 3800'lere kadar sürdüğü tahmin edilen El Ubeyd kültürü adındaki yeni bir evre etkili oluyor. Verimli Hilal kültürüne (özellikle Tel Halaf kültürüne) dayanmakla birlikte, gerek ataerkil topluma geçişe yol açması, gerek çanak çömlek tekniğindeki gelişmeler ve ticaretin öne çıkması, gerekse ilk istilacı seferler ve kolonileştirme çağını başlatması açısından bu dönem ve kültürü tarihsel açıdan önem kazanmaktadır. Proto-Uruk kültürü de denilebilir. Ataerkil toplumun ortaya çıkışı ön uygarlık anlamına geldiği için de özellikle önemlidir. Ana-tanrıça

kültürü önemini yitirmeye başlıyor. Kadın erkeğin kesin üstünlüğünü tanımaya zorlanıyor. Hiyerarşik yönetim büyük gelişme sağlıyor. Geleneksel uygarlık yönetiminin üçlü yapısı taslak halinde bu kültürde kendini ilk defa etkili bir biçimde duyuruyor. Bir nevi rahip olan Şaman, tecrübeli toplum yöneticisi şeyh ve fiziki güç sahibi olarak askeri şefin ayak sesleri bu dönemde giderek güçlenecektir. Ortadoğu'nun din, politika ve askeri kültürü bu dönemin derin izlerini taşımaktadır.

Bu kendini kanıtlayan bir kültürdür. M.Ö. 4500'lerde etkisini Yukarı Mezopotamya'da hissettiriyor. Tel Halaf kültürünü kontrolü altına alıyor. Bir nevi kolonileştiriyor. İlk kolonilerin M.Ö. 4000'lerde bugünkü Malatya ve Elazığ'a kadar yayıldığı arkeolojik kayıtlarla kanıtlanmaktadır. Hanedanlık, geniş aile dediğimiz kültürü de taşırıyor. Daha önceki kültürde bu öğeler yoktur. Yıkıcı faaliyetlerine ilişkin izlere de rastlanmaktadır. Yıkılan bazı köylerin kültürel izleri, bilinçli bir yıkım ve işgalin gerçekleştiğine tanıklık etmektedir. Ticaret kültürü kesinlik kazanıyor. Tarihin belki de ilk ciddi hegemonyacılığı bu kültürün eşliğinde gerçekleştiriliyor.

Yaklaşık M.Ö. 4000-3000 dönemine Uruk kültür dönemi demek artık adetten sayılmaktadır. Uruk kültürü El Ubeyd kültürünün izi üzerinden gelişiyor. Ondan farklı olarak ilk kent-sınıf-devlet çıkışını, yani uygarlığı, yazılı tarihi başlatma ayrıcalığına sahip olmasıdır. Ataerkil kültürü ilk uygarlık kültürüne dönüştürmek tabii ki tarih için çok önemlidir. Aşağı Mezopotamya ikliminin suni sulamayı zorunlu kılması bunda temel rol oynar. Bu tür sulamanın gerektirdiği geniş bir nüfus, ayrıca sulama araç gereçleri kentleşmenin önkoşullarıdır. Büyük nüfusun aynı anda çalıştırılması beraberinde iaşe sorununu çözmeyi, sulama araç gereçleri de zanaatkârlığı gerektirmektedir. Bu durumda yerleşim zorunlu olarak kent çapında olmaktadır. Bu da kentin yönetimini, yönetimin meşruiyet sorunlarının çözümünü dayatıyor. Ayrıca dışta çoktan başlamış olan talancı kabile saldırılarından korunmayı da gerektiriyor. Hepsi birleşince mükemmel bir rahip + yönetici kral + askeri komutan üçlüsünü doğuruyor. İlk Uruk kralına ithafen yazılan Gılgameş Destanı bu tarihsel gelişmeyi çok çarpıcı ve etkileyici olarak yansıtmaktadır.

Şehir kendi başına mantığı gelişmeye zorlayan bir altyapıdır. Çünkü çok sayıda soruna yol açıyor. Sorunlar mantığı çalıştırmayı, dolayısıyla düşünceyi, düşünce yeni üretim araçlarını geliştiriyor. Ardından

ekonominin yönetimi gelişiyor, o da peşi sıra politik ve askeri yönetimi sürüklüyor. Sınıfsal gelişmeyi de daha çok şehrin bir ürünü sayabiliriz. Kabile ve hanedan birimlerini aşan bir topluluktur şehir toplumu. Ayrıca hiyerarşik ataerkil yönetimlerin çelişkili doğası gereği, çok sayıda nüfusu bünyesinden dışladığını varsaymak mümkündür. Karın doyurma kabilinden de olsa, şehir kopan nüfus için bir çekim merkezi oluyor. Çeşitli nedenlerle aşiret ve hanedan dışı kalan kişilikler, şehirde kurulu yönetim altında yönetilen-çalışan kesimi oluşturacağına göre, artık sınıflaşmanın doğması kaçınılmaz olur. Sosyolojik bir ilişki, yani sınıfsallık Uruk kültürünün önemli bir öğesidir. Devlet tüm bu şehir ilişki ağlarının doğal bir uzantısı olarak doğacaktır.

Şehir yönetimi ne kabile ne de hanedan yönetimine olanak tanır. Kan bağını aşan profesyonel bir yönetimi gerektirir. Ayrıca meşruiyet için bir inandırma gereği de kendini dayatır. Bunun imdadına yetişen, belki ilk devlet taslağını oluşturan rahip ve şehrin bir nevi ilk maketi olan tapınaktır. Kurum olarak şehir, devlet ve sınıfsallaşmayı ideolojik olarak zihnen inşa etme işi mitolojik ve dinsel üretim işidir. Maddi kültürün manevi kültürü etkilemesi Uruk kültüründe çarpıcıdır. Tersi de çok etkilidir. Hatta manevi kültürün ağır etkisi altında maddi kültürün anlaşılması neredeyse mümkün değildir; maddi kültür büyük bir ideolojik inşa vasıtasıyla görünmez kılınmıştır. Dil ve içerik olarak bu inşayı binlerce yıl sürecek tarzda zihne yerleştirerek maddi koşulları görünmez kılmak yeni devlet ideolojisinin baş görevidir. Sümer toplumunda bu işlev çok çarpıcı olarak kendini ele veriyor. Devlet tanrısal kurum olarak anlamlandırılırken, çalışan sınıf tanrının yarattığı kullar olarak yansıtılır. Devlet ile yönetilenler arasındaki arabulucu halka melek kavramında yansır. En büyük yönetim otoritesi baş tanrı olarak yansıtılırken, yardımcıları ikinci el tanrılar olarak panteonu, yani üst düzey devlet yönetimini, toplantı düzenini temsil eder. Eski tanrıçalar kuşağı kent öncesi sürecin kadın etkinliğinin yansıma gücü olarak hâlâ kendilerini hatırlatırlar. Tüm toplumsal ilişkiler yarı-mitolojik, yarı-dinsel bir dile tercüme edilerek, bambaşka bir metafizik dünya içinde, birim nüfus içinde yerlerini meşrulaştırmış olurlar. Şehir-devlet-sınıf ideolojik olarak yeniden yaratılır.

İdeolojik olarak yeniden yaratılma, çok büyük işlevi olan bir manevi kültür olarak her tür maddi gelişmenin, hatta doğanın yorumu olacaktır. Ona dayanılarak, özellikle yansıtıcı dil esas alınarak anlamlar

türetilecek, insanlar inandırılacak, yaşam bu yeni meşru dünya içinde kutsanarak yaşanacaktır. İdeolojik olarak yeniden doğum karşısında gerçek maddi doğum var mı, yok mu sorusu bile yaşanan bu gelişmeler karşısında anlamını neredeyse kaybedecek, anlamlı görülse bile başka türlü imgeselleştirilecektir. Uruk devrimi tarım devrimi kadar önemli bir ilk şehir devrimidir. Ana nehir kolunun çıkış membaıdır. Daha sonraki katılımlar derecikler ve göletler seviyesindeki kapalı membalardır ki, onların bile hareketlenmesi ancak ana nehir sayesinde mümkündür. Doğrudur, Çin'de de bir kent devrimi vardır. Orta Amerika'da da vardır. Ama bunlar ana nehir oluşturmayan, doğdukları yerde ya kuruyan ya da etrafında çok az kişinin yararlandığı durgun bir göle benzeyen mahalli kültürlerdir. Uygarlık olmak için ana nehir olmak veya ona katılmak önemli bir koşul olarak anlaşılmak durumundadır. Saf uygarlık yoktur.

Kaldı ki, Uruk kültürünün arkasında on bin yıllık neolitik miras yatmaktadır. Zembille gökten çöle düşmemiştir. Bu yeni kültüre uygarlık (medeniyet) da denilmektedir. Şehirlilik olarak tercüme edilebilir ki, doğrudur. Maddi ve manevi yapısı ve yansımasını böyle tanımlarken, aslında bir anlamda tüm uygarlığı tanımlamış oluyoruz.

Yapısı gereği Uruk kültürü yayılmacıdır. Şehrin artan verimlilikle her bakımdan büyümesi, nüfusunu bir dereceye kadar taşırması nedeniyle peş peşe komşu şehirlerin doğmasına yol açar. Verimli Hilal'in köylü kültürü de böyle çoğalarak zincirleme köy kuruluşlarına yol açmıştır. İlk köy kuşakları olarak Newala Çori'den (Urfa-Siverek'te, Fırat kıyısında) Çayönü'ne (Diyarbakır-Ergani'de, Dicle'nin bir kolunun kıyısında), oradan Çemê Xalan'a (Batman Çayı yakınlarında), böylece aşağıya Kerkük'e kadar çığ gibi (M.Ö. yaklaşık 10 binlerden itibaren) yayılım gösterirler. Kültürlerin çiçeklenmesi dediğimiz olay budur. Uruk kültürlenmesi de benzer bir seyir izlemiştir. Çoğalan şehir artan rekabet demektir. Şehir aynı zamanda pazar demek olduğundan, yeni kültür rekabet unsurunu da peşi sıra taşır. Ticaret daha şimdiden gözde bir meslek olmuştur. Tarıma ve ulaşıma yönelik zanaatkârlar öncülüğünde bir endüstri doğmuştur bile. Şehirler arasındaki kavga doğal olarak hegemonya sorununu gündeme getirecektir. Peşi sıra şehir devletinden ilkel imparatorluğa geçiş (Bu durum mevcut tüm şehirlerin aynı kişi veya hanedan yönetimine alınması oluyor) süreci kendini dayatacaktır.

Uruk'un ticaret ihtiyacı neolitik alanı erkenden uygarlaştırma ve kolonileştirme sürecine sokacaktır. Eldeki birçok veri, El Ubeyd kültürüne dayalı koloni katmanlarını takiben, daha gelişkin bir Uruk yayılma alanı ve kolonileştirme faaliyetinin varlığını kanıtlamaktadır. Özellikle Fırat kıyılarında çok gelişmiş Uruk kolonilerine rastlanmıştır. M.Ö. 3500'lerden itibaren gelişen Uruk kolonileştirme hareketine karşı zaten Tel Halaf kültüründen beri büyüme halkalarını durdurmayan Yukarı Mezopotamya kültürünün hem bir başkaldırısını, hem de karşılıklı alışverişini yansıtan bir eğilimin varlığını da eldeki arkeolojik bulgular kanıtlamaktadır. Bölgenin çok güçlü iç dinamikleriyle M.Ö. 3000'lerde kentleşmeye başladığını gösteren çok sayıda höyükte kazı yapılmıştır. Her gün artan bulgular, şehir kültürünün de Aşağı Mezopotamya'ya tıpkı Mısır, Elam ve Harappa'ya taşındığı gibi ana kaynak bölgeden taşındığını düşündürtmektedir. Özellikle yakın dönemde Urfa yakınlarında Göbeklitepe'deki yerleşim yerinde yapılan kazılar (M.Ö. 10000'lerde başladığı kanıtlanmıştır) mevcut görüşleri değiştirecek bulgulara yol açmıştır. Köyleşmeden önce dönemine göre dev boyutlu sayılabilecek, muhtemelen tapınak olan bir kültürün varlığı saptanmıştır. Mevcut dikili taşların anlamı tam çözümlenmese de, çok gelişmiş bir kültürü yansıttığı kesindir. Yeni araştırmalar kültürel merkezde kaymalara yol açabilir.

Bu paragrafı Uruk yayılmasına karşı ancak güçlü bir kültürün cevap verebileceğini belirtmek için açtım. Bölgedeki kültürün daha önceleri başlayan (muhtemelen M.Ö. 5500'lerde başlayan El Ubeyd kültürü) yayılmasına karşı da direnişi ve kendi kültüründe ısrarı vardır. Hatta tüm mezolitik ve neolitik dönemde güneyden ve kuzeyden dalga dalga gelen göçlere karşı sürekli bir direnme halinin mevcudiyeti bölgedeki kültürel yapının kalıcılığından anlaşılmaktadır.

Bu gerçeklik, yani Uruk kültürünün yerel kültür içinde erimesi karşı kültürün gücünü göstermektedir. Bu aslında bugüne kadar devam eden bir süreçtir. Uruk'un üstünlüğünü üretimdeki gücü ve nüfusuna dayalı devlet gücü sağlamaktadır. Âdeta Hollanda ve İngiltere örneğinin ilk prototipiyle karşı karşıyayız.

Şahsi yorumuma göre Mısır, Elam (bugünkü İran'ın güneybatısı) ve Yukarı Mezopotamya kültürleri ilk El Ubeyd ve Uruk yayılmasına başarıyla karşılık verip kendi kent kültürlerini yaratmışlardır. Nitekim M.Ö. 3000'lerden itibaren bu üç tarihsel merkezde kent gelişmesinin

hızlandığını ve uygarlık nehrine kendi kollarını akıttığını kanıtlayan arkeolojik veriler her geçen gün artmaktadır.

Daha da önemli olan, Uruk'un yakın çevresindeki şehir ve kırsal bölgelerde nelerin olup bittiğidir. Tarih Uruk kültürel çağının M.Ö. 3000'lerde sona erdiğini ve I. Ur Hanedanlığıyla yeni bir dönemin başladığını haber vermektedir. Muhtemelen yoğun şehir çatışmasının sonucudur bu gelişme. Zaten tabletlerin okunmasında bu yönlü gelişmeler net olarak anlaşılmaktadır. 'Nippur'a Ağıt', 'Agade'ye Lanet' ezgileri, yakılıp yıkılan şehirlerin encamına ilişkindir. Tıpkı bugünkü Bağdat ve çevresinde olup bitenlere nasıl da benziyor! I. ve II. Ur dönemleri M.Ö. 2350'lere kadar gelmektedir. M.Ö. 2350-2150'lerde meşhur Sargon yönetiminde bir hanedan dönemi başlıyor. İlk imparator olarak da tanımlanabilecek Sargon, çok kanlı savaşlar sonucunda tüm Verimli Hilal'de hükmünü, yani imparatorluğunu geçerli kıldığını övünerek anlatmaktadır. Büyük vahşetler şanlı ve onur yükselten eylemler olarak anlatılmaktadır. Yazılı kaynaklardan bunu takip etmek mümkün oluyor. Agade'yi başkent yaptığı, Amorit (o dönemin Arabistan Çölünden saldıran kabilelere 'tozlu, kirli adamlar' anlamında Sümerlerin taktıkları ad) kökenli olduğu kayıtlanmaktadır. M.Ö. 2150'lerde bu sefer Zagros kökenliler Gudea önderliğinde Agade'yi yerle bir edip yeni bir hanedanlık tesis ediyorlar. Yaklaşık M.Ö. 2050'lerde bu hanedanlık da düşüyor. Yerine geçen Üçüncü Ur Hanedanlığı da ancak yüz yıl yaşıyor.

Tarih M.Ö. 1950'lerde görkemli Babil çağının başladığını gösteriyor. Bu şehir kavgalarında karşımıza çok ilginç bir ikilem çıkıyor. Sümerler uygarlığı yaratan ana toplumdur. Ana derken kaynak anlamında söylüyorum. Menşeleri muhtemelen çok önceleri Verimli Hilal kültüründen gelen ama artık yerleşik hale gelmiş bir halk, bir toplum olduğunu çağrıştırmaktadır. Dilleri iki yakın komşuları olan Amoritler ve Gutilerden farklıdır. Hayli iç içe geçen kelimeler de vardır. Özellikle Aryen dil grubuna daha yakındır. Semitik kökenden bariz olarak farklıdırlar. Semitik-Amorit kabilelerin saldırıları yoğundur. Nitekim Agade kenti hanedanı ve Sargon Semitik-Amorit kökenlidir. Hatta Sargon'un Sümer şehir saraylarında büyüyen ve yönetimde yer alan bir komutan olma ihtimali yüksektir. Destanlar bunu yansıtmaktadır. Gutiler Sümerlere daha çok müttefik olarak yaklaşıyorlar. Kökenleri Zagros'ta

olup Aryendir. Çok enteresan olan nokta, bugünkü Irak'ta da buna çok benzeyen bir tablonun söz konusu olmasıdır.

Sonuç olarak M.Ö. 2000'lerin başlarına kadar uygarlığın sistem olarak doğuşu ve gelişimi çok kanlı, sömürülü, kent kurmalı ve yıkmalı, ittifaklı, kolonili, hegemonik karakterde oluyor. Kölelerin karın tokluğuna çalıştığı verimli sulak topraklarda tarımla birlikte komşu şehir ve neolitik bölgelerle yapılan ticaret ve gelişen zanaatkârlık büyük artık-ürün üretiyor. Bu üretim, yani maddi kültür üzerine kurulan uygarlık sistemi, muhteşem bir manevi kültür inşa ederek kendi yönetici gruplarını tanrılaştırırken, çalışan kölelerini de tanrıların dışkısından oluşmuş varlıklar biçiminde tanımlayıp aşağılıyor. İyi anlaşılmalıdır ki, doğuş efsanelerinde maddi hayatın böyle yansıtılması çok nettir. Yaratıcı ana-tanrıça ise erkeğin sağ kaburga kemiğinden yaratılıyor. Efsaneler hayli ilginçtir, ana kadının da kesin bağımlılaştığını çarpıcı yansıtıyorlar. Yaşam artık bu efsanelerin teşkil ettiği dille anlaşılıp yorumlanacaktır.

Gerçek maddi hayat ise günümüze kadar kendi dilini ve yorumunu yaratamadan, ancak bazen 'Ezop diliyle' bazı eski gerçeklerden bahsetmek isteyecek, ama o dili de kimse anlamadığından dilsizliği ve anlam yitikliğini yaşayacaktır. Unutmayalım, gerçekliğin dili ve anlatım kabiliyeti hâlâ yaratılamamıştır!

4- Babil ve Asur Uygarlık Çağı: (M.Ö. 2000-300)

Zaman ve mekân açısından aralarında farklar olsa da, tarih sahnesine çıkış ve Sümer hanedanlarından iktidar olarak kopuş bakımından, kendine özgü bir fark yaratan bu iki uygarlık çağının zamandaşlığı ve kültürel benzerliği daha belirgindir. Amorit-Semitik kökenden kaynaklanmaları ve Akad Hanedanlığıyla ortak bir uygarlığı paylaşmış olmaları yüksek bir olasılıktır. Dil ve kültür benzerlikleri ve ayrıca bol miktardaki yazılı kaynak bu gerçeği kanıtlayıcı niteliktedir.

Sümerlerin son görkemli çağı Nippur kültür kentinde yaşanmıştır. İlk akademik eğitimin alındığı kent olduğu belirtilebilir. Kentin büyük ihtimalle Akad hanedanları tarafından tahrip edilmesinden sonra, yakınlarında Akad dil ve kültür ağırlığını taşıyan Babil kentinin yükselişi yeni uygarlık çağının başlangıcı olarak alınabilir. Zaten son Sümer hanedanı olan III. Ur döneminden sonra M.Ö. 2000'lerin başlarından itibaren Babil öncülüğünde yeni hanedanların kent egemenliklerini

peş peşe ele geçirişi yeni durumu belirginleştirmektedir. Akad dili yeni uygarlık dili olarak önem kazanır. Siyasi egemenlik ve ticaret dili olarak tüm uygarlık bölgelerinde kendini hissettirir. Daha sonraları Aramice adıyla tüm uygar halkların ortak anlaşma aracı olarak, bugünkü İngilizceye benzeyen bir rol oynar. Akad kültürü uygarlık açısından içerik olarak Sümer kültürünü miras alır. Mitolojik olarak yaptığı dönüşüm, Tanrı Marduk'un yükselişinde kendini gösterir. Enuma Eliş Destanı bu dönemden kalma en önemli destandır. Marduk, anatanrıçanın iyice kötülendiği, erkek-egemen kültürünün simgeleştirildiği ve tanrısallaştırıldığı kültürün baş tanrısı rolündedir. Yunan kültüründe Zeus, Roma kültüründe Jüpiter, Hint-Avrupa kültüründe Aryen kaynaklı Gudea (Germenlerin Gotları ve Tanrı Got, yine Kürtçede halen kullanılan Xwedê aynı kökenden gelir), Arap kültüründe Allah, Hintlilerde Brahman, Çinlilerde Tao aynı tanrısal kuşağı temsil ederler.

Ortak uygarlık aşaması ve kültürel benzerlikler, bu dönemde en çok temel simge olarak toplumu temsil eden tanrı adlandırılmalarında kendini gösterir. İsim olarak bile hepsinin yaklaşık M.Ö. 2000'lerde ortaya çıkışı tesadüfi değildir. Temellerindeki derin ve ortak kültürden kaynaklanmaktadır. Simgeleştirilmiş biçimiyle erkek egemen kültür (ana-kadının ve onun ev ekonomisinin artık zorba ve kurnaz erkek tarafından gasp edilişi) tanrısallaştırılmaktadır. Adı Aryence Star, Sümerce İnanna, Hititçe Kibele, Semitikçe İştar, Hintçe Kali olan ana tanrıça giderek sönükleşirken, adı geçen erkek tanrılar yüceltilmektedir. Kadının toplumsal zemin kata çekilişinde M.Ö. 2000'li yıllar dil ve kültür açısından da önemli bir yenilgi ve aşağılanmayı yansıtırlar. Uygarlığın maddi ve manevi kültüründe erkek ve kabile köleliğinden önce gelen cins olarak kadın köleliğinde, kadın gerçekten en derin zemin kat kölesi olarak yenilgili, aşağılanmış, sesi soluğu kesilmiş, lanetlenmiş, ölümcül bir statü altına alınmıştır. Karılık ve üzerinde sınırsız yetki sahibi olarak erkek-kocalığı bu kültürel zemin üzerinde yükselir. Araplarda ve aynı kültürel zemini paylaşan Ortadoğulu toplumlarda kadınların halen devam eden statüsü bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Namus cinayetleri bu kültürün küçücük bir unsurudur.

Babil çağı Asur çağından önceliklidir. Coğrafi mekân olarak Kuzey Mezopotamya'ya adım adım çekiliş bunda önemli rol oynar. Babil

bugünkü Bağdat'ın daha güneyindeyken, aynı tanrı adını alan Asur kenti bugünkü Musul yakınlarındadır. Daha sonra Ninova olarak aşama kaydetmiştir.

Babil kentinin tarihte bazı özellikleriyle dikkat çektiği görülmektedir. Son Sümer kültür kenti Nippur'un tüm kültürünü öncelikle özümsemiştir. İmparatorluk aşamasında tüm çağdaşı toplumların kültürel birikimleriyle soylarının önde gelenlerinin Babil'e taşındığı anlaşılmaktadır. Ünlü Babil Kulesi ve 'yetmiş iki dilin konuşulduğu' yer olması efsane değil, bir gerçek olsa gerekir. Daha doğrusu gerçeğin efsaneleştirilmesidir. M.Ö. 1900-1600 dönemi Babil uygarlık çağının en görkemli dönemidir. Tüm uygar bölgelerde imparatorluk gücü olarak hükmünü icra etmektedir. En ünlü imparatoru olan Hammurabi, Sargon'dan sonra tarihin bilinen ikinci imparatorudur. Kendi adına ilan ettiği 'Hammurabi Yasaları' daha önceki yasallaştırma geleneğinin devamı olsalar da, etkililik ve tarihte iz bırakma anlamında birincil öneme sahiptir. Uygarlık kültüründeki hem 'Tanrı yasallığı'nın hem de 'hukuk yasallığı'nın Hammurabi döneminden izler taşıdığı kesindir. Dönemin tüm şehirlerini kanlı savaşlardan sonra egemenliği altına almıştır. Ayrıca komşuları ve sınırları dahilindeki kabile kültürlerine de amansız bir egemenlik dayattığı anlaşılmaktadır. Bölge tarihinde Mısır tanrı-krallarına 'firavun' denilirken, ağırlıklı olarak Babil ve Asur tanrı-krallarına da 'nemrut' adı verilmektedir.

Ahdi-Atik'te anlatılan Hz. İbrahim'in Ur (Bugünkü Urfa) kentinden çıkışı veya kaçışı, öyle anlaşılıyor ki Babil Nemrutlarının zulmüyle yakından bağlantılıdır. Tarih Hammurabi'nin M.Ö. 1700-1650 civarında hüküm sürdüğünü yazmaktadır. Hz. İbrahim'in hicretinin de aynı tarihte gerçekleştiği düşünüldüğünde, İbrahim-Nemrut çekişmesi gayet iyi anlaşılmaktadır. İbrahim bir kabilenin başıdır. Kabilesi Urfa civarında tarım, hayvancılık ve ticaretle geçinen çok sayıdaki kabileden biridir. Bugünkü gibi köken olarak Aryen ve Semitik kökenli iki kültürün etkisi altındaki geçiş toplumları da bölgede bolca bulunmaktadır.

İbrahim ve kabilesinin yarı-dinsel, yarı-mitolojik öyküsünün simgesel değeri bilinmektedir. Hz. İbrahim'in üç tek tanrılı dinin atası sayılması ve dünyada neredeyse etkilemedik din bırakmamış olması önemini ortaya koymaktadır. Hammurabi'yle en otoriter çağını yaşayan Babil Nemrutlarına (Bunlar Babil bürokrasisinin tüm merkezî ve bölgesel önde gelenlerini kapsamaktadır. Nemrut önde gelen kent ve

bölge yöneticisine verilen unvan, ad olsa gerek) karşı direnen çok sayıda kabile ve kentin olması beklenebilir. Henüz güçlü komünal düzenin etkisini taşıyan kabilelerin, hatta köyler ve kentlerin, hangi tanrısal ad (Allah adına) altında yapılırsa yapılsın, imparatorluk dayatması karşısında direnişe geçecekleri ve isyana kalkışacakları açıktır. Kölelik nedir tanımayan toplumlar çok zor köleleşirler. Bazen köleleşmektense toptan imha olmayı bile göze alabilirler. Tarihte bunun sayısız örneklerini tanımaktayız.

Hz. İbrahim dini veya öykülemeleri aslında bu genel anti-nemrut direniş kültürünü temsil etmektedir. Bu kültürün birinci kaynağı, 1700'lerdeki Babil İmparatorluğu zemini ve zamanıdır. İkinci kaynak ve kol ise, Hz. Musa'nın M.Ö. 1300'lerin sonlarından itibaren Mısır Firavunlarına karşı çıkışı ve buna ilişkin öykülerdir. Yani Mısır Firavun otoritesini temsil eden kültüre karşı aynı veya benzer iz üzerindeki yarı-köle ama bundan kurtulmak isteyen Hz. İbrahim geleneğindeki toplulukların direniş kültürüdür. Bu kültürün toplamı Kitab-ı Mukaddes geleneğini oluşturmaktadır. Dönemin iki güçlü hükümranı olan ve kendilerini tanrı-krallar olarak simgeleştiren Nemrut ve Firavunlara karşı çok uzun soluklu ve giderek kendini yeni bir kültür olarak oluşturan bu gelenek, Hz. Musa'dan sonra daha çok güçlü rahiplerle (örneğin Musa'nın kardeşi Harun'la başlayan gelenekten I. ve II. Samuel, İşaya ve birçok peygamber) temsil edildikten sonra, Hz. Davut ve Hz. Süleyman'la M.Ö. 1020-900 yıllarında bugünkü İsrail-Filistin toprakları üzerinde güçlü bir krallık kuracaktır. Bu geleneğin ve temsili olan İbrani kabilesinin tarih içindeki yürüyüşünü ve etkisini dikkatle yorumlamadan, uygarlık tarihini ve ona karşı geliştirilen her türden direniş ve isyanları anlayamayız, çözemeyiz. (Her tür derken ideolojik, mitolojik, felsefi, dinsel, siyasal, fiziki, ekonomik, hukuki, kabilesel ve ulusal tüm hareketleri kastediyorum.)

Birinci Babil döneminin M.Ö. 1596 yılında Hitit ve Hurri kökenli Kassitler adı verilen güçler tarafından sona erdirildiğini görmekteyiz. Burada daha ilginç ve önemli olan, bunların Hitit ve Kassit kimliğiyle aralarında kurdukları ittifaktır. Tarihçilerin pek açmadıkları bu konu bölge halklarının tarihini öğrenmek açısından önem taşımaktadır. Herhalde Babil gibi güçlü bir kültürel, siyasal ve askeri geleneği yenmek kolay olmadığı gibi, çok güçlü bir karşı kültürü gerektirir. Nite-

kim İbrahimî geleneğin yaptığı şey sürekli hicret, daha doğrusu kaçıştır. Ancak boşluk bulduğunda siyasi erk olabiliyor.

Uruk ve Ur dönemlerinde Zagros kabile federasyonları olan ve son örneğini M.Ö. 2150'de Akad sülalesine son veren ünlü Guti Kralı Gudea'nın (İlginçtir, Aryenlerin en büyük tanrısıyla aynı adı taşımaktadır. Bir nevi karşı-uygarlık sürecine girdiği anlaşılmaktadır) temsil ettiği Toros-Zagroslarda oluşan geleneğin çözümlenmesi kilit önemdedir. Tarihin bu geleneklerden çok az bahsetmesi veya hiç bahsetmemesi ilginç olduğu kadar, üzerinde durulmayı gerektiren önemli bir alan, bir araştırma sahasıdır.

Gerek El Ubeyd kültür kolonilerine, gerekse Uruk ve Ur'un siyasi ve ticari koloniciliğine karşı çok daha kalıcı bir tarım kültürünü yaratmış, oldukça sık bir köy ağını kurmuş, şehirleşmenin eşiğine gelmiş, belki de daha önce şehirleşmiş (Urfa-Göbeklitepe'deki büyük tapınaklar tepesindeki bulgular bunun mümkün olabileceğini hatırlatıyor. M.Ö. 10 binlerde bu kültürü yaratanlar Uruk ve Ur'unkinin çok ilerisinde bir kent kültürünü de rahatlıkla yaratmış olabilirler. Mimarisi ve mitolojisi bunu hissettirmektedir), dağ etekleri ve ovalarını birlikte kullanan çok geniş bir ağ içindeki kabile topluluklarının direnmeleri ve müşterek tehlikeye karşı federasyonlaşmaları, ardından daha kalıcı siyasi birlikler kurmaları en güçlü olasılıktır.

M.Ö. 3000'lerde Sümerler tarafından genelde Hurriler olarak adlandırılan bu toplulukların 1650'lerde daha kuzeyde Kaniş ve Hattuşaş merkezli Hititler, Waşukani (Xweşkanî, güzel, hoş pınar; bugünkü Ceylanpınar ve Suriye'deki karşılığı olan Serekanî kenti) merkezli Mitanniler adında iki güçlü siyasi birlik kurdukları görülmektedir. Mitannilerin Kerkük-Zagros'tan Tel Alal'a, Amanoslara kadar genişledikleri, M.Ö. 1400'lerde Mısır ve Hititlerle birlikte üçüncü büyük siyasi ve kültürel güç oldukları birçok belgeyle kanıtlanmaktadır. Hititlerle ortak bir kültürü ve dili paylaşmaktadırlar. Aralarında güçlü kan bağlılıkları bulunmakta ve siyasi düzeyde evlilikler yapmaktadırlar. (Hitit İmparatoru Şupiluliuma, Mitanni Prensi Matizava'ya "Sana kızımı verdim, adam gibi birlikte bölgeyi yönetelim" demektedir) Mısır hiyerogliflerinde Mitannilerin gücü yansıtılmaktadır. Sarayda birçok Mitannili gelin bulunmaktadır. Ünlü Nefertiti bunlardan biridir.

Hititlerin ünlü kadın-tanrıçası Puduhepa da Hurri kökenlidir. Alan kültüründe kadın izinin son temsilcisi gibidir. Daha önceleri Gutiler ve

Kassitler, yeni bir siyasi oluşum olarak Mitanniler Hurrilerin alt kollarını yansıtmaktadır. Hurri kelimesi etimolojik olarak Sümerce 'Dağlılar' anlamına gelmektedir ki, günümüze kadar zaman zaman kullanılan bir adlandırmadır. Daha da önemlisi, tüm güçlü belirtiler, Hitit adı verilen devletin tüm kralları ve prenslerinin Hurri adı taşımakta olup, evli oldukları kadınların da hep Hurri prensesleri olduklarını göstermektedir. Şahsi yorumuma göre, Mitanniler ağırlıklı olarak Toros-Zagros dağ silsilesinin kavisli güney eteklerindeki Verimli Hilal'de kurulan siyasi birlik veya konfederasyon benzeri bir oluşum iken, Hurrilerin ikinci bir kolu da Hititler adıyla kuzeyde Karadeniz dağlarına kadar olan alanda ve tüm Kuzey Toroslarda örgütlenmiş olup daha güçlü bir devlet, hatta ilkel bir imparatorluk biçiminde temsil edilmektedir. Kültürel temel, akrabalıklar, diplomatik ilişkiler, en önemlisi de Hitit-Kassit ittifakı bunu doğrulayıcı etkenler olarak ileri sürülebilir.

Kuzeydeki bu kültürel direnişin ve sonunda geliştirilen siyasi birliğin birinci Babil dönemini sona erdirdiği rahatlıkla belirtilebilir. Babil, ikinci döneminde (M.Ö. 1600-1300) bu siyasi birliğin ya egemenliği altındadır ya da onunla bir nevi uzlaşmış olarak birlikte yönetilen ve daha çok da dönemin en büyük kültür ve ticari merkezi olarak yaşamını sürdüren bir kent durumundadır. Günümüzün bir nevi Paris'i gibidir.

Babil kültürü üç Kutsal Kitabı da derinden etkilemiştir. Birçok iz bırakmıştır. Ticaret deposu, bölgesel pazar ve üniversite kenti olarak da tanımlanabilir. Dönem uygarlığının uluslararası (daha doğrusu kavimler ve mezhepler arası) merkezi olma rolünü temsil ettiği de rahatlıkla belirtilebilir. Bütün siyasi, ticari, istihbarî oyunlar Babil'de geliştirilmektedir. Komplo merkezi olma rolü de ihmale gelmez. Kutsal Kitap'taki tasvirleri çok çarpıcıdır. Özcesi tam bir uygarlık merkezi olarak rolünü layıkıyla oynamaktadır. Bu yönüyle bugünkü Londra'ya çok benzemektedir.

Üçüncü Babil dönemi (M.Ö. 610-330) Medlerle kurduğu (Bugünkü Şii-Kürt ittifakına çok benziyor) ittifak temelinde Ninova'nın 612'de haritadan silinişiyle başlar, İskender'in M.Ö. 330'larda bölgeyi fethiyle sona erer. Meşhur Nabokadnazar'ın imparatorluğuyla anılır. Mezopotamya'nın son büyük imparatorluğudur. Mezopotamya bu tarihten sonra ana merkez olma rolünü yavaş yavaş kaybeder. Yaklaşık 15 bin yıl tarihin ana merkezi olan Dicle-Fırat vadilerinde, kollarında,

ırmaklar arasındaki dağ etekleri ve ovalarda insanlık kültürünü yoğurup bütün kıtalara yaydıktan sonra çok yorgun ama umutlu olarak bugün yeni bir döneme hazırlanmaktadır.

Asur çağı da benzer biçimde üç döneme ayrılabilir. Kadim tarihin en güçlü siyasi, askeri ve ticari güçlerindendir. Sümer uygarlığıyla Greko-Romen uygarlığı arasındaki ara halka rolünü oynar. Uygarlıkta kan dökücülüğü, zorbalığı ve ticari yaratıcılığıyla anılır. Yıkılışı bütün Ortadoğu halklarınca (kendi halkı da dahil) bayram olarak kutlanır. Bu kutlayışta nemrut ve firavun türü despotluğun sona erişinin payı belirleyicidir.

Birinci dönem (M.Ö. 2000-1600) ticari aristokrasinin yükseliş dönemidir. Çok çarpıcı olarak tüccar ve siyasi erk sıklıkla aynı kişide tekel olarak temsilini bulur. Siyasi ve ticari güç tekelinin ilk defa Asur topluluklarınca kurulduğu belirtilebilir. Geniş bir tarihî mirasa dayandıklarını, El Ubeyd-Uruk-Ur-Babil ticari birikimlerini kullandıklarını, onların izini takip ettiklerini, M.Ö. 2000'lerden itibaren tüm uygarlık alanlarında ve komşu neolitik köy ve göçer topluluklarıyla ticareti geliştirdiklerini, belli başlı merkezlerde ticari koloniler kurduklarını, ilk defa bağımsız kapitülasyoncular gibi çalıştıklarını, çok geniş kervan ağlarına sahip bulunduklarını, ticari bilinci en yüksek uygarlık olduklarını, tüm bu stratejik ilişkileri güvenceye bağlamak için çok acımasız güç kullandıklarını rahatlıkla belirtebiliriz. Ninova bir nevi Hollanda'nın Amsterdam'ı gibi zenginliğe, altın ve gümüşe boğulur. En kaliteli kumaş merkezi, en ünlü saraylar artık Ninova ve yakınlarındaki şehirlerde toplanır. Amsterdam'ın Paris'le rekabeti gibi, Ninova'nın (Asur) rakibi de Babil'dir. Birbirlerini etkilemek ve hegemonya altına almak için büyük çaba harcarlar. Ekonomik, ticari, siyasi ve askeri çatışmaları karşılıklı çıkarlar nedeniyle eksik olmaz. Birbirlerine devrevi üstünlük sağlasalar da, nihai üstünlük kuramazlar.

İkinci dönem (M.Ö. 1600-1300) Mitanniler ve Babillilerin ittifakla yürüttükleri egemenlik altında geçer. Ticari rollerini devam ettirirler.

Üçüncü dönem (M.Ö. 1300-600) asıl askeri ve siyasi güçlerini inşa ederek zamanın en korkutucu gücü haline geldikleri dönemdir. Urartular dışında, Mısır da dahil, işgal etmedik ve haraca bağlamadık bir yer bırakmazlar. Kavim ve kabilelerin en çok acı çektikleri bir dönemi yaşatırlar. Uygarlığın en kanlı yüzü demek mümkündür. Öve öve nasıl kellelerden surlar ve kaleler yaptıklarını büyüklüklerinin bir ölçüsü

olarak anlatırlar. Kavim ve kabilelerin köleleştirilenleri dışında hepsi katledilir. Mısır gibi bir uygarlık bile Asur işgalinden (M.Ö. 670) kurtulamaz. Kudüs Krallığı yerle bir edilir. Bugünün ABD benzeri bir dünya gücüdür. Her imparatorluktaki egoizmin bir benzerini en gelişmiş haliyle yaşar. Barış içinde birlikte yaşama ve uzlaşma kültürünü tanımaz. İmparatorluk geleneğinin yaratılmasındaki payı küçümsenemez.

Asur'un yıkılmasında belirleyici rolü yine Hurri kökenliler oynar. Mitannilerin uzun süre Asurlulara göz açtırmadıklarını biliyoruz (M.Ö. 1600-1300). Mitannileri yıkmaları, Hurri kökenlilerin direnişini sona erdirmez. Nairiler diye (Asurcada 'Su Halkı' anlamına gelir) bilinen aşiret toplulukları bugünkü Botan'da aşiretler konfederasyonu benzeri birliklerle (M.Ö. 1200-900) uzun süre Asurlulara karşı direnirler. Bu tarihten sonra Urartular adlı siyasi birlik devreye girer. Asur'a karşı direnişleri M.Ö. 870'lerden yıkılıncaya (M.Ö. 610) kadar devam eder. Yaklaşık üç yüz yıllık bu direniş bugünkü Van merkezli, oldukça güçlü bir merkezi siyasi oluşuma dönüşüp tarihe iz bırakır. Muhtemelen karışık bir siyasi üstyapı söz konusudur. Başlangıçta Asurcanın etkisi hâkimdir. Hurrice, Ermenice ve Kafkas dil etkilerini de taşıyan karma bir dilin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu dil yapısı direnişteki mozaiği de yansıtmaktadır. Alanda karma yaşayan bu halkların ortak tehlike karşısında birleşerek, güçlü bir siyasi oluşumla varlıklarını korudukları anlaşılmaktadır. Kafkas kökenli İskitlerin devreye etkin olarak girdiği bir dönemdir de. Urartuların demircilikte usta oldukları, tunçtan epey silah ve kap kacak geliştirdikleri bilinmektedir. Kale yapımı başta olmak üzere mimarideki üstünlükleri, askeri olarak da sık sık Asur'u yenmeleri göz önüne getirildiğinde önemleri daha iyi anlaşılır. Asurluları nihai olarak yenemediyse de, yıpratmadaki en büyük pay Urartu Devletine düşer. Uygarlık tarihinde silinmesi zor bir iz bırakmışlardır.

Asur'un nihai yenilgisi Babil'in el altından uzun süreli yürüttüğü diplomasiyle ve Mağî (Kürtçe 'ateş ocağı' anlamındaki mağ'dan gelir) adlı Med rahiplerinin uzun uğraşlarından sonra Med Konfederasyonu ve Babil şehir devletinin ittifakıyla M.Ö. 612'de gerçekleştirilmiştir. Bölgede Med ve Üçüncü Babil dönemi başlar.

Asur uygarlık pratiğinden çıkarılabilecek en önemli sonuç, ticaret tekeliyle siyasi tekelin iç içeliği ve savaşlarla ilgisidir. Siyasi ve ticari tekelin uygarlık tarihinde en önemli bir aşamasıdır Asur. Denilebilir ki,

Pers İmparatorluğu'ndan önce Mısır, Çin ve Hint uygarlığı arasındaki birincil merkezi halkayı Asur ticaret tekelleri kurmuştur. Ticari bir dünya yaratmışlardır. Dönemin bir nevi küreselliği söz konusudur. Yine ticari tekelin ekonomi olmadığı, eşine az rastlanır bir terör rejimiyle dıştan ekonomiye dayatılıp halklar ve kabilelerin bin bir emekle topladıkları, yarattıkları birikimleri gasp ettiği ortaya çıkmaktadır. Devlet olmadan ticari tekelin yürüyemeyeceği çok açıktır. Daha önceki siyasi tekeller tümüyle tarımın köleci tarzıyla ilişkili iken, bu dönemde ilk defa ticaret tarımla denk gelen bir ağırlık kazanmıştır. Ticari tekeli kapitalizm olarak tanımlarsak, siyasi tekelin tarımdaki artı-ürünü gaspından daha etkin sömürücü bir güç olarak uygarlıktaki yerini almaktadır. İmparatorluk tarımdan ziyade ticaretin tahrik ettiği bir yönetim biçimidir. Yol güvenliği uzun alan ticaretinin ihtiyacıdır. Bunu da ancak imparatorluk sağlar. Şiddetteki yoğunluğun ise, toplumun yeni ekonomik dayatmalara karşı direnciyle iç içe geliştiği, büyüdüğü tartışma gerektirmeyecek kadar açıktır.

Ekonomi için tarımın, pazarın, küçük ticaretin, zanaatçılığın, çok sayıda bağımsız özel kesimin yararlı olabileceği de açıktır. Tüm bu alanlardaki insan emeği üretkenliği geliştiren değerini kanıtlamıştır. Ne siyasi, ne askeri, ne de ticari-ekonomik tekelin gerektiğini tespit etmek zor değildir. Asur olmasaydı ekonomi duracak mıydı? Tersine, barışçıl bir ortamın daha farklı ve olumlu bir ekonomik yaşamı mümkün kılacağı anlaşılırdır. Demokrasi karşıtı yönetim olarak devlet sadece gereksiz değildir; ortaya çıkardığı bürokrasiyle, yol açtığı savaşlarla, yaptığı gasplarla ekonomi ve toplumu tahrip eden bir güçtür. Burada şehri ve tabakalaşmanın önemini, gereğini tartışmıyorum; tanrısal ideolojik kılıflara büründürülmüş, etrafında sıkı bir askeri-siyasi duvar ören zorba gücün uygarlıkla ilişkisini sorguluyorum. Şehirleşmenin olumlu yanları anlamında bir uygarlık olsa bile bunun nasıl kirletildiğini, muazzam bir geriletici ve tutucu engelle olumsuzlaştırıldığını tekrarlıyorum. Yönetim koordinasyonu ayrı, zorba ve gaspçı tekeller ayrıdır.

Siyasi, ticari ve ekonomik tekellerin iç içeliğinin sadece kapitalizme özgü olmadığını, şehirleşme ve hanedanlıkla birlikte uygarlığın başından beri aynı özellikleri oluşturduğunu, bu üç tekelin kopmaz bir zincir halinde uygarlığın olumlu yanlarıyla demokratik etkinliği ezerek,

sarmalayarak varlığını günümüze kadar taşıdığını vurguluyorum. Zincirin halkalarını tanımaya devam edelim.

5- Mısır, Hint, Çin, Hitit ve Fenike Uygarlıkları

Mısır, Hint ve Çin'in uygarlık ana nehrine katkılarını aydınlatmak büyük bir çalışma ister. Bunun yeri burası değildir. Fakat neden daha çok tarım ağırlıklı olduklarını, kendi bölgelerini aşma iradesini ve gücünü niye gösteremediklerini özce sorgulamak öğretici olabilir. Kendi içlerinde oldukça gelişkin oldukları, çok uzun süreli ayakta kalışlarını ekonomik tekele, özellikle uzun alan ticaret tekelciliğine başvurmamalarına borçlu oldukları kanısındayım. Üçünün de dış ticareti yok gibidir. Tarım ve ticaretin içyapısında da tekele fazla şans tanınmadığı görülüyor. Mevcut siyasi tekel ekonomik tekelcilikten uzak kaldığı oranda uzun ömürlü oluyor. Siyasi ve askeri güç dışta tehlikeleri, içte kaosu önleme anlamında daha az itiraz topluyor. Dolayısıyla ömürleri uzuyor. Son tahlilde bunlar da ekonomik rant tekelleridir. Ama gırtlağına kadar ekonomik tekelciliğe boğulmadıkları da anlaşılır bir hususstur.

Mısır Greko-Romen kültürünü etkilediği oranda, Avrupa kültür ve uygarlığına katkısını vermiştir. Afrika için sanki olmamış bir kültür konumunda kalmıştır. Ticarete el atmamıştır. Ortadoğu'dan da kendini soyutlamıştır. Belki de devlet eliyle sosyalizmin ilk örneklerindendir. Benzer örneklerden hiçbiri Mısır kadar etkileyici değildir. Mısır tümüyle, Hint ve Çin ise kısmen ortaçağ uygarlığına Ortadoğu üzerinden katılmışlardır. İslâmiyet hepsini kendi havuzuna akıtıp Avrupa'ya sunmada temel bir rol oynamıştır.

Hititler için ayrı bir başlık yapmak gerekmez. Hurri-Mitanni müttefiki olarak uygarlığı Anadolu'ya yaymıştır. Ege kıyılarındaki etkisiyle Yunan Yarımadasındaki yeni uygarlıksal gelişmeye en az Mısır ve Fenikeliler kadar katkıda bulunmuştur. Mısır'ın Suriye üzerindeki yayılımını durdurmuştur. Asur'un ve daha önceki Babil'in yayılımını durdurmada etkili olmuştur.

Mısır'ın yapamadığı ve boş bıraktığı uzun alan ticaretini, Doğu Akdeniz'de üslenmiş olan Fenikeliler adlı kavim gerçekleştirmiştir. Akdeniz'in her tarafında ilk ticari kolonileri kurma başarısı Fenikelilerindir. Ortadoğu ve Mısır kültürünü Avrupa'ya ilk yayanlar da Fenikelilerdir. Alfabe ve gemi yapım sanatları uygarlık açısından etkileyicidir.

Yunanlılara alfabeyi onlar öğretmiş, ilk limanları onlar kurmuştur. Manevi kültürün taşınmasında da rolleri önemlidir. Uygarlık tarihinde en az Urartular kadar etkileyici bir izdir.

İsrail Krallığının etkisi daha çok manevi alandadır. Daha da önemlisi, İbrani geleneğinin tek tanrılı dinleri üretmesidir. Sanki Mısır ve Sümer maddi devleti karşısına manevi devleti çıkarmak türünden tarihsel bir gerekçeleri varmış gibi. İbrani geleneğine dar Yahudi penceresinden bakmamak gerekir. Yahudi tüccarlar bu geleneğin daha çok maddi-para kolunda yükselirken, manevi kolunda peygamberler, yazarlar ve aydınlar, entelektüeller vardır. Her iki kolda da etkili olmaları dünya uygarlık tarihini derinliğine etkilemiştir. Uygarlığı tam olarak tanımak için Sümer, Mısır ve İbrani geleneği bütün yönleriyle çözümlenmek durumundadır. Bu açıdan Avrupa'yı sadece ortaçağ ve kısmen antik Greko-Romen kültürüne dayanarak izah etmek ayakları havada kalan bir anlatım tarzıdır. Bu çok eksik ve yanlış bir tarzdır. Daha sonra bu eksikliklerin ne tür vahim sonuçlara yol açtığını tartışmaya çalışacağım.

6- Med-Pers Çağı: (M.Ö. 700-330)

Medlerin henüz tam gün yüzüne çıkmamış bir uygarlık etkisi vardır. Bilinen en önemli özellikleri Zagroslarda yaşayan Hurri kökenli bir kavim olmaları, Farslarla akrabalıklarının bulunması ve Aryen kabileler biçiminde bir kol oluşturmalarıdır. Asur'un yoğun baskısı altında direnişçi bir kimlik kazanmışlardır. Esas eğitici ve örgütleyicileri olarak Mağî adı verilen rahipleri vardır. Rahiplerin uzun süre yönetimde rol oynadığı söylenebilir. M.Ö. 700'lere doğru konfederatif bir birlik oluşturdukları, Medya denilen bugünkü Batı İran'da ve İran, Irak ve Türkiye sınırlarının yakınlaştığı alanda yaşadıkları kesindir. Kafkaslardan inen İskitlerle bazen dost bazen çatışmalı oluyorlar. 612'de Asurları yenmeleri ünlerini arttırıyor ve önlerini açıyor. M.Ö. 585'te Frigyalıları Kızılırmak kıyısında yendikleri bilinmektedir. Bu arada Mağilerden Zerdüşt adında yetkin bir bilge çıkıyor. Ahlâk ağırlıklı bir dinsellik oluşuyor. Zerdüştlük ne tam din ne de tam felsefedir. İbrahimî geleneğinden farklı olmakla birlikte, karşılıklı etkileşimleri yoğun olmuştur. Zerdüştlüğün etkileri özellikle Babil İmparatoru Nabokadnazar'ın İsrail oğullarını M.Ö. 595'te tutsak edip Babil'e götürmesi döneminde olmuştur. Yunan uygarlığı Medleri Perslerden daha önemli ve üstün

sayar. **Heredot Tarihi**'nde en çok bahsedilen halktır. M.Ö. 559'da bir iç ihanet sonucu Pers Akamenitler Med siyasi oluşumunun başına geçerler. Kurucusu olan Kyros Med saraylarında büyütülmüştür. Persler ve Medler imparatorluğun ortak kurucu unsurlarıdır. Sadece Pers İmparatorluğu demek eksik bir adlandırma olur.

Pers-Med imparatorluğu yaklaşık üç yüz yıllık zaman diliminde Mısır'dan Hindistan (M.Ö. 515'de fethedilmiştir) içlerine, Çin sınırından Yunan Yarımadasına kadar olan alanlarda dönemin en geniş siyasi birliğini sağlamıştır. Yirmi iki eyalete bölünüp bir nevi yarım devlet oluşturmuştur. Uygarlığa katkıları bürokrasiyi, iyi bir yol ve posta sistemini, dönemin ihtişamlı en büyük ordu güçlerini yaratmak olmuştur. Ahlaki geleneğe önem vermiştir.

Yunan uygarlığı birçok kültür öğesini Medler ve Perslerden almıştır. Doğu-Batı ayrışması bu dönemde belirginleşmiştir. Aralarında yoğun bir etkileşim vardır. Birçok Yunanlı Pers saraylarında görevli olup, binlercesi paralı asker olmuştur. Büyük bir zenginlik biriktirmiş olmaları, iki yüz yıl Ege bölgesini egemenlikleri altında tutmaları Yunanlılarda Perslere karşı tutku derecesinde bir karşı-akımın gelişmesine yol açmıştır. Hem Perslerin baskılarını kırmak, hem de zenginliklerini ele geçirmek âdeta milli amaç haline gelmiştir. Yeni Herkül olarak İskender'in çıkması tesadüfî değildir. Bu iklimden payını alan İskender Aristo'nun özel eğitiminden geçmiştir. Yunan felsefesi bile bu baskıya karşı çıkış sorunlarıyla boğuşmanın etkilerini taşır. Zaten mitolojik etkilenmeler çok daha fazladır. Bir nevi direniş kültürü oluşturulmuştur. Medlerin Asur'a karşı uyguladıklarının bir benzerini Yunanlılar Perslere karşı uygulamışlardır. Makedonyalı ama Yunan kültürünün çocuğu olan İskender'in Pers İmparatorluğu'nu kâğıttan şatoymuş gibi parçalamasının arkasındaki güç yüzlerce yıllık direniş kültürü, özellikle felsefi aydınlanma ve özgür Makedon kabile ruhunun sentezini ifade etmektedir.

7- Greko-Romen Kültürü ve Uygarlığı

Greko-Romen kültürü ve uygarlığı yanlış olarak Batı kültürünün başlangıcı biçiminde yorumlanmaktadır. Batıda, yani Avrupa'da böyle bir kültür ve uygarlık doğmadı ki Batı kültürü ve uygarlığı denilsin. Ortaçağın Hıristiyanlığı da dahil, Avrupa'da kültürel alanda yaşanan gelişmeler, Ortadoğu (Mezopotamya ve Mısır) kaynaklı kültür ve

uygarlıkların anlamlı bir gecikmeyle M.S. 15. yüzyıla kadar buraya taşınmasıdır. Anlatmaya çalıştığımız husus, 15 bin yıllık 'uzun süre' kapsamında oluşan ve 'belli bir mekândan' kaynaklanan zincirleme halkalar halindeki bir kültürün ana nehir olarak Avrupa'ya nasıl aktığıdır.

Uygarlığın Greko-Romen halkası Avrupa coğrafyasında oluşsa da, her şeyini bağlı olduğu bu mirastan almıştır. Maddi ve manevi kültür olarak 16. yüzyıldan sonra herhangi bir ciddi yenilik ve 'süreksizlik' oluşmamıştır. Bir yenilik olarak düşünebileceğimiz felsefi çıkış ise Babil, Mısır, Hitit, Urartu, Medler ve Perslerden alınan kültür olmaksızın düşünülemez. Eflatun da M.Ö. 600'lerden beri Solon, Pisagor, Thales başta olmak üzere Yunan bilgelerin yıllarca Babil başta olmak üzere Doğu bilgelik merkezlerini dolaşarak kendi felsefi görüşlerini oluşturduklarını itiraf eder. Yunan ve Roma mitolojisi ise, adlandırmalar dışında öz itibariyle Sümer ve kısmen Mısır mitolojisinin dördüncü ve beşinci versiyonudur (Sümer + Babil + Hurri-Hitit-Mitanni + Yunan + Roma). Zaten neolitiğin maddi kültürü M.Ö. 4000'lerde, Sümer ve Mısır kültürü de M.Ö. 2000-1000'lerde Avrupa'nın tüm yaşam alanlarına ulaşmıştır. Yunan Yarımadasında M.Ö. 2000'lerin başlarında başlayan sentez, M.Ö. 1600-1200'lerdeki ilk denemelerden sonra ancak M.Ö. 1000'lerden itibaren başlayan antikçağda ürün vermeye başlamıştır. Bunun ilk ürünlerini verenler Homeros ve Hesiodos olmuştur. İtalyan Yarımadasında M.Ö. 1000'lerde Etrüsklerle başlayan mayalanma M.Ö. 754'te krallık, M.Ö. 510'da cumhuriyetle sonuçlanmıştır.

M.Ö. 500 - M.S. 500'lerde yaşanan bin yıllık süreç önemli özgünlükler sunar. Uruk'tan sonra ikinci denmeye layık bir kentler halkası oluşturmuştur. Greko-Romen kentleşmesi şüphesiz estetik değeri yüksek bir aşamadır. Sınıflaşma ve yönetim biçimleri, aynı olgunlukta olmasa da, birçok özelliğiyle binlerce yıl önce yaşanmıştı. Ticaret, pazar, para, alfabe, bilim, felsefe (bilgelik), moral, mitoloji gibi maddi ve manevi kültür öğeleri de binlerce yıl önce oluşmuştu. Bütün bunların çok önemli bir ikinci versiyonu oluşturdukları söylenebilir. Ama sözü edilen miras olmadan âdeta yerden çimenin yeşermesi misali Avrupa'nın maddi ve manevi kültürünü bu iki yarımadadan türetmek doğru değildir. Batı tarihinde kökler meselesine yaklaşım uzun süre çok ciddi eksikler ve yanlışlar içermiştir. Postmodernite döneminde daha doğru yorumlar gelişmektedir.

Greko-Romen kültürünün bir özgünlüğü krallık, cumhuriyet, demokrasi ve imparatorluk gibi devlet rejimlerini peş peşe ve iç içe yaşamasıdır. Başlangıçta demokrasi ve krallıklar, son dönemlerinde ise cumhuriyet ve imparatorluk iç içe olmuş, çözülüş öncesinin son biçimleniş tarzı olarak imparatorluk önem kazanmıştır. Bir nevi köleci sistemin son ve en kapsayıcı kültür ve uygarlık sistemini teşkil etmiştir. Bu özelliği önemlidir. Ya yıkılacak ya da dönüşecektir. Nitekim Roma İmparatorluğu yıkılarak dönüşmüştür. Tarihin uzun süreli aşamalarından birinden geçen Greko-Romen uygarlığı en olgun dönemini yaşadıktan sonra derin bir krize girer. Kırda tarıma, şehirde zanaatçılığa dayalı üretim önemli bir artık-ürüne yol açar. Artık-ürün bolluğu devlet türü örgütlenmenin temelidir. Artık-ürün özünde karın tokluğuna çalışan ve beceri kazanan emekle bağlantılıdır. Emeğin başat türü köleci tarzda kullanılan biçimidir. İdeolojik, politik ve askeri üçlüden oluşan devlet tekeli bu tür emek üzerinde kurulmaktadır. Kentleşmeyle iç içe gelişen bu sistem zanaatkârlıkla birlikte işbölümünü geliştirerek, metalaşma-pazar-para zincirinin oluşumunu sağlıyor. Bu halkada ticaret tekeli devreye girerek, artı-ürünün bir bölümüne el koyma imkânı kazanıyor. Devlet içinde veya devletlerarasında öz itibariyle tarım ve zanaatçılıkta oluşan artı-ürüne el koyma konusunda yarışan ve giderek çatışan iki tekel doğuyor. Aralarında keskin bir ayrım olmasa da, yaşadıkları birçok siyasi ve askeri ilişki ve çatışmaları çözümlemek açısından iki tekel kavramı kilit rol oynar.

Kabaca tarım ve ticari tekelci klikler olarak kavramlaştırabileceğimiz güçlerle şehir etrafında yoğunlaşan ideolojik, politik ve askeri aygıtların çekirdeğini oluşturduğu maddi ve manevi kültürel bütünlerden oluşan toplum sistemini uygarlık olarak tanımlayabiliriz. İstismar edilen emeğin hâkim biçimi köleci tarzda denetlendiği için, bu sistemlere 'köleci uygarlıklar' demek de anlamlı olabilir. Uygarlık tarihi boyunca yaşanan rekabet ve çatışmanın iki kanaldan yürütüldüğünü ayırt edebiliyoruz: Birincisi, uygarlığın kendi içinde genelde tekeller, özelde tarım ve ticaret tekelleri arasında; ikinci olarak, uygarlık sistemleri ile çelişki içinde oldukları tüm toplum güçleri (ezilen sınıf, kabile, aşiret, halk, zanaatkâr) arasında. Savaşların doğası bu iki kanaldan beslendiği gibi, kazanabilmek açısından maddi ve manevi kültürün yoğun rekabet ve çatışma ortamında sürekli geliştirilmesi de

bu nedenlerledir. Uygarlık tarihinde zincirleme reaksiyon dediğimiz oluşumlar başlar.

Greko-Romen dönemine kadar kısaca özetlediğimiz bu zincirleme reaksiyon süreci krizli bir süreçtir. Tarım ve ticaretin çeşitli nedenlerle bazı alanlarda zayıflaması ve çökmesi krizleri hep devrede tutar. İklim koşulları, aşırı üretim, iç ve dış çatışmalar, iç ve dış göçler, verimli üretim tarzları, askeri, siyasi ve ideolojik alanlarda daha gelişkin sistem (felsefe) ve örgütlemeler belli başlı kriz nedenleridir. Tekelci kliklerden yok olmak istemeyen ve paylarını arttırmayı dayatan kesimler çatışma ve savaşları üretim araçları rolünde kullanırlar. Ekonomi üzerine kurulu tekel olmaları nedeniyle bu böyledir. Özellikle ticari temele daha fazla dayalı devlet ve uygarlıklar, ticari krizlerin sıklığı nedeniyle daha çok savaşa yol açarlar. Elverişli iklim ve düzenli sulama koşullarına sahip olan tarım tekellerinin egemen olduğu devlet ve uygarlıkların daha istikrarlı olmaları ve barış içinde yaşamaları krizlerin sık sık devreye girmesini önlemektedir. Bu perspektiften baktığımızda bazı şehir, bölge ve köle ayaklanmaları hariç, Mısır, Hindistan ve Çin'in neden pek az savaştıkları daha iyi anlaşılır. Genelde Mezopotamya kökenli uygarlıkların yayılmacı ve sürekli savaşçı olmalarının da ticarete aşırı bağlılıklarından kaynaklandığı anlaşılır bir husustur. El Ubeyd, Uruk, Ur, Babil, Asur ve Pers uygarlıklarının sürekli kolonileştirme, yayılma ve savaş ortamında yaşamaları ticaretin üretim sürecindeki vazgeçilmez rolüyle yakından bağlantılıdır.

Greko-Romen uygarlığının hem Atina hem de Roma önderliği döneminde denizde ve karada sürekli sefer ve savaş halinde olması, Akdeniz dünyasında ticaretin olmazsa olmaz türden ağırlığıyla bağlantılıdır. Uygarlığın kurulduğu aşamadan beri Mezopotamya tarım ve ticaretin beşiği olmuştur. M.Ö. 600'lerden itibaren doğuda Perslerin, batıda Grekler ve Romalıların hem kendi ana üretim ve ticari bölgelerinde, hem de Mezopotamya ticaretine ve tarımına bağlılıkları yüzünden Mezopotamya üzerinde 'bin yıllık savaş'lar yürütmeleri de ağırlıklı olarak aynı nedenlerledir.

Genelde ticaret özelde Mezopotamya ticareti olmadan uygarlık olmaz. Ya ikisi birden veya biri düşecektir ya da birbirlerini dengeleyeceklerdir. Kazananlar kaybedenler olmuştur. Dengede kalma, iki tarafın kazanamadığı dönemler daha uzun süreli olmuştur. Yine örneklersek, El Ubeyd ile Uruk birbirleriyle çatışmalı ve dengeli olmuş-

tur. Daha önce ikisi de Yukarı Mezopotamya'daki toplumla çatışmalı ve dengeli olmuşlardır. Ur ve Akad Hanedanlıkları arasında korkunç çatışmalar yaşanmıştır, ama aralarında denge de vardır. Daha sonra her ikisi de tarihten silinmiştir. Akadlar ve Gutiler çatışma, yok etme ve dengeye dayalı süreçler yaşamışlardır. Babil ve Asur dengeli ve çatışmalı olmuşlardır. Bir bütün olarak Hurriler (Hitit, Mitanni, Kassit, Med, Urartu dahil) ile Babil ve Asurlular arasında korkunç savaşlar ve denge dönemleri sık aralıklarla yaşanmıştır. Hititlerle Mısırlılar arasında denge ve savaş dönemleri varlığını korumuştur. Nihayet 'bin yıllık' (M.Ö. 550-M.S. 650) Greko-Romen ve Pers-Sasani savaşları yaşanmıştır. Uygarlıkların kendi iç klikleri içinde ve birbirleri arasındaki çatışma ve barışları böyledir!

Ayrıca uygarlığa, yani köleliğe ve ticari gaspa zorla bağlanmak istenen halklar, kabileler, köleler ve kentlerin (zanaatkârlar) direniş ve isyanları bitmez tükenmez diğer bir ana kategoridir. Uygarlık sadece kapitalizmin (sermayenin) artık-değerinin değil, beş-altı bin yıllık artı-ürünün (sermayenin) temelinde yattığı kanlı, işkenceci ve sömürücü köleci bir sistemdir.

8- İslâmiyet ve Hıristiyanlık

İslâmiyet ve Hıristiyanlık şüphesiz birer uygarlıktır. İkisi arasındaki farklar ve benzerlikler ilgi çekici ve önemlidir. Uygarlık tarihindeki konumları ve etkileri üzerinde çok şey söylenmesine ve yazılmasına rağmen, bilimsel niteliği gelişkin yorumlar azdır. Etkileri altındaki kişilik oluşumunun bunda payı belirgindir. Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in dışına çıkarak paradigma geliştirmek, ilerde başarılması gereken bir görev olabilir. Laik pozitivist yorumlar putçuluk benzeri en kaba bir din olup, genelde dinleri, özelde Yahudiliği, Hıristiyanlığı ve Müslümanlığı çözümleyebilecek ve aşabilecek içerikten yoksundur.

Reformasyon ve Aydınlanma Hıristiyanlığın kapitalizme uyarlanmasını temsil ederler. Rönesans'ın zaten Hıristiyanlıkla çatışmaya girmediği bilinmektedir. Aydınlanmanın din ve Hıristiyanlık karşıtlığı, onu 'aşma' niteliğinden yoksun olmak kadar, din konusunda tutarlı bir eleştiri ve yoruma ulaşmaktan da uzaktır.

İslâmiyet ise kendi mensupları tarafından eleştirilmekten ziyade, erkenden başlayan mezhep çatışmalarıyla bir katılaşmayı yaşamıştır. Hıristiyanlık kadar felsefi yoruma tabi tutulmamış, kendi Rönesans,

reformasyon ve aydınlanmasını hiç yaşamamıştır. Birer reaksiyon ve provokasyon hareketi olan 'yeni İslâmcı' akımlar ise, kapitalizm koşullarında milliyetçilik ve faşist iktidar anlayışından öteye bir anlam ifade etmemektedir.

İslâmiyet ve Hıristiyanlığı uygarlık tarihinin ikinci aşaması olarak yorumlayabiliriz. Roma İmparatorluğu'nun M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda içine girdiği kriz genel olarak bir uygarlık krizidir. Yaklaşık 4000 yıllık köleci uygarlığın genelde yaşadığı çözülme bu yüzyıllarda hızlanmaktadır. Tarihçiler bu iki yüzyılı 'karanlık yüzyıllar' olarak değerlendirir. Uygar toplumun boyunduruğu altında yaşayan insanlık derin bir kurtuluşa, onun zihni ve maddi yapısal araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Her tarafta amaç ve araç arayışı vardır. Bir kâbustan uyanmak üzere olan bir ruh hali söz konusudur. Gün doğacaktır, ama doğacak günün nasıl olacağı meçhuldür. Eski inançlar ve put simgeleri artık pazarlarda beş para etmiyorlar. Roma imparatorları bile Jüpiter mabedine uğramaz olmuşlardır. Zihin yoğunlaşmasının, inanç arayışının derinliğine kendisini hissettirdiği bu dönemin ruhuna uygun olarak Hıristiyanlık, Manicilik ve İslâmiyet'in doğuşu anlaşılırdır.

Çok daha yakıcı bir soru şudur: Hem Hıristiyanlık hem de İslâmiyet kesinlikle siyasi hareketler oldukları halde, kendilerini neden ısrarla 'ilahi', 'teolojik' hareketler, yani din olarak sundular? Bu önemli sorunun cevabını bahsettiğimiz ortamın özellikleri kadar o dönemin kurtuluşçu, entelektüel arayışçı biçimlerinde aramak öğretici olabilir. Düşünce, tartışma, program ve örgüt anlayışları daha önce biçimlenmiş örnekler üzerinde yürümek durumundadır.

Bunda rol oynayan en önemli gelenek İbrahimî peygamberlik geleneğidir. Kurtuluştan ilk olarak peygamberler haber verecektir. Peygamber olmadan, olunmadan hiç kimse "Ben kurtuluşçuyum" diyen bir militan veya aydının arkasından gitmez. Çok köklü bir gelenek olması nedeniyle başka bir seçeneğin fazla şansı olmayabilir. Nitekim Manicilik biraz farklı bir geleneği denemek istedi. İçeriği daha aydınlatıcı olduğu halde, eski gelenekler nedeniyle tam başarılı olamadı. Ortadoğu kökenli hareketlerin kendilerini halen dinsel kisve altında sunmaları bu tarihsel gelenekle bağlantılıdır.

Dolayısıyla İslâmiyet ve Hıristiyanlığı yorumlarken, her ikisinin dinsel kisve giydirilmiş düpedüz siyasi hareket olduklarını iyi anlamak gerekir. Şüphesiz ideolojik kısmı da vardır. Bu kısa değerlendirme-

mizde sunduğumuz gibi, kökleri ilkçağlara, özellikle Sümer ve Mısır rahip tapınaklarınca düzenlenen mitolojik-dinsel imgelere kadar giden İbrahimî dinsel geleneğin ağırlıklı bölümü teolojiktir. Tanrı kavramı ve ritüelleriyle ilgilidir. Mısır ve Sümer tanrıları ve ritüellerinden (ibadetlerinden) farklı bir yorum geliştirmek için büyük çaba harcamışlardır. Çok ünlü peygamberlere izafe edilen 'yorumlama katkıları' hep gelişmiştir. Musa, Samuel, Davut, Süleyman, Hezekiel, İşaya ve pek çokları bu türdendir. Fakat bu kişiliklerin dönemin despotik rejimlerinden kurtulmak için büyük kurtuluşçu misyonlar yüklendiklerini biliyoruz.

Maniciliğin izinin kaybolmasının nedeni, önünde ve arkasında böylesine sağlam bir geleneği yaşamamasıdır. Fakat İbrahimî gelenek yaklaşık 1500 yıllık bir geçmişi olmasına karşılık, İsa Mesih dönemine kadar sınırlı bir başarı sağlamıştır. Mısır ve Mezopotamya kökenli uygarlıkların hiçbirini yenememiştir. Oluşturduğu ufacık Kudüs Krallığı ise uzun ömürlü ve pek etkili olamamıştır. Çok önemli olan başarısı ise, hep mazlum insanların ve kurtuluş arayanların umut sesi olmasını bilmesidir. Nemrut ve firavunlardan (tüm despotik yönetimlerden) acı çeken tüm ezilenlerin, yoksulların, ideal peşinde koşmak isteyenlerin vicdanı ve çekim merkezi olmuştur.

İsa Mesih olayını bu çerçeveye oturtursak daha iyi kavrayabiliriz. Roma İmparatorluğu çoktandır Kudüs Krallığını da fethetmiştir. İşbirlikçi kâhinler Romalı yöneticilerle birlikte olunca, ortam yeni peygamber için uygunluk arz etmektedir. Ayrıca Roma köleciliğinin çözdüğü Ortadoğu topluluklarının bağrından oluk oluk 'işsiz köleler', proleterler yığını çıkmaktadır. Birçok tarikat ve peygamber türemektedir. İsa Mesih muhtemelen bunlardan çarmıha gerilen biridir. Aslında çokçası benzer ölümlere mahkûm edilmiştir. Mesih (kurtuluşçu) sadece sembol ismi oluyor; genel yoksullar hareketinin ortak, sembol ismi oluyor. İsevi hareketi ilkel bir sosyalist hareket olarak değerlendirmek mümkündür. Başlangıçta kesinlikle yoksullar ve kaçan kölelerin hareketidir. İsa denilen kişinin son hareketi Kudüs'ü fethetme yürüyüşüdür. Yeni krallık peşindedir: Yoksulların krallığı. Bir nevi Romalı Spartaküs gibidir ama onun savaşsız olanıdır. Hareket 12 havarinin ardından, özellikle ilk İncil taslakları (ideolojik materyaller) ve gruplaşmalardan sonra kitleselleşiyor.

Saint Paul ve bazı havariler çok faaldir. Roma ve Sasani İmparatorluğu'nu izliyorlar. Üç ana halk grubu olarak Grekler İç ve Batı Anadolu'da, Asuriler doğuda Sasani bölgelerinde, Ermeniler Kuzeydoğu Anadolu'da kitlesel katılım gösteriyorlar. Başta Saint Paul olmak üzere Yahudi aydınları da çok faaldir. Roma ve Sasani İmparatorluğu'nu sosyal temellerinden sarsıyorlar. Tam bir siyasi hareket haline geliyorlar. Hıristiyanlığın resmi din haline gelişini Bizans'ın (Konstantinopolis) Doğu Roma olarak ayrışması izliyor. Roma'ya karşıtlık temelinde ortaya çıkan öğreti, Roma'nın resmi dini, ideolojisi oluyor. Bu durum hem parçalanmayı hızlandırıyor hem de imparatorluğu dönüştürerek ömrünü uzatıyor.

Doğu ve Batı Roma tarihleri biliniyor. Belli oluyor ki, Hıristiyan yöneticilerin önde gelenleri arasında bu süreçte büyük tartışma ve ayrışmalar yaşanıyor. Birçok mezhep doğuyor. Tartışma görünürde teolojik (Monofizit, Diofizit), fakat özünde tamamen siyasidir. Mezheplerin bir kısmı tekrar yeraltına geçerken, önemli bir kısmı her iki Roma'nın en güçlü siyasi ve ekonomik ortakları oluyor. İdeolojinin maskesinden siyaset ve ekonomi fışkırıyor. Hıristiyanlık din olmaktan çıkıp uygarlığa dönüşüyor. Avrupa'nın tarihinde ilk defa din kisvesi altında tümüyle uygarlığa geçişi, Hıristiyanlığın kısaca özetlediğimiz bu teolojik ve siyasi eyleminin sonucudur.

M.S. 10. yüzyılda Kuzey ve Kuzeydoğu Avrupa'ya taşınmasıyla birlikte Hıristiyanlık gerçekten ilk tarihsel misyonunu başarıyla tamamlıyor. Daha sonra, özellikle 'kapitalistleşme' denilen süreçle birlikte yeni bir dünya hamlesine girişecektir. Anadolu ve Mezopotamya'daki Hıristiyanlar, yani Grek, Armenia ve Asuriya halkları da önce Bizans uygarlığı temelinde, daha sonra bağımsız kiliseler etrafında manevi yanı ağır basan bir uygarlaşma sürecine girecekler, 'Hıristiyan halklar' olmaları kaderlerini stratejik olarak etkileyecektir. Özellikle İslâmiyet'in hedefi haline gelmeleri çok trajik sonuçlara yol açacaktır.

İslâm uygarlığının doğuşu da benzer gelenek üzerinde başlar. Mekke esas olarak Kızıldeniz-Haliç, Yemen, Habeşistan-Şam ana ticaret yollarının kesişim noktasındadır. Kureyş Arap kabilesinin hiyerarşik aristokratik yönetimi oluşmuş durumdadır. Kureyş kabilesi tamamen tüccar bir kabiledir, putperesttir. Belli bir ticari sermaye oluşmuştur. Yahudilik, Zerdüştlük ve Hıristiyanlığın yanında etrafta birçok inanç kol geziyor. Hz. İbrahim'in Hacer'den olma oğlu İsmail'in göç

ettiği yerde (İbrani ana kabilesinden kopanlar), Zemzem kuyusu etrafında bir kulübe inşa ediliyor. Mekke'deki ilk mabet budur. Fakat içine daha sonra putlar yerleştiriliyor. Hz. Muhammed döneminde üç önemli put vardır: Laat, Menaat ve Uzza. Hz. Muhammed yoksul bir Kureyşli kabilenin yoksul bir ailesinde doğuyor.

İslâm diye geçinen ülkelerde genelde İslâmiyet, özelde Hz. Muhammed'in yaşamı sosyolojik araştırmaya konu edilmekten sakınılıyor. Sanki korktukları bir şeyler varmış gibi. Din de bir düşünce ve toplumsal yaşam biçimi olarak sosyolojik incelemeye tabi tutulmadan gerçek bir aydınlanma gelişmez. Bu yapılmazsa, o zaman Ortadoğu ABD ve müttefiklerinin deney tahtası olmaktan kurtulamaz. Yine Hz. Muhammed'i en iyi anlamanın yolu sosyolojik araştırmadan geçer. Toplum bu tutumdan kaybetmez. Avrupa Hıristiyanlık konusunda bu tutumu esas aldığı için aydınlanmayı yaşadı. Ortadoğu kendi öz aydınlanmasını gerçekleştirmedikçe düşünce devrimi yapamaz. Hz. Muhammed'in çözümlenmesi düşünce devriminin ilk adımlarından biri olabilir. Dönemi, kişiliği ve eylemi buna uygundur. Abdülmenaf-Haşimi kabilesindendir, babası Abdullah'tır. Kadın tüccar Hatice'nin kervanlarında pay karşılığı Şam'a sefer düzenliyor. Süryani rahiplerden etkileniyor. Yahudiler ticarette ağırlıklı rol oynuyorlar. Yahudilerle çelişkiler başlangıçta vardır.

Muhammed'in Hatice ile evlenmesi yeni bir durum yaratıyor. Etrafta yine 'Ahir Peygamber' sözü dolaşıyor. Yine taliplisi çoktur, hatta kadın taliplisi de çıkıyor. Tahminimce, Hz. Muhammed Hatice'den çok şey öğreniyor. Çünkü zengin ve tüccar kadın olabilmesi yetkinlik ister. Kulağına ilk peygamber söylentisini fısıldayan kişi olması kuvvetle muhtemeldir. İkisi arasındaki birlik kesinlikle çekirdek halindeki bir iktidar arayışıdır. Kureyş aristokrasisi gerici gelenekleri (putçuluğu) nedeniyle devletleşemeyecek durumdadır. Yahudiler ve Hıristiyanlar etkisizler ve kabul edilmiyorlar. Ayrıca aralarında maddi çelişki vardır. Hacer-İsmail öyküsü bir Arap öyküsüdür, kendisine ilham veriyor. Etrafındaki inanç ve tarikatları tanıyor. Hiçbirinin amacını gerçekleştiremeyeceğini, yani Arabistan çerçevesinde bir siyasi birlik kuramayacağını fark ediyor. Hatice'nin teşvikiyle bu role aday oluyor. İdeolojik gelenek olarak İbrahimî geleneğin Arap kolu zaten yanı başındadır. Gerisini kabiliyetli Süryani rahiplerinden öğrenmesi zor değildir.

Peygamber olduğuna ilişkin ilk vahiy M.S. 610'da geliyor. Bizans-Sasani çatışmasının en kızgın bir dönemidir. Bu durum Arabistan Yarımadası için bir şans sayılır. Önündeki iki engel Kureyş ve Yahudi kolonileridir. Peygamberlik baştan itibaren siyasi liderlik anlamına da geliyor. Başka türlüsü zaten mümkün değildir. Tüm mesajları devlet adamlarına özgüdür. Ortadoğu'nun yeni yükselen imparatorluk çıkışıdır. Araplar önderliğinde tüm halklara açık kılınarak, oldukça yenilenmiş ve güncelleştirilmiş Yahudi ideolojisindeki darlık aşılıyor. Yeni yaşam tarzı ibadetlerle simgeleştiriliyor; iyi bir strateji ve taktikle dünyanın dört bir yanına yayılıyor. İslâmiyet'i ilk kapsamlı enternasyonalist hareket olarak değerlendirmek de mümkündür. Özcesi ideolojisi, siyasi programı, önderliği, strateji ve taktikleriyle örnek bir uygarlıksal siyasi hareket olarak tarihe damgasını vura vura ilerleyecektir.

İslâm adının barış anlamına gelmesi ilginçtir. Hz. Muhammed muhtemelen çok çatışmalı bir süreci öngördüğünden barışa öncelik tanıyor. Üç temel hedefe yönelmek durumundadır: Bizans ve Sasani İmparatorlukları ile Kureyş aristokrasisi. Mekke'de ilk hedefe yönelişi sürgünle (hicretle) sonuçlanıyor (M.S. 622). Medine'de ilk sosyal sözleşmeyi hazırlıyor. Yeni sözleşme çok az sayıdaki aşiret, kabile aristokratı dışında, kabilelerin ezici çoğunluğunun işine geliyor. Vaat edilen cennet Bizans ve Sasani mülküdür, cehennem ise eski yaşam tarzıdır. Çöldeki yaşam zaten çoğunlukla cehennemi çağrıştırır. Kureyşlilerin ilk saldırılarını püskürttükten sonra (Bedir, Uhud, Hendek) sonuç belli oluyor. İlk Arap Cumhuriyetinin (demokrasi) doğması an meselesidir. Tartışmalar ve toplantılar (Cami, toplanma yeridir) yoğundur. Sanılanın aksine, ilk camiler ibadet yeri değil, toplantı ve tartışma yerleridir.

Fakat iktidarı kısa bir süre için kaybeden aristokrasi ve başı Muaviye, yeni manevralarla (Çok ustalaşmış olması doğaldır) Hz. Muhammed'in ölümünden sonra (632) adım adım iktidarı yeniden ele geçirecektir. İnanmış ve ilkeli insan Hz. Ali'nin öldürülmesi, Muaviye ve sülalesine sultanlık (krallık) yolunu açacaktır. Peygamber sülalesi Hz. Hüseyin'in Kerbela'da trajik biçimde öldürülmesiyle politik olarak önemini yitirecektir. Fakat yeni bir tüccar Arap kliği sadece yarımadada değil, tüm Bizans ve Sasani mülkünde hak iddia edecektir. Büyük fetih hareketi peş peşe zafer kazanmaktadır. Yarımadadaki Yahudiler

ve Hıristiyanlar ilk kaybedenler olurlar. M.S. 650'lerde Sasani topraklarının tümü, Bizans'ın büyük kısmı ve Kuzey Afrika fethedilmiş, Konstantinopolis'in kapılarına dayanılmıştır.

Bu hızlı fetih tarzını İskender'in Makedon kabile ruhuyla Yunan felsefesini birleştirerek gerçekleştirdiği yıldırım fetihlere ve yol açtığı maddi-manevi kültürel sonuçlarına benzetebiliriz. Arabistan kabilelerinin yiğitlikleri köklü bir mirasa dayanan yeni dinsel inancın ruhuyla sentezlenerek, muazzam bir fethin gücüyle İskendervari fetih savaşları başarılıyor. İkinci aşama uygarlığının en önemli bir kolunu oluşturuyor. Doğunun son büyük kültürel-uygarlıksal hamlesini başarıyor.

İslâm öyküsünde ilginç olan, ancak doğuşundan üç yüz yıl sonra iktidarlaşan Hıristiyanlıktan farkı, ilan edilişi ve yayılışıyla birlikte iktidarla iç içe olması, iktidar olarak doğmasıdır. Ezilenler, yoksullar, İslâmiyet'in gelişmesine gerçek emek verenler hızla iktidardan dışlanacak; kabilelerin asi, taze ve aç ruhlarıyla cennet misali saraylar ve camiler etrafında örgütlenmiş kudretli bir devletle uygarlık inşasına geçilecektir. Küçük bir kentin tüccar klanından çok kısa süre içinde (M.S. 640-650) bir imparatorluk haline gelişin dinî açıyla birlikte siyasi anlamı içinde sosyolojik olarak çözümlenmesi son derece öğretici olacaktır.

Şahsi yorumuma göre, Arabistan içlerindeki uzun süreli iktidar boşluğu, sosyal kaos (kabile çatışmaları), Bizans ve Sasani İmparatorluklarının uygarlığın birinci aşamasının özelliklerini taşımaları, Hz. Muhammed'in kişilik özellikleri bu hızlı iktidar öyküsünü açıklayabilir. Ortadoğu'nun geleneksel uygarlık alanlarının tümünü fethettiği gibi, Hindistan'ın yarılarına, Orta Asya'ya, Kafkasya içlerine, Güneydoğu Asya uçlarına (Endonezya, Malezya), Güneybatı ve Güneydoğu Avrupa'nın en önemli iki yarımadası olan İber yarımadası ve Balkanların ötesine kadar taşırılıyor.

Böylesine büyük bir askeri ve siyasi hareket olmasına rağmen, İslâm gibi dinsel bir kelime bu hareketi pek açıklayıcı olmuyor. Gerçeğin üzerini örten bir rol oynuyor. İslâm simgesel bir isimdir. Allah ve peygamber kavramları İbranilerce çoktandır geliştirilmiştir. Medine Yahudilerinin "Dinimizi bizden çalıyor, bize karşı kullanıyorsun" eleştirisi sanırım Hz. Muhammed'i çok kızdırmıştır. Kral ve yardımcılarının yüceltilmesi, köken olarak Sümer ve Mısır mitolojisine kadar götürülebilir. Fakat Hz. Muhammed'in Allah kavramına kazandırdığı içerik

hayli farklıdır. Allah bir nevi evrenin enerjisi gibi bir şeydir. İleri bir mefhumdur. Fakat İslâm bilginlerince bu konuda hiçbir sosyolojik yorum geliştirilmemiştir. İslam'daki imanın şartları bir nevi teorik ilkelerdir. İbadetler pratikle bağlılığı canlı tutmak içindir. Büyük bir kısmı dönemin ahlaki ve hukuki ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Ticaret ve tarımda verimlilik öngörülmüş, bunun için hukuki düzenlemeler (fıkıh) geliştirilmiştir. Köleci uygarlığın birinci aşamasından kalma ideolojik yaşam tarzına sert müdahale edilmiştir. Kâfir, imha edilmesi gereken bir 'ötekidir'. İdeolojik çoğulculuk sadece İbrahimî gelenek için bir hak olarak tanınır.

İslâmiyet Hıristiyanlığa göre laikliğe daha açıktır. Objektif olarak bu böyledir. Fakat eski yaşam tarzına karşı köklü savaş çok olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Halkların tarihsel kültürleri, inançlar bahane edilerek (Hıristiyanlıkla birlikte) ya yok edilmiş ya da asimile edilmiştir: Örneğin Zerdüştilik, Manicilik gibi. Getirdiği yeni yaşamın feodal aristokrasiye yol açtığı açıktır. Tanrı-kral yerine Tanrı-Gölgesi Sultan ikilemi geçmiştir. Sonuçta despotik sultanlıklar kaçınılmaz olmuştur. Din olarak İslâm'ın despotizmi önleme yeteneği yoktur. Hatta Hıristiyanlık için daha fazlası söylenebilir; monarşiye açık olması kadar, rahipliği de daha gelişkin bir iktidar ortağı kılmıştır. Her iki din devlet olarak uygarlık dışındaki kesimlerin klasik köleliğe göre hafifletilmiş, ancak bazı yönleriyle eskisindekinden olumsuz bir kölelik olan serflik, kulluk düzeyinde tutulmalarına özen göstermişlerdir. İki din de köleliğe tam karşıt değildir. Hem hiyerarşiyi hem de devlet iktidarını daha güçlü koruma özelliği taşırlar. Her iki din de kavimsel gelişmeyi teşvik edici mahiyettedir.

Zaman ve mekân itibariyle (Yahudilik dahil) her iki din, uygarlık ana nehrine ikinci aşama olarak katılmalarına rağmen, ne hâkim tekelci klikler arasındaki sorunlara, ne de uygarlığın dışlamış olduğu demokratik toplum güçlerinin özgürlük ve adalet sorunlarına çözüm olabilmişlerdir. Tersine, ikinci aşama savaş, özgürlük ve adalet sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır.

a- Tekelci iktidar odaklarına yenileri eklenmiş, buna karşılık zanaatçılık ve tarımda verimlilik niteliksel bir gelişme göstermemiştir. Artık-ürün üzerinden savaşan taraflar çoğalmıştır. Emirler (prensler) sultanlar (monark) kadar tekelci unsurlar haline gelmiştir. Hanedanlar çoğalmıştır. Pay isteyenler eski aşamadakilere nazaran çok artmış-

tır. Bir nevi orta sınıf gibi, yeterince pay alamayınca sürekli savaş çıkarmışlardır. Avrupa'da, Rusya'da derebeyi savaşları çok yoğun geçmiştir. Monarklar bürokrasiyi daha da çoğaltarak gelir sorunlarını büyütmüşlerdir.

b- Her iki yeni dine kurtuluş, özgürlük ve adalet amacıyla girenler umduklarını bulamayınca çeşitli mezhepler halinde sürekli direniş sergilemişlerdir.

c- Manevi kültürde de gelişme olmamış, 'ortaçağ karanlığı' denilen eski kültür yok edilirken yenisi de geliştirilememiş, bunun yerine bitmez tükenmez teolojik ve mezhepsel tartışmalarla dünyadan ve tarihten (Tarih din öykülerine indirgenmişti) zihnen kopulmuş, irade âdeta yok sayılmış, insanlar gölge varlıklar haline getirilmiştir. Cennet ve cehennem imgelerine esir düşmüş insanlar dünyayı umursamaz ve yaşama değmez gören bir hale düşürülmüşlerdir. Tekelci klikler kendileri için cennet misali kale ve saraylar yapmaktan geri kalmamıştır. Kent kültürü, felsefe eskisinin gerisinde kalmıştır.

d- En vahimi de, "gökte tek tanrı, yerde tek sultan" sloganıyla 'cihan fethi' gibi yeryüzünde iktidarlarını yayma savaşı ilkçağlardaki savaşları da geride bırakmıştır. Tanrı adına savaş tanrıların savaşından daha yıkıcı geçmiştir. İlk aşamadakinin katbekat üstünde yayılma ve sömürgeleştirmeler geliştirilmiştir. Ümmet savaşları ilkçağ savaşlarına göre daha sistematiklik ve süreklilik kazanmıştır. Mezhep çatışmaları içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

D- Kapitalizm Doğarken Avrupa'nın Durumu

Köleci aşamada Roma İmparatorluğu'nun çöküş süreciyle derinleşen nihai krize ne Hıristiyanlık ne de İslâm çözüm olabilmiştir. Geliştirdikleri 'feodal düzen' ya da 'ortaçağ uygarlığı' denilen sistem, Sümer ve Mısır rahip reçetelerinden pek farklı olmayan anlaşılması güç metafizik reçetelerle hem siyasi program hem de eylem itibariyle toplumu 'ortaçağ karanlığı' denen duruma sokmaktan öteye gidememişlerdir. İlkçağlarda var olan birçok kültürel değer yok olmuştur. Roma'nın krizi mirasçıları tarafından daha da derinleştirilmiştir. Uygarlık alanında toplumlar 'cennet ve cehennem taifeleri' halinde sıralarını bekleyen, bu amaçla savaş saflarına uygun adımlarla yürüyen imgelere dönüştürülerek, neredeyse gezegendeki canlı yaşamın dışına itilmiştir.

Ana maddeler halinde teorik olarak sunduğumuz bu tabloya göre somut durumda neler görüyoruz?

a- Hıristiyanlığı ilk benimseyen kavimler olan Grekler, Ermeniler ve Asuriler, İslâm fetihleriyle tarihsel-kültürel alanlarının büyük bir kısmını kaybetmişlerdir. Bir anlamda hem Roma'ya karşı Grek kimliğini, hem de Bizans'a ve Sasanilere karşı Ermeni ve Asuri-Süryani kimliğini kalıcılaştırmak ve güçlendirmek isterken, İslâm'ın fetih dalgası karşısında elde olanın büyük kısmını yitiren bu halklar en trajik durumlara düşmüşler, binlerce yıllık maddi ve manevi kültür alanlarını yitirmişlerdir. Kavim olarak bu süreçten en kazançlı çıkan ve büyük genişleme yaşayanlar, Türkler ve Araplar olmuştur. Kürtler ve Farslar ancak varlıklarını koruyabilmişlerdir. Buna mukabil Ruslar Hıristiyanlık sayesinde en çok kazanan kavim olmuştur. Ruslar karşısında Türkler, Tatarlar, Moğollar, hatta Çinliler kaybeden taraf olmuşlardır.

b- Avrupa kabileleri Hıristiyanlık yoluyla kazançlarını ve kazanımlarını dengelemişlerdir. Kavimsel kimliklerde ortak inanç nedeniyle kısmi gelişmeler olurken, rahip aristokrasisi ve ardından derebeyliklerin eski kültürel canlılıklarının önemli bir kısmını yitirmelerinde etkili olmuşlardır. Neolitiğin üstün yanlarına boyun eğdirilmiş, asimilasyon dayatılmıştır. Fakat ilk ulusal öğelerin bu dönemde kalıcı olarak ortaya çıktığı tarihsel bir gerçektir.

c- Afrika, Amerika ve Avustralya yerlileri ana kültürlerini koruyamamışlar, Hıristiyanlık ve kısmen Müslümanlık karşısında kimliklerini yitirmişlerdir. Hint kültürü kaybeden tarafta olmuştur. Çin bu dinler karşısında yayılmaya cesaret edememiştir.

Ortaçağ uygarlığı, benim deyişimle ikinci uygarlık aşaması kriz çözme yerine krizi daha da derinleştirme sonuçlarına yol açtığından, Avrupa'nın durumu stratejik bir nitelik kazanmıştır. Avrupa uygarlık savaşını kaybettiğinde hepten kaybetmiş olacak, kazandığında ise stratejik üstünlüğü kesinleşecektir. Uygarlık savaşı şüphesiz ortaçağın iki stratejik gücü arasındaki bir savaş, Avrupa'daki ve Avrupa üzerindeki Hıristiyanlık ve Müslümanlık savaşıdır. Durum sanıldığından daha karmaşıktır.

15. yüzyıla varıldığında, Hıristiyanlık tüm Avrupa'daki yayılmasını tamamlamıştır ve kutsal krallık ve derebeylik dönemini yaşamaktadır. Roma-Germen İmparatorluğu Roma'nın mirasını devam ettirdiği iddiasındadır. Fakat buna itiraz eden rakipleri vardır. Fransa Krallığı

bunların başında gelmektedir. Avusturya Habsburg Hanedanlığı yeni bir güç olarak yükselmekte ve benzer ideadadır. Rus Çarlığı kendini çoktandır Üçüncü Roma (İstanbul'un düşüşünden sonra) ilan etmiştir. Polonya Krallığı en yeni Hıristiyanlaşmış kültür olarak kutsallığı kimseye kaptırmak istemeyecek kadar öndedir. İngiltere ve Fransa yüzyıl savaşındadır. İspanya ve Balkan Hıristiyanları savunma durumundadır. İtalyan kentleri kapitalistleşmekte, diğer yandan Rönesans'a önderlik etmektedir. Roma gibi bir şehrin yükselerek İtalyan birliğini sağlayıp Avrupa için de bir örnek oluşturması beklenmemektedir. İtalyan kentleri gırtlaklarına kadar birbirleriyle ticari rekabete girişmişlerdir. Aralarındaki çekişme şiddetlidir. Tek katkıları, son iki yüzyıl içinde Avrupa'ya kentleşmede öncülük etme ve ticaret kapitalizmini Avrupa'ya yayarak stratejik bir imkân hazırlama olmuştur. Büyük olasılıkla bu stratejik imkân Avrupa'nın en önemli şansı olacaktır. 16. yüzyıl bunu doğrulayacaktır. Haçlı Savaşları umulduğu gibi sonuçlanmamıştır. Avrupa'nın ne olacağı belirsizdir.

Tam bu sırada Müslüman Araplar hâlâ İspanya üzerinden stratejik bir tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Fransa'ya bir defa girmişler, zorbela çıkarılmışlardır. O cepheyi kaybetmesi halinde, Hıristiyan Avrupa bir nevi sömürgeleşip yok olacaktır. Balkanlar üzerinden Osmanlı İmparatorları yıldırım hızıyla Avusturya-Macaristan'a ulaşmışlar, Polonya'ya dayanmışlardır. Eğer durdurulmazlarsa, Roma gibi Avrupa'nın siyasi ve kültürel varlığı da sona erebilecektir. Osmanlı Türkleri ve Endülüs Arapları da biliyorlar ki, Avrupa karşısında nihai zaferi kazanamazlarsa, kesinlikle peş peşe kaybetme sürecine gireceklerdir. Kuzey Karadeniz üzerinden Moğolların devamı olarak Altınordu Devleti her an Avrupa'ya da saldırabilir.

Avrupa'nın derinden gelen birkaç özelliği daha vardır. Kabile demokrasilerinin gelenekleri halen tazedir. Halklar uygar köleci sistemi pek derinliğine yaşamamışlardır. Hıristiyanlığı algılayışları son derece yüzeydedir. Zihinleri tam anlamıyla fethedilmemiştir. Özellikle kuzey hattı böyledir. Doğal yaşamla ilişkileri güçlüdür. Kentleşmenin en hızlı ve taze dönemini yaşamaktadırlar. Kentler krallık ve imparatorlukları pek tanımadığından demokratik yanları ağır basmaktadır. Hepsinde yarı-demokratik yönetimler vardır ve bu yönetimler arasında konfederasyonlar kurulmaktadır. Başka ve iradeleri dışında egemenlikleri kolay kolay tanımamaktadırlar. Kurulan tüm krallıklar ve derebeylik-

ler tazedir. Avrupa'yı temsil yetenekleri ve tecrübeleri kıttır. Haçlı Seferlerinde çoğu pul pul dökülmüşlerdir.

Buna mukabil İslâm uygarlığı tecrübelidir. Arkasında eski uygarlık dünyası vardır. İktidar sorunlarını daha iyi bilmektedir. Kendisine güveni ve inancı yüksektir. Nihai din ve peygamberi kendisi temsil ettiğinden daha fazla dogmatiktir. İlk Haçlı Seferlerini kaybetmediği gibi, ticaret yolları halen denetimindedir. Ticarette halen üstündür.

Bu gerçeklikler ortamından bakıldığında, Avrupa'nın uygarlık krizini en derinden yaşadığı rahatlıkla görülecektir. İslâm'ın, dolayısıyla Türkler ve Arapların saldırı tehlikesi her geçen gün büyüyor. Konstantinopolis kaybedilmiş, Fatih Sultan Mehmet İtalya'nın güneyine, Otranto'ya asker çıkarmıştır. İslâm bizatihi din ve sürüklediği kavimler olarak Avrupa için tam bir kâbustur. Hıristiyanlık bu kâbusla baş edecek bir uygarlık biçimi değildir. Zaten sürekli kaybetmektedir. Tek savaşma hattı olarak Viyana kalmıştır. O da düşerse İslâm'ı ve Türkleri durdurmak çok zordur.

Bu durumda İtalyan kentlerinin olağanüstü bir biçimde ticaret kapitalizmine sarılmaları ve Rönesans'ı ortaya koymaları daha çok anlam taşımaktadır. Her iki hareket de Avrupa için aynı zamanda varlık yokluk sorunuyla ilgilidir. İtalya Yarımadasında yaşananlar bu açıdan kader belirleyicidir.

İnsanlığı Roma'nın çöküş karanlığından çıkarıp kurtuluşa ve aydınlığa kavuşturma ideasıyla ortaya çıkan iki kriz çözümleyici güç, Hıristiyanlık ve İslâm, gerek kendi içlerinde gerekse birbirleri karşısında krizi daha da derinleştirip yeniden kurtuluş ve aydınlık sorunlarına yol açmışlardır. Avrupa ikinci uygarlık aşamasının iki temsil gücünün geliştirip kendi kucağında kilitlediği krizi ya çözecek ya da Roma gibi daha da derinliğine batacaktır.

Tam da bu noktada 16. yüzyılda doğuşunu sorguladığımız 'kapitalizm' acaba çözüm çaresi olabilir mi sorusu olanca ağırlığıyla gündeme gelmektedir. Kapitalizmin doğuş özellikleri geç ortaçağın (M.S. 14. ve 15. yüzyıl) İslâmiyet ve Hıristiyanlıktan kaynaklanan krizlerine belki bir çözüm şansını verebilir. Gerçekten Hollanda ve İngiltere'nin 16. yüzyıl deneyimi çözüm şansına ışık tutmaktadır. Ama bu özellikleri yakından irdelediğimizde, bu sefer uygarlığın üçüncü aşamasının krizinin ilk iki aşamasındaki krizden daha çok derinleşip tüm dünyaya yayılması riskinin hiç de az olmadığını göreceğiz. Kapitalizmin kendi-

sinin savaş, siyaset ve ekonomik tekel olarak varlık bulması, tüm uygarlık tarihinin temel kriz etkenidir. Hem krizin ürünüdür hem de üretenidir. Krizleri mekâna ve zamana yayabilir, ama bu çözüm olamaz. 16. yüzyıldan 21. yüzyıla girişe kadar olup bitenler ne demek istediğimi fazlasıyla doğruluyor.

Bundan sonraki iki ana başlık Ulus-Devlet ve Endüstriyalizm olacaktır. Kapitalizmin tarihte ilk defa toplumsal sorunların temel çözüm ayakları olarak devreye soktuğu bu araçları sorgulayıp, sonuç bölümünde bizzat kriz rejimi, kriz uygarlığı olarak kapitalizm hakkında tartışma ve yargılarımı ortaya koyacağım.

MODERN LEVİATHAN: ULUS-DEVLET
Tanrının Yeryüzüne İnmiş Hali

Kapitalist moderniteyi kavramlaştırmak için ekonomiyle işe başlamak hem yetersiz hem de yöntem açısından saptırıcı, ilişkiyi ve özü kavramaktan uzaklaştırıcı, bulanıklaştırıcı sonuçlara, yargılara yol açar. Kapitalizme ilişkin şimdiye kadar yaptığımız tanımlama ve çözümlemeler, onun ekonomik sahada ancak dıştan dayatmacı tekelci bir güç olabileceğini kanıtlamıştı. Demek ki, öz olarak kapitalizmi başka yerde aramak, yöntem olarak da daha isabetli bulgulara yol açabilir. Onu asıl gizlenmeye, sıkı perdelenmeye çalıştığı yerde, devlet sahasında aramayı sürdüreceğiz.

Kapitalizmi ekonomik sahada arayan K. Marks'ın bunun için yaptığı tüm metodolojik, felsefi, tarihsel ve sosyolojik hazırlıklar, sonucunu olumlu olarak tespit ettiği yoğun bir kriz sistemiyle kendini karakterize eden kapitalizmin tekelci yapısına işaret ediyordu. Ekonomiye hükmetmek ekonomik olmak anlamına gelmez. Ekonomiye yapı dayatmak da ekonomi değildir. Pazarda fiyatlarla oynayarak bunun için para aracını çeşitlendirip kâr-sermaye yığmakta kullanmak, sosyolojik olarak siyasal iktidar olmadan mümkün değildir. Siyasal iktidarı ve onun zora dayanan karakterini tüm sonuçlarıyla çözümlemeden soyut ekonomi-politik analizlerle kapitali kavramlaştırmak, sürekli bilince taşımak, bilerek veya iyi niyetle yöntem hatasına düşmek ve kapitalist paradigmaya kurban gitmektir.

Kapsamlı analizlere gitmeden K. Marks'ı ucuz ve yüzeysel tezlerle eleştirmenin sakıncalarını biliyorum. Özellikle Marksist geçinenlerin dogmatik-pozitif yaklaşımları tarikat müritliğini aşmadığından, idealarını bıktırıcı bir biçimde tekrarlamaları tartışmaları geliştirmez. Fakat **'Kapital'**in yeni bir totem hizmeti gördüğü, işçilerin pek işine yaramadığı yüz elli yıllık teorik-pratik deneyimle yüzlerce kez doğrulanmıştır. Ben bunun temel nedenini, kapitalizmi ekonomi olmadığı halde ekonomi sahasında arama, ekonomi olmayana temel ekonomik konular olarak yaklaşım gösterme hatasına bağlıyorum. Tüm ekonomi dışı özelliklerine rağmen, tekelci devlet politikalarını ekonominin baş köşesine oturtmayı muazzam zihin bulandırıcı, kapitalizmin olumsuzluklarını örtücü ve politik-ideolojik olarak da feci trajik sonuçlar getiren 'Aydınlanmacı' bir sapma olarak değerlendiriyorum.

Hegel ve Marks uzmanı değilim. Fazla okumadım da. Haklarında ana fikir dışında bilgi sahibi değilim. Bunun pek gerekli olduğu kanısında da değilim. Fakat önemsiyorum ve yorum hakkının bir özgürlük görevi olduğuna kaniyim. Belki de kapitalist modernite toplumunu en çok etkilemiş olmalarından ötürü, yorum hakkını özgürlük ve eşitlik göreviyle bağlantılandırıyorum. Marks ve Engels, bilimsel sosyalizmin kaynaklarından birini Alman felsefesi olarak belirlerken, herhalde en çok etkilendikleri Hegel'i göz önünde bulunduruyorlardı. Eleştirilerinden bunu çıkarsamak mümkündür.

İdeolojik olarak Hegel metafiziğin zirvesi ve diyalektiğin en büyük çağdaş temsilcisidir. Gerçek bir Alman filozofudur. Bununla kastettiğim, Alman milliyetçiliğinin fikir babalığıdır. Marks ve Engels, Alman kapitalizminin geri seviyesinin Alman burjuvazisini, burjuvazinin de Alman felsefesindeki konumunu irdelemeye çalışırken iyi yoldalar. Başlangıçta Hegel'in hukuk felsefesine yönelik eleştirileri de bu tutumlarını yansıtır. Bunun akabinde yaptıkları Komünistler Ligi'ni kurma ve **Komünist Manifesto** çalışmaları pratik olarak da konumlarını sağlamlaştırır. 1848 Devrimlerinden umduklarını bulamamaları, kanaatimce köklü kırılmalarından birine yol açar ve ekonomizme sapmalarının ilk belirtileri bu dönemden sonradır. Ekonomiye başat yer vermelerini tartışmıyorum. Ekonomiyi araştırmanın gerekli olmadığını da söylemiyorum. 'Kapital' araştırmasını da yanlış olduğu için eleştirmiyorum. Eleştirdiğim temel nokta, tam da Hegel'i eleştirdikleri noktadır. O da Hegel'in neden devlete ve hukuka öncelik tanıdığıdır. Hegel bence en gerekli noktadan düşüncesini geliştiriyor. Başlanması gereken yerden başlıyor. Tarihsel hata yapan Marks'la Engels'in kendileridir; yani ekonomizm sapmasına düşmeleridir. Bu sapma yüz elli yıllık sosyalizmin, yani eşitlik ve özgürlük, dolayısıyla demokratik toplum mücadelesinin beklenen başarıyı gösterememesinin temel nedenidir.

Hegel'in doğruyu yaptığını söylerken, bunu onun teorik-eylemsel hattını benimsediğim anlamında söylemiyorum. Doğruluğu işe nereden başlanması gerektiğine ilişkindir. Yanlış anlaşılmaması için tekrarlıyorum.

Sorun Avrupa'da geneldir; devletleşen Avrupa'nın iktidarlaşma sorunlarıyla ilgilidir. Modern Leviathan nasıl şekillenecek? Thomas Hobbes ve Hügo Grotius'un belirledikleri, devletin mutlak gerekliliği ve merkeziyetçiliğidir. Yaptıkları mutlakıyetçiliğin teorisyenliğidir.

Feodal çağdan kapitalist çağa geçişteki devlet modeli olarak modern mutlakıyetçiliği temel çıkış, çözüm aracı olarak görüyorlar. Fakat bu çözüm aracı krizi tam çözmüyor. Devlet sorunu olanca ağırlığıyla sürüyor. Kapitalizmin Hollanda ve İngiltere'de başat rol oynaması, bu ülkelerin hegemonyacılığı geliştirmeleri Fransa ve Almanya'yı sarsıyor, etkiliyor. Fransa hegemonya uğruna mücadeleyi peş peşe kaybetmiştir. Almanya henüz 'ulusal birlik' denilen davayı kazanmamıştır. Zaten Avrupa'nın 'ikbal' bekleyen diğer tüm iktidar adayları devletçilik sorunlarıyla haşir neşirdirler. Krallık ve mutlakıyet bu sorunları tam çözemiyor. Fransız örneği ortadadır. 'Güneş Kral' Muhteşem 14. Louis mutlakıyetçiliği Hollanda-İngiltere ittifakı karşısında başarılı olamamakta, içte devletin sorunları sürekli büyümektedir. Diğerleri ne yapabilirler ki? Hollanda-İngiltere devlet modelinin peşine takılmaya ise maddi ve manevi kültürel durumları ve çıkar çelişkileri elvermemektedir.

Fransız Devrimi denilen olay bu ortam ve sorunlar karşısında patlak vermiş, ortaya çıkan sonuç devlet sorununa ilaveten bir de devrim sorunlarını eklemek olmuştur. Lenin boşuna 'Devlet ve Devrim' demiyor. İktidar sorunu tam bir kriz halindedir. Feodal krize çözüm amacıyla gelişen kapitalistik hegemonya, krizi daha da derinleştirip genellemiştir. Mutlakıyet çöküyor, cumhuriyet ilan ediliyor, müthiş bir terör dönemi başlıyor ve ardı sıra çılgın bir imparator taslağı ve imparatorluğu sanki gökten yere inmiş gibi tüm Avrupa'yı sarsıyor. Fransızlar ortalığı beklenmedik biçimde laf ve eyleme, daha kibar bir deyişle teori ve savaşa boğuyorlar. Giyotin de neyin nesi oluyor?

Hegel'in yaptığı yorum şahanedir. Napolyon şahsında devlete ilişkin şu belirlemeyi yapıyor: "Tanrının yeryüzüne inmiş hali". Napolyon'un da "yeryüzünde yürüyen tanrı" olduğunu belirtiyor. Bu, hayatımda en büyülendiğim, yararlandığım bir izah tarzıdır. Hem eski hem de yeni devleti bundan daha mükemmel izah edecek cümle bulmak zordur. Bir cümleyle binlerce kutsal ve laik kitabın anlatmak istediğini söylemeyi akıl etmiştir. Gerçekten felsefe yapmıştır. Şunu söylemem mümkündür: İngilizler ekonomik işi, Fransızlar toplum işini, Almanlar ise felsefe işini iyi yaparlar. Ama bunlardan sentez yapmanın çok sakıncalı olabileceğini de belirtiyorum.

Napolyon kendi etrafındaki Avrupa mutlakıyetçiliğini dağıtmak için, sanıyorum 1802'de 'ulus-devlet' diyebileceğimiz modeli dillendi-

rir. Fransızların topyekûn olarak devletleşmesini, ayağa kalkarak Avrupa'yı dize getirmesini istiyor. Başarıyor da. Napolyon feodal uygarlıkçı değildir. Zaten onu devrim temelinde tufan içinde boğmak istiyor. Roma imparatorlarına, Sezar ve İskender'e özeniyor. Ama dönem buna elvermiyor. Öylesi bir imparator olmanın maddi ve manevi kültürel ortamı yoktur. İngiltere ise karşısında daha sinsi, ince ve de 'ekonomi-politiğe' uygun hegemonyacılık sanatını ustaca icra ediyor. Napolyon çıldıracak gibidir. Elbe Adasına sürgün edilmesinden hiç ders çıkarmamıştır. Çıkarsa da, daha doludizgin bir Napolyon'dur. Müthiş savaşır, fakat Waterloo'da yenik düşmüştür ve çok perişandır. Atlas Okyanusunun ortasındaki Saint Hellen Adasında beş yıllık sürgünden sonra (1821) öldüğünde son sözleri "Fransa, Ordular, Josefine!" olmuştur. Bunlar bir ulus-devlet eylemcisini mükemmel biçimde özetleyen sözlerdir.

Teorisine Almanlar, onların adına da Hegel girişir. Muazzam bir ideolojik külliyat oluşur. Boşuna Alman ideolojisi dememişler. Pratikte Prusya Devleti adım adım inşa edilir. Yükseliştedir. Fransa ve Avusturya devletlerini (başta imparatorluklarını) geriletmek isteyen İngiltere Prusya'yı destekler. 1870'teki Sedan zaferi ardından 1871'deki Alman birliğinin kuruluşuyla Prusya İngiltere'nin karşısına ikinci hegemonik güç olarak çıkar. Dünyanın adaletsiz pay edilişinden rahatsızdır. Payını ister. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla o da Fransa gibi yenilmiş olarak hegemonik ideasını kaybeder.

Fransız Devriminden 1945'e kadar kapitalizmin krizinin ne kadar derin (devrevi değil, sürekli) olduğu kanıtlanmıştır. İkinci Dünya Savaşında Alman Führer'i (Lideri) Hitler'dir. Nazizm gamalı haçla temsil edilir. Faşizmin birçok tahlili yapılmıştır. Başta Marksistlerce, yine liberaller, muhafazakârlar ve anarşistlerce yapılan tahliller de dahil, hepsi fena yanıltıcıdır. Hiçbiri olup biteni dürüstçe ve doyurucu olarak açıklama gücünde veya niyetinde değildir. Soykırım kurbanı Yahudilerin müthiş entelektüelleri de bu yanıltmada başta gelirler. Çünkü Hitler hepsinin ortak entelektüel pisliği, siyasi pratiklerinin ortak 'kusmuğudur.' "Kargaya yavrusu Anka görünür" derler. Hiçbiri ideolojik ve eylemsel olarak "Pislik kustum" der mi?

Yahudi kökenli Alman filozofu Adorno'nun, aynen olmasa da, özcesi şu anlama gelen bir yargısını çok anlamlı buluyorum. Birinci yargısını vermiştim. Kapitalist moderniteye ilişkin, derin anlamlı söz ola-

rak, "Yanlış hayat doğru yaşanmaz" demişti. Öte yandan soykırım kamplarını kastederek, anlamlarını çözerek şunu söylüyordu: "Tüm tanrısallıklar ve kutsallıklar adına insanoğlunun söz söyleme hakkı bitmiştir." Yanılabilirim ama özünü böyle yorumladım. Soykırımların izahı olamaz demektedir. Uygarlığımızın maskesi düşmüş, söz hakkı kalmamıştır. Frankfurt Felsefe Okulu gerçeğin izi üzerindedir. Ama suça bulaşmış olmanın ezikliği, itirafları bu ekole mensup entelektüelleri derinden üzmüş, küskün kılmıştır. Walter Benjamin ve Theodor Adorno'da gördüğümüz Yahudi ideolojisinin bundaki payının kavranması ve itirafı (küskünlük, melankoli) önemlidir. Avrupa Birliği (AB) mevcut haliyle bu pisliğin üstünü örtme hareketidir. Altını temizlediğini sanmıyorum. Krizin derinliği devam ediyor.

Üçüncü büyük küreselleşme (finans çağı küreselciliği) hamlesi, krizi zamana ve mekâna derinliğine yayarak kontrol etme pratiğidir. 1989'da resmen de dağılmasıyla Sovyet sisteminin hem ulus-devlet niteliği, hem de daimi krizdeki rolü itiraf edilmiştir. 1945 sonrasının yeni hegemon gücü ABD, soğuk savaşın galip gücü olarak, sistemin uzun süreli ana kriz bölgesi olan Ortadoğu'yu stratejik savaş bölgesi ilan etmiştir. Ortadoğu'da ulus-devletin 16. Louis'i olan Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in idamı sembolik olarak neyi ifade ediyor? Bu kapsamlı bir tartışmayı gerektiriyor.

A- Ulus Gelişmesi, Ulus Olgusu

Toplumların ilkel komünal toplum, devlet-toplum ve demokratik toplum olarak kendi içindeki bölünmesi sınıflaşma ve yönetim sorunlarıyla bağlantılıdır. Ulus gerçekliği temelinde bölünmeler ise daha çok dil, kültür, hukuk ve siyasal gelişmelerle belirlenir. Tek bir ulus tipinden değil, çok farklı ulus biçimlerinden bahsetmek daha anlamlıdır. Aynı temelde değil, çok farklı temellerde inşa edilmiş uluslardan bahsetmek mümkündür.

Ulus kategorisini anlamlandırırken, genel bir toplumsal olguyu sürekli göz önünde bulundurmak öğretici olacaktır. Başta klanlar olmak üzere tüm toplulukların bir kendilik sorunları vardır. Ben nasıl bir toplumum veya topluluğum? Bu bir nevi kimlik sorgulamasıdır. Nasıl ki her insanın bir adı ve kimliği varsa, her topluluk için de ad ve kimlik gereğinden bahsetmek bir zorunluluktur. Ortada göze batarcasına farklı niteliklerden oluşan birçok toplumsal olgu varsa, bunların kim-

lik ifadelerinin olması da doğaldır. Aksi durum bir ailedeki fertlerin birbirlerinin adını ve kimliğini belirtmeden ilişki kurmaları anlamına gelir ki, klan toplumunda bile bunun mümkün olması düşünülemez. Biri en basitinden 'gel!' derken bile bunun adsız mümkün olmaması gibi. Kaldı ki, toplumların kendilerine özgü binlerce farklılık arz eden özelliklerini adlandırmadan ve kendilerine sıfat takmadan anlamlandırmak, iletişim kurmak, bilim yapmak, toplumsal eyleme geçmek, gelişmekten bahsetmek abestir. Bu durumda dilsiz bir toplum akla gelir ki, hayvanlarda bile bu mümkün olmaz. Onların bile işaret dilleri vardır. Çok dillilik, kültürlülük, siyasetlilik, hukukluluk mümkündür. Fakat tüm bu ilişkiler ağında ad ve kimlik yine şarttır. İki dilli, kültürlü, siyasetli, hukuklu ulus olabilir; fakat bu durum ad ve kimlik gereğini ortadan kaldırmaz. Çok kimlikli olmak ve farklılıkların bir arada yaşaması, yöntemlerinin doğru seçimini gerektirir. Zaten toplumlar başka türlü oluşmaz ve yönetilmez.

Dolayısıyla bir klanın kendi aidiyetini toteminde dile getirmesi bu gerçeğin ne kadar eskiye dayandığını kanıtlamaktadır. Totem en basitinden klanın kendi kimliği demektir. Halen yaşayan bazı klan ve kabilelerde bu ilişkiyi gözlemek mümkündür.

Sümer toplumunun kendini tapınak kimliğinde ifade etmesi adlandırma ve inanç arasındaki bağı yansıtmaktadır. Tapınak bir imgesel ilişkiler ağıdır. Toplumun kendini anlamlandırması daha analitik bir düzey kazanmıştır. Tapınaktaki toplam ilişkilere, yani kimliğe bakmak, o toplumu önemli ölçüde tanımak anlamına geliyor. Günümüzdeki gibi çok soyut simgesel bir ad ve soyadı çok daha kapsamlıdır ve toplumun varlığını büyük oranda yansıtmaktadır. Kent tapınağı, kent tanrı ve tanrıçası toplumun hangi kavramlara ve güce sahip olduğuna dair ipuçları da veriyor. Halen kutsal mekânlara değer verilmesi taşıdıkları kimliksel değerlerden ötürüdür. Böylelikle kendilerini bulmuş oluyorlar. Öz bilinç dediğimiz olay budur. Kimlik bilinçlilik olayıdır; kendi öz varlığı hakkında en etkin bilinç kavramı olayıdır.

Tek tanrılı dinlerde toplumun kimliği dinin ve tanrının kendisidir. Dinden ayrı toplum, toplumdan ayrı din imgesi tasavvur edilemez. Bu ilişkinin sonucu olarak din ve tanrısı, toplumun kendi öz varlığı hakkındaki bilinçlenme olayı olarak da tanımlanabilir. İslâm toplumlarını tanımak, büyük ölçüde özümsedikleri dinsel bilinç kapsamındadır. Diğer aidiyetler de vardır. Örneğin cinsel kimlik, siyasal kimlik, kabile-

sel kimlik, sınıfsal kimlik, entelektüel kimlik gibi. Ama tüm bunlar genel kimlik olarak din kimliğinin damgasını taşır.

Atina ve Roma kendi başına kimliktir. Antikçağdan bahsediyorum. Atina ve Roma vatandaşlığı en seçkin kimliktir. Herkese kolay verilmez. Kentin ne kadar kişilik sahibi ve onurlu olduğunu gösterir. Grek ve İtalyan kimliği henüz çok siliktir.

Ortaçağda kavimsellik gelişmektedir. Dinler bu konuda önemli işlev görmektedir. Örneğin İslâm aynı zamanda Araplık bilinci ve yüceliğidir. Musevilik Yahudilikle özdeştir. Hıristiyanlık erken dönemde Hıristiyanlaşan Ermeniler, Süryaniler ve Grekler için çok önemli bir kavimsel kimliği de ifade ediyor. Karşılıklı birbirlerini besliyorlar. Tek tanrılı dinlerin en önemli bir işlevi de kabile ve aşiret kimliğini aşmadır. Ulus bilinci ve kimliği kadar olmasa da, kavimsel bilinç büyük oranda ortaçağda Ortadoğu'da tek tanrılı dinlerin gelişmesinde etkili oldukları sosyolojik bir oluşumdur. Kavimsellikle bağlantılandırıldığında, dinler için proto milliyetçilik demek mümkündür. Türklerde din çok önemli bir kimlik aracıdır. İslâm olmasaydı, Ortadoğu'da Türk ve Arap kavimleşmesi büyük ihtimalle daha sönük olurdu. Örneğin Musevi Hazara Türklüğüyle Hıristiyan Arapların durumunda bu gerçeği gözlemek mümkündür. Her halk, kavim için din ilişkisi farklı roller oynamıştır.

Avrupa ortaçağında Hıristiyanlığın yayılması büyük oranda kavimsel gelişmeyle iç içe olmuştur. Daha önceki kabile topluluklarında ortak kavim bilinci tıpkı Arap ve Türk kabilelerinde gözlemlendiği gibi çok zayıftı. Hıristiyanlık, modernite öncesi kavimsel bilincin objektif bir etkeni rolünde olmuştur. Yani gittiği topluluğa "Siz Fransız veya Almansınız" dememiş, ama tüm Alman ve Fransız kabilelerine aynı din bilincini vermesi ortak kimlik anlamında kavimsel gelişme için dev bir adım olmuştur. İkinci adım krallıklar biçimindeki siyasi gelişmedir. Kabilelerde ortak dinlerinden ayrı olarak ortak bir krallıklarının oluşması da ulus olmaya doğru götüren son büyük bir adım olmuştur. Fransa için bu durum tipiktir.

Pazarın gelişmesiyle artan sosyal ilişkilerle artık ulusun doğuşundan bahsedebiliriz. Avrupa'da başlangıç uluslarının doğuşu bu modele göre olmuştur. Şu halde ulus kabile bilinci + din bilinci + ortak siyasi otorite + pazar etrafında gelişen sosyal bir olgu veya ilişkiler toplamıdır. Buna ulus toplumu demek daha anlamlı kılabilir. Uluslaşmak dev-

letleşmekle aynı şey değildir. Örneğin Fransız Krallığı yıkılsa da Fransız ulusu olarak kalmak devam eder. Ulusu dil ve kültür birimleri olarak genel bir tarife bağlamak öğretici olabilir. Ama ulusu yalnız dil ve kültür belirler demek çok dar ve eksik bir yaklaşımdır. Ulusu, ulus olmayı sağlayan birçok kaynak vardır. Siyaset, hukuk, devrim, sanatlar, özellikle edebiyat, müzik, ekonomik pazar gibi olguların hepsi uluslaşmada rol oynar. Ulusların ekonomik ve siyasi sistemlerle direkt ilişkisi yoktur. Karşılıklı etkileyici olabilirler.

Ulus son derece müphem bir konudur. Hakkında çok duyarlı ve dengeli olmak büyük önem taşır.

Günümüz toplumları büyük ölçüde uluslaşmış toplumlardır. Uluslaşmamış marjinal gruplar olsa da, ezici çoğunluk ulus toplumudur. Ulusu olmayan birey yok gibidir. Uluslu olmak doğal bir toplum hali olarak düşünülmelidir. Uygarlıklar tarihi boyunca ulus, ancak kriz olarak kapitalist sistemde büyük önem kazanmıştır. Daha doğrusu, ulus adına geliştirilen korkunç spekülasyonlar büyük felaketleri hazırlamıştır.

Ulusu oluşturan etkenlere aşırı vurgu, felaketlerin başlangıcı olmuştur. Örneklersek, ulus-siyaset bağı milliyetçi ideolojinin oluşumunda baş etkendir. Ulusal siyasetin son durağı faşizmin iktidarı olacaktır. Ekonominin, dinin, edebiyatın körüklediği ulusçuluk aynı kapıya çıkar. Kapitalist tekel, krizleri çözme adına en kolay yol olarak ulusu oluşturan etkenlerin hepsini, siyaset, ekonomi, din, hukuk, sanat, spor, diplomasi, yurtseverlik gibi olguların tümünü aşırı uluslaştırarak sistematik bir bütünlüğe kavuşturmuş; böylelikle iktidarlaşmamış tek bir toplum öğesi bırakmayarak en güçlüsü olacağını (her ulus açısından) hesaplamıştır. Bunun sonuçları korkunç olmuştur. Avrupa'yı kan deryasına çevirerek ve dünya çapında savaşlara yol açarak, tarihte misli görülmemiş sonuçlara yol açmıştır. Bu eylem uluslaşma değildir, uluslaşmanın dinselleştirilmesidir. Bu da milliyetçilik dinidir. Sosyolojik anlamıyla milliyetçilik dindir. Bu konuyu ilgili başlıkta ele alacağım.

Dinler bile kavmiyetçiliğin tehlikesini bildiklerinden, oldukça tutarlı ve enternasyonalist (ümmetçi) bir tutum takınmışlardır. Uygarlık tarihi bu konuda en kirli dönemini kapitalizmde yaşamıştır.

Uluslar için en verimli model demokratik ulustur. Demokratik toplumun ulus konusunda en çözümleyici ve geliştirici toplum tipi olduğunu önemle anlamak gerekir. Uluslar en iyi demokratik toplum sis-

teminde oluşup gelişebilirler. Kavga ve savaş aracı değil, kültürel zenginlik içinde dayanışmalı olabilir, hatta ulusların ulusu olma (üst ulus) gibi tarihsel bir evreyi de mümkün kılabilirler. Ulusların kendi başına kavga etkeni değil, dayanışma ve kültürel zenginlik içinde barış ve kardeşlik etkeni olabilmeleri demokratik sistemle mümkündür. Konuyu öneminden ötürü yeri geldikçe kapsamlı tartışmayı umuyorum.

Ulusu inkâr etmemek, kendini oluşturan faktörleri aşırı ulusallaştırmamak, ulusu faktörlerine indirgememek, özellikle siyasallaştırıp aşırı milliyetçi iktidar oluşumlarına araç yapmamak, buna karşılık demokratik ulus bilinç ve uygulamasını geliştirmek ulus sorunlarından kurtulmanın çözümleyici yoludur.

B- Devleti Tanımlamak

Devlet tarihte ve günümüzde en çok kullanılan kavramdır. Fakat en az tanınan ve tanımlanan, büyük karanlıklar içinde bırakılmış bir kavramdır. Devletin ne olduğu konusunda korkunç bir cehalet söz konusudur. Tarihi olduğu kadar günümüzü çözmek ve krizli toplum halini aşmak için devleti doğru tanımlamak, yorumlamak halen en temel mesele olma hüviyetini korumaktadır. En vahimi, kendini devlette sananların bindikleri aracın ne türden bir şey olduğunu bilememeleri kadar, devletin dışında kalmış olanların (kalmışlarsa tabii) da devleti yanlış tanımaları (Bunun somut örneği özellikle reel-sosyalizm faciasıdır) tam bir körler ve sağırlar diyalogunu andırmakta; Babil Kulesinin yetmiş iki ayrı dil konuşan toplulukların üzerine düşmesinden sonra oluşan karmaşa haline benzemektedir. Devlet çoğunlukça sorunların çözüm alanı olarak düşünülür. Devlette olmak bütün sorunlardan kurtulmakla özdeş sayılır. Bunun bir adım ötesi, devletin tanrı-devlet olarak düşlenmesi halidir.

Derinliğine sosyolojik kavrayış, uygarlık tarihi boyunca geliştirilen tanrısallıkla devletleşmenin iç içe geçtiğini gösterecektir. Rahibin devletleşmedeki katkısı, devlet-tanrı iç içeliğinin gelişmesinin temel nedenidir. Rahiplerin devleti inşa ederken, özellikle Sümer tapınak kimliğinde ideolojik öğe olarak yer bulan tanrılar panteonunu siyasi yöneticinin ideolojik maskesi olarak kullandıkları kesindir. Rahip-kralın bir adım ötesi tanrı-kraldır. Roma İmparatorluğu'na kadar Sümer tapınak kökenli bu tanrı-kral veya imparator kavramı kullanılmış-

tır. İbrahimî dinler bu kavramı tanrı-peygamber veya tanrı-elçi platformuna çekerek biraz insani figür katmak istemişler ve bunda başarılı da olmuşlardır.

Çok ilginç bir durum, Yunan mitolojisindeki (Sümer mitolojisinin üçüncü versiyonu) tanrısallık ve insanlık ayrımıdır. Hesiodos bilinç düzeyiyle orantılı geliştirdiği panteon sisteminde tanrının insanla bağlantılandırılmasını yasaklar gibidir, ayıp sayar. Israrla tanrılar ve tanrıçalar ilişkisini bir kast gibi tutar. Tanrı-kral imgesinin silik bir hali olan Hintlilerdeki Brahmanlar kastı bu konuda çok daha katıdır. Tanrının insanlaşmasını, insanla ilişkilenmesini kolay kabul etmiyorlar. Bilim diline çevirirsek, devletin insanlarca inşa edilmiş bir olgu olduğunu ideoloji düzeyinde (mitoloji ve dinlerde bariz, felsefede kısmen) kabul etmeye asla yanaşmıyorlar. Devletin kendisini kat kat perdelemesini ve tanrısal kalmasını büyük bir inanç katılığı içinde muhafaza etmeye çalışıyorlar. Devlet yücedir, kutsaldır, temel kurtuluş aracıdır vb. kavramsallaştırmalar, kökenini gerçekten ilk devlet inşacıları olan Sümerli rahiplerden alır. Devlet daha önce kapsamlı olarak çözümlemeye çalıştığım tapınağın döl yatağında inşa edilmiştir.

Hegel'in Napolyon'la başlattığı ulus-devleti 'tanrının yeryüzüne inmesi' biçiminde değerlendirmesi, yine Napolyon'un şahsında 'tanrının yürüyüşü' olarak sembolize etmesi ideası yukarıdaki açıklama ışığında son derece öğreticidir. Ulus-devlet tanrı-devletin en son, aynı zamanda en tehlikeli biçimidir.

Bilimsel sosyolojik yorum ise, bu ilişki yumağını (devleti) yeni yeni tanımlamaya çalışmaktadır. Uzun süredir üzerinde yoğunlaştığım bu konudaki görüşlerimi tartışmayla paylaşmayı en temel görev bilmekteyim. Ufuk açıcı nitelikte olacağını umuyorum. Devleti iktidar bağlamında tanımlamak iyi bir başlangıç olabilir. İktidarın hukuki kurallara bağlanmış biçimlerinin tümüne devlet demek mümkündür. Çerçeveye alınmış, kuralları belirlenmiş kurumlar bütünlüğü içinde yoğunlaşmış iktidar, hukuki açıdan devleti iyi tanımlamaktadır. Fakat yeterli değildir. İçeriğini açıklayarak biçimle bütünlediği, kapsam ve biçimi birlikte ele aldığı için daha tamamlayıcı bir bakış sunmaktadır. Bu yaklaşımı tarihsel-toplumsal gelişmeyle birleştirdiğimizde, anlam ve anlatım değeri yüksek kapsamlı bir tanımlamaya erişebiliriz.

Devletin birçok tanımının farkındayım. Hem liberal hem de sosyalist kampta uzun süre ezberlenen klişeleri tekrarlamak öğretici değildir. Önce devletin ne olmadığını belirtmem gerekir.

a- Sınıf çatışmasını ya susturmak ya da dengede (Status) tutmak değildir. Ağır basan yanı olarak dile getirilen 'sınıfsal baskı aracı' kavramı da pek geliştirici değildir.

b- Kaos halinin ortadan kaldırılması hiç değildir. Güvenlik, düzen ideaları gerçeği ifade etmekten uzaktır.

c- Sorunların, hedeflerin çözüm alanı ise hiç değildir. Tersine sorunları kangrene, krize sokma ve sürdürme platformudur.

d- Tanrısallıklar ve kutsallıklarla ilişkisi ise sadece mitolojiktir, ideolojiktir.

e- Ulusun, dinin, kültürün oluşturucu ve yönetici gücü olarak da hiçbir şey ifade etmez.

Daha da arttırabileceğimiz bu şıklarda ifade edilen devlet tanımlamalarının hepsi ağırlıklı olarak birer propagandadır. Devlet bahsedilen durumlarla uğraşır. Ama tarih gösteriyor ki, tüm devletler ortalığı mezbahaya çevirmekten, asimilasyondan, tembel toplum yaratmaktan, insanı spekülatif aklın aptalı kılmaktan öteye asli olarak pek fazla rol icra etmemiştir. Devletin toplumu yönetmedeki konumunu inkâr etmiyorum. Anarşistlerinki gibi bir devlet tanımlamasını ve devletsiz olma biçimini anlamlı ve uygulanabilir bulmuyorum. Sosyalistler gibi onların da açığa çıkan gerçeği, yüz elli yıllık pratikleriyle başarılı olmadıklarını göstermiştir. Devlet konusunda bazı doğruları dillendirmeleri temel yaklaşım hatalarını ortadan kaldırmaz. Liberallerin 'en az devlet' dedikleri durum ise bir açıdan anlamlıdır. Liberaller devletin ekonomik tekelci dayatma olduğunu fark etmişlerdir. Ama kapitalizmin en verimli ekonomi olduğunu hararetle savunmaları, onların devleti yanlış tanımlayan tüm güçleri geride bırakan en büyük yalancı olduklarını göstermekten kurtarmaz.

Devleti dar anlamda artık-ürün ve artık-değer üzerine kurulu ekonomik tekel olarak tanımlamak daha açıklayıcıdır. Artık-ürün ve değeri toplumdan sızdırmak isteyen devlet, kendini toplum üzerinde ideolojik araçlardan zor araçlarına kadar bir üstyapı kurumu olarak örgütleyip tekelleştirir. Devletin, bu dar tanımı ışığında bakarsak, siyasetin, devlet politikacılığının son tahlilde artık-ürün ve değerleri gerçekleştirmeyi koordine eden bir yönetim sanatı olduğunu görürüz. En kaba

bir formülleştirmeye bağlarsak, DEVLET = ARTIK ÜRÜN-DEĞER + İDEOLOJİK ARAÇLAR + ZOR AYGITLARI + YÖNETİM SANATI diyebiliriz. Tüm tarihsel gelişimi içinde değerlendirirsek, devlet deyince bu faktörlerin devrede olduğunu görürüz. Bu unsurlar veya faktörler dışında ne bir bütünsellik olarak ne de tek tek her aracı devlet olarak tanımlamak, devlet adlı ilişkiler yumağını çözümlemeye imkân tanımaz.

1- Devlet artık-değer gaspıdır demek doğru ama çok eksik bir tanımlamadır.

2- Devleti ideolojik olarak bir tanrısallık, kutsallık olarak görmek veya yeryüzüne inmiş tanrı, tanrının gölgesi (zıllullah), tanrının somutlaşmış hali olarak tanımlamak, her türlü zorbalığa ideolojik kılıf hazırlamaktan başka sonuç vermez.

3- Devlet zorbalıktır tanımlaması diğer unsurları dışladığı için bilimsel değeri en zayıf bir ahlaki yargı olmaktan öteye gitmez.

4- Devleti yönetim sanatı, idarecilik olarak yorumlayan anlayışlar en az ahlaki yorumlar kadar diğer vazgeçilmez unsurları göz ardı ettikleri için, devletin içyüzünü örtbas etmek gibi önemli bir sakınca taşırlar.

Şüphesiz belirtilen her unsurun devletin varlığında kaçınılmaz bir yeri vardır, ama tek başına devlet olarak tanımlanamaz. Yapılan tanımların çoğu her unsuru öne çıkarmasına göre farklılık arz edip eksik değerlendirmelere yol açmaktan kurtulamaz.

Devleti tarih boyunca görülen çeşitli bölünmeler halinde tasnif etmek mümkündür.

a- Artık-değer ve ürününün sızdırıldığı sosyal sınıflar açısından:

1- **Köleci Devlet:** İnsanların karın tokluğu karşılığında, devlete ve devletli özel efendilere sadece emeğiyle değil tüm varlığıyla ait olduğu devlet biçimidir. İlkçağ uygarlığının temel sömürü biçimidir. Köleler temel üretim aracıdır.

2- **Feodal Devlet:** Köleliğin sınırlı ölçüde yumuşatılmış biçimidir. Serfin eski köleden farkı aile kurma hakkıdır. Pratikte gerçekleşmesi zor ve epey şartlara bağlı bulunsa da, artık-ürün ve değere daha çok imkân verdiği için ortaçağ uygarlığında denenen devlet biçimidir.

3- **Kapitalist Devlet:** İşçi adı verilen, sadece emeğini emek pazarında mal gibi satan sosyal sınıfı esas alan devlet biçimidir. Biçimden

çok bölüm veya yapı demek daha uygun düşer. Kapitalist uygarlık çağının devletidir.

b- Başka bir bölünme tarzı, yönetici kesimin etnik varlığına ilişkin olarak yapılanıdır.

1- Rahip Devleti: İlk inşa ediciler olan rahip grubunun damgasını taşıdığı için bu ad verilir. Tapınak, kutsal devlet veya tanrı-devlet gibi kavramlar hep bu kategoriye aittir.

2- Hanedan Devleti: Yönetimlerinde yer alan hanedana göre tanımlanır. Sülale devleti demek de mümkündür. Bütün uygarlık çağlarında, hatta günümüz devletlerinde bile yaygın etkisi bulunan bir yönetici devlet tarzıdır. Bir aile veya hanedanın esas yönetici grubu oluşturduğu devlettir.

3- Aşiret veya Kavim Devleti: Daha çok bir aşiret veya kavmin etkisi altında bulunan devlettir. Özellikle ortaçağda aşiret veya kavim bilincinin geliştiği dönemde kendini hissettirir. Hıristiyan, İslâm, Yahudi, Hint, Çin vb. birçok din ve kavimde devletin durumu böyle bir tanıma imkân sunabilir. Din burada kavimleşme etkeni rolünü görür.

4- Ulusal Devlet: Temelinde uluslaşmış toplumların yer aldığı devlettir. Yeniçağın (dar anlamda kapitalist çağ) devletidir. Sadece kapitalist çağın değil, demokratik çağın da temel aldığı devlettir; daha doğrusu uzlaşarak (devlet + demokrasi) yönetimde rol üstlendiği devlet durumudur. İkisi birlikte olduklarında, yani devlet + demokrasi rejimi geçerli olduğunda da ulusal devlet demek mümkündür. Ulusal devlet ulus-devletten farklıdır. Çünkü bir ulusal devlette birçok ulus bulunabilir.

5- Ulus-Devlet: Bünyesinde tek bir ulusun bulunduğu ve tüm ulus üyelerinin milliyetçilik dini temelinde devletle bütünleştiği devlettir. Ulusla devlet âdeta tekleşmiştir. Kapitalist uygarlığın esas devlet biçimidir. Faşist denen devlet de ulus-devletin karşıdevrim veya sürekli kriz rejimi olarak kapitalizmde aldığı biçimi olduğundan, ikisini birbirinden ayırt etmek mümkün değildir.

c- Bir bölünme tarzı da seçilmek veya atanmak, babadan oğula geçme biçiminde ya da zorla yönetime gelmek bakımından yapılabilir.

1- Monarşik Devlet: Yönetici olarak bir kişinin sembolize ettiği devlettir. Burada devlet-yönetici tekleşmesi vardır. Bu yönetici bir monark, kral veya imparator olabilir. Babadan geçme biçiminde veya zor

gücü de kullanılarak monarşik idareye geçilebilir. Tüm uygarlık çağlarında görülmüştür. Devlet kurumlaşmasının zayıflığını yansıtır.

2- Cumhuriyet: Yönetimin ana grubunun seçimle işbaşına gelmesi halidir. Bir kişi de seçilebilir bin kişi de, pek fark etmez. Etse de özü değiştirmez. Bazen cumhuriyetle demokrasi karıştırılır. Bu vahim bir yanlışlıktır. Cumhuriyet bir devlet biçimidir. Seçim çok güçlü bir tarzda oluşturulmuş devlet kurumlarının yönetimi için yapılır, yoksa halkın yönetimi olarak demokrasi için değil. Demokrasi bambaşka bir sistemdir; devlet tarzında olmayan bir yönetim biçimidir. Elbette demokrasinin de kurumları vardır. Bu kurumlar için de seçim yapılır. Fakat demokrasi ve devlet öz olarak birbirinden ayrılır. Marksistler de dahil, tüm aydınlanmacı entelektüeller bu durumu karıştırmışlardır. Lenin'de bile karıştırma vardır. Demokrasi durumuyla devletin çekirdeğini oluşturduğu resmi uygarlıklar arasında niteliksel bir farklılık hali bulunmaktadır.

Dolayısıyla demokratik yönetimle devlet yönetimini (seçimli olsun veya olmasın, her ikisi açısından da) birbirine karıştırmamak büyük önem taşır. Kaldı ki, devlet esas olarak bir yönetim geleneğidir. Bin yıllara dayanan kurumsal yönetimdir. Seçimlerin yönetimdeki işlevi son derece sınırlıdır. Seçimlerle gerçekleşen, esas olarak DEVLET İÇİNDEKİ ÇEŞİTLİ TEKELCİ KLİKLERİN (tarım tekelci kliği, ticaret tekelci kliği, endüstri veya finans kliği gibi) güç durumlarına göre birbirlerine karşı üstünlük sağlamalarıdır. Daha güçlü olan seçilir. Yoksa ortada demokrasi veya demokrasinin kazanması diye bir durum söz konusu değildir.

Her demokraside de herkesin mutlaka seçimle görevlendirilmesi diye bir durum yoktur. Demokrasilerde seçilmemişler de yönetimde rol oynayabilirler. Fakat esas olan, farklı gelişme ve verimliliklere, yaratıcılıklara, haklara, özgürlüklere, eşitliklere gerçekleşme şansı vermek için demokratik toplumun kendi yönetimini kısa aralıklar içinde seçimle belirlemesidir.

d- Bir diğer bölünme biçimi artık-değeri sızdıran gruplara dayalı olanıdır.

1- Tarımcı Devlet: İlk kurulduğu dönemdeki devlet esas olarak tarımsal artık-ürünü ele geçirme yönetimi olarak örgütlendiğinden, böyle tanımlanması oldukça açıklayıcıdır. Tarih boyunca birçok devlet

veya devlet içindeki tarımcı kliğin gücüyle orantılı olarak tarım devletinden bahsetmek mümkündür.

2- Ticaret Devleti (Merkantilist Devlet): Artık-değer ve ürün sızdırma yöntemini ticari örgütlenmeye dayandıran devlettir. Örneğin tarihte Asur ve Fenike devletleri böyledir. Günümüzde halen ticaret kliği çok güçlü olan devletler vardır.

3- Finans Devleti: Para gücüne dayalı devlet durumudur. Örnek olarak İsviçre'yi gösterebiliriz. Daha da önemlisi, kapitalizmin son küresel çağı finans çağı olarak da değerlendirilebileceği için, günümüzde mali finans kliği ya da tekelinin tüm devletlerde çok güçlendiği ve yönetim üzerinde belirleyici ağırlık teşkil ettiği söylenebilir.

4- Endüstri Devleti: Özellikle endüstri devrimiyle birlikte ekonomide başat rol oynayan endüstriyel üretim nedeniyle bu nitelikte adlandırılan birçok devlet vardır. Endüstri devleti olmak 19. yüzyılda baş idealdi. Endüstrileşmek zenginleşmekle eşanlamlıydı. Kurulan tüm devletlerin gayesi bir an önce endüstrileşmekti. Dolayısıyla en güçlü devlet kliği endüstricilerden oluşuyordu. 18. yüzyılda büyük tüccarlar (merkantilizm), 19. yüzyılda sanayiciler (endüstriyalizm), 20. yüzyıldan günümüze kadar ağırlıklı olarak maliyeciler (finansçılar) devlet içinde yuvalanan temel tekelci kliklerdir. Devlet denen ilişkiler yumağını esas olarak bunlar idare eder.

e- Daha ilginç bir bölünme olarak kapitalist devlet tekellerini örtbas etmek, örtülemek için ideolojik aygıt rolünü öne çıkaran sahte devlet adlandırmaları vardır. Devlet kavramını tanımlanamaz hale getiren, bunun için ideolojik inşalardan ibaret olan devletin bu sözde modellerini de gözden geçirmek öğretici olabilir. Çünkü günlük ortam bu kavramların işgali altındadır.

1- Liberal Devlet: Politik-ekonomicilerin gözde ideolojik kavramıdır. Tercümesi 'özgür devlet' demektir ki, özgürlükle devlet arasında örtüşme değil zıtlık esastır. Devlet öz itibariyle özgürlüklerin kısıtlanmasıdır. Tarih boyunca en büyük sorunlardan biri, kişi ve grup özgürlüklerini devlete karşı savunmaktır. Bu mücadele en temel siyasi ve hukuki savaşlardan başta geleni olmuştur. Ayrıca ekonomiye en az müdahale eden devlet olarak da tanımlanır. Hâlbuki devletin varlığı ancak ekonomik tekel olmakla mümkündür. Dolayısıyla 'en az müdahale eden devlet' bir safsatadan ibarettir. Devletin özüne, devlet

olmanın kimliğine aykırıdır. Belki bu kavramla devlet olarak kapitalist ekonomik tekellerin önü açılmak ve payı çoğaltılmak istenmektedir.

2- Sosyalist Devlet: Özellikle reel-sosyalist kampta çok işlenen bu kavram en az liberal devlet kadar bir safsatadır. Bir defa gerçek sosyalizmin devletle alakası yoktur. Devlet sosyalizmle en az demokrasi ile olduğu kadar zıtlık içindedir. Tarihsel büyük ekonomik tekelci klikler toplamı olan devleti eşitlik rejimi olarak sosyalizmle karıştırmak oportünizmin en büyük günahıdır. 'Firavun sosyalizmi' biçiminde kavramlaştırılan olgunun günümüzdeki karşılığı olan sosyalist devlet, kapitalizmin en açık devlet şekli olması nedeniyle proto-faşizmle de çok alakalıdır: Ulus-devletin (faşizmin) reel sosyalizmdeki karşılığıdır. Ulus-devlet hem liberalizmin hem de reel sosyalizm (devlet sosyalizmi) olarak sosyalizmin gerçek karakteridir ki, faşizmle ilişkisini (otoritarizm ve totalitarizm kapsamında) değerlendirmek büyük önem taşır. Liberal ve sosyal veya sosyalist devleti faşizme giden yolda profaşizm olarak değerlendirmek hayli öğretici olacaktır.

Sosyalizm yandaşı olanların çok iyi bilmesi gerekir ki, sadece dört yüzyıllık kapitalist geleneğin değil, beş bin yıllık uygarlık geleneğinin artık-ürün ve değer sızdırmasının temel kurumu olan devlet eliyle sosyalizm inşa etmek, bunu savunmak bilerek yapılıyorsa faşizmdir, bilmeyerek alet olunmuşsa gaflet ve ihanettir. Bu konuları **Özgürlük Sosyolojisi** adlı savunmamda kapsamlı biçimde tartışmayı umuyorum.

3- Faşist Devlet: Fazla anlamı olmayan bir kavramdır. Ulus-devlet ile faşizm özünde aynıdır. Faşizm sanki istisnai, kapitalizm dışında sisteme musallat olmuş bir şeymiş gibi tanımlama geliştirmek, liberal ve sosyalist geçinen entelektüellerin en büyük sefaletidir. Kapitalizm uygarlık ve devlet olarak ulus-devleti, dolayısıyla faşizmi her zaman kapıda tutmanın sistematik ifadesidir. Faşizm kuraldır, istisnai olan demokratik yapıyla uzlaşmasıdır.

4- Demokratik Devlet: Devletin neden demokratik olamayacağını defalarca belirttik. Devletle demokrasinin zihniyeti, toplum yapısı ve işleyiş tarzı öz itibariyle farklı olduğu için demokratik devlet olmaz. Fakat çok esaslı bir etken olarak, tarih boyunca ama daha çok da günümüzde kapitalist uygarlığın gittikçe ağırlaşan krizli yapısı nedeniyle devletin demokratik uygarlık sistemiyle uzlaşma zorunluluğu doğmuştur. Yani devlet tek başına yönetememektedir; demokratik

güçlerle ortak yönetmeye mecbur bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla uzlaşmaları mümkündür. Tarihte de bunun birçok örneği yaşanmıştır. Biçimi ne olursa olsun, eğer devlet demokratik ilke ve yapılarla ortaklık arar ve kurarsa, demokrasiye açık olma anlamında demokratik devlet kavramı anlamlı olabilir. Bana göre bunun en doğru tanımı 'devlet + demokrasi'dir. Devlet biçimleri üzerinde durmanın siyaset felsefesinin en güncel (acil) görevi olduğunu daha önce belirtmiştim. Çünkü günümüz toplumlarını klasik devlet mantığıyla yönetmek artık mümkün olamamaktadır. Sivil toplum örgütleri bu nedenle devreye girmiştir, ama çok yetersizdirler. Bu örgütlerin yönetim boşluğunu doldurmaları ve yönetimi paylaşmaları mevcut durumlarıyla mümkün görünmemektedir.

Daha radikal örgütlenmiş demokratik toplum yapılanmalarıyla daha verimli kılınmış devlet kurumları arasındaki uzlaşma tek çıkış yolu gibi görünmektedir. Mevcut tarihsel aşamada (Kimse kaç yıl süreceğini tahmin edemez) ya tek başına kapitalist uygarlık, ya tek başına demokratik uygarlık veya sosyalist sistem, vücut bulmuş pratikler tarafından feci trajik sonuçlar vererek iflas etmiştir. Kaybedilen insan toplumu oluyor. Sadece acının, kan dökücülüğün ve sömürünün ömrü uzatılıyor. Bu konular **Özgürlük Sosyolojisi**'nde genişçe işlenecektir.

Devlete ilişkin diğer bazı kavramlar daha vardır. Bunlardan başta geleni hukuk devletidir. Ekonomik tekel olarak devlet zaten artık-ürüne el koyarak yaşadığı için, özünde adil veya hukuki olamaz. Fakat inşa ettiği kurallar gereği kendi mensuplarına ve vatandaşlarına eşit ve önceden belirlenmiş kanunlara göre davranmasına kurallı devlet veya hukuk devleti denmiştir. Şüphesiz her gün kural uyduran veya her sözü ferman olan despot ve padişah devletlerine göre bu bir olumluluk olabilir. Ama özü itibariyle farklı bir devlet tanımı teşkil etmez. Örneğin din devleti tanımı fazla anlamlı değildir. Rahip devleti nedeniyle devlet tarih boyunca hep kutsallık kisvesi altında sunulmuştur. Devletin ideolojik araçları olarak din, mitoloji, felsefe, hatta 'bilimcilik' kaynaklı adlandırmalar daha çok propaganda kapsamına girer. Laik devlet zaten din devletinin zıddı olarak düşünülmüştür ki, aynı anlama sahiptir. İdeolojik amaçlı laik veya dinsel devlet izahları propaganda değeri dışında ciddi bir içeriğe sahip değildir.

Sonuç olarak devlet uygarlığın ve uygarlık tarihinin çekirdeği olup, günümüze doğru hep çoğalarak gelmiştir. Sayısız biçimlenmelerle kesişerek kendini sürekli kamufle etmeye özen göstermiştir. İlk defa kapitalist uygarlık çağında tüm ideolojik saptırmalara rağmen gerçek işlevi içinde devleti tanımlama şansına kavuşulmuştur. Büyük zihinsel ve eylemsel çabaların sonucu olan bu tanımlama imkânına kavuşmak kapitalizme karşı mücadelenin en anlamlı kazanımıdır. Yakıcı sorun, bu tanımlama ışığında demokratik uygarlığın gelişim ve başarısını anlamlı içerik ve biçimlenmelerle (örgüt ve eylemlilikle) daha da yükseltmek ve kalıcı kılmaktır.

C- Kapitalist Modernite İdeolojisi ve Dinselleştirilmesi

Uygarlıklar uzun süre kapsamında ideolojik inşalar temelinde oluşur. "Önce maddi kültür mü gelir, manevi kültür sonra mı gelişir?" benzeri sorular konuyu karıştırmaktan öteye bir anlam ifade etmez. Fiziki âlemde evrensel olan bir örnek verirsem konu daha çok açıklık kazanır. Uzun süre parçacık mı, yoksa dalga mı önceliklidir sorusu çok tartışma yaratmıştır. Sonuçta evrenin özünde dalga-parçacık ikiliminin yok edici değil, gelişmeci diyalektikle oluşumlara yol açma temelinde geliştiği genel kabul gören görüş oldu. Farklı bir doğasallıkta olsa da, maddi ve manevi kültür ikilemi de benzer bir rol oynar. Bunlar birbirine karşıt değil, birbirini besleyen oluşum etkenleridir. Birbirlerini farklılaştırarak doğururlar. Her parçacığın veya maddi kültürün yol açtığı, tetiklediği bir dalgacık bir manevi kültür öğesi oluşturduğu gibi, bir dalgacık veya manevi kültür öğesi de parçacık veya maddi öğe oluşturur. Uygarlık sisteminde genel bir analitik zihin sapkınlığı vardır ki, bu da kurduğu avantajlı sistem nedeniyledir: Değişmez kurallar, herkesin uyması gereken mutlak yasalar, tanrıların önceliği, devletin kutsallığı ve ebediliği türünden mutlaklar ile ideaların mükemmelliği ve görüngülerin geçiciliği, değişmeyen öz ve biçimin uçuculuğu gibi ikilemler inşa ederek çıkarlarını kalıcılaştırmak ve sistemleştirmek isterler. Bu, evrensel oluşum diyalektiğine ters bir yaklaşımdır.

Toplumda alt ve üstyapı tartışmaları da uygarlığın inşa edilmiş bu sapkınlıklarıyla yakından bağlantılıdır. Hegel kendi sistemini öncelikle üstyapıdan, yani devlet ve hukuktan başlatır. Evrensel sistemi de mutlak zekâdan (Geist) başlattığı gibi. Marks ise önceliği altyapı ola-

rak adlandırdığı üretim güçleri ve ilişkilerine verir. Marks her ne kadar "Ayakları üzerine oturttum" dese de, Hegel'le aynı mantığı paylaşmaktadır. O da nedir? Biri bir unsur temeldir, diğeri ise ikincil veya belirlenendir diyor. Bu, özne-nesne ayrımının kaba mantığına düşmektir. Her ne kadar tersini idea etseler de, eski uygarlık zihniyetini devam ettirmişlerdir. Marks'ın sosyalizmi neden başarılı olmadı sorusunun cevabı bu mantıkta gizlidir. Hem ekonomiye ilişkin tanımı büyük karmaşıklık içeriyor, hem de klasik uygarlığın bütün anlam araçlarıyla yola çıkıyor. Ne kadar kahramanlık yapılsa ve doğru sözler söylense de, sonuç gerçekliğin pek de yorumlandığı gibi olmadığını gösteriyor.

Kapitalist uygarlık (modernite) kendini inşa ederken, Sümer rahiplerine taş çıkartacak kadar usta bir ideolojik inşa faaliyeti yürütmüş ve sistematik hale getirmiştir. Hatta denilebilir ki, devlet tarzında önce ideolojiyle uzun mesafe yol kat etmiştir. Bütün uygarlıklar kendini sanki tek bir tanrının elinden çıkmamış gibi izah eder ve ettirirler. Bu cümleler önemlidir. Örneğin Hz. Muhammed'i inceleyelim. Kur'an'daki ilk ayetlerle son ayetlerin içeriği çok farklıdır. Tanrı kavramı sürekli geliştirilmektedir. Başta sadece 'oku' diyen tanrı, sonradan sistem geliştirmiştir. Parça parça ayetler sistemi oluşturmuş, daha doğrusu sistemin temelini atmıştır. Sonradan dağ gibi bir ideolojik külliyat oluşturulmuş, sistem inşası yüzyıllara mal olmuştur.

Kapitalist modernitenin sistematiğini tüm yönleriyle kavramadan zihinsel araçlarını çözümleyemeyiz. Kapitalist modernite tüm kavram, varsayım ve uygulamalarını sadece kendisi inşa etmemiş, bin yılların mirasına konmuştur. Bu mirasla deyim yerindeyse kendi evine yeni bir mimari düzen ve içerik kazandırmaktadır. Önce kendi sınıfını, sonra bir veya birkaç kendisi gibi inşa edilmiş devlet sınıfını ideolojik inşayla bütünlüyor. Modasından felsefesine, üretimin kontrolünden tüketime ve siyasetin kontrolüne kadar inşasını bütünlüyor. Daha sonra kıtasal ve giderek küresel çapta bunu yapıyor. Kaba bir sıralamaya tabi tutarsak:

1- Renê Descartes ve Francis Bacon başta olmak üzere ideolojik inşacılar, 16. yüzyılda kendini hissettiren oluşumların gerekli kıldığı yeni mantık ilkeleri ve ütopyalar inşa ediyorlar. Çok basit görünse de, ruh-beden ikileminin gündemleştirilmesi beraberinde özne-nesne ikilemini getirecek, zincirleme reaksiyon gibi daha sonra inşa edilen dü-

şünceler 'kapitalizmin, burjuvazinin' öncülüğüne kadar tırmandırılacaktır. Feodal mantıktan kopmak kadar, yeni bir sınıf ve onun her tür eylemi için yeni bir mantık inşa ediliyor. Ayrıca ve daha da önemlisi, yeni egemen sınıfın yöneteceği yeni ve eski sınıflara göre önceliği bu ideolojik inşalarla sağlanıyor. Eski bir oyun oldukça yenilenmiş olarak oynanıyor. Yeni rahip sınıfının adı filozoflar ve bilim adamlarıdır. Feodal, hatta köleci ideolojik kutudan sürekli yeni kavram ve teoriler alınıyor. Duruma göre bunlara ya yama vuruluyor ya da yepyeni bir model (ama ilkeler aynı kalmak şartıyla) oluşturuluyor.

Sadece Descartes'ın çözümlemesini yapmak dahi ideolojik inşanın çarpıcı unsurlarını fark etmememiz için yeterlidir. Descartes önce her şeyden şüphe ediyor. Şifresinin çözümü şudur: "Feodal sınıfın ideolojik zırhı, dolayısıyla iktidarı aşılmak durumundadır" demek istemektedir. Bunu açık söylese karşısında engizisyon vardır; yakılma tehlikesi titretiyor. Dolayısıyla çok soyut düzeyde felsefe yapmak zorundadır. Sonra "Düşünüyorum, o halde varım" diyor. Bununla ideolojik hazırlığın yapıldığı ve unsurlarının peş peşe devreye sokulacağı işaret ediliyor. Herkese "Her şeyden şüphe edin, varlığınızı sadece güçlü düşüncelerle kanıtlayabilirsiniz" diyor. Şifresini şöyle çözmek hiç de zor değildir: Feodalitenin dayattığı yaşam tarzının değeri yoktur; yeni yaşamı güçlü düşüncelerinizle inşa edebilirsiniz! Beden-ruh ikilemiyle hafiften tanrıya, öte dünyaya bu dünyanın da önemi hatırlatılıyor. Tanrı ilk itilimi verdikten sonra, evren sürekli kendi kendine mekanik olarak hareket etmektedir. Bu cümlenin şifresini çözersek: Eski uygarlığın yaratıcıları esas olmakla birlikte harekete geçen yeni bir uygarlık vardır, kendi kendine yeni bir uygarlık inşa edebilir. Sınıf diline çevirirsek, yeni bir sınıf doğmaktadır. Düşünecek güçtedir; kendi dünyasını kendi hareket ve eylem yasalarıyla düzenleyebilir.

F. Bacon'ı da kısa bir çözümlemeye tabi tutabiliriz. Bacon'ın mantığında deney esastır. Deneyin doğruladıkları genelleştirilir. Deneysel olmayan düşünce bilim olamaz, değerli de olamaz. Şifresi çözülebilir: Her şey pratikle, eylemle öğrenilecektir; eski safsatalara inanmayın; bilim güçtür, sizi ancak deneyimleriniz ve eylemlerinizle edindiğiniz, edinmek zorunda olduğunuz düşünceler güçlendirebilir! Sınıfsal şifrenin çözümü şöyle olabilir: Artık-değer üzerinde kapitalist tekel yöntemleriyle oluşan yeni güçlere, "Eski dogmatik zihniyete göre değil, kendi kazançlarınızın yol göstericiliğinde her şeyi bizzat deneyleyin,

sonuçlarını geliştirin ve genelleyin; bilgiyle güçlenecek ve kendi evinizi, kendi dünyanızı kuracaksınız" demek istiyor.

16. yüzyıldan itibaren giderek çoğalan bilim ve felsefe ordusunu kapitalist tekelin öncü gücü olarak değerlendirmek elbette doğru değildir. Hatta üç tarihsel harekette (Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma) yer alanların büyük çoğunluğunun ve içlerinde nitelikçe de ağır basanların özgür zihniyetin bilge ve ahlakiyatçıları olduğunu, bunların kapitalizm gibi sonuçları daha doğduğu günde belli olan bir sistemden, onun yönetici kliğinden ve yaşam tarzından nefret ettiklerini biliyoruz. Avrupa'da patlak veren zihniyet devriminin tüm dünya insanlığının bir değeri olduğundan da kuşku duyulamaz. Bu devrimin öncülerinin büyük bir kısmı hümanistti. Din ve milliyetçilikten uzak duruyorlardı. Kaldı ki, bilim ve felsefe çalışmasının kendisi bir devrimdir. Eğer bir sosyal kesime mal edileceklerse, bunların klasik uygarlık değerleriyle haşir neşir olanlardan yana değil, özgürlüğe, eşitliğe ve demokrasiye en çok ihtiyacı olanlardan yana olduklarından da kuşku duyulamaz.

Bu satırları yazarken bile onlara minnettarız. Sorun bu değildir. Nasıl ki artı-ürün sahiplerinden sızdırılıp yeni bir sosyal sınıfın yönetici güç olarak kendisini inşa etmesinde kullanıldıysa, bu yeni sınıfın zihniyet artı-ürünleri ve değerlerine de benzer biçimde el koyması ve kendi zihniyet inşasında kullanması söz konusudur. Bu eyleme de rahatlıkla zihniyet hırsızlığı diyebiliriz. Burjuvazi de yeni moderniteyi her bakımdan kendi sınıf çıkarlarına göre inşa etmesini bildi. Tekelci devlet kliklerinin şu özelliğini iyi bilmek gerekir. Onlar deyim yerindeyse kaz gelecek yerden tavuk esirgemezler. Zorluklarını ustaca kullanarak (ekonomik, sosyal, siyasal zorluklar) yeni zihniyetin öncülerini yanlarına çekip, tıpkı ekonomiyi yaratan alttaki kesimleri istismar ettikleri gibi istismar etmesini bildiler. Nice sanatkârı, bilim insanını ve filozofu denetimlerine alarak, hatta iktidar aygıtlarına katarak bu istismarı gerçekleştiriyorlardı. Karşılarında direnenleri de aynı ekonomik, sosyal ve siyasal yöntemlerle etkisizleştirmesini biliyorlardı. Erasmus, Galileo ve Bruno gibi bilgeler ve bilim insanlarının başına neler getirildiğini biliyoruz.

Nasıl ki devlet tekeli eliyle ekonomiye yeniden hâkimiyet sağlandıysa, ideolojik tekel hareketi de benzer biçimde etkileyici oldu. İsyanlar hem siyasi, hem ideolojik, hem de ekonomik sahada çok kap-

samlı eylemlerle bastırıldı. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde sadece ekonomik tekel cephesinde (sanayide) değil, siyasi (Fransız İhtilali) ve ideolojik cephede (milliyetçilik ve ulus-devlet) de mücadele kazanıldı. Kaybedenler Hıristiyan Katolisizmi, eski tarz monarşi, imparatorluklar ve hümanizmdi. Ekonomi nasıl karşıtı olan tekelciler tarafından yutulduysa, demokratik hareketler ve uluslar da ulus-devlet ve milliyetçilik tarafından yutulma sürecine alınmıştı. Aristokrasiye, Katolik Kilisesine ve tüm Hıristiyanlığa düşen ise, eskisi kadar itibarlarını korumasalar da yeni efendilerle çıkar karşılığı ittifak tazelemek, mümkün olduğu kadar elverişli koşullar temelinde uzlaşmaktı. Demek ki 19. yüzyıla kadar sadece yeni ekonomik tekellerin (ticari, sınai ve mali) zaferi söz konusu değildi. İdeolojik zafer de en az onun kadar önemliydi ve kazanılmıştı.

2- Feodal uygarlığın din inşa tarzı çözülmüştü. Protestanlık bunun sonucuydu. Katolik Kilisesi görkemli konumunu yitirmişti. Yerine konulan Protestanlık ahlâkının kapitalizme uygunluğunu Max Weber mükemmel sunumuyla zaten herkese gösterdi. Laiklik çözümlenmesi gereken bir kavram olarak bu dönemin ideolojik başarılarındandı. Hıristiyanlık dünyası, çoğu daha özgür kabileyken Avrupa halklarının zihni üzerine aşırı bir dogmatizmle çökmüştü. Dünyayla çelişkisi ayan beyandı. Siyasi ve ekonomik ağırlığını yitirdiğinde, ideolojik olarak hızla aşılacağını beklemek zor değildi. Daha da önemli olan, laiklik denen ucubeydi. Kelime anlamı 'din dışılık' olsa da, ne kadar dinin içinde ne kadar dışında olduğu en muğlâk konulardandı. Burjuvazi pozitivizm denilen olguya sarıldı. Pozitivizm kendini yeni dünya dini olarak ilan ettiğine göre, laiklik ne kadar din dışı olabilirdi? Yeni din ne demek oluyordu?

Pozitivizm dinsel niteliğini olguculuğundan alır. Özü itibariyle pozitivizm için olgu en temel gerçekliktir. Olgusal olmayan gerçeklik yoktur. Hâlbuki araştırmalar ve felsefe (bir bütün olarak) olgunun algıyla aynı olduğunu (olgu = algı) göstermektedir. Algıcılık ise en basit zihnî işlemdir; nesnenin en yüzeysel gözlemlenmesi sonucu oluşan kaba bilgilenme (bilimsel olmayan en yanılgılı bilgi türü) yöntemidir. Olguyu olguculuk haline getirmek, nesneye temel gerçeklik rolü bahşetmektir. Paganizmin (putçuluğun) temelinde de aynı yaklaşım vardı: Nesneyi tapınma konusu yapmak. Bu durumda pozitivizm istediği kadar din başta olmak üzere metafiziğe saldırsın, kendi-

si de nesne hakikatçiliği nedeniyle en kaba materyalist bir din haline gelmiştir; yani nesnel putçuluğun modernitedeki yeni bir türevi, temsilcisi olarak metafiziktir. Hem de onun en yüzeyselidir. Nietzsche de aynı kanıdadır. Bu konuyu savunmamın Özgürlük Sosyolojisi adlı ciltdinde genişçe tartışacağım.

Pozitivizm en az ortaçağ teolojisi kadar zihinler üzerinde tahribat yarattı. İnsan toplumunun büyük manevi dünyasının farkında bile olmadı. Metafizik dünyanın sonu geldi deyip, milyonlarca yılın birikimi olan insani kutsallıkları çöp sepetine attı. Tam bir cehalet hareketi idi. Hz. Muhammed'in Ebu'l Hakem künyesiyle bilinen Amr Bin Hişam El Muğira için kullandığı Ebu Cehil unvanı tam da pozitivistler için geçerlidir: Toplumbilimi açısından çağdaş Ebu Cehiller. Din dışılık (laikos) ve olguculuğun (pozitivist felsefe veya din) kaba materyalizmle ("İnsan zihni ayna gibidir. Sadece yansıtır") birlikte kapitalist tekellerle yakından bağlantılı ideolojik örgüler olduklarını çok iyi kavramak gerekir. Tam dört yüzyılı aşkın süreden beridir yeni toplum üzerinde, toplumun manevi dünyası üzerinde bu üç ideolojik versiyonla tahrip ve terör hareketi yürütülmektedir.

Binlerce yıldır manevi kültürün, yani ahlâkın etkisiyle varlığını koruyan toplum çözülmeden, kapitalizmin maddi kültürünün zaferi mümkün olamazdı. İdeolojik fetih bu nedenle gerekliydi. Dine karşıtlıkları da dinin ahlaki boyutundan kaynaklanıyordu. Bu üç felsefe toplum ahlâkını yıkmada çok etkili oldu. Ahlâken boşalan toplumlar ya sapkınlaşır ya da kolayca teslim olurlar. Olan da bu oldu. Laiklik, din dışılıkla dindeki ahlaki erdemi yıktı. Pozitivizm olguculukla yeni putçuluğun (En son tüketim toplumu çılgınlığı, eşyaya taparcasına sahip çıkma tutkusu modern putçuluk olarak tanımlanabilir) yolunu açtı. Muazzam bir ahlaki düşüş de bu yolla gerçekleşti.

Metafiziğe karşıtlık pozitivizmin en cahilce saldırılarından biridir. Metafizik insan türü oluştuğundan beri insanlık için bir zarurettir. Sadece devlet etrafında örülmüş uygarlıklar için değil, tüm insanlar, hatta zihni gelişkin hayvanlar için bile ihtiyaçtır. Hiçbir insan tam bilgiyle, bilimle, pozitivistlerin diliyle söylersek bilimcilikle donanmış olarak ne geçmişte ne de günümüzde donanma yeteneğinde olabilir. Bu imkânsız olmasa bile insanın zihni gücü buna yetmez. Elinden metafizik dünyasını alır veya yıkarsanız ölüsü elde kalır. Ya da hiçbir kural tanımayan çılgın insanlar (Batı toplumu bu olguya çokça tanık

oldu) ortaya çıkar. Yine olan bu oldu. Kaldı ki, olgular gerçeğin her şeyini değil, sadece genel geçer yanını teşkil eder.

Kuantum ve kozmoloji henüz son sözünü söylemedi. Yaşam ise hiç çözümlenemedi, sırrının farkına bile varılamadı. Bu nedenle pozitivizm modern cehalet olarak adlandırılmayı hak ediyor. Kaba materyalizm ondan farklı değildir. Yaşam ve zihin sorunları ayna teorileriyle asla izah edilemeyecek olan, bilimin bile halen her gün yeni bir mucizesiyle karşılaştığı evrenlerdir. Toplumsal yaşam onlardan da karmaşıktır. Bunların erken cehalet hareketleri olduğu ve anlamlı bir çekim merkezi olamayacakları anlaşılınca, bu sefer bu üç felsefenin daha örtülü iki sentezini devreye soktular: Birbiriyle çelişir gibi görünen ama özünde birbirini tamamlayan burjuva enternasyonalizmi ve milliyetçiliği.

3- Burjuva Enternasyonalizmi veya Küreselciliği: Uygarlık tarihinde ideolojik inşacılar iki şeye dikkat ederler: Üst katta oturanlar ve ortak simgesel değerler. Öyle ki, bunlar ortak çıkarların sembolik ifadeleridir. İdeolojiler her zaman simgesel bir nitelik taşırlar. Önemli olan neyin, kimin çıkarlarının simgeleştirildiğidir. Zigguratın en üst katındaki tanrılar konseyi bir simgeydi. En, Enlil, Marduk yeni yükselen ve kurumlaşan hiyerarşinin üst kurulunu yansıtıyordu. Bu simgeselliğin ne kadar bilinçli, ne kadar kendiliğinden olduğunu bilemeyiz. Fakat gelenek eskidir ve genel özellikler de taşıyor. Bu simgesellik günümüze kadar sürekli daha da karmaşıklaşarak ve dönüştürülerek devredilip geldi. En alt kattakiler içinse kulluk, kölelik simgesellikleri oluşturulur. Kutsal tanrılar konseyinin onlarla karıştırılmaması için çok ince ve keskin çizgiler çizilir. Kul kulluğunun gereklerini yapmalı, asla tanrıların işine karışmamalıdır. İnsanın 'toplum bu tür masallarla neyi kaybetti, ne kazandı?' diye sorası geliyor.

Bugünkü üst kattakilerin konseyi, gizli veya açık, Davos'larda düzenli toplanır. Fakat şu kesindir: Zigguratın en üst katında oturanların çıplak ve maskesiz hali olan günümüzün üst tabaka unsurları zaman zaman insanların içine giriyorlar. İnsanların korkmalarına gerek olmadığı, durumu sürekli kontrol altında tuttukları, yeteri kadar savaş hazırlıkları ve stoklarının olduğu, yenilgilerinin asla düşünülmemesi gerektiği görevli usta rahipler tarafından bu toplantılarda özenle dile getirilir, işlenir ve herkes için gerekli hayırlı sonuçlar çıkarılır. Seçkin rahipler birçok mekânda bu enternasyonalist ideolojiyi gelişmiş med-

ya kanallarıyla zihinler ve duygulara misli görülmemiş yoğunlukta işlerler. Üniversiteler, camiler ve kiliseler geride kalmıştır. İletişim çağı aynı zamanda küresellik çağıdır. Tüketimleri, eğlenceleri tüm uygarlıkların son çağına göre nasılsa öyle sürüp gidiyor. Ekolojik çevre ilk defa gerçek anlamda yok edilirken bile kurulu dünyalarına toz kondurmak istemezler. Toplum, kent, kır, demografya sürdürülemezliğin gonglarını sürekli çalmalarına rağmen, enternasyonalist ideolojileri gereği gözleri kör, kulakları sağır kılınmıştır. İçeriğinden çoktan boşaltılmış seks-spor-sanatın çılgınca kullanılmasıyla uyuşturulamayacak hiçbir toplum odağı bırakılmamış gibidir.

4- Milliyetçilik: Her ne kadar enternasyonalizmin tersi gibi dursa da, üst kat enternasyonalistlerinin toplumun alt katlarını afyonlamak için dört elle sarıldıkları yeni 'böl ve yönet' dininin stratejik aracıdır. Pozitivizm, laiklik, kaba materyalizm ve bilimcilik gibi ideolojik araçların hem doğurduğu sorunları hem de yetersizliklerini gidermek için, kapitalist modernitenin onsuz edemeyeceği en etkili ideolojik araçtır. Her şeyden önce ulus-devletin tek etkili dinidir. Her uygarlık çağının kendine göre etkili inançları vardır. Onlar olmadan adım atamazlar. Milliyetçilik modernitenin en etkili inanç kalıbıdır. İnşası son derece basittir: Ulusu oluşturan her faktörü inanç kutsalı haline getireceksin! Tüm okul, kışla, cami, kilise, aile ve diğer cemiyet faaliyetlerinde bu faktörleri namusla özdeş kılarak, en duyarsız bireyi bile heyecanlandırıp saldırgan kılacak kadar işleyeceksin! İşte o zaman en etkili dini yarattın demektir. Sanıldığının aksine, dinler öyle ahret için, öte dünyalara inanç ve hazırlık için inşa edilmiş değildir. Siyasi program ve stratejilerdir. İbadet olarak günlük eğitim araçlarıdır.

Olanca ağırlığıyla örtünse de, din hakkındaki çözümlemeleri bu tarzda geliştirmek sosyolojinin temel işlevidir. Aksi halde sosyoloji bilimciliğin alt kolu olmaktan öteye rol oynayamaz. Kaldı ki, dinlerin kutsallıkları vardır ve çok önemlidir. Bunları da açığa çıkarmak ciddi bir görevdir. Eğer din gerçekten kutsallıklarına da ihanet edilerek (edildiği çok açık) en kaba ideolojik araç haline sokulmuşsa, o zaman yeni fakat bizzat vaazcılarının münafıklığa oynadığı bir konuma itilmiş demektir. Kısaca din de günümüz milliyetçiliğinin en çok başvurulan bir aracıdır: Aracın aracı. Bundan sonraki iki konuda dinin bu oluşum ve kullanılış seyrini daha yakından göreceğimizden sadece tanımlamakla yetiniyorum.

Zihni, düşünceyi, dolayısıyla özgür eylemi kapitalist modernitenin ekonomik tekelleri kadar yüzyılların ideolojik araçlarının etkisinden kurtarmak çok zor olsa da, demokratik modernitenin en temel görevidir. Başta Marks ve Marksistler olmak üzere anarşistlere, ütopyacılara, çeşitli kardeşlik tarikatlarına, hatta sosyal-demokratlar ve ulusal kurtuluşçulara o kadar eleştiriyle yüklenmemin nedeni, demokratik modernitenin etkili bir ideolojik inşasının gerçekleştirilememesidir. Marks'ın ve Marksistlerin yükselen kapitalist tekele karşı bir duruş ve direniş sergilemek istedikleri açıktır. Diğerlerinin de demokratik eğilimleri küçümsenemez. Ama günümüzle kıyaslandığında ne kadar yetersiz, yanlış ve eylemsiz kaldıkları; yaşadığı derin ve sürekli krizlere, yol açtığı toplum dışılığa, çevre felaketine, ortaya çıkardığı işsizliğe ve yoksulluğa rağmen kapitalist modernizmin tahtında en rahat dönemini geçirmesinden bellidir.

Demokratik uygarlık cephesinin tüm çağların kendi geçmişindeki mirasını iyice gözden geçirerek, neye ihtiyacı varsa onu alarak, eksik kalanı güncel somutun analizinden çıkarıp tamamlayarak ideolojik hamlesini başarıyla yerine getirme görevi kadar acil ve kutsal başka bir iş olamaz.

D- Yahudi Soykırımı Kurbanlarının Anısına İbrani Kabilesinin Öyküsü

Savunmamda böyle bir bölüm açmam şaşırtıcı gelebilir. Ama bunun tam yerinde ve gerekli olduğu kanısındayım. Yurtdışına ÇIKIŞ, tutuklanmam ve Yahudi soykırımının kapitalizmin modern dini olan milliyetçilikle bağlantısı, bu öykünün bu savunmaya konu edilecek kadar önemli olduğunun gerekçeleridir. Bir de entelektüellerin Yahudi soykırımını doyurucu bir biçimde izah etmemeleri, özellikle Yahudi ideologlarının konuya ilişkin samimi bir özeleştiri yapmamaları veya yapmışlarsa benim görüp okuyamamam, savunmamın çok önemli bir parçası olarak anlatımını gerekli kılmaktadır. Konuya ilişkin ayrıntılı açıklamaları savunmamın dördüncü ve beşinci kitabı olarak hazırlamayı düşündüğüm **ORTADOĞU'DA UYGARLIK KRİZİ ve DEMOKRATİK MODERNİTE ÇÖZÜMÜ** ile **KÜRT SORUNU ve DEMOKRATİK ULUS ÇÖZÜMÜ** adlı kitaplarımda dile getirmeye çalışacağım.

1- Yahudiler ve Uygarlık

Uygarlık tarihiyle ilgilenen her entelektüel, Yahudilerin rolünü görmeden yetkin bir değerlendirme sunamayacağını hemen görür. Daha önceki savunmalarımda sınırlı bilgilerimle yer yer taslak şeklinde dokunduğum bu konuya ilişkin değerlendirmelerim kısa bir özet biçiminde olacaktır.

Bütün belirtiler İbrahim adındaki kişinin(İbrahimî dinlerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in kimliğiyle ilgili bilgiler, Hz. İsa ve Hz. Musa'nınkilerde olduğu gibi mitolojik ağlarla örülüdür. Gerçeğin daha net görünümü için kapsamlı sosyolojik araştırmalara ihtiyaç vardır) Babil Nemrutlarından bir nevi eyalet valisi olan bugünkü Urfa yöneticisiyle paradigmatik bir anlaşmazlığa düştüğünü göstermekte, başka nedenleri olsa bile anlaşmazlık bu biçimde yansıtılmaktadır. İbrahim'in tanrı olamayacaklarını göstermek için panteondaki put heykellerini kırdığı, daha sonra Urfa kalesindeki mancınıklarda sallandırılarak ateşe verilmiş odun yığınları üzerine atılırken ateşin suya dönüştüğü, bugünkü Balıklı Gölün meydana geldiği biçiminde mitolojik öykü sürüp gitmektedir.

Urfa-Kudüs hattı, büyük ihtimalle dönemin görkemli iki gücü olan Mısır'ın Yeni Hanedanlığıyla Sümerlerin Babil Hammurabi Hanedanlığı arasında tampon bölge konumundadır. Ticaret tarihte ilk defa yükselişe geçen bir ekonomik sektör haline gelmektedir. İki uygarlık gücü arasındaki ticaret belki de siyasetin üstünde bir rol oynamaktadır. Tüccarların geliş gidişleri hızlanmaktadır. Asurluların görkemli ticaret dönemi de bu evreyle çakışmaktadır. Ayrıca Urfa-Kudüs-Şam-Halep ilk çağlardan (neolitiğin doğuşu ve ilk kent kuruluş dönemlerinden) beri çok önemli bir göç, ticaret ve istila, işgal ve en önemlisi din alışveriş hattıdır. Bu alanların Hz. İbrahim'in çıkış ve ilk göç yerleri olması tesadüfi değildir. Hıristiyanlığın ve İslâmiyet'in de ilk çıkış hatlarından oldukları olarak bilinmektedir. İbrahim (Bu adın muhtemelen Mısırlılar tarafından unvan olarak verildiği tahmin edilmektedir. Mısırlılar Sina Çölü üzerinden giriş yapanlara, üzerlerindeki kir ve tozdan dolayı 'Apiru'lar demektedir. İbrani ve İbrahim adlarının Apiru'dan dönüşerek türemiş olması kuvvetle muhtemeldir) önce bugünkü Kudüs yakınlarında ikamet etmek ister. Yerel hâkimler buna kolay izin vermezler. Çok küçük bir mülk satın aldığı ve orada öldüğü belirtilir. Sara, Hacer, İsmail, İshak, Yakup hikâyeleriyle başlayan, Hz. Musa, İsa, Mu-

hammed ve aralarındaki yüzlerce peygamber halkasıyla devam eden bu öyküyü isteyen Kutsal Kitaplardan (Ahdi Atik, Ahdi Cedit ve Kuran'dan) takip edebilir. Yazılmış binlerce yan öyküleme ve romanlarla tarih kitapları da öğretici olabilir. Çok genel birkaç dönemle görünür kılmak amacım açısından yeterlidir.

a- Birinci dönem, İbrahim'in Urfa'daki ve Urfa'dan çıkışındaki öyküsü. Muhtemelen M.Ö. 1700-1600 dönemi. İbrahim kabile reisi ve tüccardır.

b- Mısır'da esaret dönemi (M.Ö. 1600-1300)

c- Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan çıkış. (M.Ö. 1300-1250)

d- Vaat edilmiş topraklarda iskân. Komutan ve peygamber Hz. Yeşu dönemi (M.Ö. 1250-1200)

e- Önderler ve Hâkimler dönemi. İlk Kral Saul'a kadar gelen ve henüz kral ve peygamber olmamış laik ve dinî (kâhin) önderler dönemi (M.Ö. 1200-1000)

f- Yahuda ve İsrail Kralları dönemi. Saul, Davut ve Süleyman'la başlayıp Hezekiel'le biten (Asur işgali) dönem (M.Ö. 1000-700)

g- İşgal, istila, tahakküm, direniş ve diaspora dönemi. Asur, Babil, İskender ve Romalıların işgal ve hâkimiyet dönemi (M.Ö. 700 - M.S. 70)

Bu dönemde Yahuda ve İsrail Krallıkları yıkılır. Biri direnişçi, diğeri işbirlikçi olmak üzere iki grup belirginlik kazanır. İşbirlikçiler Grek ve Pers yanlısı olmak üzere iki ana grup biçiminde ortaya çıkar. Urfa ve Mısır'dan sonra üçüncü sürgünleri, Babil Kralı Nabokadnazar döneminde kırk yıl süren ünlü Babil sürgünüdür (M.Ö. 535-495). Kutsal Kitapta yer alan ve Zerdüştlükten etkilendiği açık olan hükümler bu dönemde aktarılmıştır. Perslere büyük hayranlık oluşmuştur. Çünkü kırk yıllık sürgünlerine son verdirmişlerdir. Tevrat'ın ilk yazılı nüshaları da bu dönemde, yani M. Ö. 700'den sonra derlenmiştir. Yani yaklaşık altı yüz yıl (M.Ö. 1300-700) Kutsal Kitabın elde hiçbir yazılı nüshası yoktur. Demek ki üç Kutsal Kitabın ilgili kısımları altı yüz yıllık sözlü anlatımlara dayanmaktadır. Homeros ve Hesiodos'un aynı dönemdeki **İlyada** ve **Theogonia** adlı yapıtları da benzer söylentilerin yazıya geçirilmiş halleridir. Romalıların M.Ö. 70 ve M.S. 70 civarlarında Süleyman Mabedini iki defa yıkmaları büyük direnişlere yol açmıştır. Hıristiyanlık en yoksul kesimin direniş geleneğidir. Üst tabaka direnişleri, örneğin Makabilerinki de ünlüdür.

Diasporayla kabilenin veya kavmin dağılışı M.S. 70'ten itibaren yoğunluk kazanır. Dağılış Asuri, Ermeni ve Grek kültüründe yaşayanlara doğru olduğu gibi, Roma ve İran İmparatorluk sahalarında olmak üzere iki alanda yoğunlaşır. Bu uzun döneme aynı zamanda Yazarlar Dönemi de denilmektedir. Sürekli Tevrat derlemeleri ve yorumları yapılmaktadır. Peygamberler de çıkıyor, ama yazarlık daha önemli hale geliyor. Demek ki, Yahudi kültüründeki entelektüel seviyenin yüksekliği çok önemli bir tarihsel geleneğe dayanmaktadır. Diğer önemli bir meslek para ve ticaret işleri olsa gerekir. Toprakları üzerinde tarım yaparak rahat geçinme imkânı bulamadıklarından, tüm güçleriyle ticaret ve onun etkili aracı olan para üzerinde yoğunlaşmaları konumlarıyla yakından bağlantılıdır. Asurluların yerine geçtiklerini, Ortadoğu'da artık para ve ticaret tekelini ele geçirdiklerini bu nedenle söylemek mümkündür. Bu konumları onları ortaçağ kentlerinde ve kapitalizmin beşiği Londra ve Amsterdam'da çok etkili ve kârlı duruma getirirken, aynı zamanda büyük sermayedarlar haline gelmelerinin de uzun bir tarihsel geleneğe dayandığını göstermektedir. Kudüs çevrelerinde az kaldıkları, çoğunun diasporaya dağıldığı tahmin edilmektedir. Doğu ve Batı diasporası olarak iki önemli kültürel gelenek daha ortaya çıkacaktır bu kavmin dağılış öyküsünde.

h- Diasporayla birlikte bir kabile olmaktan çıkıp kabile düzeyini aşmış çok sayıda kültürel gruplarda yoğunlaştıklarına göre, Yahudileri artık 'kavim' olarak adlandırmak daha uygun düşmektedir. Özellikle Arabistan, İran, Kürdistan, Mısır ve Helenistan bölgelerinde yoğunlaştıkları ve alan kültürüne dayalı Yahudi grupları haline geldikleri görülmektedir. İki kültürlü bir halk oluyorlar: Asıl İbrani kültürü ve içine yerleştikleri toplumların kültürü. Bu konum entelektüel yetenekleri üzerinde çok önemli ve olumlu etkide bulunacaktır. Çünkü tarihin en kadim kültürlerinin hepsiyle temasta oluyorlar.

İslâmiyet'in çıkışıyla birlikte yeni bir trajik dönem daha başlıyor. İslâmiyet'le Araplar bir ticaret uygarlığına geçiş yapmak durumundadırlar. Fakat ticaret ve para tekeli, Arabistan'ın birçok bölgesindeki de dahil, çoğunlukla Yahudi tüccar ve sarrafların elindedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'e atfedilen "Yahudiler Arabistan'da kalmamalı" hadisi kuşkulu da olsa anlamlı görünmektedir. Arap-Yahudi düşmanlığı tarihin derinliklerine dayanmaktadır. Hacer ve oğlu İsmail'in Mekke'nin bulunduğu yere bir nevi istenmeyen ikili olarak gönderilmeleri,

dönemin Yahudi ve Arap kabileleri arasındaki çelişkilerle ilgilidir. Yahudilerle Arap şeyh ve tüccarların çıkarları o dönemden beri sürekli çelişmekte olup, günümüzdeki Arap-İsrail ve Filistin-İsrail çatışmalarına kadar tırmanmaktadır. Yaklaşık 3500 yıllık köklerden ve tarihten kaynaklanan bu çelişkinin varlığı, günümüzde tam bir uygarlıklar çatışmasına dönüşmüş bulunmaktadır.

Bölgedeki ticaret tekelleri arasında şiddetli bir rekabetin doğması normaldir. İslâmiyet'in ticarete önem vermesinin nedeni ve Hatice ile Hz. Muhammed ilişkisi bu nedenle daha anlaşılır olmaktadır. Sonuçta Yahudiler ya kendilerini asimilasyona uğratıp faydalı işbirlikçiler (mühtedi-dönme) haline getirerek alanda kalacaklar ya da yeni alanlara sürgün edileceklerdir. Her iki durum da ortaya çıkıyor. Önemli bir kısmı daha Roma İmparatorluğu'nda Avrupa'ya doğru başlayan göçleri daha da yoğunlaştırıp ayrılırken, kalanlar da mühtedi ve yarı-esir biçiminde haraca bağlanarak yaşıyorlar. Ortaçağda İslâm uygarlığında, özellikle İran ve Endülüs (İspanya) bölgelerinde tarihsel rollerini (kâtiplik, ticaret ve sarraflık) daha da ilerleterek ünlü hale geliyorlar. Birçok siyasi güçle çalışma olanağını elde ediyorlar. Entelektüel ve tüccar-sarraf halk unvanını kesinleştiriyorlar. Bu yüzden bulundukları tüm bölgelerdeki diğer toplumların entelektüel ve tüccarlarının büyük hışmına uğruyorlar. Demek ki, tarih boyu sürüp gelen Yahudi düşmanlığının çok önemli maddi, kültürel ve tarihsel nedenleri vardır.

i- Yeniçağın başlangıcına geldiğimizde, bu nedenlerden ötürü Yahudiler üzerinde bir nefret dalgası estirilecek, tehditler ve sürgünler hızını daha da artıracaktır. Çünkü kapitalizm ticaret ve para tekelinin rahminde doğan bir uygarlıktır. Bundan çıkarı olan ve zarar gören herkes, önünde engel olarak Yahudi entelektüel, tüccar ve sarrafları gösterecektir. Yahudiler tehlikeli bir paradoksla karşı karşıyadırlar. Çıkarları kapitalist gelişmelerden yana olan diğer ulusların tüccar ve sarraf tekelleri, Yahudi unsurlarını önlerinde engel olarak görecektir. Çıkarları kapitalist tekellerin gelişmesiyle çelişen ulusların eski tarımcıları ve zanaatkârları da Yahudi'yi rahatlıkla mistik bir tehlike haline getirebilecektir. Entelektüellerin de, sisteme bağımlılıkları nedeniyle Yahudiliği Pandora'nın Kutusu olarak göstermeleri çıkarları gereğidir. Bu etkenler altında 15. ve 16. yüzyıllar Yahudiler için tarihte olduğu gibi yine sürgünler ve pogromlarla (Yahudi katliamları) şiddetlenen yeni bir uygarlık sürecinin başlangıcı olacaktır.

İşin ilginç yanı, Yahudi entelektüel ve tüccar-sarraf gücü bu yeni uygarlığın inşasında en önemli etken olabildiği gibi, en çok gazabına uğrayanı da olacaktır. Paradoks budur. 1492'de İspanya'dan sadece Müslümanlar değil, Yahudiler de kitlesel halde atıldılar. Ne de olsa İsa'yı çarmıha gerdirmişlerdi. Bahane hazır ve etkiliydi. Fakat asıl nedenler anlatıldığı gibidir. Polonya'da ve Rus Çarlığında da benzeri süreçler yaşanmaktadır. Bu durumlar karşısında yeni toplandıkları ülkelerin başında Hollanda ve İngiltere gelecektir. Tüm etkili Yahudi tüccar, sarraf ve entelektüelleri dalga dalga bu ülkelere akacaklardır. Bir kısmı Avrupa monarşileriyle savaş halinde olan Osmanlı İmparatorluğu'na göç edecek, özellikle sultanın sarraflık ve tüccarlık tekelinde etkin rol almak amacıyla sadece kabul edilmeyecekler, çağrılacaklardır da. Yavaş yavaş Amerika Kıtasına da göçleri başlamıştır. Yeni gelişen Alman kentlerinde entelektüel tüccar ve sarraf tekelinde gün geçtikçe konumlarını güçlendireceklerdir. Bu ülkede köklü bir yerleşme ve melezleşme söz konusudur.

Bazı entelektüeller kapitalizmi Yahudiciliğe bağlasalar da, bu abartılı bir ideadır. Etkileri vardır. Belirleyiciliğin kökenleri elbette yerleşik toplum koşullarıdır. Fakat azınlıkların tetikleyici rolleri de küçümsenemez. Hollanda ve İngiltere'de gerek entelektüel ortamın gelişmesinde, gerekse kapitalizmin yeni sistem hegemonu olarak ortaya çıkmasında bu ülkelerdeki Yahudi banker, tüccar ve filozofların etkisi oldukça önemlidir. Spinoza yeniçağı zihniyet açısından başlatan en önemli simadır. İlk Yahudi laiklerindendir (Laikliği daha çok sinagogun dışına çıkmış veya çıkarılmış kişilere ilişkin belirtiyoruz). Özgürlüğün de büyük düşünürlerindendir. "Anlamak Özgürlüktür" felsefesi ona çok şey borçludur. Yahudi banker ve tüccarların İngiltere ve Hollanda devletine verdikleri borçlar, savaşları kazanmalarında ve güçlü devlet olmalarında büyük rol oynar. Amerika Kıtasında, özellikle Kuzey Amerika'da İngiltere eyaletlerinin bağımsızlık savaşında benzer rol oynayacaklardır. Bugünkü ABD'nin oluşumunda temel etkileyici güçlerin başında Yahudi entelektüel, tüccar ve bankerlerinin geldiği iyi bilinmekte veya bilinmek durumundadır.

2- Yahudi İdeolojisi

Baştan çok net belirtmeliyim. Dünya çapında ideolojik önderlik halen Yahudi entelektüellerin elindedir. Bu önderliğin derin tarihsel kökleri vardır.

a- Yahudi kültürünün oluşumunda ilk başlarda tarihsel iki büyük kültürün, Sümer ve Mısır kültürünün derin izleri vardır. Ahdi Atik (Tevrat) İbrani kabilesinin bu iki kültürden özümsediklerinin kabile dilinde ve vicdanındaki yansımasıdır. Yansıma çok açıktır. Bu iki kültürün ilk versiyonlarındandır. Adem-Havva hikâyesinden tutalım dünyanın yedi günde yaratılmasına, Allah kavramından tutalım peygamber kavramına kadar böyledir. Unutmayalım, Nuh Tufanı bir Sümer efsanesidir. Eyüp ve İdris peygamber efsaneleri de hakeza! Tek tanrılı din kavramı ilk defa Mısır'da Firavun Akhenaton döneminde büyük reform olarak denenmek istenmiştir. Ayrıca Urfa neolitik kültürün en eski ana merkezidir. Dolayısıyla dönüştürülen neolitik ideolojisi, etkisi kesinlikle göz ardı edilemeyecek diğer önemli bir kaynaktır. Yahudi ideolojisinin arkasında iki büyük dil ve kültür grubu vardır: Aryenler ve Semitikler. İbrani kabile kültüründe bu iki ana kaynağın rolü de göz ardı edilemez.

b- İlk sürgün döneminde Babil ve Zerdüşt (Pers-Med) kültürünün etkileri de çok barizdir. Birçok öyküleri bu iki kültürden derlenmiştir.

c- Greko-Romen kültürü üçüncü büyük kaynaktır. Özellikle dinsel felsefenin geliştirilmesinde Greko-Romen döneminin etkisi belirleyicidir. Yani ortaçağdaki Hıristiyanlık ve İslâm'ın içeriğinde bulunan dinin felsefeleştirilmesi ve felsefenin dinselleştirilmesinin temelleri Aristo, Eflatun ve ekol olarak başta Stoacılar olmak üzere Helenistik çağdaki felsefi ekollere dayanmaktadır.

d- Açık ki, Hıristiyanlık ve İslâm, İbrani Musevi dininin daha çok Greko-Romen ve Arap toplumlarının ihtiyacına göre uyarlanmış iki mezhebi durumundadır. Aynı kaynaktan beslendikleri açıktır. Bu iki mezhebin Musevilikle çelişkisi Museviliğin derin kabilevi özelliğinden ileri gelmektedir. Musevilik ilk başlarda İbrani kabile topluluğunun, ortaçağların başlarından itibaren (diaspora ile birlikte) ise Yahudi kavminin milli dini olarak şekillenmiştir. Daha doğrusu, karşımızda net bir özdeşlik vardır: İbrani kabilesi = İbrani dini = İbrani veya Yahudi kavmi. Yahudi ideolojisi baştan itibaren dinsel bir içerikte, o da tamamen kabilevi ve kavmî niteliktedir. İslâm ve Hıristiyanlık ise, Ya-

hudilikle köklü ilişki ve çelişkileri bulunan yakın kavim topluluklarının maddi ve manevi kültürel ihtiyaçlarına göre inşa edilmiştir. Dolayısıyla Hıristiyanlık ve İslâm hem Yahudilikten çok etkilenmişler, hem de sık sık kendisiyle çatışma durumunda kalmışlardır.

e- Yahudi ideolojisi aynı zamanda derin maddi kültürün şekillendirdiği bir ideolojidir. Bu maddi kültürde uygarlıklarını nasıl tanımladıklarını gördük. Dolayısıyla Yahudi ideolojisi Sümerlerden beri Ortadoğu bölgesinde oluşan tüm uygarlıklarla yakın ilişki içinde şekillenmiş bir uygarlık ideolojisidir. Şöyle bir formül geliştirmek öğretici olabilir: Yahudi ideolojisi tüm uygarlıkların sentezlendiği özü taşımaktadır. Gücünü bu özden almaktadır. Bunda Yahudi peygamberler ve yazarların tarih boyunca oynadıkları rol belirleyicidir. Yine bu nedenle ilgili toplumlar kendi uygarlıklarıyla ne kadar ilişkili ve çelişkili iseler, Yahudilikle de o denli ilişkili ve çelişkilidirler. Çıkarılacak başka bir sonuç şudur: Yahudilik sadece din ve kavim değil, uygarlıklar sentezi (eklenmesi de denebilir) bir uygarlık olarak tanımlanabilir. Yahudi ideolojisinin uygarlıkların entelektüel yapılarını güçlendirmedeki rolünü göz önünde bulundurursak, neden hâlâ dünya çapında öncü rol oynadıklarını daha iyi anlayabiliriz.

f- Yahudi ideolojisi yeniçağla birlikte parçalanmıştır. Dinsel ve laik doğrultuda iki ana kanala bölünmüştür. Spinoza (1632-1677) laik kanalın başıdır. Benzer birçok Yahudi kökenli filozof laik kanalı sürekli besleyecektir. Laikliğin ayrıca ne kadar yeni bir din, ne kadar din dışılık olduğu tartışma götürür. Peşinen belirtmeliyim ki, dinsel ve din dışı fikir üretilmesini anlamlı bir toplumsal-ideolojik çalışma olarak görmüyorum. Yapılması gereken ayrım bu olmamalıdır. Bunun aydınlatıcı, öğretici değeri çok sınırlı olduğu gibi, oldukça saptırıcı ve çarpıklaştırıcı özellikler barındırmaktadır. Mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel bilgi türlerinin her birinin bir toplumsal karşılığı vardır. Ancak sosyolojik çalışmayla rolleri, ilişki ve çelişkileri toplumsal ve siyasal temelleriyle birlikte açıklığa kavuşabilir.

g- Aydınlanma ideolojisinde laik kanat Yahudiciliğinin büyük etkisi vardır. 'Bilimcilik' olarak adlandırabileceğimiz bu ideoloji felsefi düzlemde pozitivizmle özdeştir. Yeniçağa damgasını vuran bu ideolojik akım, bilimcilik veya pozitivizm adıyla giderek kapitalist modernitenin dinî inancı haline gelmiştir. Şu hususu önemle belirtmeliyim ki, pozitivizm bir gömlek farkla eski dindir veya aynı gömleğin, din gömleğinin

tersine çevrilmiş halidir. Bilimcilikteki yasa anlayışıyla dinlerdeki yasa anlayışı arasında zihniyet birlikteliği vardır. Ne sanıldığı gibi din 'uhrevi' bir anlayıştır, ne de laiklik 'dünyevi' bir anlayıştır. Burada yapay bir ayrım söz konusudur. Bütün dinler dünyevilikle ilgilidir ve toplumsallıkla bağlantılıdır. Dünyevi denilen anlayışlar da öncelikle dünyevi değil toplumsallıkla ilgilidir. Uhrevilik ve dünyevilik kavramları toplumsallığın ciddi bir çelişkisini hem örtmekte, hem de çatışmayı örtülü sürdürmeye hizmet etmektedir. Aydınlanma ideolojisi bilimcilik ve olguculuk (pozitivizm) olarak sistemleştikçe, yeni ulus-devletin resmi ideolojisi haline geldi. Bu da hızla milliyetçi ideolojiye dönüşüm demektir.

3 -Yahudi Milliyetçiliği

Geleneksel Yahudi tüccar ve sarraf kesimi kapitalist sistemde burjuva sınıfı olarak daha görünür modern bir sıfat kazandı. Burjuvazinin yeni sosyal sınıf olarak resmi ideolojisini pozitivizmde bulması ve devlet anlayışının milliyetçiliği doğurması son derece anlaşılırdır. Hem ulusun yaratıcısı olarak hem de yeni ideolojisiyle bu durumunu pekiştiriyor. Ulusu oluşturan tüm faktörler ulusallaştırıldıktan sonra devlet tekeli kanalıyla egemen ekonomik tekellere transferleri zor değildir. Avrupa'nın her ulusunda hızla gelişen tekelleşme ancak milliyetçilik kanalıyla tüm ulusa yutturulabilirdi. Sümerlerde başarı kazanan ideolojiye benzer bir oluşumla karşı karşıyayız. Ulus en yüce birim (En eski tanrıdır veya tanrının yerine ikame ediliyor) olarak ilan ediliyor. Ulus içindeki devlet maddi hayatı tekeline geçiriyor. Toplumun en büyük gücü oluyor. İkisi birleşince, ulus-devlet olarak eski tanrı-kral devletinin yeni hali oluyor. Topluma mal edilmesi için mitolojilere, kapitalizm çağında felsefeye, onun tüm topluma mal edilecek vulger biçimlerine ihtiyaç vardır. Milliyetçilik bu ihtiyacı mükemmel biçimde gideriyor. Avrupalı toplumların ulusal toplumlar olarak yolu son dört yüz yıllık ideolojik arayışlardan sonra böylece resmi ifadesine kavuşuyor. Ulusun milliyetçiliği, milliyetçiliğin ulusu, her ikisinin devleti, devletin ekonomik tekeli beslemesiyle yenidünya kesinleşiyor. Kendi geçici zamanı içinde tabii. Her tarafta muazzam bir ulusal ayrışma ve ateşli milliyetçilik çağı böyle gelişince, Yahudi ideolojisi tabii ki hem yoğun etkileyecek hem de etkilenecekti.

Yahudi ideolojisinin objektif olarak baştan beri kavim ve kabileyle, dolayısıyla kavimcilik ve kabilecilikle bağlantısının olması rahat anlaşılacak bir hususdur. Kabile ve kavim milliyetçiliği anlamında çok eskilere dayanan milliyetçilik, Yahudi ideolojisinin doğal ve temel bir özelliğidir. Burjuvalaşma evresinde dönüşüm geçirmesi en kolay ideolojilerdendir. Yine bir paradoksla karşı karşıyayız. Hem milliyetçilik ideolojisinin babalığını yapacaksın, hem de yeni türemeler seni reddedecek! Tıpkı maddi alanda olduğu gibi, manevi-ideolojik alanda da bu paradoks gelişti. Tüm milliyetçilikler babalarına diş bilemeye başladılar. Her Avrupa ulusundaki milliyetçiler önlerindeki sorun ve engellerden Yahudi'yi (ideoloji, maddi kültür ve ulus-kavim olarak) sorumlu tutmaya başladılar. Musevi kökenli oldukları halde, tıpkı Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in Yahudiliği en temel engel saymaları gibi. Burada uygarlığın temelinde rol oynayan ve benim tezimi doğrulayan bir husus yatmaktadır. O da uygarlığın çekirdeği olarak devletin ekonomik tekel olduğudur. Yeni devletleşmelerin olduğu her yerde eski ve yeni tekeller arasında çatışma veya savaş kaçınılmaz olur. Biri ya yok edilinceye, teslim oluncaya veya çok önemsiz hale gelinceye kadar savaş sürmek zorundadır.

Nasıl ki Yahudi kabilesi için 3500 yıl önce 'vaat edilmiş topraklar' meselesi var olmuşsa, Avrupa'nın ulus ve milliyetçilik çağında da bu ihtiyaç şiddetle hissedilecektir. Yeni bir Yahudi ulusu yeni toprak demektir. Avrupa Yahudilere hep karşı olduğuna göre, eski 'vaat edilmiş topraklar'a dayalı bir akımın doğup gelişmesi kaçınılmaz oluyor. Siyonizm denilen Yahudi burjuva milliyetçiliği böyle doğuyor: 19. yüzyılın milliyetçilikler çağının etkin bir örneği olarak.

Öykü bundan sonra tarihe girer. Bu konuda çok kısaca söylenmesi gereken şudur: Yurt sorununu çözmek için dönemin çok güçlü iki devletine ihtiyaç vardır: Almanya ve İngiltere. Fransa üçüncülüğe düşmüş durumdadır. Yahudi milliyetçileri iki kanatta da çok çalışıyorlar. İngiltere ve Hollanda devletlerini nasıl güçlü kıldıkları biliniyor. Almanya'da da benzeri bir işlev gören Yahudi sermayedarı işe koyuluyor. Yahudi entelektüeller de entelektüel sermaye (Alman ideolojisi) oluşturulmasında büyük katkı sahibidirler. Alman İmparatoru bu destekleri sayesinde iki kez Kudüs'e giderek yeni yurt hareketine ilgisini belli eder. Birinci Dünya Savaşı kazanılsa, Alman ve Osmanlı (İttihat ve Terakki'nin en güçlü kanadı Almancıydı ve Selanik Yahudi-

leriyle, sermayedarlarıyla bağlantılıydı) korumasında Yahudilik erkenden ve çok daha güçlü temellerde Filistin'e veya eski topraklarına dönmüş olacaktı. Zaten Londra kanadında geleneksel bir ağırlıkları vardı.

Geniş bir konu olan siyasi tarihi bir yana bırakalım. Hitler, Almanya'nın yenilgisinden kesin olarak Yahudileri sorumlu tutuyor. Şunu çok iyi görüyor: Londra'nın üstünlüğü Yahudi ideolojisi ve milliyetçiliğinden bağımsız değildir. Almanya büyük bir ihanete uğramıştır ve sorumlusu Yahudi'dir! Benzer sorunları yaşayan her ulusta anti-Yahudilik (Fransa'da Dreyfus olayı) böyle gelişir. Ancak gerçeğin böyle olmadığı kanıtlanabilir. Ama neden bu idealar hâlâ dünya çapında, örneğin en son İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad tarafından sürdürülüyor? Bu, Yahudi ideolojisi ve milliyetçiliğinin dünyadaki işleviyle ilgilidir. Halen öncü ideolojidir, tıpkı sermaye tekellerinde olduğu gibi.

Hitlercilik asla savunulamaz. Soykırım en büyük insanlık suçudur. Bunlar tartışılmaz insani, toplumsal gerçekliklerdir. Yahudi aydınlarının insanlığın soylu özgürlük, eşitlik ve demokratik toplum mücadelesindeki konumları da küçümsenemez. Peygamberleri bir tarafa bırakalım, yeniçağda Spinoza ile başlayan, Marks, Freud, Rosa Luxemburg, Trostky, Adorno, Hannah Arendt ve Einstein'a kadar giden çok sayıda entelektüel ve devrimcinin durumu bellidir. Yahudi entelektüelinde demokratik sosyalist boyutların çok güçlü olduğunun farkındayım. Adorno'nun yargısını yinelemeyeceğim. Ama soykırımda Yahudiliğin hem maddi hem de manevi kültür alanında objektif konumunu çözümleyici ve politik sonuç alıcı bir konuma taşımak için gerekli eleştiri-özeleştiriyi ne zaman yapacak ve eylemine geçecekler? İdeolojik güç olarak, hem de öncülük konumu itibariyle Yahudi milliyetçiliği doğru çözümlenmedikçe, ne Yahudi soykırımı kurbanlarının anısı layıkıyla değerlendirilebilir ne de yeni soykırımlar, katliamlar önlenebilir. Yahudi milliyetçiliği küçük bir ulusun milliyetçiliği değil dünya milliyetçiliğidir; bütün milliyetçiliklerin, ulus-devletçiliğin babasıdır. Ne acıdır ki, milliyetçiliğin en büyük ve tarihte eşine az rastlanır kurbanı da yine Yahudiler olmuştur.

Yahudilik sorun olarak çok tartışılmıştır; bizzat Marks, Freud gibi önde gelen Yahudi aydınlar tarafından. Ama şu sorun yanıtsız kalıyor: Soykırıma nasıl gelindi? Soykırım kurbanlarının anısına bağlılık ancak

başka soykırımların olmamasına bağlı olduğuna göre, bu nasıl gerçekleştirilecek?

Savunmamda Yahudi örneği temelinde varabildiğim tüm sonuçları şöyle formüle edebilirim:

Yahudi kabilesi Sümer ve Mısır uygarlığına özendi. Bu özenmenin karşılığı sürgün oldu. İnatçı küçük kabile, tüm kabilelerin yapmak istediğine öncülük edercesine, kıskançlığından kendi kabilecilik ideolojisini (dinini) inşa etti. Kudüs Krallığı'nı kurdu. Kurduğu krallık yıkıldı. Daha da inat etti, dünyaya yayıldı. Kabilesine, sonra kavmine yer aradı. Vermediler, sürdüler. Yenilmemek için atoma kadar indi, uzaya kadar gitti. Kabile bu sefer küçük ulus-devletiyle uygarlık önderliğine oynuyor. Belki de ebelik ettiği tüm Ortadoğu ve hatta dünya uygarlık ve devletini yıkabilir. Ama o zaman kendisi de kalmaz. Çünkü küçük Yahudi uygarlığı dünya uygarlığının özüdür. Dünya uygarlığı olmadan Yahudi uygarlığı, Yahudi uygarlığı olmadan dünya uygarlığı olmaz. Yahudi soykırımından çıkarılacak en büyük ders budur.

Bilgeler çoktan "Ateşi ateşle söndüremezsin" demişlerdir. Uygarlık ateşinden küçük uygarlık ateşleri (ulus–devletler, genelde tekeller) yakarak kurtuluş sağlanamaz. Tarih boyunca uygarlık güçlerine karşı savaşan tüm kabile ve kavim yoksullarının, mazlumlar ve kölelerin önderleri ya öldürüldüler ya da kazandılar. Ölenlerin anısı unutulamaz. Ama kazananların ilk yaptıkları şey kendilerini de uygarlık yapmak oldu. Çünkü başka türlüsünü bilmiyorlardı. Bilimsel sosyalizmin zafer kazanmış önderleri bile kapitalist modernitenin demir kafesli örneği olmaktan kendilerini kurtaramadılar. Soykırıma uğrayanlar hiçbir zaman böylesinin başlarına geleceğini düşünmemişlerdi ama oldu.

Bu noktada tüm kalbimle en anti-jenositçi geçinenden daha fazla jenosid kurbanlarını anlıyorum. Neden hiçbir Yahudi'nin anlamadığı kadar anlıyorum? Aynı sistem beni de o çarka aldı da ondan. Tabii yine Yahudi gücüydü sistemin çarkını çeviren. O ideolojinin iktidar savaşı, uygarlık yaratım gücü olmasaydı Hıristiyanlık, Hıristiyanlık olmasaydı Hitler olur muydu? Hitler'i doğuran Alman milliyetçiliği nasıl Alman ideolojisinde, dolayısıyla Aydınlanma ideolojisinde (pozitivizm ve biyolojizm) köklerini buluyorsa, Aydınlanmada rol oynayan Yahudi ideolojisi ve Yahudi milliyetçiliğiyle bağlantılarıyla (Aydınlanmacı ortak kök) da diyalektik ilişki içindedir. Yani nasıl Yahudi kabile

ve kavimciliği Yahudi milliyetçiliğinin köklerini oluşturuyorsa, Alman kabileciliği ve kavimciliği de Alman milliyetçiliğinin köklerini oluşturur. Almanya'daki iç içe gelişmeleri aralarında ekonomik ve siyasal tekeller nedeniyle girift ilişkilere yol açmıştır. Tüm bu tarihsel–toplumsal gelişmeler iki milliyetçilik arasındaki bağı gayet açıkça göstermektedir. Her iki milliyetçilik aşılmadıkça, soykırım kurbanları anlamlı biçimde anılamaz ve soykırımın yeni türlerinden kurtulanamaz.

Benzer bir karşılaştırma Arap ideolojisi ve milliyetçiliğiyle Yahudi ideolojisi ve milliyetçiliği arasında yapıldığında sonuçları diyalektiksel ve çarpıcı olacaktır. O olmasaydı İslâm, İslâm olmasaydı Hz. Muhammed olur muydu? O olmasaydı BAAS, BAAS olmasaydı Saddam olur muydu? Belki totoloji yaptığım söylenecek. Fakat söylediklerim yaptığım uygarlık çözümlemesinin süzgecinden geçmektedir. ABD dünya gücüdür, hegemondur, imparatorluk bile olabilir. Şimdi Ortadoğu'da İsrail için savaşıyor. Belki yarın İran'la da savaşır. Yine soykırım tehlikesi var. Bu sefer atom silahları da kullanılacak. Nükleer savaşı nükleer savaşla önlemek! Bunun kapıdaki tehlike olduğunu kimse inkâr edemez. Kaldı ki, bir Hiroşima yeter! Çözümlemem doğrudur. Uygarlık kurulduğunda göksel tanrıların himayesinde olduğu söylendi. Yıkılırken atoma sığınıyor. Sahtesi gerçeğinden bin defa daha fazla tercih edilir. Yeryüzünde yürüyen çıplak krallar ve maskesiz tanrısından, onun atom şimşeğinden bahsediyorum.

Çok bilinçli insanlar olan Yahudilerin Ortadoğu'da yer bulmasını en çok isteyenlerdenim. Ortadoğu kültürünü demokratikleştirmek ve demokratik konfederatif bir İsrail-Filistin için küresel dev haline gelmiş Leviathan çözüm gücü olamaz. Yahudilerin isim babası olduğu bu canavar soykırımın gerçek kaynağıdır.

Çözüm Ortadoğu demokratik uygarlığındadır. Ortadoğu nasıl Yahudi olmaksızın bir harabeyse, Yahudi de Ortadoğu'suz hep soykırımlar sürgünüdür. Tarih yeterince derslerle doludur. Yahudi aydını kendi sorununun dünya sorunu olduğunu gittikçe daha iyi fark ediyor. Çözüm yeri Ortadoğu'da aranmalıdır. Demokratik Ortadoğu'nun bir hayal değil, ekmek ve su kadar günlük harcımız olduğunu asla unutmayalım. Yahudiler hem soykırım kurbanlarını anmanın, hem de yeni soykırımlara ebediyen düşmemenin yolunun demokratik Ortadoğu uygarlığından geçtiğini bilmeli; tüm Ortadoğu halkları da Yahudi'siz demokratik Ortadoğu olamayacağını ve tarihsel bir demokratik uz-

laşmanın tek çözüm yolu olduğunu bilerek, demokratik toplumu inşa görevine dört elle sarılmalıdır.

E- Kapitalist Modernitede İktidar

Uygarlık, iktidar ve devlet kavramları gerek kendi içlerinde, gerekse iç içelikleri kapsamında çözülmesi en güç sosyal ilişkiler kategorisini oluşturur. Uygarlık, tanımlanması konusunda tartışmaların halen devam ettiği bir konudur. İktidarın nerede başlayıp nerede bittiği, ne zaman ve nasıl oluştuğu ve sonlanması gerektiği daha da karmaşık bir sorundur. Günlük dilde içilen su ve teneffüs edilen hava kadar adından bahsedildiği halde, tanımında görüş birliğine en ez varılan konuların başında gelmektedir. Sadece çok sırlı ve karmaşık konular olduklarından ötürü değil, öyle kalmaları arzulandığı ve uğruna çok ideolojik faaliyetler yürütüldüğü için böyledir. Bir şeyden korkulması için ilk şart, çok sırlı kılınması ve karmaşıklık içinde bırakılmasıdır. Eğer içyüzleri açığa çıkarsa, herkesin alay konusu olur ve korku etkeni olmaktan çıkarlar. Böylelikle örtbas ettikleri çıkar gruplarının emelleri de boşa gider. Halk arasında bu konuda çokça öykü anlatılır.

Uygarlık önce kendi mitolojik öyküleri ile başlatılır. Çıkar klikleri veya artık-ürün tekelleri bu öyküler bağlamında olmadan, zorbalıkla ancak birkaç defalık talan gerçekleştirebilirler. Kalıcı ve kabul edilebilir olmaları için mutlaka mitolojilere, din ve hukuka ihtiyaçları vardır. Günümüzde ise tüm bu etkenlerle birlikte seks, spor ve sanatın popülerleştirilip medyada sunulmasıyla, toplumların zihnen ve duygusal olarak daha da şartlandırılarak yürütülmesiyle kalıcılık ve kabul edilebilirlikleri kesinleştirilmeye çalışılmaktadır.

Uygarlık tarihini başlıca üç ana döneme ayırıp her dönemi taslak halinde nitelemeye çalıştım. Bilimcilik yöntemlerine pek itibar etmediğimi, sınırlı kullanmak kaydıyla bu yöntemlerin yararlı olabileceklerini, ama dogmatikleştirildikçe özgür yaşam şansını tehdit edebileceklerini özenle belirttim. Sosyolojik yorum yöntemini (bilimcilikle, pozitivizmle) dogmatikleştirmeden uygulamaya özen gösterdim. Yorumlarım ana hatları ve çok sayıda örneklemeyle her tür tartışmaya açık olarak sunulmuştur. Tekrarlara çok düştüğüm halde, çok gerekli olmadıkça bu alışkanlığa düşmemeye de dikkat edeceğim.

Kapitalist (uygarlık, medeniyet ile birlikte aynı anlamda olan) moderniteyi Yeniçağın (M.S. 16. yüzyıldan günümüze) resmi, zafer ka-

zanmış modernliği (çağdaşlık) olarak çözmeye çalışmakla birlikte, çağımızı tümüyle kapitalizme mal etmemeye özen gösterdim ve anti-modernitesi konusunda da çok kapsamlı eleştiriler getirdim. Sosyolog Antony Giddens'ın modernlik tanımına katılmakla birlikte, 'üç süreksizlik' konusundaki yorumlarını olduğu gibi paylaşmadığımı belirttim. Üç süreksizlik kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizmdi. Üçünün de kökenleri itibariyle uygarlığın ilk başlarından itibaren gelişim halinde olduklarını ve kapitalist moderniteyle en güçlü hallerine eriştiklerini çok kapsamlı yorumlar ve örnekleriyle sundum. Bu bölümde daha çok yapacağım şey resmi modernitenin (Resmi olmayan moderniteyi, çağdaşlığı demokratik modernite, medeniyet, uygarlık veya çağdaşlık olarak adlandırıyorum. Hepsi aynı anlamdadır) iktidar ve devlet ilişkilerini daha somut nasıl biçimlendirdiğini aydınlatmak olacaktır.

1- Pozitivist sosyologlar (A. Giddens ve benzerleri) uygarlık tarihinin her döneminde ve tekil tiplerinde kendi uygarlıklarını benzersizmiş gibi yorumlayarak sosyoloji yaptıklarını sanırlar. Örneğin İngiliz uygarlığını ve devletini tarihte benzeri olmayan nevi şahsına münhasır bir devlet ve uygarlık olarak tanımlamak ve çözümlemek için binlerce araştırma yapmaktan geri durmazlar. Denizde kum, bunlarda araştırma! Aslında bu bilim denilen çalışmada çok ince bir saptırma gerçekleştirilmektedir. Benzetme yaparsak, ağaçlardan ormanı görünmez kıldırmak! Milyonlarca ağacı inceleme konusu yapmakla ormanı tanımlayamayız. Bu yöntemin doğru sonuç vermeyeceği başından bellidir. Ama on binlerce genci bu tip sosyal bilim yapma savıyla düzenin gerçek karakterini göz ardı ettirmek için kullanmak pek fena bir politika sayılmaz. Sosyal bilimler veya genel adlandırmayla sosyolojinin içeriği böyle boşaltılmakta ve anlamsızlaştırılmaktadır.

Doğru olan, İngiliz devleti, iktidarı ve uygarlığının da beş bin yıldır temel kategorik özellikleri belli olan (sınıf-kent-ekonomik tekel olarak devlet) bir gelişmeyle bağlantılı olduğu; 10. yüzyıldan itibaren yeniden canlanan kentler etrafında gelişen sınıfların önce kral ve aristokratlar, 16. yüzyıldan itibaren de burjuvazi olarak ekonomik devlet tekelleri halinde yumaklaşarak, kendilerini çeşitli ideolojik örüntülerle görünmez kılarak veya zor anlaşılır kılmak için yüzlerce simgesel değerle bezeyerek iktidara geldikleri ve iktidarlarını sağlamlaştırdıkları; bu gelişmenin ilk örneği veya örneklerinden biri olan İngiliz devleti ve

uygarlığının da günümüze kadar süren uygarlık ana nehrinin hegemonik temsilcilerinden biri olduğudur. Eminim bu bir cümlelik tanım, İngiliz ilişkiler yumağını on binlerce araştırmadan daha iyi anlaşılır kılar. Sümer rahiplerinin yıldız hareketlerine dayalı on binlerce tabletlik toplum yorumlarıyla kapitalist modernitenin on binlerce bilimci rahibinin yorumları arasında özde (gizledikleri temel çıkar grupları bakımından) pek fark yoktur. Sadece araştırma yöntemleri, zaman ve mekânları farklıdır.

Açık ki ve önemle açıkladık ki, zaman ve mekân farkı, evrensel olarak oluşum denilen değişim ve gelişme demektir. Toplumlar da zaman ve mekân farkına bağlı olarak değişir ve gelişirler. Bazen geriye doğru evrim hali de mümkün olmak üzere. Özgünlük halini eleştirmiyorum; evrende özgün olmayan gelişme ve değişme yoktur. Her değişme özgünlük anlamına gelir. Aynen tekrar sadece bir dogmatik inanç değeridir. Tüm doğasal olaylarda anlamı olmayan bir dil oyunudur 'aynen tekrar' kelimeleri.

Bu anlamda elbette kapitalist modernitenin de çok önemli özgünlükleri vardır. Bu özgünlükler Antony Giddens'ın tanımıyla üç önemli alanda gerçekleşmişlerdir. Bu bağlamda 'süreksizler' olarak kavramlaştırmak da öğretici olabilir. Kapitalizmi özgünlükleri içinde bir özelliğiyle yorumlayıp örneklediğimiz için tekrarlamayacağım. Fakat iktidar kavramı ve onun daha somut ve hukuki bir ifadesi olarak ulus-devlet konusunda özlü ve kısa bir özetleme gerekli ve hayli öğretici olacaktır.

2- İktidar sosyal bilimlerin çok bahsettikleri, fakat özünü çarpıtmakta yarıştıkları konuların başında gelir dedik. Sadece kasıtla ilgili bir eleştiri değildir söylenen. Kapitalist modernitenin en özgün yanlarının başında geleni her bireyin kendini iktidarlı sanması, öyle kılınma halini hiçbir uygarlığın başarmadığı kapsam ve özellikler içinde başarması yeteneğidir. Üzerinde en çok durulması gereken konu budur. Fransız sosyolog M. Foucault'nun zihnini en çok işlettiği ve altından tam kalkamadığı konu da budur. Lenin '**Devlet ve Devrim**' adlı eserinde devleti tanımlamak istedi. Ama en çok yanıldığı noktanın devlet olduğu da daha sağlığında ortaya çıkmıştı. İktidarı ise tanımak bile istemedi. Güçlü ve kurnaz adamın çeşitli uygarlık maskeleri takarak günümüze kadar taşıdığı bu 'efsunlu taşı' kullanmakla, sosyalizm gibi tamamen demokratik moderniteyle inşa edilmesi gereken temel

toplumsal çalışmanın 'sosyalist iktidar'la başından beri boşa çıkardığını anlayamadı.

M. Bakunin'in şu anlama gelen bir sözünü çok anlamlı bulurum: "En demokrat adamın başına iktidar tacını geçirin, yirmi dört saat içinde en alçak bir diktatör olacak veya ahlâkı bozulacaktır." İktidarın sosyolojisini yapmak, halen en temel bilimsel bir görev olarak çözümlenmeyi gerektiriyor. İktidarın ne olduğu kadar, ne kadar gerektiği de en çok toplumsal bilinmezi olan bir konudur. Bazı zihniyetlere ve altında gizledikleri çıkar gruplarına göre, mutlak iktidar mutlak çözüm demektir. Tam Asur görüşü bu olsa gerek: Hedefin tümden canını almak. İktidarı tam bir hastalık hali olarak görenler de vardır. Özellikle anarşistler, pasifistler böyledir. Bunlara göre vebadan kaçar gibi her tür güç ve otoriteden kaçmak gerekir. Aslında bu anlayış iktidara teslim olmanın objektif biçimidir.

Demokratik uygarlık sisteminin getirdiği tanım ve çözüm niteliksel olarak farklıdır. Her toplumsal grubun savunma hakkı kutsaldır. Grubun varlığına ve varlığıyla bağlantılı değerlerine yönelik her saldırıya karşı savunma gücü olmak, vazgeçilmez bir hak olmanın da ötesinde bir varlık nedenidir. Savunma gücüne klasik anlamıyla iktidar denilemeyeceği kanısındayım. Demokratik savunma gücü veya otoritesi demek daha uygun düşmektedir. Bir bitki olarak gülün bile dikenleriyle kendini savunmak istediğini göz önüne getirdiğimizde, bu demokratik otorite paradigmasına 'gül teorisi' demek isterim.

a- İktidarı uygarlık bağlamında artık-ürün elde etmeye, arttırmaya ve ele geçirmeye yönelik her tür toplumsal faaliyet olarak işlevselleştirmek en uygun tanımdır. İdeolojik faaliyetlerden askeri faaliyete, uyutma masallarından soykırımlara, eğlence oyunlarından dinsel ritüellere kadar toplumsal artık-ürün ve değerleri sızdırmaya yarıyorlarsa, son tahlilde bu faaliyetlere iktidarsal faaliyetler demek mümkündür. İktidar bu anlamda çok kapsamlı bir toplumsal faaliyet alanıdır. Özellikle uygarlık toplumlarında iktidar sürekli derinliğine ve genişliğine artık-ürünün artması oranında büyüme eğilimindedir.

Artık-ürün ve değer kavramına açıklık getirirsek, iktidarın mahiyeti daha iyi anlaşılır. Kişi ve grupların maddi ve manevi yaratımlarını, kazanımlarını, bir bütün olarak kültürel değerlerini güç kullanarak ele geçirme eylemine ve kurumsallaştığı ölçüde de 'iktidar sanatı' olarak duruma baktığımızda, 'ele geçirilen' ne ve 'ele geçiren'in kim olduğu

somutluk kazanır. İktidar kendisinin olmadığı halde sürekli bir şeyleri güçle ele geçirme, kendine ait sayma, asimile etme, mülkleştirme, yurtlaştırma, aksi durumlarda yine zorla kendisinden atma, sürgün etme, yurtsuzlaştırma, işsizleştirme, mülksüzleştirme, genel olarak maddi ve manevi açıdan değersizleştirme eylemi ve sanatıdır. Bunu sadece ekonomik artık-ürün ve değere el koyma eylemiyle sınırlandırmak çok dar bir yaklaşım olur. Bu konuda ele geçirme asıldır. Fakat buna giden yolda binlerce başka değer de iktidar güçlerince ele geçirilir ki, toplamına iktidar demek daha gerçekçidir.

Demokratik otoritenin temel işlevi ise, ilgili kişi ve grubun varlığını ve varlığına dolaylı ve dolaysız bağlı olan maddi ve manevi değerlerini savunmak, ele geçirilmesine göz yummamak, ele geçirilmişlerse tekrar kendisine mal etmek gibi her bakımdan pozitif, gerekli, haklı, vazgeçilmesi zor durumlarla ilgilidir. Demokratik otorite bu içerik temelinde eyleme geçme sanatıdır. Özünde ele geçirilmeyi önleme gücü ve onun sanatsal eylemi demek daha doğrudur. Anayurdun ele geçirilmesi ile ele geçirilmesinin önlenmesi durumlarında görülen güç kullanma etkinlikleri veya sanatları (ordu-savaş) arasında ontolojik fark vardır. İkisi birbirine zıt kavramlardır. Toplumda bu durumların karşılığı iyi-kötü, günah-sevap, doğru-yanlış, haklı-haksız, güzel-çirkin gibi birçok temel kavram ikilemleriyle ifade edilir.

b- İktidarı bakış açılarına göre birçok açıdan bölümlemek, tasnif etmek mümkündür.

I- Siyasal İktidar: En çok kullanılan iktidar biçimidir. Devletin ve izdüşümlerinin (parti ve sivil toplumun devleti esas alan örnekleri) yönetim, yürütme işlevini ifade eder. Çok büyük belirleyiciliği olan, tarih boyunca üzerinde en çok durulan ve kullanılan bir iktidar biçimidir.

II- Ekonomik İktidar: Artık-ürün ve değerleri ele geçirme eylemini yürüten tekel güçlerini ifade eder. Tarih boyunca birçok biçimi uygulanmıştır.

III- Toplumsal İktidar: Temel toplumsal kesimlerin birbirleri üzerinde kurdukları güç eylemini, geleneğini ifade eder. Aile, sınıf, cinsiyet ve etnik kökenli birçok önemli ayrımları vardır. Bazılarını ayrıyeten ele almak gerekir. Ailede baba, sınıfsallıkta artık-değeri ele geçiren, cinsiyette erkek, etnisitede ezen, hâkim olan etnisite iktidarı temsil eder.

IV- İdeolojik İktidar: Yönetici zihniyet anlamındadır. Bilim ve kültür ilişkilerinde gelişkin olan kişi ve gruplar ideolojik iktidar konumundadır.

V- Askeri İktidar: İktidarla en önde özdeş olan kurumdur. İktidarın en aşırı, en anti-toplumsal, en anti-insani biçimidir. Bütün iktidarların anasıdır, daha doğrusu babasıdır o!

VI- Ulusal İktidar: Ulus çapında uygulanan merkezî iktidarı ifade eder. Bir ve bölünmez olarak kendini ifade etmeye özen gösterir. Ulusal egemenlik de denilebilir.

VII- Küresel İktidar: Hâkim uygarlık ve modernitenin hegemon konumunu veya imparatorluğunu ifade eder. Günümüzde kapitalist modernite bu iktidarını ABD önderliğinde küresel ekonomik tekel ve ulus-devletlerle kullanmak durumundadır. Bu tip bölümlemeler daha da çoğaltılabilir.

3- İktidar tarihsel-toplumsal ve kurumsal ilişkiler toplamıdır. Tarihsel olarak toplumsal gelişmenin en hayati dokuları, alanları üzerinde konumlanır ve gelenekselleşmeye çalışır. Geleneksellik kurumsallık anlamını da taşır. İktidarlar en kurumsallaşmış, özen gösterilen, hatta protokole bağlanan toplumsal ilişkiler alanıdır. İlgililerince çok işlevsel kılındıkları için, kurumlaşma ve biçimlenmesini çok iyi protokollere bağlamak sürekliliği ve temsiliyeti açısından hayatidir. Örneğin sultanlık iktidarlarının inşası, devir ve teslim törenleri, ele geçirilmeleri muazzam örüntüler, simgeler ve protokollerle düzenlenmiştir. Kılık kıyafetlerinden yemeklerine, evliliklerinden ölümlerine kadar her ilişkinin binlerce yıl önce gelenekselleşmiş biçimleri vardır. Bu nedenlerle herkes dilediği güçle iktidar olamaz. Eşkıya veya despot oldu derler. Gerçi iktidarın en açık ve gerçek özünü eşkıyalık ve despotizm ifade eder. Ama yüceltilmiş, kutsanmış iktidar kurumu 'takke düştü, kel göründü' denmemesi için, bu açık iktidar biçimlerine şiddetle karşı çıkmayı kendi kurumsal sürekliliği ve saygınlığı açısından zorunlu görür. Meşruiyetinin ancak bu gelenek ve sembollerle önemli oranda sağlandığının bilincindedir.

Daha önceki savunmamda dile getirdiğim bir benzetmeyi de hatırlatmalıyım. İktidar, uygarlık toplumunun tarihsel bir nitelik kazanmış çıkar tekelleri yumağının dağın zirvesinden düştükçe büyüyen ve şiddetlenen kar topuna benzetilebilir. Tarihte öyle bir akış düzenine sahiptir.

4- İktidar bulaşıcı bir hastalığa benzetilerek de daha iyi anlaşılabilir. Yani iktidar bulaşıcıdır. Başlangıçta 'güçlü ve kurnaz adam'ın tek başına önce av hayvanları, sonra birikimli ana kadınlar üzerinden yürüttüğü bu toplumsal hastalık, önce hiyerarşik ataerkil düzende rahip (anlam sahibi kişi) + yönetici (tecrübesiyle toplumu idare eden kişi) + askeri komutan (gücü tekelinde tutan) üçlüsünce kurumsallaştırıldı. Sınıf ve kent inşasıyla devletleştirildi. Fakat devlet iktidarının kurulmasıyla güçlü ve kurnaz adamların hiyerarşik ataerkil düzeninin ortadan kalktığı sanılmamalıdır.

Bu sefer iktidar formülünü şöyle geliştirebiliriz: İktidar = güçlü ve kurnaz adam + hiyerarşik ataerk + devlet. Bu üç esaslı kurum iktidar toplumunu ifade eder. Çok sayıda alt ve üst kat inşalarıyla birlikte bu düzene genel bir kategori olarak uygarlık diyoruz. Zemin katta ekonomi vardır, üst katta ise tanrılar konseyi. Sümerler uygarlığı böyle inşa ettiler. Biçimi değişti ama özü hep artarak anlamını korudu. Zemin katta tarih boyunca köle, serf ve işçi başta olmak üzere, artıküründe kullanılan insan malzemesi yer alır. Zanaatkâr, çiftçi ve diğer serbest meslek sahipleri diye tabir edilen kesimler de esas olarak bu zeminde icra-i eylem ederler. Üst katta mitolojik tanrılar, tek tanrılar (Bazen gölgeleri olan sultan veya elçileri olan peygamberler, şamanlar ve rahipler de oturabilir), yöneten fikir ve yasalar (Eflatun'un ideası) yer alır.

İlk ve ortaçağlarda iktidarlar daha çok bu temel kurumlar ve özellikle devlet biçiminde icra edilirken, kapitalist modernite çağında tüm toplum iktidara bulaştırıldı. Diğer bir deyişle tüm toplum kendini iktidar sahibi sanma hastalığına bulaştı. Çok önemli olan ve Antony Giddens'in 'süreksizler' dediği kurumlar aracılığıyla iktidarın yaygınlaşması bir hastalık hali olsa da, esas olarak kapitalist moderniteye özgüdür. Bu konuda bazı ideoloji ve kurumlar belirleyici rol oynar. Bu hususları bundan sonraki kısımda ele alacağım.

Şüphesiz iktidarın tüm topluma bulaştırılması sadece çok güçlendiği anlamına gelmez. Aynı zamanda çaresizleştiği, zavallılaştığı, çözülme sürecinin son haline ve hızına yaklaştığı anlamına da gelir. Herhangi bir şeyin son haddine varması halinde iki şey olur: Ya ilgilisi olan o son halinde ona yapılması gerekeni yapar, ya da ilgilisi bir şey yapmaz ise o şey çürür. Örneğin bir elma en olgun haline geldiğinde dalından koparmak yapılması gerekendir. Bu yapılmaz ve belli bir süre

daha geçerse elma çürür; kurtlanır, parçalanır, biter. Benzetme kabadır ama iktidarlar için de geçerlidir. Zaten kurulduğunda bir hastalık hali olan iktidar olgusu kapitalist moderniteyle çürüme aşamasına gelmiş sayılır, kokuşmaktadır. Bakunin'in deyişiyle bulaşması halinde en sağlam, en ahlâklı adamı bile hasta edecek kadar çürümüştür.

Bu yargı aslında şöyleydi: "İktidar en demokrat adamın başına tacını koyduğunda, yirmi dört saat içinde en alçak diktatör yapar." Doğrudur; çürüme halindeki bu iktidarı en ezilen kadının başına bir taç gibi koyun, o da yirmi dört saat içinde diktatör kesilecektir. Bu çürümenin, hastalığın önüne geçmenin yegâne yolu, bir sistem olarak demokratik moderniteyi inşa etmekten geçer.

F- Kapitalist Modernite ve Ulus-Devlet

Ulus-devlet kavramı en karanlıkta bırakılmak kadar en çok çarpıtılan kavramların da başında gelmektedir. Gerçek işlevini ve ana rolünü belirlemekten ısrarla kaçınılmaktadır. Daha çok propagandatif amaçlı kullanıldığı söylenebilir. Özellikle faşizm ve milliyetçilikle ontolojik bağının görünmez kılınmasına özen gösterilir. Tıpkı faşizm ve milliyetçiliğin resmi moderniteyle ilineksel bağının göz ardı ettirilmesi gibi. Sadece burjuva liberallere özgü bir tutum değildir bu. Sosyalistler de ulus-devlet konusunda ya savunmacı görünürler ya da çok önemsizmiş gibi sıradan cümle ve kelimelerle tanımlayıp geçiştirirler. Hâlbuki ulus-devlet çağımızı kavrama ve değiştirmenin kilit kavramlarındandır. Bu konuda eksik olsa da, ulus-devletin önemini ortaya koyması açısından Antony Giddens'ı aydınlatıcı buldum.

Şimdiye kadar sergilemeye çalıştığım konular bir anlamda ulus-devletin tanımını yapmak ve işlevini açıklığa kavuşturmak için bir ön hazırlık olarak da değerlendirilebilir. Kapitalizmin doğuş etkenlerini, modernite, iktidar, ulus ve devlet kavramlarını taslak düzeyinde dahi olsa tanımlamadan ulus-devletin rolünü belirlemek fazla çözümleyici olmayacaktır. Yahudi meselesini ana başlıklar biçiminde taslak halinde sunmaya çalışmam da konuyla yakından bağlantılıdır. Günümüz toplumsal sorunlarını çözümlemek için ulus-devletin çözümlenmesi nasıl kilit önemdeyse, ulus-devlet meselesini çözümlemek için Yahudi meselesini uygarlıklar bağlamında tarihsel-toplumsal olarak en azından tanımlama düzeyinde ele almak da hayli öğretici ve örnekleyici değer sunacaktır. Yahudi meselesini ve ulus-devleti çözümlemeden

Yahudi soykırımı kurbanlarını anmak ve anlamlandırmak çok eksik ve hatalı, dolayısıyla çok yanlış olacaktır. Bugünkü Ortadoğu trajedisi yapılan çözümlemeleri fazlasıyla doğrulamaktadır.

1- Ulus-devlet kapitalist tekelciliğin gerçekleştiği formdur. Daha 16. yüzyılda Hollanda ve İngiltere'de, İspanya ve Fransa İmparatorluklarının emellerini kırmak için gerekli olan devlet formu bir nevi proto ulus-devletti. Hollanda Prensliği ve İngiltere Krallığı ulus-devlete doğru evrilerek üstünlük sağlamaya çalışacaklardı. 1649 Westphalia Konsensüsüyle devletler arasında ulusal faktör öne çıkınca, ulus-devlet doğrultusundaki gelişmeler hızlandı. Devletlerin ekonomi-politika olarak merkantilizmi esas almaları ulusal pazar etkenini öne çıkaran diğer güçlendirici ve hızlandırıcı faktör oldu. Ulusal dil, sanat ve tarih çalışmaları artık devletin inhisarında giderek daha çok yer almaya başladı. Uluslararasındaki çeşitli anlaşmazlıklar ve savaşlar artık milliyetçilik ve ulus-devlet tipi iktidar olmadan yürütülemez oldu. Napolyon savaşları bunda öncü rol oynadı. Fransa'yı ulus-devlet yapmadan savaş yürütülemezdi. Süreci yakından gözlemleyen Alman ideologları Alman milliyetçiliği ve ulus-devletçiliği için gerekli tüm ipuçlarını Napolyon şahsında keşfetmişlerdi. Hızla geliştirilen Alman milliyetçiliği, Almanya'nın bir an önce birleştirilmesinde ve modernitenin aradığı devleti ortaya çıkarmada kaldıraç rolünü oynayacaktı. 19. yüzyılın başlarında daha sonra Hitler'i doğuracak olan sürecin ilk adımları atılacaktı.

Aslında konu daha derinliklidir; kapitalist modernitenin (uygarlığın) temelleriyle ilgilidir. Merkezinde ekonomik tekelin zafer arayışını barındıran bu hareket sadece ulusal gelişmeyi çarpıtmayacaktı; ulusu ulus yapan bütün etkenleri milliyetleştirmek zorundaydı. Dinin ulusallaştırılması olmadan ekonomik tekelin pazar hâkimiyeti zordu. Kültür ve sanatın ulusallaştırılması benzer tekelci konumla bağlantılıdır. Savaşların ulusallaştırılması son ve en önemli faktörü oluşturacaktı. Tüm bu etkenlerin ulusallaştırılması ulusal ruhu doğuracak, o da milliyetçilikle sonuçlanacaktı. İdeologların ulus ve devlet çalışmaları gerekli fikri temelleri çoktan hazırlamıştı. Çok açık ki, bu etkenlerin hepsi ulusal pazar ve bu pazar üzerinde büyük kavga yürüten ve kendini ölümüne dayatan tekelci kapitalizmin eseriydi.

2- Endüstri devrimi tüm bu süreçlere ivme kazandırdı. Büyük ticaretten sonra ve giderek ondan daha fazla artık-değer üreten sanayi-

leşme bu niteliğiyle temel uluslaştırma konusunu teşkil edecekti. Ulusal sanayi ulus çapında tüm kapitalistler için en çok kâr demekti. 19. yüzyıl bu açıdan belirleyicidir. Endüstriyalizm bir ideoloji olarak ulusallıkla yakından bağlantılıdır. Milliyetçiliğin 19. yüzyılın en gözde ideolojisi ve siyasal eylem gücü haline gelmesini endüstriyalizmden ayrı düşünmek olası değildir. Ticaret burjuvazisi hacim olarak bir ulusu tek başına taşıyamaz. Merkantilizm tek başına ulusu sürükleyecek ekonomik tekel oluşturma niteliğinden uzaktır. Endüstri tekelleriyle hacim olarak çok genişleyen burjuvazi artık tüm ulus adına konuşma hakkını kendinde görmeye başladı. Kendi tarihini yeniden yazdı. Felsefi eğilimini netleştirdi. Ulusal kültürü tarihinin bir parçası haline getirdi. Ulusal ordu ve ulusal eğitime damgasını vurdu. Ulusal sanayi burjuvazisiyle kapitalizmin ulus çapında sağladığı hâkimiyet ve zaferi kalıcılaştı.

Burjuva devrimi denen kavram tüm bu süreçleri barındırdığında anlam ifade eder. Yoksa tekil İngiliz, Fransız ve benzeri devrimler sanıldığı gibi öyle planlı burjuva devrimleri değildir. Burjuvazinin yaptığı şey bu devrimleri kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak oldu. Endüstri devrimini de burjuva sınıfının bir zaferi olarak görmek hatalıdır. Bu devrim de tarihin büyük birikiminin sonucudur.

Bencil tekelci burjuvazinin her alanda yaptığı gibi bu alana da el koyması, kendini ve kârlarını dayatmasıydı söz konusu olan. Nasıl ekonomi sınıf olarak burjuvaziyi gerektirmeyen bir toplumsal alansa, sanayi de sanayi burjuvazisini peşinen gerektirmeyen bir ekonomik alandır. Ticaret tekellerinin yaptığı, ticarete göre tarihsel olarak çok daha fazla kâr getiren bu alana el koymaktı. Gerçek devrimin sahiplerinden hiçbiri burjuva değildi. Ne teorik olarak ne de pratikte endüstri devriminin hazırlıklarında burjuvazi vardı. Endüstri devrimi tarihsel-toplumsal gelişmenin ritmi içinde ekonominin yaptığı en önemli sıçramalardan biriydi. Tıpkı neolitik dönemin tarım devrimi gibi. Tarihin her döneminde gelişen ekonomik üretim, özü ekonomik tekel olan devleti ve işbirlikçilerini yeni verimlilik alanı üzerinde de en ihtiraslı, gözü kara ve gerektiğinde güç kullanmaktan çekinmeyen yeni tekeller haline getirecekti. Ulus-devlet esas olarak bu tekellerde maddi temelini bulacak, bulamazsa da oluşturacaktı.

3- 19. yüzyılın ortaları tarihin dönüm noktalarındandır. Ya burjuvazinin merkezi ulus-devleti kazanacaktı, ya da toplumun bu yeni tekel

ve aristokrasi dışında kalan tüm kesimlerinin demokratik konfederatif hareketi. 1640 ve 1688 İngiliz Devrimleriyle 1789 Fransız Devrimi'nde ihtilal güçleri arasında bariz bir ayrım olmasa da, bu iki eğilim esas rol oynuyordu. Fransız Devrimi'ndeki komüncülerle İngiliz Devrimi'ndeki Leveller demokrat eğilimin temsilcileriydi. Bu eğilimler sonradan tasfiye edileceklerdi. 1848 Devrimleri tam anlamıyla halk devrimleriydi. K. Marks ve F. Engels'in 1848'e kadar Komünist Liga ve **Manifesto** çalışmaları yerinde ve tarihî adımlardı. Her tür gerici güçle uzlaşan burjuvazinin ihanetiyle karşılaşması sonucunda devrimlerin yenilgiye uğramaları ilk stratejik kayıp oldu. Halkların baharı kısa sürdü ve tekrar karakış bastırdı. Burjuvazinin devrimciliği de anlık çıkarlarıyla bağlantılıydı. Başarsaydı siyasi iktidarı erkenden ekonomik tekele dönüştürebilecekti. Her şeyi kaybetmektense, eldekini korumasını ve sınırlı kazanımlarla yetinmesini bildi. Eski krallık yanlıları ve aristokrasi de umduğunu bulamamıştı. Ulus-devlet bir nevi denge gücü olarak bu süreçte daha da güçlenecekti. Ekonomik ve siyasi tekellerin merkezî ulus-devlet konusundaki ittifakı daha sonraki süreci belirleyecekti. 1861 İtalyan, 1871 Alman ulus-devletinin resmen ilan edildiği tarihlerdi. Sıra diğer ulus-devletlerin ilanına gelecekti.

Umdukları yeni devrim dalgası gelmeyince Marks Londra'ya çekildi. Kapitali incelemeye koyuldu. Enternasyonal denemesi bir dernek çalışmasıydı. Alman komünistleri (Marks ve Engels dahil) merkezî ulus-devleti esas almakla yenilgiyi objektif olarak kabul etmiş oluyorlardı. Bunalım teorileriyle kapitalizmin düşüşüne göre program oluşturma, örgüt kurma, strateji ve taktik geliştirme giderek topluma karşı kapitalizmle aynı modernite kalıpları içinde (endüstriyalizm ve ulus-devleti meşru görme) uzlaşarak, ekonomizm denilen tekelden pay alma hareketine dönüştü. Ekonomizm sanayi tekellerinin ekonomik ve ulus-devlet programının kabulü anlamına gelir. Sovyet Devrimi de daha öncekiler gibi tekelci devlet kapitalizmi + ulus-devlet programının aleti olmaktan kurtulamadı. Zaten Çin Devrimi de uzun bir kargaşa döneminden sonra aynı rotada Çin ulus-devleti + Çin tekelci kapitalizmi + küresel tekel uzlaşmasıyla aynı akıbeti paylaşmaktan kurtulamadı.

Daha sığ bir modernist zihniyetle bağlantılı devrimler olan ulusal kurtuluş devrimleri sanayileşme ve ulus-devleti azami programları olarak belirlemişlerdi. İçlerinde çok sayıda reel-sosyalist örnekler olsa

da programları aynıydı. Bilimsel sosyalizm adıyla yürütülen yüz elli yıllık hareketin temel başarısızlık nedeni Aydınlanmacı moderniteyi aşamaması ve demokratik moderniteyi teorik, programatik, stratejik ve taktik olarak oluşturup yürütecek gücü gösterememesidir. Daha doğrusu, bu niyeti bile taşımamasıdır. Bütün göstergeler bu hareketin küçük burjuva karakterli, dar ufuklu, zafer sarhoşluğu gibi düzene kolay teslim olan özellikler taşıdıklarında birleşmektedir.

Bu süreci protesto eden anarşistler, özellikle Bakunin, Proudhon ve Kropotkin'in önemli eleştirileri ve program önerileri temelinde kendilerini örgütleyememeleri, ideolojik darlıkları ve toplumu yüzeysel tanımaları, ayrıca bireysel eylem anlayışları nedeniyle siyasi alternatif haline gelemediler. Tarihsel sürece müdahaleleri istenen başarıyı getiremedi. Her iki akımın esas zafiyeti ise, Aydınlanmacı felsefeyi olduğu gibi benimsemeleri ve pozitivist bilimciliğe dogmatik bağımlılıklarıydı. Başarısızlık daha çok ideolojik nedene bağlıydı.

Murray Bookchin, 1850'lere kadar Avrupa'da kent ve köy emekçilerinin demokratik konfederasyon eğilimlerinin çok güçlü olduğunu, sosyalistlerin merkezî ulus-devlet anlayışına teslim olmasıyla bu şansın hepten kaybedildiğini söylerken, toplumsal alanda olup bitenlere daha doğru teşhis koyar gibidir.

4- Büyük filozof Nietzsche (Kendisini kapitalist çağın en güçlü muhalif peygamberi olarak tanımlamak yerinde bir tespittir) Alman ulus-devletinin 1871'deki ilanında büyük tehlikeyi ilk fark edenlerdendi. Sosyal-demokratlar dahil tüm aydınlar bu gelişmeyi alkışlarken, o bunda insanlığın büyük kaybını görüyordu. Yanılmıyorsam yorumlarının özü şöyledir: "Tanrılaşan devlet, karıncalaşan emekçiler ve bireyler, karılaşan, iğdiş edilen toplum."

Proudhon'un vatandaşlık eleştirisi daha çarpıcıdır. Günümüzdeki bireyi çok önceden görmüş gibidir. Max Weber modernitenin etkisindeki toplumu 'demir kafese kapatılmış toplum' olarak tanımlar. Çok daha ürkütücü tanımlar edebiyat dünyasında yapılmıştır. Toplum ulus-devlet kapanına kıstırılınca benzeri yorumlar artacaktır. Fakat tüm bu eleştiriler ve öngörüler toplumun somut bir çözümünden ve özgürlük programından uzaktır. 16. yüzyıldan 20. yüzyılın sonlarına kadar halklar ve aydınlar tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak bir direniş gösterdiler. Geçici birçok başarı da elde ettiler. Fakat kapitalizmin finans tekelleri çağındaki küresel hegemonyası bütün gücüyle

ayaktayken, demokratik modernite eğiliminin büyük çözümleme yetersizlikleri yaşaması program, strateji, örgüt ve eylem hattındaki yanlışlıklar ve eksikliklerinden kurtulamadığını kanıtlamaktadır.

5- Modernitenin üç ana unsurunu eşit ağırlıkta çözümlemek, bu temelde alternatif olarak demokratik modernitenin ana unsurlarını büyük entelektüel aydınlanma ve her tür toplumsal hareketle yürütmek her uygarlık döneminin vazgeçilmez ve ertelenmez görevidir. Kapitalizmin eleştirisi eksik de olsa haddinden fazla yapıldığından okun ucunu ulus-devlete yöneltmek, bunu endüstriyalizm eleştirisiyle tamamlamak, tekelci finans çağında demokratik, özgür ve eşitlikçi toplum mücadelesindeki önemini ağırlaştırarak korumaktadır. Kendi payımıza düşeni sunmaktayız.

Gerek ulus-devletin oluşturulmasında gerekse sürdürülmesinde zamk işlevinin her türden milliyetçilik tarafından yerine getirildiğini belirlemek artık zor değildir. Bu durumda milliyetçiliği özgün rolü olan ideolojik bir unsur olarak değerlendirdiğimize dikkat çekmek isterim. Pozitivist-laik ideolojinin dinselleştirilmesi demek daha uygun düşer. Sistemin doğuş aşamasında pozitivist ve laik yaklaşımlar demokratik modernite zihniyetinden çok uzak olsalar da, geleneksel dogmatizmin aşılmasında olumlu rol oynadılar. Bilimsel yorumun gelişmesinde payları vardır. Fakat 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir yandan siyasi ve ekonomik zaferini sağlamış olması, diğer yandan demokratik eylemin devam eden tehdidi nedeniyle sistem, her uygarlıkta rastlandığı gibi ideolojik yönden dinselliğe kaydı. Bu ihtiyacı da milliyetçilik fazlasıyla karşılıyordu.

Ulus-devlete ilişkin giriş kabilinden bu ön açıklamalardan sonra, konunun önemine binaen daha somut ve ayrıntılı bir çözümleme yapmayı denemek hayli öğretici ve gerekli olacaktır.

a- Daha kapsamlı tanımlarsak, kapitalist modernite döneminde toplumun bütünlüğüne yayılmış iktidar aygıtları ile vatandaş denilen bireylerin hukuki çerçeve içindeki birliğine ulus-devlet demek mümkündür. Buradaki belirleyici kavram, toplumun tümüne yayılmış iktidar olgusudur. Daha önceki tüm devletlerin meşruiyeti kendi kurumları ve kadrolarıyla sınırlıydı. Ulus-devlette bu sınır aşılır. Vatandaş denilen veya devletin kendi ideolojik, kurumsal ve ekonomik çıkarlarına göre oluşturmaya çalıştığı bireylerin, sanki devletin hak ve görevleri olan birer üyesiymiş gibi devletleştirilmesi ulus-devletin özüdür.

Vatandaş oluşturulması ulus-devletin en çok önem verdiği konuların başında gelmektedir. Bunun için ideolojik, siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel, cinsiyetçi, askerî, dinsel, eğitsel ve medyatik birçok unsurdan yararlanmaya çalışılır.

1- En etkili ideolojik araç milliyetçiliktir. Yeni din değerindedir. Milliyetçilik ulus-devlete 'tanrının yeryüzündeki hali' gibi bir kutsallık atfetmektedir. Devlete ölümüne bağlanmak, onu en üst değer olarak benimsemek yeni dinin gereğidir.

2- Siyasi iktidarın çekiciliği ve etki gücü bireyi vatandaş kılmak için yoğunca kullanılır. Siyasi partiler özellikle bu amaçla rol ifa ederler. İktidara kapılanmak, "Devlet benimdir" demek birey için güvenlik ve itibarın en kestirme yoludur.

3- Devletin ekonomik tekel niteliği sanayi devrimiyle daha da yaygınlaştığı ve sanayi tekelciliği çok geliştiği için, neredeyse toplumun yarısı devlet kurumlarında işçi-memur olarak istihdam edilir. Kendi başına bu durum toplumun büyük kısmını ulus-devlet üyesi, yani vatandaşı olmak için yarış durumuna sokar. Özel denilen tekelleri ulus-devlet tekellerinden ayırmak güçtür. İkisi arasında çok sıkı birlik, ortaklık hali mevcuttur. Devlet tekelinin nerede başlayıp nerede bittiğini ve özel tekelin yerini tespit etmek güçtür. Özel tekeller kârın yarısından çoğunu devlete verirken, devlet de kendilerine bir nevi modern iltizamlar biçiminde sınırsız kolaylıklar sağlar. Dolayısıyla özel tekellerin bireyi vatandaşlaştırması devletinkinden bazen daha da gericidir. Çünkü işsiz bırakma tehdidiyle istediği kıvamda eğitmesi çok kolaylaşır. Sendikaların son dönemlerinde tutuculaşıp ulus-devletçi kesilmesi de bu gelişmelerle bağlantılıdır. İşçiler reel-sosyalizmle âdeta ulus-devletin militanı haline getirilir.

4- Hukukun vatandaşlıkla ilişkisi çok somuttur. İşini yürütmek isteyen her birey kimlik belgesine sahip olmak zorundadır. Kimlik zaten kendi başına devlet vatandaşlığı anlamına gelir. Devlet üyesi olunduğunun simgesel ifadesidir.

5- Tarih boyunca canlı tutulan iktidar ve devlet bilinci, yani geleneği açık ki vatandaşlık biçimlenmesine önemli katkılarda bulunur.

6- Cinsiyetçiliğin etkisi babanın aile ocağında devletin temsilcisiymiş gibi algılanmasından ileri gelir. Evde her erkek kadınlar karşısında devlet demektir. Bu algı toplumun bütünlüğü açısından da geçerlidir. Ulus-devlet bu algıyı daha da geliştirip kendisine uyarlamaya çalışır.

7- Ulus-devletin en temel değeri olarak askerlik kurumu, beynine ve duygularına kazımak suretiyle bireyin kimliğinin yeniden şekillendirildiği devlet kurumlarının başında gelir. Her ulus-devlet kurumunun benzer işlevi vardır. Ama hiçbiri askerlik kurumunun rolüne erişemez.

8- Din ulus-devlet sürecinde milliyetçiliğin en çok kullandığı, direkt ulus-devlet dinine dönüştürdüğü araç konumundadır. Hem ulusallaştırılan hem de milliyetçileştirilen din, ulus-devlet döneminde toplumsal kurum olarak ahlaki özüne en ters konuma düşürülür. Seküler milliyetçiliğin dışında kalan toplum kesimlerinin dinî milliyetçilikle, eski tanrının yeni haliyle bilinçli veya kendiliğinden kulu biçiminde bütünleştirilmesiyle birlikte din bir nevi kendi iç ihanetini de yaşamış olur. Din-laiklik çatışması bu ihanetle yakından bağlantılıdır.

9- Eğitim ilkokuldan üniversiteye kadar bireyi vatandaş kılmakta en etkili modernite kurumudur. Askeri kurumlarla bu konuda yarış halindedir. Farklılaşarak gelişim ve değişimini sürdüren tarihsel toplumun oluşturduğu değerleri kapitalist modernite için önce dinciliğin, sonra milliyetçiliğin süzgecinden geçirerek, resmi ideolojinin potasında yoğrulan en aptallaştırılmış vatandaş yetiştirilmesinde kullanmak bu kurumların öncelikli hedefidir. Bu konudaki softalık ortaçağ skolastiğini fersah fersah geride bırakmıştır.

10- Medya modernizmin en etkili beyin ve yürek yıkama aracıdır. Bu aygıt iletişim teknolojisinin sunduğu olanaklardan yararlanan ulus-devlete dilediği vatandaşı yetiştirmekte büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Özellikle seks, spor ve sanatın popülerleştirilip özünden boşaltılarak topluma sunulmasında ve böylece en aptal, banal ve afyonlanmış vatandaş oluşumunda medya başat rol oynamaktadır. Ana başlıklar halinde daha da çoğaltabileceğimiz bu araç ve yöntemlerle tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir vatandaş tipi yetiştirilmektedir. Esas yaşam hedefi bir araba + aile (karı veya koca bulmak, bir iki çocuk sahibi olmak) + daire sahibi günlük standart tüketici olabilmektir. Toplumsallığın anlamı en süfli bireyci ihtiraslar için rahatlıkla bir tarafa bırakılır. Hafızasızlaştırıldığı için tarihten de kopmuştur. Tarih sandığı şey milliyetçi ulusal klişelerdir. Felsefesizdir ya da en dar faydacılık dışında bir mutluluk felsefesinin olabileceğine hiç inanmaz. Görünüşte moderndir. İçerikte ise en kof, içi boşaltılmış, en karanlık emeller (faşizm) için koşmaya hazırlanmış 'vatandaş sürüsü' ve 'kitle toplumu' bireyi, daha doğrusu BİREYSİZLİĞİ söz konusudur.

Faşizme gidişte bu vatandaş tipinin oynadığı role ilişkin çok sayıda değerli roman yazılmıştır. Bu konuda çok ünlü yazarlar vardır. Özellikle soykırım çözümlenmesine dayanan romanlar çok öğreticidir. Son dönemlerde postmodernizmin etkisi altında geliştirilen 'yurttaş' eleştirileri de oldukça aydınlatıcıdır.

Demokratik modernitenin önündeki en temel engellerin başında bu tip vatandaşı üreten ulus-devlet ve toplumu gelir. Dolayısıyla demokratikleşmenin başta gelen görevlerinden biri, bu tip bireysizliği (Çünkü gerçekte birey yok sayılmaktadır) doğuran ulus-devlet ve toplumunu çözümleyerek, demokratik uygarlığı inşa edecek eşitlikçi, özgür ve demokrat bireyleri (özgür yurttaşı) yetiştirmektir.

b– Ulus-devletle faşizm arasındaki ontolojik bağı görmek çok önemlidir. Faşizm konusunda yapılan en temel hatalardan biri, ulus-devlet sistematiğiyle bağını ya hiç görememek, açıklayamamak ya da mızrak çuvala sığmadığında bir iki kalem darbesiyle geçiştirmek olmuştur. Hâlbuki taslak halindeki bu çözümlememiz bile faşizmin Aydınlanma ideolojisi ile (pozitivist laik ideolojiler dahil) olan kökten akrabalığını ortaya koyabilmiştir. Resmi modernitenin temel iktidar biçimi ulus-devlet olduğu gibi, yeni dini de milliyetçiliktir. Ulus-devlet milliyetçiliğinin süzgecinden geçen toplumlar sürekli faşizm üretmeye hazır toplumlardır. Faşizmi ulus-devletsiz düşünmek mümkün değildir. Tabii ulus-devleti de ekonomik tekelciliğin (ticaret + sanayi + finans) yoğunlaşmış ifadesinden ayrı düşünmenin mümkün olmadığı gibi.

Hitler faşizminin kökenlerini Alman ideolojisinde görmek zor değildir. Alman burjuvazisi için tek çıkış yolu ulus-devlet olarak tekelci yoğunlaşmaydı. 19. yüzyıl boyunca hem ideolojik hem de maddi alanda bu devlet tipini üretmek Alman burjuvazisi ve ideologlarının en önemli işi ve başarısı olmuştur. Hikâyesi uzundur, anlatacak durumda değilim. Bunda Yahudi sermayesinin ve ideologlarının payı da elbette küçümsenemez. Almanya'da Yahudi ve Yahudicilikle Alman milliyetçiliği ve faşizmi arasında bir diyalektik bağ olduğunu yüzlerce araştırma doğruladığı gibi, teorik yaklaşımımız da bu ilişkinin varlığını kanıtlamıştır.

Alman modeli daha sonra tüm milliyetçilikler ve ulus-devlet hareketleri için esin kaynağı olmuştur. Sosyalistler başta olmak üzere tüm anti-faşistlerin en büyük zaafı, ulus-devlet - tekeller (devlet ve özel

tekel) - faşizm arasındaki sistematik bağı görememeleri, dahası genel olarak kapitalist moderniteyle faşizm arasındaki ontolojik bağı çözememeleridir.

c- Ulus-devlet ve Sovyetler Birliği meselesi önemini halen koruyan ve çözümünü bekleyen diğer bir konudur. Daha Marks ve Engels döneminde işçi sınıfı için temel mücadele çerçevesinin Alman merkezî ulus-devleti olarak benimsenmesi tüm yanlışlıkların anası olmuştur. Almanya'da 19. yüzyıl ortalarına kadar çok güçlü olan kent ve köy isyanlarına dayalı demokratik konfederatif oluşumlar gerici bulunarak merkezî ulus-devletin desteklenmesi, bizzat Marks ve Engels'in görüşleri arasındadır. Bu konuda Bakunin ve Kropotkin'in eleştiri ve görüşleri bence güncelliğini halen korumaktadır. Marks ve Engels'in bu saptamaları, Birinci ve İkinci Enternasyonal'in düşük doğum gibi gerçekleşmesinin temel nedenidir. Objektif olarak Alman sanayi burjuvazisiyle yapılan bir ittifak vardır. Zaten bu husus açıkça yazılmıştır. Sonuç, ulus-devlet içinde erime olmuştur. Marksizm'in yüz elli yıllık öyküsü, bu hatanın kurbanı olma öyküsüdür.

Sovyetler deneyimi ve günümüz Çin'i bunun en kanıtlayıcı örnekleridir. Rusya'da daha 1920'ye varmadan Sovyetlerin demokratik yapısı sona erdirilmiştir. Geriye ulus-devlet modeliyle tek ülkede sosyalist inşa yolu kalmıştır. Bunun için tüm muhalifler tasfiye edilmiş, demokratik güçlerin başında gelen köylülük yok edilmiş, aydınlar susturulmuştur. Ortaya çıkan, modern 'Firavun Sosyalizmi'dir. Demokratik modernite akıllara bile gelmemiş, daha doğrusu engellenmiştir. O demokrasi de yine düşük doğum halinde 1990'lardan sonra gündeme gelecektir. Hitler faşizmi karşısında aynı dönemde gerçekleşene Stalin faşizmi demeyi doğru bulmam. İkisi farklı kanallardan gelen hareketlerdir. Ancak SSCB örneği Sovyet deneyiminin sosyalizm olmadığını, demokratik uygarlığı esas almayan bir sosyalizmin gerçekleşemeyeceğini en çarpıcı biçimde sunan tarihsel bir deneyimdir.

Mao'nun demokrasiyle ilgilendiği olmuştur. Sovyetlere yönelik eleştirileri önemlidir. Çin'deki kültür devrimi bir şeylerin yanlış gittiğinin kanıtıdır. Ancak Mao'nun bilinç seviyesi ve dayandığı araç ve yöntemler Marksçı yanılgıyı ve Sovyet deneyimini aşacak güçte olmamıştır. Bugünkü Çin gerçeği bu konuda çok şeyi açıklıyor.

Çoğu reel-sosyalist çizgide gelişen ulusal kurtuluş hareketleri, daha başında ulus-devleti azami programları saymışlardır. Gerçekleştir-

dikleri bu modelin ancak ABD, AB, IMF, Dünya Bankası gibi ana kapitalist tekellerle işbirliği halinde ayakta durabildiği göz önüne getirildiğinde, antidemokratik ve gittikçe tutuculaşan yapılarına şaşmamak gerekir.

En hazin örnek Saddam Hüseyinli BAAS sosyalizmidir. Anlamak isteyenler için altın değerinde bir örnek olaydır.

Sosyal-demokratların 'refah devleti' zaten ulus-devletten farklı bir şey değildir. Yine dünyada bu konuda da önderlik eden Alman sosyal-demokratları, ekonomizmleriyle kendi ulus-devletlerine Hitler'in verdiği zararın tersine kâr sağlayarak muhkem yerlerini hâlâ korumaktadırlar. Ama dünya demokratik hareketini de 'iğdiş edip' kendi burjuvalarının yedeği haline getirme karşılığında!

d– Ulus-devletin en vahim sonuçlarından biri de kültürel miras üzerinde yol açtığı tarihte eşi görülmemiş yıkım, tasfiye ve asimilasyon hareketidir. Ulus-devletin en ayırt edici özelliklerinden biri, hâkim bir ulus-etnisitesine dayanarak, kendi dışındaki diğer tüm etnisiteleri binlerce yıllık kültürleriyle ("Tek dil, tek ulus, tek vatan, tek devlet" Hitler'in baş sloganıydı) yok sayması, buna dayalı olarak yıkması, asimile ve tasfiye etmesidir. Tarihte hiçbir baskıcı ve ideolojik gücün başvurmadığı bu hareketler ulus-devletin yapısıyla ilgilidir. 'Tek devlet, tek millet, tek dil' gibi tekli nakaratlardan başlayarak hep birbirine benzeyen vatandaşlar ve kurumlardan ibaret tek renkli, ya simsiyah ya da bembeyaz bir çöl yaratmak esas kültür politikasıdır. Darwinizm, yani biyolojizm topluma da uygulanmak istenmiştir. Pozitivizmin en vahim günahlarından biri de bu alana yöneliktir. En güçlü kültürün diğer tüm kültürleri eritmesini evrim kuralının gereği saymaktadır. Tabii insanın milyonlarca yıllık evrimi yok sayılarak ya da yok edilerek!

Günümüzde kültürün gittikçe sığlaşması, büyüleyiciliğini kaybetmesi, sır veremez duruma düşmesi ve ilham verici olmaktan çıkması, kültürel gelenek üzerinde ulus-devletin yürüttüğü buldozer hareketi dolayısıyladır. Binlerce dil, on binlerce kabile, aşiret, kavim, arkeolojik miras, farklı yaşam biçimi, yani kültürler hep bu tekçi kültürel soykırım politikasının kurbanı olmuşlardır. Bunun nerede duracağı da belli değildir. Tek tip ve renkten ibaret ulus-devlet, ulus-birey ve ulus-toplum kültürü sadece faşizm üretmekle kalmaz; yaşamı çölleştirerek sadece savaşacak hedef arayan bir canavarlaşma sürecine girer. Sonuç içinden çıkılmaz etnisite, din, dil ve diğer kültür savaşlarıdır. Gü-

nümüz bu savaşlarla çalkalanmaktadır. Hitler bu savaş kültürünün başlangıcı ve simgesel değeridir. Günümüzde bu simgeselliğin gerçeğe dönüşmüş hali yaşanmaktadır. Yine öğrenmek isteyenler için altın değerinde bir örnek olan Irak ve bu ülkede olup bitenler ortadadır.

Ulus-devlet İkinci Dünya Savaşında görüldüğü gibi devletler ve öne çıkmış kültürlerle sadece bir siyasi ve askeri savaş hareketi değildir; tüm tarihsel-toplumsal geleneğe, gelecek için umut vaat eden ve farklı olan her yeni oluşuma karşı kütlesel bir sosyal savaş hareketidir. Ulus-devletin kuruluş mantığında, ekonomik, sosyal ve siyasal hedefinde olan tek ulus, tek devlet, tek dil, tek vatan gibi devam eden tekli dizelerin varlığı sürekli, bazen gizli bazen açık, bazen kanlı bazen demagojik, her cephede süren kalıcı savaş halinden başka anlama gelmez!

e– Ulus-devlet siyasi alanda da tek tipleşmeye özen gösterir. Ulus-devlette farklı ulusal kimliklere yer olmadığı gibi, farklı siyasi oluşumlara da yer verilmez. Merkezî devletten, diğer deyişle üniter yapı olarak da adlandırılan devletten kasıt, demokratikleşmenin temel koşullarından olan farklılıklar temelinde siyaset yapmayı olanaksızlaştırmaktır. Bunu devletin bütünlüğüne tehdit sayar. Yerel yönetimlere asgari yetkilerin tanınmasını bile bu kapsamda kuşkuyla değerlendirir. Merkezî bürokrasi ana gücünü ve gövdesini oluşturur. Ulus-devlet modern bürokrasinin yarattığı devlettir. Tüm toplumu demir kafeste gözaltında tutar. Partiler ve sivil toplum konusundaki temel şartı, devlet politikalarıyla özdeş hareket etmeleridir. Dolayısıyla demokrasinin vazgeçilmez bir ilkesi olan çoğulculuk gereği farklı siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik örgütlenmelerin gelişmesi tehdit nedeni olarak görülüp hep takipte tutulur. Seçenek oluşturmalarına, böylelikle yönetimde yer bulmalarına olanak tanınmaz. Ulus-devlet yapısı gereği siyasi çoğulculuğa karşıt olduğundan antidemokratiktir. Ulus-devlet kapsamında demokrasi ve sosyalizm anlayışlarının (reel sosyalizm ve diğerleri) bir türlü gelişememeleri ve tasfiye olmaları, belirttiğimiz gibi ya ulus-devleti savunmalarından ya da ona teslim olmalarından kaynaklanmaktadır. Ulus-devlet ve demokrasinin, farklı birimler olarak ilkeli bir uzlaşmaya varmaları halinde, demokrasiye açık bir yapıdan bahsedilebilir.

f- Ulus-devlet sadece birey bazında tek tipleşmeyi yaratmakla kalmaz; tüm toplumsal bütünlüklere de tek tipleşmiş bir zihniyet ve

duygu dünyasını aşılar. Böylelikle hem kendi iktidarını tüm topluma yayar, hem de tek tip toplumu, ulus-devlet toplumunu yaratmış olur. Korporatif bir toplum (faşizmin toplum modeli) oluşturmayı hedefler. Toplumun iktidarlaşmasını yanlış anlamamak gerekir. Tersi doğrudur. Ulus-devlet toplumun tüm gözeneklerine kendi ajan kişi ve kurumlarını yerleştirerek, iktidarını derinliğine ve genişliğine çoğaltmayı esas alır. Güdülen toplum ancak bu yöntemle gerçekleşir. Yani iktidarın topluma yayılımı tüm topluma karşı savaş anlamına gelir, yoksa toplumun iktidarlaşması anlamını taşımaz. M. Foucault bu noktayı önemser. Kadın üzerinde egemen erkeklik bir ajan kurumu olarak bu rolü oynar. Seks politikalarıyla toplumsal cinsiyetçilik bir veba hastalığı gibi topluma yayılarak toplumla savaşılır. Özellikle kadın derinliğine köleleşir. Erkekleşmeyi özgürlük sanması yenilmiş kadınlıktır. Hem de en derinliğine!

Toplumda spor ve sanat da işlevleri açısından artık ulus-devletin hizmetinde toplumla savaşın etkili ajan kurumlarına dönüştürülmüştür. Özellikle popüler kültür ve spor programları bu amaçla genişçe kullanılmaktadır. Seks, spor ve sanat alanlarının bilinçli olarak küresel sermaye tarafından içi boşaltılarak en etkin toplumsal ajan kurumlara dönüştürülmeleri, son dönemin topluma karşı en etkili savaş hareketleri olmalarına yol açmıştır. Bu değerlendirmeyi sunarken, şüphesiz kendi öz varlıkları itibariyle cinsel, sportif ve sanatsal etkinliği mahkûm etmiyoruz. Tersine, toplumun esenliği için büyük bir etik değer temelinde bu alanların toplumun hizmetinde değerlendirilmeleri demokratik uygarlığın temel görevlerindendir.

Spor sağlıklı toplum için bir eğitim aracı iken, ulus-devletler bağlamında devletin şan ve şeref aracına indirgenmiştir. Sanki savaştaymışçasına, spor sadece bir yenme ve yenilme ikilemine sıkıştırılarak iktidarın savaş aracına dönüştürülüyor. Özellikle futbol ulus-devletler için bu amaçla bir iktidar tekeli olarak kullanılmaktadır. Spor hem ulus-devletleştirilmiş, hem de topluma karşı etkili savaş alanına dönüştürülmüştür.

Sanat hem devlet hem de özel tekellerin el attıkları ikinci önemli bir toplumsal savaş alanıdır. Özellikle popüler kültür ve arabesk kültürü toplumun eğlence kültürü tarafından tutsak edilmesinde etkili rol oynamaktadır. Âdeta bir starlar ordusu toplumu ateş altına almış gibidir. Klasik sanat gözden düşürülüp, halk kültürü popülerleştirilme

yoluyla binlerce yıllık esas fonksiyonundan uzaklaştırılmakta ve toplumun imha edilmesinde rol oynayan bir araca dönüştürülmektedir. Seks veya cinsellik tarihte hiç olmadığı kadar toplumla savaş nesnesine dönüştürülmüştür. Seks kadar hiçbir araç topluma karşı savaşta etkin rol oynayamaz.

Özgürlük Sosyolojisi adlı savunmamda kapsamlı tartışmayı umduğum bu konuda parantez içi bir not olarak şu kadarını belirteyim ki, her erkek için cinsel eylem bir iktidar eylemine dönüştürülmüştür. Cinsel eylem yaşamın ve cinsin devamı için biyolojik işlevinden çıkarılıp veya saptırılıp, toplumsal ve siyasal alanda erkek egemen iktidarın sınırsız çoğalma ve yayılma işlevine dönüştürülmüştür. Cinsel eylem iktidar eylemine dönüştürülmüştür. Tüm homoseksüel, heteroseksüel vb. ilişki biçimlerinde iktidar ilişkisi belirleyici rol oynamaktadır. Yaygın bir tarihsel temeli bulunmakla birlikte, hiçbir toplum ve devlet biçiminde ulus-devlet ve toplumunda olduğu kadar sistemli, yaygın ve iktidar amaçlı (dolayısıyla köleleştirme amaçlı) derinliğine ve genişliğine çoğaltılıp uygulanmamıştır. Toplumsal cinsiyetçilik toplumsal ve siyasal iktidar olayı, ilişkisi ve olgusudur.

Ulus-devlet hem aile içinde hem de dışında cinselliğe yönelik yürüttüğü politikalarla tam bir iktidar sapıklığına yol açmıştır. Kadın kendini seks metası gibi görerek, erkek ise kendini cinsel iktidar aracı kılarak sadece toplumu ahlaki buhrana sürüklemiyorlar, hem kendilerini hem de toplumu iktidar savaşının kurbanı haline getirmiş oluyorlar.

Medya bu üç alanda da savaşın en etkili aracı konumundadır. Hiçbir araç tekellerin kontrolündeki medya kadar topluma karşı savaşta tahripkâr rol oynamamıştır. Demokratik uygarlık tarafından kullanıldığında da şüphesiz çok etkili demokratikleşme aracı rolünü oynama konumundadır.

Ulus-devletin özenle oluşturduğu hapishane ve hastane politikaları da kendi iktidarını güçlendirmede ve toplumu tutsak kılmada etkili rol oynarlar. Hapishane ve hastane yollarına düşenler, iktidar karşısında maddi ve manevi birçok değerini yitirmeyle karşı karşıya kalırlar.

Ulus-devlet kendi iktidarını kılcal damarlarına kadar topluma dayatırken, aslında sonun sonuna geldiğini itiraf etmiş olmaktadır. Bu duruma gelmiş iktidar son noktada yere çakılmaktan kurtulamaz.

Gerekli olan, demokratik uygarlığın etkili demokratikleştirme, örgüt ve eylem anlayışını toplumun tüm bütünlüklerinde, yani alanlarında yayıp uygulamaktır.

g- Ulus-devlet esas olarak orta sınıfa oynar. Sınıf temeline ortayı alır. Başka tür gelişmesi teorik olarak mümkün olsa da pratikte gerçekleşemez. Ulus-devlet orta sınıfın modern tanrısıdır. Orta sınıf kendi zihniyet ve tutkularında hep bu tanrıya kavuşacağını (görev ve çıkar sağlayarak) hayal ederek yaşar. Eskiçağ tanrılarına toplum nasıl içyüzünü bilmeden tapınıyor idiyse, günümüz modern orta sınıfı da tanrısını (kapitalist modernite bağlamında) aslında tanımamaktadır. Fakat ondan başka seçeneği olmadığının da farkındadır. Ya bürokrasisinde ya da tekellerinde (mesleki formasyon gereği) görev almak kurtuluş anlamına gelir. Orta sınıf toplumu kendisinden ibaret sayar. Çok bencil bir sınıftır. Liberaller orta sınıfı demokrasinin temel şartlarından sayarlar. Ancak bunun tersi doğrudur. Orta sınıflar demokrasinin değil, faşizmin malzemelerini derlediği depodur. Nasıl ki faşizm ve ulus-devlet ilişkisi yapısalsa, faşizmle orta sınıf ilişkisi de yapısaldır. Faşizmin kapitalist tekelin yapısal ilişkisi olması, orta sınıfa ilişkin bu yargıyı değiştirmez. İstisnaların olması sadece esas eğilimi doğrular.

Liberal demokrasi esas olarak orta sınıfa oynarken, en büyük demokrasi oyununda gerçek demokratik toplum güçlerine üstünlük sağlayarak demokrasinin içeriğini boşaltmayı hedefler. Liberal burjuvazi, liberal demokratlar ancak güçlü demokratik gelişmeler ortamında sol kanat olarak olumlu rol oynayabilirler. Dikkat edilmesi gereken husus orta sınıf sapkınlığıdır. Kapitalizm toplumun demokratikleşme mücadelesi karşısında orta sınıfı kullanmada büyük deneyim kazanmıştır. Tavizler vererek, hayaller uyandırarak, toplumun alt kesimlerini gösterip orta sınıfı sürekli korkutarak iç politika yürütmeyi esas alır. Ulus-devlet bu anlamda orta sınıfın yoğunlaşmış savaşıdır. Yine bu anlamda ulus-devlet orta sınıfın savaş ilahıdır. Öyle anlar, öyle hayal eder, öyle tapınır. Bu tanrı ve yoğunlaştırdığı savaşına karşı demokratik güçlerin kendi öz zihniyet ve eylemlerini yaratmaktan başka seçenekleri yoktur. Bu tanrıya karşı tek ve en kutsal seçenek özgür yaşamın kendisidir!

h- Ulus-devleti değerlendirirken, bazı devlet biçimleriyle karşılaştırmak ve kendi içinde farklı modellerini tanımak aydınlatıcı olacaktır. Ulus-devletin kavram ve kurum olarak cumhuriyetle bir tutulmaması

önemlidir. Her cumhuriyet ulus-devlet değildir. Hatta krallıklar da ulus-devlet olabilir. Cumhuriyetlerden bazıları ulus-devlete dönüşebilir. Cumhuriyet daha çok demokrasiye açıktır. Toplumla ilişkileri ulus-devlet tarzında değildir. Tekellere karşı daha mesafelidir. Cumhuriyet bir ittifak, uzlaşma rejimi iken, ulus-devlet tek taraflı dayatma ve toplumu dilediği gibi oluşturma rejimidir. Cumhuriyet kendi ittifaklarına ve toplum dengesine dikkat ederken, ulus-devlet her tür ittifak ve dengeyi bozarak tekleşmeyi, merkezi otoriteyi azamiye çıkarmayı, farklı siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel değerler ve anlayışları eritmeyi hedef alır. Cumhuriyet paylaşılabilir. Birçok farklı görüş, kültür, etnisite ve siyasal oluşum, yerel ve bölgesel yönetimler cumhuriyet çatısı altında yer bulabilirken, ulus-devlet zihniyet ve yapı olarak bu farklılıklar ve bütünlüklere karşıdır.

Ulus-devleti modelleştirmede sıklıkla üç örnekten bahsedilir.

Fransa örneği ilk ulus-devlet modelidir. Ulus-devletin doğum yeri Fransa'dır. Yaratıcısı ve tanrısı Napolyon'dur. Siyasal kimliği esas alır. Siyasal ve hukuksal alanı güçlendirerek, Alman tipi bir faşizme kaymama noktasında daha geleneksel bir yaklaşımı vardır. Irk ve hâkim etnisite konusunda bağnaz değildir. Fransa dilini ve kültürünü paylaşan herkes Fransız ulus-devletinde yer alabilir. Dünyada izleyicileri vardır. Türkler bu modelden esinlenmiştir.

Alman modeli kültürü esas alır. Alman ulusuna özgü kültür hem vatandaşlığın hem de ulus-devletin şartıdır. Faşizme daha çok eğilim göstermesi, Alman ulus-devletinin bu temelde gelişmesiyle bağlantılıdır. Dünyayı etkilemiştir. Türkler bu uygulamadan da etkilenmiştir. Almanlar bu modeli aşmaktadır.

İngiliz örneği en esnek olanıdır. İngilizler ne Fransızlar gibi siyasi birliği, ne de Almanlar gibi kültür birliğini esas alırlar. Farklı siyasal oluşumlar ve kültürlere daha açık bir ulus-devlet örneği sunarlar.

i- Ulus-devleti zamanlama açısından ele almak, değişim ve gelişimini anlamak açısından önem taşır. Kapitalist modernitenin temel devlet formu olduğunu sıkça vurgulamakla birlikte, tarihsel gelişimi içinde ele almadan rolünü tam anlayamayız.

Hollanda ile İngiltere'nin, İspanya ve Fransa'nın imparatorluk emellerini kırmak için daha etkili devlet arayışına girmeleri ulus-devlet tipini gündeme getirmişti. Hem mali ve siyasi açıdan, hem de özellikle ordunun yeniden inşasıyla ulus-devlet eskinin siyasi ve askeri yapısı

karşısında üstünlüğünü gittikçe daha çok kanıtladı. Önce deniz üstünlüğünü sağladılar. 16. yüzyılın sonlarında hâkimiyet, dolayısıyla denizlerde hegemonya Hollanda ve İngiltere'ye geçmişti. 1700'lerin başlarında Fransa'yla İspanya'da hanedanlık üzerine girilen savaşlarda karada da üstünlüklerini kanıtladılar. Fakat Fransa ve Avusturya hanedanları imparatorluk emellerini bir türlü terk etmiyorlardı. Bu onlara çok pahalıya mal oldu. Ulus-devlet şansını kaybediyorlardı. Ayrıca devlet yapılanmaları mali açıdan çok daha pahalıydı.

Hollanda ve İngiltere, imparatorluk emelleri karşısında siyasi olarak ulus-devlet inşalarına destek verdiler. Özellikle Prusya Devletini güçlü bir ulus-devlet halinde Avusturya ve Fransa'nın karşısına çıkarmaları etkili bir politikaydı. Diğer etkili bir politika olarak Avrupa'nın tüm muhalif güçlerini, bu arada ulus-devlet arayışçılarını sürekli destekleyerek rakiplerini yıprattılar. Çünkü rakiplerinin ulus-devletlerle baş etmeleri olanaksız gibiydi. Westphalia Antlaşması bu gelişmelerin sonucuydu. Ulus-devlet Avrupa'sı imparatorluk Avrupa'sına karşı giderek zemin kazanıyor ve üstünlük sağlıyordu. Fransa İhtilali'nde İngiltere'nin amacı, kendisiyle uzlaşmayan kralı düşürerek muhalifleri yine gündeme sürmekti. Kralla çelişkisi olan herkesi destekledi. Devrim aslında bir anlamda (tamamen değil) İngiltere'nin komplosuydu. Fakat krallık, daha sonra Cumhuriyet ve Napolyon'la ulus-devlete geçiş hesaplarını bozdu. İngiltere Napolyon karşısında kıl payı kurtuldu. Ayrıca Prusya politikası da benzer sonuç vermeyle karşı karşıyaydı.

Napolyon örneğinin bir benzerini Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında görüyoruz. İngiltere Almancı İttihatçılara karşı İngiliz yanlısı muhaliflerini destekleyince, aynen Napolyon örneğini tekrarlarcasına, Mustafa Kemal Paşa aradan sıyrıldı. Hem Alman hem de İngiliz yanlıları kaybetti. İngiltere'nin benzer birçok politik deneyimi vardır. Bu deneyimler dikkatle incelenmeyi gerektirir. Ayrıca Masonlarla birlikte politika yürüttüğünü de unutmamak gerekir.

Ulus-devletin Avrupa çapında zaferi 1861 İtalyan ve 1871 Alman ulusal birliğiyle birlikte bu iki ulus-devletin doğuşuyla kesinleşti. Bu sefer hegemonya savaşı İngiltere ve Almanya arasına kaydı. 1871-1914 yılları arasında geçen kırk üç yıllık süre her iki taraf için ittifak arayışlarıyla geçti. Birinci Dünya Savaşı Almanya'nın hegemonya emellerine

büyük darbe indirdi. İkinci Dünya Savaşı bir nevi intikam savaşıydı. Sonuç Alman ulus-devletinin acı yıkımıydı.

Rusya 1917 Ekim Devrimi'yle Almanya'nın yenilgisiyle doğan hegemonya boşluğunu doldurmak istedi. Bunun için Sovyetler hızla ulus-devlete dönüştürüldü. Fakat tecrübeli İngiltere'nin ABD ile ittifakı, Rusya'nın hegemonya emellerini tıpkı Fransızlar ve Almanlarda olduğu gibi boşa çıkardı. 1989'da Sovyetlerin resmen çözülüşü hegemonya iddiasının bırakılması anlamına geliyordu. Üç yüz yıllık İngiltere hegemonyası, 1945'le birlikte küçük müttefiki olarak kalma karşılığında ABD'ye devredildi. Sovyetler Birliği'nin ABD hegemonyasına karşı ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme politikası, 1949-1989 dönemindeki soğuk savaşın bir neticesiydi. ABD ve SSCB arasındaki soğuk savaş dönemi ulus-devletlerin altın çağıydı. Aradaki gerginlik ulus-devletlerin hızla çoğalmalarını sağladı. 1914'e kadar Avrupa'da tamamlanan ulus-devlet süreci, 1970 başlarında da esas olarak dünya çapında tamamlandı. İkinci Dünya Savaşı Avrupa ulus-devletlerinin ilk ciddi kriziydi. AB bu krizin ürünü olarak doğdu.

Aydınlatılması gereken diğer bir konu, kapitalist modernitenin neden model olarak ulus-devleti geliştirdiğidir. Anlatımımız bu nedenleri açıklamaktadır. Ek olarak bu modelin imparatorluk tarzı gelişmelere kolay kolay fırsat vermemesi belirtilebilir. İmparatorluk zafer kazansaydı, kapitalist tekellerin şansı tekrar ortaçağlardaki gibi olabilirdi. Bu nedenle canlarını dişlerine takıp dört büyük imparatorluğun emellerine karşı koydular. 1500-1600 yıllarında İspanya, 1600-1870 yıllarında Fransa, 1871-1945 yıllarında Almanya, 1945-1990 yıllarında Rusya'nın imparatorluk emelleri (Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarını da bunlara eklemek gerekir) ancak ulus-devlet politikalarıyla boşa çıkarılmıştı.

Her ne kadar ulus-devletlere ulusal burjuva unvanı yakıştırılıyorsa da, açığa çıkan gerçeklik ulus-devletin esas olarak uluslararası bir dünya-sistemi peşinde koşan kapitalist tekellerin eseri olduğudur. En sıkı ulusçu geçinen Türkiye örneği bile ancak İngiltere'nin onayı ve ABD müttefikliği ile yürütülebildi. Uluslararası kapitalist sistem olmadan ulus-devletin doğuşu ve gelişimi düşünülemez. Buna Sovyet ve Çin ulus-devletleri de dahildir. Kurulması ve ayakta kalması etkenlerinin başında, sermayenin kâr güvencesine en iyi politik karşılık olması gelir. Ne zamanki bu özelliklerini yitirdiler, o zaman önce İngiltere ve

sonra ABD hegemonyası altında yavaş yavaş dönüşerek varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Dünya-sistemin (kapitalist modernite ve hegemonun) politikası olmadan, hiçbir ulus-devlet uzun süre ayakta kalamaz. Aksi durum sistemin mantığına aykırı olurdu. Aykırı olan çok zor yaşar veya yıkılır. Sovyetler ve Çin'in bile ayakta kalabilmek için ABD'yle ne kadar uzlaşmaya ihtiyaç duydukları açığa çıkan diğer bir kanıtlayıcı örnektir.

Bu durumda Saddam Hüseyin'in trajik sonunu daha iyi anlayabiliriz. Saddam sistemi tanımadı veya tanımak istemedi. Ayakta kalmak için tek bir şansı vardı, o da Irak'ı çok kapsamlı bir demokratik sisteme dönüştürmekti. Ulus-devlet tanrısına olan çok güçlü inancı nedeniyle bu şansını kullanmadı. İdam sehpasına çıkarıldığında eski tanrının sözlerinin yazılı olduğu Kuran'ı elinde tutsa da, sistemin yeni tanrısı karşısında eski tanrının imdadına yetişmediği ve kendisini kurtarmaya gücünün yetmediği de hazin bir biçimde ortaya çıkmıştı. Fakat sistemin tanrısı Leviathan da Irak bataklığında iyice debeleniyor. Tüm Ortadoğu coğrafyasında zor durumdadır.

Avrupa kendisine yeni tanrı arayışındadır. Muhtemelen kendisi için daha barışçı, hukuka yer veren bir tanrı inşa edecektir. AB dört yüz yıllık uluslaşma ve ulus-devlet tarihi boyunca yaşadığı korkunç savaşların en sonuncusu olan İkinci Dünya Savaşı başta olmak üzere, tüm savaşçı geçmişine tepki olarak geliştirilmeye çalışılıyor. Ulus-devletin açığa çıkmış muazzam tahrip edici yanlarını evrimci yöntemlerle yeni bir Avrupa vatandaşlığı temelinde ekonomik, sosyal, siyasal ve tarihsel alanda geliştirdiği yeni fikir, inanç ve kurumlarla aşmaya çalışıyor. Bu bir nevi özeleştirisel yaklaşımdır. Dikkatle izlenmesi gereken bir süreç olup, nasıl sonuçlanacağı önceden kestirilemez. ABD ise Irak'ta bir nevi ulus-devlet uygarlığının 16. Louis'si olan Saddam ve rejimini yıkarak, işine gelmeyen ulus-devlete tavrını radikalce ortaya koydu. Daha çok ulus-devleti federatif tarzda (ABD'nin kendi yapısı) yeniden inşa yöntemini deneyebilir.

ABD'nin hegemonya ile imparatorluk arasında sıkışması zorlu bir süreçten geçtiğinin kanıtıdır. Ulus-devletleri zayıf bir hegemonyayla idare etmek zordur. Örneğin Türkiye ile ilişkiler. İmparatorluk halinde tecrit olabilir. Roma'nın çöküşü akıllardadır. Fakat imparatorluğa cesaret edebilecek ondan başka bir gücün bulunmaması şansı sayılır. Her şey bir çıkmazla karşı karşıya kalındığını gösteriyor. Klasik ulus-

devlet hegemonya ile ancak 21. yüzyıl başlarına kadar zorbela var olabildi. AB ilk ve oluşum halinde bir adımdır. Geleceği net değildir. BM sistemi sanki aynasıymış gibi ulus-devletin çıkmazını gösteriyor. Sorun çözme yeri değil, âdeta ağırlaştırma organıdır. Diğer bölgesel ve kıtasal birliklerin de ulus-devlet engelini aşmaları beklenmediğinden çözüm olanakları yok gibidir. Ulus-devlet hem içte hem de dışta toplumsal sorunların çözüm modeli olmaktan çoktan çıkmıştır. Kaldı ki, kuruluşlarında işgallere karşı ve ilk sermaye birikimleri için uygun bir model olsalar da, içte bastırdıkları tüm tarihsel, toplumsal, kültürel, etnik, çevresel, feminist ve siyasal boyutlu sorunların günümüzde yeniden baş göstermesi çözüm gücü olmadıklarını kanıtlamakta, uluslararası anlaşmazlıklar karşısında tıkayıcı bir model oldukları yüzlerce örnek olayla açığa çıkmış bulunmaktadır.

İsrail-Filistin sorunu bu açıdan derslerle doludur. İkisi de çok katı ulus-devlet modeline bağlıdır. Bir Kudüs sorununu çözmek için ya kenti paramparça etmeleri ya da birbirlerini sonuna kadar yok etmeleri gerekir. Sistemin çıkmazını bundan daha iyi açıklayan bir örnek bulmak zordur. Kaldı ki Irak, Afganistan ve Lübnan'ın durumu ortadadır. Sırada muhtemelen İran ve başkaları vardır. Ne adil ve insani ne de siyasi ve demokratik olduğundan, modelin şansının da olamayacağı her geçen gün daha çok açığa çıkmaktadır.

Ulus-devlet 1970'lerde zirve yaptıktan sonra ve özellikle SSCB'nin dağılmasıyla derin bir krize girmiştir. Krizi, sistemin sorunlarına yanıt verememesi ve gittikçe engel teşkil etmesiyle kapitalist tekelin gözünde eski itibarını yitirmiştir. AB modelinde krizi evrimle aşma girişimi fazla umut vermiyor. Bu durum kapitalist modernitenin genel küresel kriziyle bağlantılıdır. Ortadoğu krizli halin kaosa dönüştüğü alandır. Olup bitenler Üçüncü Dünya Savaşı boyutundadır. İkinci bir AB veya BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) bölge gerçekliğine yanıt vermekten uzaktır. Kaos halinin uzun sürmesi beklenebilir. Sistem demokrasi kılıfıyla ulus-devleti yeniden inşa etmeye çalışabilir. Eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik güçlerin buna yanıt olarak demokratik uygarlığı geliştirmeleri en uygun yoldur.

Ortadoğu'da Uygarlık Krizi ve Demokratik Modernite Çözümü adıyla geliştirmeye çalışacağım savunmamda, bölgenin Demokratik Konfederasyon projesini tartışmaya çalışacağım.

j- Ulus-devletin çok köklü bir paradigma olarak epistemolojik yönünü tartışmadan bırakmak ciddi bir eksiklik olacaktır. Şimdiye kadar yapılan nitelendirmeler ulus-devletin herhangi bir devletten çok farklı bir paradigmaya dayandığını göstermektedir. Thomas Kuhn'un epistemolojiyle ilgili çalışmaları paradigmanın önemini ortaya koymaktadır. Paradigmayla ilgili bu konuda açıklamak istediğim husus, ulus-devletin muazzam çarpıtma gücüdür. Ulus-devletin toplumsal ortamında yetişen birinin bilimsel bakış açısı gerçeklere yüzde 90 (Kaba tahmin kanımı gösterir) zıttır. Bunun temel nedeni, vatandaşlığın oluşturulma tarzından tutalım, toplumun tüm katlarında yürütülen ulus-devletçi paradigmanın kendi tarih ve toplum bilincini inşa etmesi ve egemen kılmasıdır. Özellikle oluşturduğu ulus ve devlet tarihi (İkisini iç içe inşa eder) genel tarihi yadsıdığı gibi, diğer ulus ve devletlerin, toplumların tarihini de büyük oranda yadsır veya çarpıtarak kendi tarihine malzeme yapar, sunar.

Bu paradigmadan geçmeyen bir vatandaşın bilim insanı olması, dolayısıyla bilim üretmesi imkânsız olmasa bile oldukça çarpık olup, anlamlı yorumları geliştirme gücüne erişmesi mümkün değildir. Öncelikle fanatiktir; her şeye ulus-devlet çıkarı açısından bakar. Tüm olgular onun milliyetçilik şablonundan geçmeden anlam bulamaz. Sosyal bilimleri anlamasına imkân yoktur. Şoven ulus perspektifi bilim elde etme şansını çok daralttığı gibi, ancak kabul açılarına denk geldiğinde anlayabilir. İstemediği hiçbir olgu, ilişki ve olay onun ezberini bozamaz. Milliyetçiliğin din olarak tahribatı tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçiliğine hizmet etmeyen bir şeyin gerçekliği ona anlamlı gelmez; ilgisi yoktur, ruh hali ve zihni kapalıdır. Ulus-devletin olguları dışında anlam ifade edecek sosyal gerçeklikler bu nedenle ona karşıt görünür. Çünkü sosyal gerçeklik alanında her şey ulus-devletçiliğin gözlüğünden görülmek durumundadır. Bu at gözlüğü de olsa böyledir. Bu gözlükten bakanlar, tarihe ve felsefeye objektif bakamaz. Zihninin katılaşması başlı başına bir engeldir. Bu tarz bakış bilimi kavramaya da elverişli değildir.

Kendi ulus-devlet toplumu dışında toplumları da düşünemez. Bu konuda katılaşma objektif gözlemi ya çarpıtmakta ya da ilgisiz bir bakışa sürüklemektedir. En bağnaz dincilerden daha bağnaz bir paradigmayla ötekine baktığında ya onu görmeyecek ya da ona düşman olarak bakacaktır. Ulus-devlet dünyasının sürekli savaş üretmesi

bu nedenledir. Hitler örneği bu konuda da çarpıcı olabilir. Avrupa ve Dünya ya onun gözünden göründüğü gibi olacak ya da olmayacak, yok olacaktır. Bu paradigmanın nasıl şiddet etkenine dönüştüğünü çok sayıda örnekle kanıtlamak zor değildir.

Din savaşları da açık ki farklı paradigmalarla bağlantılıdır. Milliyetçilik kaynaklı savaşların bu kadar çoğalması ulus-devlet paradigmasıyla, yani ulus-devletin egemen kıldığı temel bakış açısıyla ilgilidir. Bilgiyi doğru algılayamama doğal olarak yanlış bilgilenmeye yol açacak, o da yanlış karar ve uygulamaları beraberinde getirecektir.

Ulus-devletin derin bakış açısına (paradigmasına) sahip hiçbir bilim adamının, başta sosyal bilimler olmak üzere tüm bilimlerde anlamlı yorum gücüne sahip olması beklenemez.

Her şeyi 'ben'leştirmeye çalışan bu zihniyet, 'benim sınırlarım', 'benim toplumum', 'benim ülkem', her şeyde 'ben' diyerek muazzam bir egoizme batmakta, kendini abartarak büyük kılmaktadır. O zaman bu kişilikten hiçbir sağlıklı karar, ilişki ve eylem gücünün çıkmayacağı anlaşılır bir husustur. Kendini devlet ve toplumuyla, onun tarihi ve ufkuyla, çıkar ve tutkularıyla özdeşleştirdiğinden, ne ulusal ne de uluslararası barış ve dayanışma şansı beklenebilir.

Kaba bir taslak halinde tanımlamaya çalıştığımız bu paradigmanın ulus-devlet bakış açısının dışına çıkmadan bilimle buluşamayız, dolayısıyla doğru karar ve ilişki şansını kazanamayız. Tüm göstergeler demokratik bir ortamın bilimsel devrim için en uygun koşulları sunduğunu göstermektedir. M.Ö. 6000-4000 döneminin (Verimli Hilal) bilgisinden tutalım, M.Ö. 600-400 döneminin İyonya ve Atina'sına, 15. yüzyıldan itibaren başlayan Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma Avrupa'sına kadar bilimlerin en hızlı geliştiği dönemlerin toplumların özgürlük düzeyiyle bağlantılı olduğu görülecektir. İnsanlığa kazandırdığı büyük değerlere rağmen Avrupa dünyada hâlâ çok eleştiriliyorsa, ulus-devletin bencil çıkarcılığı yüzündendir. Modernitenin günümüz sorunlarına çözüm üretememesi, esas aldığı ulus-devlet sistemi nedeniyledir. Tıpkı son dört yüzyılın eşi görülmemiş tüm önemli savaşlarının nedeni olması gibi.

Demokratik uygarlık bakışı bilim üretimi açısından muazzam bir şanstır. Özellikle kriz ve kaos ortamında yeni bir bilime olan ihtiyaç ancak demokratik toplum paradigmasının hâkim olmasıyla giderilebilir.

Epistemolojik sorunlar çözülmeden pratik çözümler gelişemeyeceğine göre, ulus-devlet paradigmasını yıkmak ve demokratik modernite paradigmasını kazanmak gerekli olan çözüm gücüne eriştirecektir.

Uygarlık tarihinin ilk, orta ve yeniçağ biçiminde üçe bölünmesi yanlış değildir. İhtilaflar daha çok tanımlamaların içeriğine ilişkindir. Savunmamda esas aldığım anlatım biçimi ve içeriğinin aydınlatıcı olduğu kanısındayım. Kapitalizmi bir uygarlık olarak ele almanın doğru olup olmadığı tartışılmıştır. Benim uygarlık tartışmamın temelinde uygarlığın bir bütün oluşturduğu ve 'ana nehir' gibi bir akış düzenine sahip olduğu gerçeği vardır. Şehir, sınıf ve devlet üçgeni üzerinde hareketlenir. Bu üçgenin aldığı biçimler uygarlığın biçimini de belirler. Sümer ve Mısır uygarlığını ilk klasik biçim, Grek-Romen, İslâm ve Hıristiyanlık dönemini olgunluk dönemi, Avrupa uygarlık dönemini ise çözülüş ve kaos dönemi olarak değerlendirebiliriz.

Yapmak durumunda olduğum bir ayrım da demokratik uygarlık boyutudur. Ana nehir uygarlığında bulunmakla birlikte aynılaştırılamaz. Kaldı ki, uygarlık son derece çelişkili bir bütündür. Temel çelişki devlet tekelli uygarlıkla devletleşmemiş toplumun demokratik uygarlığı arasındadır. Devletli uygarlıkla demokratik uygarlık arasındaki çelişkiyi en iyi Antikçağdaki iki Grek kenti arasında görmekteyiz: Krallıkla yönetilen Sparta ile demokrasiyle yönetilen Athena arasında. Avrupa uygarlığı geliştiğinde de buna benzer yoğun bir çelişki yaşandı. 14. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar devlet ile kent demokrasileri arasında yaşanan yoğun çatışmalar, özünde devlet ile demokratik uygarlıklar arasında geçmiştir.

Marksizm'in en önemli eksikliklerinden biri de bu çatışmaya dar sınıf eksenli bakmasıdır. Sınıfların direkt çatışması analitiktir. Somut çatışma toplumsal gövdeler arasında olur: Devlet toplumuyla demokratik toplumlar arasında. Dar sınıf bakış açısının sonuçları bilinmektedir. Kaldı ki, sınırları hiçbir zaman kesin çizilemeyen ve her gün geçişler yaşayabilen sınıflarda asıl olan yaşadıkları bilinç durumudur, içinde yaşadıkları kültürdür. Kendi uygarlığını tanımayan veya oluşturamayan sınıf zaten yokluk durumundadır. Uygarlıksız sınıf mücadelesi olmaz. Tek uygarlık içinde iki sınıfın mücadelesi tezinin ne denli vahim bir hata olduğu Sovyet deneyiminde açıkça görüldü. Avrupa devlet uygarlığının kalıpları kırılamadığı için, özgün bir Sovyet uygarlığı oluşturulamadı. Kapitalist modernite kalıplarını büyük oranda esas aldığı için sonunda onlar gibi olmaktan kurtulamadı. Tarihte bu durumun

birçok benzeri yaşanmıştır. Başkalarının silahlarıyla (uygarlık yaşam tarzı) savaşırsan başkaları gibi olursun. Bu tür durumların ortaya çıkması, devrimlerin kendi uygarlık biçimlerini belirleyememeleri ile ilgilidir.

Kapitalist uygarlık bu anlamda dar bir kavramdır. Fakat Avrupa uygarlığı gibi içinde çok güçlü demokratik öğeleri bulunduran bir uygarlığı sanki iki sınıfın (işçi-kapitalist) ortak uygarlığıymış gibi yansıtmak da içinde çok yanlış anlamlar barındırır. Tek bir Avrupa uygarlığı yerine, demokratik ve kapitalist Avrupa ayrımı daha öğretici olabilir. Günümüzdeki AB bu iki uygarlık arasında geliştirilmeye çalışılan bir uzlaşmış uygarlıklar Avrupa'sıdır. İncelenmeye değer ilginç bir deneyimdir. Avrupa'nın katı devlet uygarlığını çok güçlü demokratik geleneklerle, mantık ve hukuk gibi yumuşak güçlerle dengeleme zorunluluğu, devletli uygarlığın son dönemine (uygarlığın krizlerle iç içeliğine) ilişkin tanımlamamıza uygun düşmektedir. Dört yüz yıllık yoğun savaşlar krizli yapının diğer bir kanıtıdır. Yoğun sistem tartışmalarına Sovyet sistemi de kanıtlayıcı örnek sayılabilir. AB'nin yapısı ve geleceği tartışmaları modernitenin kararsızlığını ve krizden kurtulamadığını tek başına yansıtmaya yeterlidir.

Bu yargıya varmamızın temel nedeni kapitalist tekelin yapısıyla bağlantılıdır. Marks'ın **'Kapital'**de kanıtladığı gibi kriz sermayeyle, yani tekel açısından yapısal olmasıyla ilişkilidir. Sermaye birikimi ve kâr krizsiz sağlanamaz. Sermaye kârsız duramayacağına göre krizsiz de olamaz. Devrimlerin, demokratikleşmenin ve insan haklarının sürekli gündemde yer alması sadece kendi iç sorunlarından ötürü değil, krize yanıt arama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Nedeni dünyanın yönetilemez durumudur. Küresel sermaye her döneminde dünyayı sadece yönetmedi, dünyayla savaştı. Doğasındaki krizden dolayı savaşımlar dünya çapında yaygınlaştı. Uygarlığın doğuşuyla birlikte ilk profesyonel ordu ve savaşlar hep var olageldi. Devlet uygarlığı özü gereği topluma egemen olmadan gelişemez. Egemenlik ise iktidar demektir. İktidar hâkimiyetsiz, o da zor olmadan gerçekleşemez. Hegel'in tarihi 'kanlı mezbaha'ya benzetmesi bu nedenledir.

Önceki her iki uygarlığın kapitalizmden farkları sınıf, kent ve devlet yapısının niceliğiyle ilintilidir. Kentler küçük, sınıflar sınırlı, devletler az ve küçüktü. Dolayısıyla savaşlar azdı ve kısa süreli olup biterlerdi. Yine de şiddet uygarlığın yapısal karakterinde vardır. Fakat kapita-

lizmde kent, sınıf ve devlet tüm toplumu olduğu gibi çevreyi de, yerin altını ve üstünü de yutar. Kaotik durumlar hem toplumu hem de çevreyi sarar. I. Wallerstein, kapitalizmin 1970'ler sonrasında yapısal krize girdiği ve bu krizin 25-50 yıl sürebileceği yargısında bulunur. Sonucu ise bilim + örgüt + eylemin niteliğinin belirleyeceğini söylerken, kısmen olgu ve ilişkileri dile getirmektedir. Belli ki halen Marksist devrevi bunalım anlayışından kurtulamamıştır. Bunalımı kapitalizmin tüm zamanı açısından varsaymak bana daha doğru gelmektedir.

Bu bölümde kısaca kapitalizmin zamanını bölümleyerek hem yapısını, krizsel halini, hem de değişim sorunlarını taslak düzeyinde tartışmaya çalışacağım.

A- Tekelci Ticaret Kapitalizmi

Sermayenin en eski alanı ticarettir. Tarihte M.Ö. 4000-3000 döneminde Uruk sitesi etrafında gelişen bir ticaret çağından bahsetmek mümkündür. Asurluların Anadolu'dan Hindistan'a kadar ticaret kolonileri kurduklarını bilmekteyiz. Fenikeliler ilk ticaret kolonilerini Akdeniz'in her tarafında kurma yeteneğini gösteren ilk kavimdir. Pers İmparatorluğu'ndaki genişleme ve güvenlik ticaret açısından en geniş küresellik anlamını taşır. Greko-Romen uygarlığında ticaretin etkinliği güçlü bir biçimde sürmüştür. Ticaret olmadan büyük kentlerin ayakta durmaları zordur. Büyük kent büyük ticaret demektir. Ortaçağda küresel güç olan İslâm uygarlığı, Batı ticaretine giden yolda son büyük merhaledir. Ticaret için gerekli tüm gelenekler oluşmuş gibidir. Para, kredi, banka, senet, pazar, taşıma gibi unsurlar İslâm uygarlığında eski ve yeni argümanlar olarak en çok ağırlık teşkil eden sektörler olmuştur. İtalyan ticaret kentleri esas olarak Doğu Akdeniz'in, İslâm ve Bizans ticaretinin geleneklerini devralmışlardır.

13. yüzyılda ticaret üstünlüğü İtalya üzerinden Avrupa kıtasına geçer. İtalyan ticaret kentleri 13. ve 16. yüzyıllar arasında üstünlüklerini sürdürürler. 16. yüzyıldan itibaren üstünlük Hollanda ve İngiltere şehir tekellerine geçer. Ticari kapitalizmin zaferi büyük oranda bu yüzyıldan itibaren bu iki ülkenin başkentleri Londra ve Amsterdam üzerinden sağlanmıştır. Atlantik ve Ümit Burnu üzerinden Amerika ve Güneydoğu Asya'nın keşfi ve ticaret yollarına katılması en büyük ticari devrimlerden biridir. Bu yollarla birlikte Ortadoğu'nun geleneksel Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarına hâkimiyeti 16. yüzyıldan

itibaren büyük darbe yemiş ve eski önemini yitirmiştir. Ortadoğu uygarlığının 16. yüzyıldan itibaren sürekli gerileme sürecine girmesi bu yeni ticaret yollarının açılmasıyla yakından bağlantılıdır. Ortadoğu uygarlığı endüstri devrimiyle en stratejik darbeyi yemiş, günümüze kadar bir daha kendini toparlama şansını yakalayamamış ve gücünü bulamamıştır.

Avrupa'nın ilk büyük sermaye birikimi 15. ve 18. yüzyıllarda başat rol oynamaktadır. 10. yüzyıldan itibaren yükselişe geçen kent zanaatçılığı ve tarım üzerinde ilk hegemonyasını kurar. İlk ciddi sanayi hareketi olan manifaktürün tekelleşmesi ve yaygınlaşması, hacimce büyümesi ticari tekel hegemonyacılığıyla yakın bağ içinde olmuştur. Hollanda ve İngiltere'nin dönemin en büyük ticaret şirketleri olan Doğu ve Batı Hint Kumpanyaları öncü konumlarını uzun süre devam ettirmişlerdir. Sermayenin etkin araçları olan banka, senet, kredi, kâğıt para, muhasebe, fuarcılık bu dönemde güçlü kurumlara dönüşmüşlerdir.

Bu dönemde bir kez daha görüyoruz ki, özel ticaret tekelleriyle devlet tekelleri arasında sıkı bir birlik mevcuttur. Esasen tekel olarak devlet olmadan kendi başına ticaret tekellerinden bahsetmek mümkün değildir. İlk ticari çağdan Avrupa ticari çağına kadar devlet tekelciliği hep öncü olmuştur. Devlete rağmen liberalizm kocaman bir safsatadır. Liberalizmin esas anlamı devleti tamamıyla ekonomik tekelciliğin hizmetine sokmak, siyasi devleti ekonomik devlet yapmaktır. Devletsiz liberalizm sahipsiz bahçe gibidir. Devlet üzerinde bu dönemde ticaretin ağırlığı, daha doğrusu ticaret tekelciliğiyle ilişkileri başat konumdadır.

15. ve 18. yüzyıllar arasındaki döneme bu etken nedeniyle merkantilist dönem de denilir. Özünde devletin ticaret üzerinden kendini toparlaması, bütçesine fazla verdirmesidir. Ticari milliyetçilik de denilebilir. Aldığından fazla satmak üstün devlet haline gelmenin en etkili yoludur. Ulusal devletin, monarşinin yükselişe geçtiği dönem olarak da bilinir. Sosyal planda aristokrasinin ticarete yönelmesiyle tüccarın aristokratlaşmasının iç içe geçtiği, yeni modern sınıf olarak burjuvazinin ilk gelenek kazandığı çağ da bu dönemdir. Burjuva ideolojisinden tutalım yaşam tarzına, moda anlayışına ve kent mimarisine kadar her alanda köklü reformlar yaşanmaktadır.

Reformasyon ve Aydınlanma bu çağda olmuştur. Fakat Reformasyon ve Aydınlanma dönemini birer burjuva hareket olarak düşünmek büyük yanılgı olur. Reformasyon özünde dinin ulusallaştırılması, ulusal şubelerinin açılmasıdır. Burjuvaziyle nedensel bir ilişkisi yoktur. Zamanını doldurmuş dogmalara boğulan dinsel düşünceyi dönemin yeni koşulları altında yenilemeyi hedefler. Dinin zamana uyarlanması hareketidir. O da düşünce devriminin bir parçasıdır. Aydınlanma daha kapsamlı düşünce devrimidir. Eski paradigmaların büyük oranda aşılması ve yeni paradigmanın döneme damgasını vurmasıdır. Düşünce tarzlarının her bakımdan yenilenmesidir. İki önemli alanda yaşanan gelişmeler bilim ve felsefe devrimiyle de bağlantılıdır. Ticari çağa denk gelmesi tesadüfîdir, fakat burjuvazinin sınıf karakteri nedeniyle sahip çıkıp kendine mal ettiği görülür. Her iki alanı kendisine entelektüel sermaye yapar. Bu hareketinin büyük önemi vardır. Karşılığında meşru bir sınıf unvanını kazanır. Tekelciliğin en az mutlakıyet ve aristokrasi kadar asalak niteliğinin göz ardı edilmesinde Aydınlanma düşünürlerinin önemli rolü olmuştur. Burjuvazi yeni bir sınıfsal oluşum olduğu için doğuracağı sonuçlar pek düşünülmemiş, tüm olumsuzluklar eski sınıflara mal edilmiştir. Orta sınıf niteliğinin çağa damgasını vurmasında burjuvazi başat rol oynamıştır.

Burjuvazinin ideoloji olarak milliyetçiliği desteklemesi ulusal pazar üzerinde tekel kurma amacıyladır. Rakiplerini tasfiye etmesinde milliyetçilik etkili rol oynamıştır. Diğer uluslar ve milliyetlerden ticari sermaye sahiplerini dışlamak her tür ırkçılığın, ulusal, etnik ve dinsel düşmanlıkların temeli olmuş, karşılıklı milliyetçiliğin gelişimini körüklemiştir. Bu nedenle Yahudiliğe karşı dünya genelinde nefret duyguları yükselmiştir. Yahudiler kötülüğün temsilcileridir ve ulusal emellerin önünde artık en ciddi engel konumundadır. Yahudiler de buna karşı bir nevi uluslararası savunma yapma, dostlarını geliştirme ve düşmanlarını tasfiye etme amacıyla Masonluk teşkilatını geliştirmişlerdir. Kökeni ortaçağa dayansa da, Masonluğun asıl rolü bu dönemde önem kazanmıştır. Birçok ihtilalci hareket içinde Masonluğun önemli payı olmuş, Yahudi milliyetçiliği olan Siyonizm'in önünü açmıştır.

Ticaret ve kolonyalizm ilişkisinin kapitalizmin doğuş çağıyla bağlantısını ve daha sonraki gelişmesini göz önüne aldığımızda, kolonyalizmin merkantilizm döneminde sıçrama yapması beklenebilirdi. Bu

dönemin kolonyalizmi karşımıza sömürgecilik olarak çıkar. Tarihin hiç koloni tanımamış iki kıtası, Amerika ve Avustralya ve binlerce ada bu dönemde sömürgecilikle tanışmışlardır. Dünyanın tüm kıtaları, başta Afrika ve Asya, birer sömürgeler kıtasına dönüştürülmeleri için âdeta yeniden keşfedilmişlerdir. Bu amaçla oryantalizm ve antropoloji gibi çalışmalar başlatmışlardır. Bu, bilimle yeni toplum arasındaki ilişkiler açısından iyi bir örnek sayılabilir. Üstün ırk teorileri de bu dönemde gelişme imkânı bulmuştur. Darwinizm topluma da uygulanmak istenmiştir. Bunların coğrafya ve tarih çalışmalarını yeni paradigma ile kazanmaları aynı amaçlar doğrultusundadır. Dünyanın kapitalizme açılmasının keşif çalışmaları gibidir.

Kolonicilik veya daha sistematik sonuçları olan sömürgecilik, esas olarak ticaret tekellerinin yayılma politikalarıdır. Talanın daha modern biçimleri oluyorlar. Avrupa ticari kapitalizmi büyük oranda sömürge talanları temelinde oluşmuştur. Amerika'nın gümüş ve altınları talan edilirken, görülmemiş fiyatlar biçilen ucuz dokumalar bu talanların önemli araçları olmuştur. Ticaret sadece dengesiz fiyat oluşumlarını değil, fiyatın bizzat tek taraflı belirlendiği dönemleri çok yaşamıştır. Kolonicilik ticaret tekellerinin fiyat empoze etmelerinde ve dolayısıyla fahiş kazanç sağlamalarında başat rol oynamıştır. Zaten tüccar kazancının temelinde pazarlar arasındaki fiyat farklarının ya kullanılması ya da çeşitli yöntemlerle (mal stoku, mal kıtlığı) bizzat oluşturulması yatmaktadır.

Fernand Braudel, kapitalizmin oluşumunda büyük ticaretin spekülatif hareketlerinin belirleyici rol oynadığını söyler. Pazardaki sıradan değişimin rolünün olmadığını, bunların normal ekonomik faaliyetler olduğunu belirtir. Ekonomiyi değişimin gelişmesiyle başlatır. Kullanım amaçlı mal üretimini ekonomi saymaz. Değişim sürecinin eşiğine varıldığında ekonomi başlamış demektir. Kâr bu sahada söz konusu değildir. Tarafların değişim kazancından bahsedilebilir. Burası spekülasyon konusu değildir. Asıl spekülasyon büyük ticaret alanındadır. Kapitalizmin evi olarak tanımlanmaktadır. Fiyat farkları bizzat fiyatlarla oynanarak sağlanmaktadır. Dolayısıyla Braudel bunu ekonomi saymamakta, ona dıştan dayatılan bir 'şey' olarak görmekte ve sanki deşifre etmek istememektedir. Burasından sonrasını pek tanımlamaması büyük bir eksiklik olarak soru işareti bırakmaktadır.

F. Braudel, devlet ve iktidar ayrımının farkındadır. Marks kadar olmasa, yani devlet ve iktidarın işlevini önemsiz gibi göstermese de, ne kadar etkili olduğunu belirlememektedir. Marksizm'de devlet yoğunlaşmış ekonomi olarak tanımlanırken, gerçeğe daha çok yaklaşıldığı söylenebilir. Fakat bu çok soyut bir genellemedir. İktidar ve devlet, esas olarak 'ekonomi olmayan ekonomi'dir; yani ekonomiyi ürettiği artık-ürün ve değerleri sızdırma alanı olarak görmekte ve bu alanda tekel kurmaktadır. Bu anlamda ekonominin hemen üstündeki alandadır. Ekonomiyle çok ilgilidir. Bütün mekanizmaları artık-ürün ve değerlerin çeşitli yöntemlerle ele geçirilmesi içindir. Tarım, ticaret ve sanayi, tekel kurduğu alanların başında gelir. Yöntemlerin başında vergi gelmektedir. Mesela dolaylı vergiler devletin doğrudan tüccar tekeli olarak hareket etme ilişkisidir. Devlet burada tam bir tüccardır, yoğunlaşmış ifadesi değil doğrudan tüccardır. Bu vergiler bilindiği üzere gelirinin yarısını aşan kısmıdır.

Devlet ayrıca çiftlikleri, tarım pazarlarını, tarım fiyatlarını belirleme konumu dolayısıyla da tam bir ekonomik tekeldir. Avrupa ekonomi literatüründe ekonomi ile devlet ve iktidar ilişkisi sürekli muğlâk bırakılır. Hem sosyalistler hem de liberaller on binlerce cilt kitap çıkarmalarına rağmen, bu alanı halen aydınlatmış olmaktan uzaktırlar. Marks'ın bu alana el atmaması veya ömrünün buna vefa etmemesi büyük bir eksikliktir. Büyük kargaşada bu eksikliğin payı büyüktür.

15. ve 18. yüzyıllar arasındaki ticari çağın zafere erişiminde, nereden bakarsak bakalım, ekonomi dışı mekanizmaların temel rol oynadığını itiraf etmek gerekir. O zaman ekonomi değilse nedir? Genelde iktidardan, özelde onun hukuki ifadesi olarak devletten başka bir gücün bu sahayı dilediği gibi kullanması imkânsız olmasa da zordur. Belki çeşitli tekelci güç kliklerinden bahsetmek mümkündür. Fakat sonuçta bu güçler de ya iktidar ya da onun somut ifadesi olarak devletle ilişkili olmak durumundadır. Bazen parasal alan da denilebilir. Para basit bir değişim aracı olmaktan çıktığında, gerçekten en az kılıç kadar güç rolü oynayabilir. Napolyon ordu konusunda boşuna 'para, para, para' dememiştir. Ama bu hangi paradır? Bu, değişim aracı olan para değildir; ekonomi olmayan paradır, büyük ticari paradır, spekülasyon aracı olan paradır. Para bu alanlarda tam bir komutandır, yönetendir. Burjuvazi bu noktayı çok iyi kavradığından paraya büyük rol biçmiştir. Paranın toplumun sürekli komuta gücü olması için toplum

âdeta kasap bıçağıyla paramparça edilmiştir. Toplum, hatta devlet o hale getirilmiştir ki, para olmadan yaşamını sürdüremez.

Paranın bu noktaya gelmesi belki de burjuvazinin gerçek devrimidir. Paraya muhtaç toplum ve devlet burjuvazinin emrine girmiş demektir. Para ihtilali de diyebileceğimiz bu konuma tarihte ilk defa kapsamlı olarak bu dönemin Avrupa'sında erişilmiştir. Örneğin bir işçiyi eskisi gibi köle ve serf olarak bağlamaya gerek yoktur. Yevmiyesini almadığında zaten aç kalacak, açlık onu paraya mahkûm edecektir. İşçi paraya teslim olmaktan başka çaresi olmayan bir konuma sokulmuştur. Dolayısıyla işçinin elde edilmesi ve yönetimi için, klasik köleci ve feodal sahip olarak hareket etmeye gerek yoktur. Bu hem masraflıdır hem de daha çok sorumluluk ister. Kapitalist ise, sadece paranın gücünü göstererek, işçiyi dilediği gibi elde eder ve kullanır.

Emtia konusunda da benzer hususlar belirtilebilir. Mal olarak emtia, para olmadan hareket edemez konuma getirilmiştir. Emtianın her tür hareketi para ile bağlantılıdır. Üretilmesi, taşınması ve tüketilmesi parasız mümkün değildir. Bu da kapitalizmin büyük bir devrimidir: Ekonomiyi paranın mutlak komutasına vermek. Ekonomi artık paranın elinde bir oyuncak gibidir. Hiçbir çağda ekonomi bu denli paraya bağlanmamıştır. Burada para tam bir devlet gibidir. Gibi de değil, devlet! Hatta devlet de paraya bu tür bir bağımlılık içindedir. Parasız devlet, parasız işçi mal durumuna sokulmuştur. Paradoksal gözükse de, devletin devleti aslında paradır. Devletin bu konuma getirilmesi Hollanda ve İngiltere'nin 16. yüzyıldaki icadıdır. Güçlü devlet yaratılmıştır. Ama paraya bağlanan devlettir bu. Tarihçiler Fransa'nın bu başarıyı göstermediği için İngiltere ve Hollanda karşısında hegemonya savaşını kaybettiğini söylerler. Finans çağında para konusunu biraz daha tartışmak aydınlatıcı olacaktır.

15.-18. yüzyıllar arasındaki uygarlıksal gelişmede ticaret burjuvazisinin en önemli aktör olarak ortaya çıkmasının tüm toplum üzerindeki etkisi kapsamlı tartışılabilir. Ticari toplumun özellikleri bilinmektedir. Aşırı paracıl, faizci, tefeci, banker olarak insanlığın belleğindeki yeri son derece olumsuzdur. Ahlâka en büyük darbeyi vuran bu unsurların eleştirisi başta edebiyat olmak üzere sanatın bu yüzyıllarda en çok işlediği konuların başında gelmektedir. Topluma bir virüs girmiş gibidir, bu virüs toplumu kemirir durur. Toplumun genel yozlaşma düzeyinden sorumlu tutulan para eski sıcak, insancıl ilişkileri kendi soğuk

yüzünde dondurur. Parası olmayan kimse yaşam savaşını kaybetmiş gibidir. Ayrıca büyüklük taslamak için eskisi gibi altın tahtlara, gümüş tabaklara, yaldızlı saraylara, ihtişama, kaba güç gösterilerine, alacalı kıyafetlere, lüks sofralara gerek yoktur. Parayı saklayacak bir yerin olsun yeter; artık en büyük sensin! İnsanlığın bu duruma gelmesi bir yükseliş olamaz. Adı yeniçağ da olsa, herhangi bir yenilik arz etmemektedir. Olsa olsa ancak uygarlık krizinin başlangıcı olabilir. Topluma saygısını yitirmemiş biri açısından, bundan daha kritik ve alçaltıcı durum düşünülemez.

Ticari sermayenin bu dönemlerde diğer alanlarda pek istekli olmadığı görülmektedir. Arz ettikleri kâr oranı onu tatmin etmemektedir. Hiçbir alan büyük ticaret kârıyla boy ölçüşememektedir. Tarım ve manifaktür ancak büyük ticaret kârına yakın kâr sunduklarında el atılan sektörler olmaktadır. Dolayısıyla sınırlı bir gelişim imkânı bulmuşlardır.

Siyasi tarih açısından bu dönem büyük çalkantılarla geçmiştir. Büyük Roma İmparatorluğu'nun devamı olmak için aralarında büyük çekişme olan İspanya, Fransa ve Avusturya, eski tip imparatorluk eğilimleri taşımaları nedeniyle kaybetmekten kurtulamayacaklardır. Bunda para-devlet ilişkisi önemli rol oynamıştır. Hollanda ve İngiltere'yi peş peşe hegemonyaya götüren, büyük ticaret parasının komuta gücüdür. Bunlar devletlerini tüccar kredileriyle güçlendirirken, devleti bizzat tüccar gibi de hareket ettirmişlerdir. Kâra geçen bir devlet ve siyaset söz konusudur. Özellikle yeni ordu ve donanmalar oluştururken paranın komuta gücünü kanıtlamışlardır. Ekonomilerindeki kapitalizmin zaferi ucuz üretim olmuştur. Ucuz üretim ticaret üstünlüğü demektir. Bu da rakiplerinin (dize getirmek istedikleri devletlerin) uluslararası alanda da kaybetmeleri demektir. Kaldı ki, bu devletler askeri alanda da çoğunlukla kaybetmişlerdir. Hollanda ve İngiltere'nin komplo tarzı devrim müdahaleleri, siyasi olarak da üstünlüklerini kanıtlamıştır.

Tüm bu alanlarda rakiplerinden üstün olmaları açık ki hegemonik üstünlük olacaktır. Bu üstünlüklerini daha önceki İspanyol ve Portekiz sömürgelerini ele geçirerek kanıtlamışlar, Asya ve Afrika'da benzer el değiştirme ve ticari üstünlükleri peş peşe gelmiştir. Kıta Avrupa'sında yürüttükleri ittifaklarla Fransızları etkisiz kılmışlar, Avusturya'nın Alman İmparatorluğu emelini boşa çıkarmışlar, Rus Çarlığı'nı diledikleri

gibi kullanmasını bilmişlerdir. Dönemin güçlü imparatorluklarından Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı-sömürgeleşme sürecine sokmuşlardır. Kapitalist üretim ve devlet biçimi karşısında Osmanlıların da diğer hanedan imparatorlukları gibi çağı geçmiş bulunmaktaydı. Çin ve Hint İmparatorluklarını bekleyen akıbet sömürge ve yarı-sömürgeleşme idi. Eski uygarlıkların hızla tasfiye edilmesi süreci tarihin gündemindeydi. Yeni olan, ne olduğu fazla bilinmeden ilerlemeye dair olan her şeydi. Her yeni dinde olduğu gibi imanla bağlı olunuyordu. Dini ticaret, tanrısı paraydı.

B- Sanayi Devrimi ve Endüstriyalizm Çağı

Endüstri süreci çoğunlukla sanayi devrimiyle eş tutulur. Hâlbuki tarih boyunca endüstri hep var olmuştur. Hatta ilk taş yontma işlemi de bir endüstri veya sanayidir. Tarımın keşfi kendi alanında bir sanayi devrimidir. Zanaatçılık bir sanayidir. Üretimle ilgili her yeni araç, bilgi ve yöntem sanayide bir gelişmedir. İnsan türü beslenme, giyinme ve barınma için araçla üretimini gerçekleştiren tek varlıktır. Sanayi yani araçla üretim insana mahsustur.

18. yüzyılın sonunda Avrupa'nın hegemonik ülkesi İngiltere'de gerçekleşen, daha doğrusu önderlik edilen olgu uzun süredir devam eden yeniliklerin önemli bir halkasıdır. Buharla elde edilen enerjinin makine çarkını döndürmesi simgesel bir ifadedir. Buharın ve makinelerin gücü çoktandır biliniyor ve kullanılıyordu. Hollanda ve İngiltere'de daha önce tarım ve manifaktür alanında öncülük ele geçirilmişti. En ucuz ve kitlesel üretim gerçekleştiriliyordu. Bunlar da sanayi devrimi sayılırdı. Başlangıçta Fransa ve İtalya'nın da endüstride geri yanları yoktu. Ucuz ve kitlesel üretim avantaj sağlıyordu. Hegemonyacılığın temelinde bu olgu yatmaktadır. 19. yüzyılla hamle yapan sanayinin önemi, kâr yani sermayenin kazancı açısından ilk sıraya oturmasıdır. Devrim denilen olay ticari ve tarımsal kazanca veya kâra göre sanayi üretiminden doğan kârın hızla katlanarak büyümesidir. Tarihte ilk defa sanayi üretimi öncülüğü ele alıyordu. Sanayi devriminin özünde bu olgu yatmaktadır. Daha önceleri tarım ve dokuma sanayi geleneksel üretim alanlarıydı. Ticaret her iki sahadaki üretim-artıkları üzerinde meta alışverişi biçimindeydi. Ekonomi denilen faaliyetlerin özü de buydu.

Eğer sadece üretim açısından bakarsak, sanayi devriminden fazla bir şey öğrenemeyiz. Gerek çeşitlilik gerekse bolluk açısından her zaman üretim olgusuyla karşılaşılmıştır. Hatta denilebilir ki, süre ve önem bakımından hiçbir devrim toplumların tarımsal devrimle yaşadığı devrime hâlâ ulaşmış sayılamaz. Dolayısıyla sanayi devriminin önemi başka yerde yatmaktadır. Tek bir yerde değil birkaç yerde yatmaktadır.

1- Tarihte ilk defa kentteki üretim kırdaki üretiminin önüne geçmiştir. Zanaatkâr binlerce yıl kent kökenli bir üretici olarak daima kırın yardımcı üreticisiydi. Kıra bağımlıydı. O olmasa da kır kendini sürdürebilirdi. 19. yüzyılın sanayi devrimi binlerce yıl aradan sonra bu süreci tersine çevirdi. 15.-19. yüzyılları denge yüzyılları sayarsak, 19. yüzyıl dengeyi tamamen kentten yana çevirdi. Bu gelişme çok önemli sonuçlar doğuracak bir yeniliktir.

2- Daha önemli bir yenilik toplumsal alandadır. Şehir toplumu kır toplumunun önüne geçmektedir. Daha önceleri şehirler kırsal toplumun basit bir eki iken, sanayi devrimi şehir toplumunun gücünü olağanüstü arttırmıştır. Kırsal toplum artık tüm alt ve üstyapılarıyla şehir toplumunun tahakkümü altına giriyordu. Bir nevi şehrin köy üzerinde sömürgeci diyalektiği kuruluyordu. Köy toplumunun şehir toplumunca sömürgeleştirilmesine başlanmıştı. İdeolojik alandan üretim araçlarına, ahlâkından sanatına kadar şehrin köy üzerinde bariz sömürgeci hâkimiyeti kuruluyordu. Zihniyet devrimi olanca hızıyla şehrin üstünlüğüne yol açıyordu.

3- Sınıfsal açıdan da tarihsel dönüşümler söz konusuydu. Burjuvazi sanayi devrimiyle birlikte üstünlüğünü diğer tüm sınıf ve tabakalara karşı ilan edebilecek duruma gelmişti. İşçi sınıfını da yedeğine alan burjuvazi, feodal dönemle birlikte zanaatçılıktan kalma kesimlere karşı kendini en ilerici, doğruların tek sahibi, modern yaşamayı bilen, paradigma sahibi, mitolojisi, dini, felsefesi ve bilimiyle toplumun, ulusun ve tarihin kendisi demekti. Diğerleri geçmişte kalmış, kalması gereken müzelik değerler konumundaydı.

4- İlk defa sanayi devrimiyle birlikte bilimin üretime planlı katılımından bahsedebiliriz. Daha önceleri bilim ve üretim teknikleri birbirinden ayrıydı, her biri kendi kanalında gelişiyordu. Sanayi devrimiyle birlikte ilk defa ikisi el ele veriyorlardı. Bilim amaç olmaktan çıkıp araç

konumuna indirgenmişti. Bilimin araçsallaşması toplumun ciddi düşüşünü de beraberinde getirecekti.

5- Sanayi kârı diğer bütün alanlardan sağlanan kâr oranını katladı. Toplumun yeni aktörleri sanayicilerdi. Sanayi her sahada stratejik üstünlük anlamına geliyordu. Bu silahı en etkili şekilde elinde tutanın sırtı yere getirilemezdi. Ticaret bile üstünlüğünü yitirmiş, tarımcılar parya durumuna düşmüştü.

6- Sanayi devriminin siyasi sonuçları daha da önemliydi. Bu devrim bir yandan ulus-devlete yol açarken, diğer yandan dışa doğru emperyalizm sürecini başlatacaktı. Sömürgeciliğe göre dünya üzerine daha sistemli bir yürüyüş söz konusuydu. Kilit sanayici ülke veya ülkeler artık dünyaya ikinci büyük küresel hamleyi dayatacak konumdaydı. Birinci hamle olan sömürgecilik, zorluklarla karşılaşmanın yanı sıra, pek verimli bir hâkimiyet yöntemi olmamıştı. Sömürgecilik sermaye ihracıyla birlikte yerli işbirlikçilerle takviye ediliyordu. Kapitalizmin emperyalizmi sanayi devrimi temelinde olanaklıydı.

Görüldüğü üzere sanayi devriminin sonuçları kapsamlıydı. Devrimin sosyal ve siyasal sonuçları en az ekonomik sonuçları kadar etkili oldu. Avrupa uygarlığının zaferini kesinleştiren 19. yüzyılın sanayi hamleleri oldu.

Endüstri devrimini değerlendirmede bazı anlayışları eleştirmek önemlidir. İlki, endüstri devriminin kapitalizmle bir tutulmasıdır. Sanki kapitalizmin direkt sonucuymuş gibi algılanmaktadır. Bu anlayışın kırılması gerekir. Tıpkı Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma gibi endüstriyel devrimin de kendine has tarihsel ve toplumsal bir süreci vardır. Uzun bir tarihsel-toplumsal birikimin sonucudur.

Genelde devlet tekeli, özel olarak kapitalist tekeller artık-ürün ve değerler üzerinde sürekli yoğunlaşan kurumlardır. Nerede bir artık birikim varsa leş kargaları gibi hemen kokusunu alıp o yere sızarlar. Bu konuda burunları çok hassastır ve iyi koku alır. Enerji ve makinenin kendi kendine çalışması ve üretime uygulanmasının muazzam bir kâr kaynağına yol açtığının görülmemesi düşünülemezdi. Sermayenin sanayi konusunda becerdiği şey bu iki olguyu en verimli kâr alanına bağlamaktı.

Enerji ilk defa kol gücüne bağlı olmaktan kurtuluyordu. Makineler kolun işini önemli oranda üstlenebilecek motor donanımına kavuştu. Enerji kaynakları buhara ilaveten kömür, petrol, elektrik ve suyun

yeni güç kaynağı haline dönüştürülmesiyle gerçek bir devrimi yaşadı. Kendi kendine çalışan makine düzeniyle enerjinin yeni türlerinin birleştirilmesi üretimdeki patlamanın temeliydi. Günümüze kadar bu tür enerji ve makine düzenekleri milyonlara varan türleriyle doğayı ve toplumu halen nereye varılacağı kestirilemeyen bir hızla çoğu olumsuz olmak üzere çözmekte, parçalamakta ve dağıtmaktadır. Bunu tarihinin en büyük fırsatı olarak değerlendiren sermaye, toplum ve doğa üzerinde görülmemiş boyutlarda iktidar biçimleri kurgulamakta ve uygulamaktadır. Toplum ve doğa sermayenin görülmemiş saldırılarıyla karşı karşıyadır. Toplumu ve doğayı savunmak sınıfsal, hatta sosyal mücadelenin ötesinde varoluşsal bir soruna dönüşmüş bulunmaktadır. Birkaç örnek olayla bu tezlerimize somutluk kazandırabiliriz.

a- Kentin kanserleşmesi, kırın çöküşü yaşanmaktadır. Toplum ve doğa ikiliği hem kendi içinde hem de kendi aralarında bir yaşam biçimi olmaktan çıkarılmaktadır. Hasta toplum ve ekolojik sürdürülemezlik denilen olayla karşılaşmaktayız. Toplum, içinde yaşanılan bir varoluş biçimi olmaktan ziyade, tahakküm ve sömürü sisteminin makine düzeneğinin bir parçasına, uzantısına dönüştürülmektedir. Uygarlık tarihinin hiçbir döneminde görülmeyen tarzda toplumla birey ve doğa karşı karşıya bırakıldığı gibi, bireycilik ve ekolojik dengesi bozulmuş doğa, karşı saldırı etkenleri olarak, toplumdan ve çevreden intikam alır duruma sokulmuşlardır. Bireysel kanserin toplumsal kökenli olduğu tıbbın her gün yüzlerce örnekle kanıtladığı bir olaydır. Yalnızca toplumsal bir alışkanlığa (modernitenin körüklediği bir kapitalist kâr kaynağı, tütüncülük) dönüşen sigaranın kanserin en temel nedenlerinden biri olduğu göz önünde bulundurulursa, toplumsal kanserden bahsetmenin doğru bir kavramsallaştırma olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Toplum artık bir yaşam çerçevesi olmaktan çıkarılmıştır.

Endüstriyalizmin (endüstriye sadece kâr kaynağı olarak bakmak) en büyük tehdidi, anti-toplumsal boyutlara varmış bulunmasıdır. Marksizm'in en yetersiz kaldığı konulardan biri de budur. Marksizm pozitivist yapısı gereği endüstri toplumunu ideal olgu olarak itirazsız kabul etmiş, hatta tanrısallaştırmıştır. Çünkü işçi sınıfının onsuz oluşamayacağını ve yaşamayacağını varsaymaktadır. Teorik özünde bu yatmaktadır. Endüstriye dair en ufak bir eleştiride bulunmamakla,

bunun karşısında makine ve fabrika düzeneğini sınırsız yüceltmekle, endüstriyalizm denen dinin oluşumunda Marksistlerin payının en az kapitalistlerinki kadar etkili olduğu rahatlıkla belirtilebilir. Endüstriyalizm en az ulus-devlet Leviathan'ı kadar çoktan küresel bir Leviathan haline gelmiş bulunmaktadır.

Kent toplumsal kanserleşmenin temel dokusunu teşkil etmektedir. Kentlerin kuruluş tarihçesi ve işlevine sıkça değinmiş olmakla birlikte, toplumsal gelişmeyle bağını sıkça değerlendirmek durumundayız. Kent bir toplum biçimi olduğu kadar, bir sınıfsallaştırma olgusu ve devletleşmenin karargâhı konumundadır. Bu üç temel olgunun uygarlaşmak (sınıfsal, kentsel ve devletsel toplumlar) anlamına geldiği genel kabul gören bir görüştür. Uygarlaşmanın diğer adına boşuna 'medeniyet' dememişlerdir. Arapça 'kente özgü, kentvari, kentli yaşam' anlamına gelmektedir. Civilisation'ın karşılığı da buna yakın anlam içermektedir.

Öte yandan kenti sadece bir uygarlık olgusu olarak görmek dar yaklaşım olur. Kent illa uygarlaşmak, uygarlaşmanın mekânı olmak zorunda değildir. Nasıl ki köy kuruluşu toplumsal yaşamanın tarihsel bir olgusuysa, kenti de bu anlamda yorumlamak mümkündür. Toplum elbette ne sürekli mağaralarda ve ağaç kovuklarında barınabilir, ne de köyden çıkmamak gibi bir durumda kalmak zorundadır. Mağara ve köyü aşan yaşam ve mekânlar inşa edilmek durumundaydı. Kent bu arayışların sonucu olarak tarihte yerini bulmuştur. Analitik aklın gelişmesinde kentin rolü önemlidir. Karmaşıklaşan toplum mekânı olarak kent aklın analitik çalışmasını gerektirir. Buna zorlar. Artan toplumsal sorunların çözüm yeri beyinde aranacağına göre, beynin ilgili kısmının analitik tarzda gelişmesi anlaşılır bir hususdur. Zaten toplumun kendisi bu zekâ türünü gerektirir. Kent bunu üst aşamaya sıçratır. Ayrıca kent, köy gruplarının ortak ihtiyaç mekânı olarak da tanımlanabilir.

Bu husus çok önemlidir. Kentin kuruluş felsefesini bu olguda bulmaktayız. Kentler köysüz kuruluşlar olarak düşünülemez. Kentçilik (urbanization) olarak değerlendirebileceğimiz ama adı konulmayan bu yaygın anlayış, özünde köyü kente karşıt olarak konumlandırmaktadır. Felaket bu anlayışla bağlantılıdır. Kenti köyün karşıtı konumuna yerleştirmek, anlayış olmaktan da öte, tarihsel gelişme içinde de çok tanıdık bir eğilimdir: Kenti köyün, kırsalın aleyhine bir olgu olarak

göstermek ve değerlendirmek. Aslında kentin kuruluş felsefesinde ve tarihsel temelinde bulunmayan bu eğilim dar bir sınıfsal ve devletçi anlayışı yansıtmaktadır. Köyün aleyhine daha çok artık-ürün ve iktidar anlamına gelen bu tutum uygarlığın derinliklerinde de yer tutmuştur. Köyü veya kırı hor görme, aşağılama, kır insanını idraksiz, cahil, incelikten yoksun, kaba gibi sıfatlarla tanımlama bu anlayışın tarih boyunca takındığı tutumdan kaynaklanmaktadır. Devlet ve kent kır ve köy karşısında, dolayısıyla ağırlıklı olarak kırsal alanda yaşayan kabile ve aşiret birimlerine karşı da âdeta tarihsel bir ittifak kurmuş gibidir. Köy ile kent toplumu arasındaki çelişkiler haksız bir biçimde kenti kendi gerçek kuruluş felsefesinden uzaklaştırarak, çarpıtarak ve problemli hale getirerek günümüze kadar taşırıldı.

Hâlbuki kent ve köy-kır birbirini besleyen (simbiyotik) mekânlar olarak da toplumsal yaşamın vazgeçilmez yaşam alanları halinde dengeli ve uyumlu inşa edilebilirler. Bilhassa, köy ve kent nüfusu arasında ekolojik denge kurularak bir oran bulunabilir ve bu en ideali olurdu. Uygarlığın en büyük tahribatlarından biri de kenti sürekli köy ve kırın aleyhinde büyütmesi ve bir tahakküm ve sömürü merkezi, mekânı halinde tutması, rolünü bu temelde saptırması ve kentleri asıl işlevinden boşaltmasıdır. Sadece bu alanın gerçek kuruluş felsefesine kavuşturulması bile büyük toplumsal eylemleri gerektirmektedir.

Kent tarihinden çıkaracağımız diğer bir sonuç, kentin çevreyle ilişkisini dikkate almadan bir kanser uru gibi büyüdüğüdür. "Sınırı, mekânı nerede tutulmalıdır?" sorusunun yanıtı yoktur. Saptırılmış kent mantığı ve bu mantık altında gelişen uygarlıklar sanıldığının aksine aklın değil akılsızlığın, daha doğrusu bir teneke sesine benzeyen, yaşam ve duyguyla bağını yitirmiş analitik aklın eseridir. Felaketlerin boyutları ve muhtemelen geriye dönülemez biçimde önlenemezlikleri bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Kentler yine de ilk çağlarda daha görkemli yapılardı. Sağduyu o kadar yitirilmemişti. Sümer ve Mısır uygarlığında doğa ve kırsal-köy toplumuyla çelişkiler henüz derinleşmemişti. Denge halen kırsal ağırlıklıydı. İç ve dış kale etrafında büyüyen kentler yer bakımından tarımla bütünlük içindeydi. Hacimleri çok ender hallerde yüz binleri aşardı. Belki de birkaç başkent bu düzeye erişebilirdi. Çevreyi kirletme sorunu ağırlık teşkil edecek boyutlarda değildi. Anlamlı bir mimarileri vardı. Organik bir bütünlük oluşturuyorlardı. Greko-Romen uygarlığında tapınak, pazar, meclis, tiyatro

salonu ve gymnasiumlar orantılı ve görkemli bir mimariye dayanmaktaydı. Teras ve bahçeler, ev düzenleri organik bütünlüğü tamamlayıcı nitelikteydi. Bu kentlerin kalıntıları halen derin huşu ve heyecan yaratmaktadır. Belli bir kutsallık içeren, felsefi bir anlamı olan mekânlardı.

Ortaçağda artan ticaretle bütünlük bozulsa da devam etti. Manevi kültürün ağır basan etkisi dinsel mimariyi ön plana çıkardı. Hacimleri hiçbir zaman tehdit edici boyutlara varmadı. Kırsal alanla dengeye daha yakındılar. Birbirlerini bütünleme daha ağır basıyordu. Tarımın önemi kent zanaatçılığını da gelişkin bir sektör haline getirdi. Zanaatkâr köylüye, köylü zanaatkâra muhtaçtı. Çelişkiden ziyade organik bütünlük içindeydiler. Karşı karşıya oldukları tek risk doğal felaketler (deprem, kuraklık) ve savaşlardı. Sur ve kale düzenleri görkemliliğini devam ettiriyordu. Büyük ticaret henüz zanaatkârı ve köyü yutacak boyutlarda değildi. Ticaret ekonominin bir sektörü olarak normal yolundaydı. 13. ve 16. yüzyıllar arasında İtalyan kentleri, Rönesans'ın da etkisini yaşayan bu dönemin son temsilcileriydi. Venedik, Cenova ve Floransa klasik uygarlıkla yeniçağ uygarlığını birleştiren köprü konumundaydılar.

Yeniçağla kentçilik başka anlamlar içermeye başladı. Pazarın egemenliği ufukta gözükmekteydi. Ticaret ağırlığını gittikçe arttırıyordu. Tarihsel denge yavaş yavaş kır-köy aleyhine bozulmaya başlamıştı. Tüccarın ihtiyaçlarını esas alan bir kent mimarisi ön plana çıkıyordu. Yaşam ve çevre bağlantısı yitirilmiş, kâr zihniyeti her şeyi belirler konuma gelmişti. Paris, Londra, Amsterdam ve Hamburg başta olmak üzere inşa edilen kentler yeni dönemin, merkantilizmin damgasını taşıyorlardı. Ticaret çağının kentleri hem klasik kent anlayışıyla farkını açıyor, hem de kırsal toplum ve doğayla olan çelişkilerini hızla yüze vuruyorlardı. Kent modern Leviathan'ın ana üssü olarak tüm toplum ve çevre alanlarına pençelerini uzatmaya başlamıştı. Endüstriyalizm çağı kentin ölümüdür. İşin daha da ilginç boyutu, biyolojik kanser hastalığının da ağırlıklı olarak bir kent hastalığı olmasıdır. Kanser kesinlikle kentin kendi toplumunu hasta toplum haline getirmesiyle bağlantılıdır.

19. yüzyılla birlikte hızla gelişen sanayi devrimi, toplumu önce doğuş merkezlerinde vurdu. Kentte çığ gibi büyüyen sanayi kuruluşları, doğası itibariyle yaşam ihtiyacından değil, kâr ihtiyacından kaynakla-

nıyordu. Modern köleler olan proleterlerin barınması için içine dolduruldukları gecekondular ve varoşlar kentin yabancısı olduğu ortamlardı. Kırın sömürgeleştirilmesini temsil ediyorlardı. Ticaret çağının kolonileştirme harekâtından daha vahim bir iç koloni hareketi olarak gecekondu ve varoş kentler geliştiriliyordu. İster iş sahibi olunsun ister olunmasın, bu alanlar endüstri için emek deposuydular. Ticaret için depo ne ise, sanayici için de gecekondu ve varoş odur. Bu olguya bağlı olarak bir yığın yan olgu peydahlandı. Fabrika için fabrikacıklar kenti istila ediyordu. Klasik çağ modeli ve anlayışı hatırlanmaz oldu. Kentler toplumu yutum merkezi oldular. 19. yüzyılın sonlarında endüstriyalizmin kent politikası sis tabakası altında kentler zor nefes alıp veriyordu. Tarihte ilk defa milyonluk kentler baş göstermeye başladı. Milyon değil yarım milyonu aşan kentin bile fonksiyonel olamayacağı mimarlık bilgisinin öngörülerindendir. Milyon ve fazlası nüfuslu kent, hastalığın kriz boyutlarının açığa çıkmasıdır.

Kanserleşme denilen olgu, bir hücrenin tüm bünyeyi kapsayacak tarzda büyümesidir. Bu durumda organın diğer hücreleri görev yapamaz duruma düştüğü için hasta ölür. Kentin büyümesi de toplum açısından benzer sonuçlar doğurur. Tarihsel-toplumsal olguların da boyutları vardır. Bu boyutlardan biri çığ gibi büyüdü mü kanserleşme başlamış demektir. Milyonu, hele hele on milyonu aşan kent olmak toplum olmaktan çıkmaktır; kitle toplumu denilen sürü toplumu haline gelinmesidir. Sürüler nasıl ağıla doluşursa, insan toplumu için kenti en iyi ifade edecek ağıla dönüşmedir. Sürüleşen insanlar kent denilen ağıla dolmaktalar. Basit birer tüketici kitlesi olmaya çoktan razı edilmişlerdir. Ağıldaki sürü de öyledir. Bir de yanı başlarına bir işsizler sürüsü konulmuştur. Onunla teskin edilirler. Yönetim merkezi ve özel villalı, bahçeli evler kavram olarak kentin ruhuna uygun değildir. Yönetim merkezi dağın başında da kurulabilir. Villalı bahçeli evler şehir gerektirmez, her yere kurulabilir.

O zaman şehirden geriye ne kalıyor? Tapınak, tiyatro, meclis, gymnasium ve pazar yerini çoktan kopya niteliğindeki örneklerine bırakmıştır. Suni nefes alış verişinin yapıldığı yerler demek daha uygundur. Bu haliyle kentin geleceği belirsizdir. On milyonluk bir kenti beslemek, bir bölgenin ekolojik toplum olarak ölmesi demektir. Bu kentin sadece beslenmesi bile toplum ve çevrenin katliamını gerektirir. Bir ülkeyi öldürmek için beş, on milyonluk birkaç kent yeterlidir.

Sadece trafiğin havayı kirletmesi bile şehrin ölümü için yeterlidir. Kent normal orantının çok üzerine çıkmakla anlamını yitirmiştir. Anlamın olmadığı yerde yaşamdan bahsedilemez. Sadece nefes alıp vermeyi yaşam saymıyorsak tabii.

Kentler eskiden gerçeklerin keşfedildiği, felsefenin inşa edildiği sahalardı. Şimdi endüstriyalizmin çöken kentlerinde ise seks, spor ve sanatın tüm içeriğinden boşaltılması temelinde sürüleşmenin sağlandığı haralar söz konusudur. Bu, kentin ölümü değil de nedir?

b- Endüstriyalizmin diğer bir yok edici boyutu yaşam-çevre ilişkisine saldırmasıdır. Kent daha çok içten toplumu kanserleştirirken, endüstriyalizm bir bütün olarak yaşam çevresine saldırır. Ulus-devletin halen önemini yitirmeyen endüstriyalizm politikası, tüm ülke ve toplum kaynaklarının endüstriye tabi kılınmasını gerektirir. Ulus-devlet bunu bir kalkınma yolu olarak görür. Aslında bu politikanın ülke zenginliği, kalkınma ve güçlenmekle ilgisi yoktur. En temel neden sermayenin en yüksek 'KÂR' oranının bu sahada gerçekleştirilmesidir. Endüstriyalizm bir kâr yönetim harekâtıdır. Yatırım veya kalkınma kavramları asıl amacı gizleyen örtülerdir. Kâr varsa yatırım ve kalkınma olur. Yoksa kendi başına yatırım ve kalkınmanın hiçbir anlamı yoktur. Endüstriyalizm mülkiyetten binlerce kez daha büyük bir hırsızlıktır. Hem de tüm ülke halkından, doğasından yapılan bir hırsızlık.

Kendi başına yatırımı, fabrikaya dayalı üretimi mahkûm etmediğimizi belirtelim. Toplum ve çevrenin esenliği esas alınarak, her zaman uygun bir yatırım ve fabrika modeli geliştirilebilir. Bunlar kendi başına kötülük saçmazlar. Kârın emrine girdiklerinde kanserleşmeye yol açarlar. Kâr için endüstri toplumsal ihtiyaçlar için değildir. Azami kâr kuralı ihtiyaçtan kaynaklanmaz. Onun kendi mantığı vardır. İhtiyaç alanı kâr getirirse ilgilenir. Yoksa ölüme terk eder. Mevcut teknolojiler doğru geliştirilip uygulansa ne işsizlik ve yoksulluk, ne de hastalık ve eğitimsizlik bir toplumsal sorun olarak kalır. En önemlisi de kaynak uğruna çevrenin teknikle, fabrikayla yıkımına gerek kalmaz.

Kârlı bulunmayan ama kesinlikle hayati ihtiyaçları rahatlıkla karşılayabilecek olan binlerce alan sırf kâr getirmediği için atıl bırakılmaktadır. Kâr uğruna ise, bazen milyonlarca yıllık evrimin sonucu olan kaynaklar, hiçbir hayati sonucuna bakılmadan kısa bir sürede tüketilir. Petrol, deniz, orman ve maden politikaları kârlılık nedeniyle çevreyi bir ölüm-kalım alanına dönüştürmüştür. Kâr denilen olayın vahşi

boyutunu hiçbir olgu çevre katliamı kadar açıklayamaz. Bu biçimde aşırı kâr elde etmenin değil birkaç yüzyıl, birkaç on yıl daha devam devam etmesi halinde çevresel felaketin kesin olduğunu tespit ediyor binlerce bilim insanı.

Endüstriyalizm analitik akıl için süper bir zaferdir, fakat duygusal aklın da feci bir yenilgisidir. Dünyanın tüm canlılarını insanın hizmetine sokan en eski tanrısal vahyin hortlamasıdır endüstriyalizm. İnsan hizmeti demek yanlış oluyor; bir avuç kapitalistin kâr hırsı uğruna tüm canlılar kurban ediliyor. Bu durumda bizzat insanın kurban olarak sunulması bir zaman meselesi haline gelmiş demektir. Kutsal Kitaplardaki 'kötülük' tarifine uygun hiçbir örnek endüstriyalizm kadar emsal teşkil etmez.

c- Endüstriyalizmi bir üretim sorunu olarak görmemek gerekir. Üretim üzerine kurulan kâr, sermaye tekeli asıl anlamını verir. Endüstri kâr tekellerinin hizmetine girmedikçe, temel toplumsal ihtiyaçlar ve çevre koşulları göz önüne getirilerek, bilim ve teknolojinin olanaklarına göre her zaman bir üretim, dolayısıyla yatırım politikası kurgulanabilir. Bunun makineli veya makinesiz olması özde pek fark etmez. Biri yavaş diğeri hızlı üretir, o kadar. Kaldı ki, burada belirleyici olan, toplumsal ihtiyaçlar ve çevreyle, ekolojiyle uyum koşullarıdır. Hız ve yavaşlık kendi başına amaç değildir. Dolayısıyla makineleşme de kendi başına iyi ve kötü değildir. 19. yüzyıldan günümüze kadar endüstriyalizm denilen olguya, makineli ve makinesiz, hızlı veya yavaş tüm yatırım, üretim ve tüketim süreçlerine kâr amacı damgasını vurdukça, o zaman her şey soruna dönüşüyor ve kangrenleşiyor. Bunun için kentler anormal büyüdü. Silahlar korkunç gelişti. Devasa ordular kuruldu. Dünya çapında korkunç savaşlar oldu. Çevre katliamları yaşanmaya başladı. Ulus-devlet canavarı türetildi. Yaşam tümüyle içeriğinden boşaltıldı. Politika yok edildi. Tekel olarak kapitalizm makineli üretime damgasını vurunca endüstriyalizm canavarı peydahlanıyor. Can alıcı husus budur.

Devlet tekeli önce tarımda, sonra ticarette artık-ürünü yakaladı. 19. yüzyılla birlikte eşi görülmemiş sanayi üretimi üzerinde, tabii yeni enerji ve makine buluşlarıyla tekel kurulunca, tarihin hiçbir döneminde elde edilemeyen kârlar, diğer bir deyişle artık-ürünün karşılığı olarak sermaye elde edildi. Endüstrileşmeye kâr dayatılınca her şey çığırından çıkıyor. O halde endüstri ile kârın yoğunlaşması olarak endüst-

riyalizm çok farklı kavramlardır. Endüstriyalizm ayrıca ekonomi de değildir, ekonomi tekelidir; sanayi üretimine dayatılan, devlet veya özel fark etmiyor, tekeldir. Toplumun binlerce yıldır el emeğiyle kendine yabancılaşmadan bir ekonomik faaliyet olarak yürüttüğü üretim sahaları ister fabrika, ister tezgâh, ister tarım çiftliği, ister manifaktür olsun tartışılmıyor. Sorun bu sahalarda üretim yapmaktan kaynaklanmıyor. Pazarda değişimden geçirmekten de kaynaklanmıyor. Direkt devlet veya devlet adına bazıları insan ihtiyaçları için verili olan bu alanları dıştan denetim altına alıp vergili, talancı, kârlı yöntemlerle fazlayı aşırmaya başladıklarında, işte o zaman çok ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar doğuyor. 19. yüzyıldan günümüze kadar sanayi devrimi dediğimiz dönemden sonra üretimin anormal kâr alanı haline gelmesiyle birlikte, tekel dayatmaları sonucunda başta müthiş sınıfsal ve ulusal savaşlar olmak üzere savaşlar yaşanıyor; hem toplumun kendi içindeki çatışmalar, hem dışındaki toplumlarla hem de doğayla çatışmaları derinleşiyor. Toplum hiç olmadığı kadar iktidarın tahakkümünü yaşıyor. Herkes herkesle boğuşuyor. Bir anlamda Hobbes'un aynı adlı eserinde sözünü ettiği bu Leviathan 'herkesin herkesle savaşını' sona erdirmiyor; tersine 'herkesin herkesle savaşını' doğaya karşı savaşa ve kendisiyle savaşına dönüştürüyor. Canavarın toplumu, toplumun canavarı yaşadığı veya getirdiği son aşama bu oluyor.

d– Sanayi toplumu kavramı da kendi başına anlamlı değildir. Sanayi tekelleri kurulduğunda, toplum daha çok emtialaşmanın, değişime sunulacak üretimin, üretim de sanayinin güdümüne veriliyor. Tekelci sanayi kapitalizmi diğer üretim sahalarının tekelci sanayiye bağlı hale gelmesidir. Bu anlamda sanayi toplumu uygarlığın bir başka aşaması olarak anlam bulabilir. Böylesi bir uygarlık aşaması 19. yüzyıla damgasını vurdu demek gerçekçidir. Her dönemden daha fazla kâr sızdırmaya imkân verdiği için, kapitalizmin görkemli çağı demek de mümkündür. Bu çağda tüm toplumu kâr hırsı sarar. Kapitalist olmak yaşamın amacı haline getirilir ve hayatın doğal tarzına indirgenir. İşte bu anlamda sanayi toplumu ilktir; azami kapitalistleşme toplumudur. Kralın çıplak hale gelmesi, yani ilk defa önde gelen kapitalistlerin yeni ama eskisinden daha farklı, süsü ve elbisesi normal olan, kendini vatandaş gibi sunan bir krallar grubu haline gelmesidir. Krallar da çoğalarak, eski görkemli, süslü hallerinden soyunarak varoluş kazanıyorlar. Sanayi toplumu bu anlamda çıplak krallar toplumudur.

İşçinin ücretle bağlanması durumu bu toplumda yaygınlık kazanır. Bir anlamda toplumdan koparılmış bir sınıftır. Klasik kölelikten farkı ücretli kölelikle bağlanmasıdır. Hangisinin daha iyi olduğunu söylemek etik açıdan doğru sayılmaz. Marksistlerin en önemli hatalarından birisi, bu toplumda sanayi burjuvazisini ve işçi sınıfını ilerici ilan edip, toplumun geri kalanına gerilik damgası vurmasıdır. Hâlbuki tersi doğrudur. Sanayi ve işçi sınıfı birlikteliği belki modernitenin bir özelliği olabilir; ama eşitlik, özgürlük ve demokratikleşme açısından tekelci devlet kapsamındadır. İkisi birlikte anti-toplumculuğa çok daha yakın bir duruş sergilerler. Aydınların bu sınıfsal ittifakla sözleşmesi sosyalizm açısından en talihsiz bir sapma olmuştur. Sanayi tekelleri toplumu özünde sürekli savaş toplumudur. Ulus-devlet boşuna bu dönemin devlet biçimi haline gelmemiştir.

e– Sanayi tekelciliğinin siyaseti ve devleti, milliyetçiliğin en yoğun hali ve devletle tüm ulusal toplumun kaynaştırılması temelinde oluşan ulus-devlettir. Ulus-devlet en çok bu dönemde idealize ve realize olmuştur. Bunun temel nedeni, sermayenin aşırı kârı ve toplumda yaygınlaşmasıdır. Kârın çoğalması tüm toplumun sanayi tekellerine bağlılığını gerektirir. Bu ise iç savaştır. Ancak yoğun milliyetçilik ve yine iktidarın en yoğun yaşandığı ulus-devletle bu iç savaş bastırılarak, kârın azamileşme düzeni sağlama alınmış olur. Faşizmin yavaş yavaş bir sistem olarak bu dönemde gelişmesi özgün bir olay değildir; toplumun sürüleşmesi ve iktidarın hücrelerine kadar yayılması, bunun da ancak milliyetçiliğin dinselleştirilmesiyle mümkün olabilmesidir.

Endüstriyalizm, ulus-devletçilik ve kapitalizm üçlüsünden oluşan Batı modernitesi tarihin en kanlı çağı, uygarlığı olma niteliğini bu kapsamı dolayısıyla kazanır. İç içe geçmiş bu üçlüye dayalı modernite hem toplum içinde iç savaş (faşizm), hem de devletler arasında ulusal, bölgesel ve dünya savaşları konumuna düşer. Bunun temelinde, hep tekrarlıyoruz, kârın oluşum ve paylaşılma biçimi vardır. Ulus-devlet ana hedefini endüstrileşme olarak belirlerken, kapitalistleşme niteliğini veya arzusunu gündeme taşıyor. Kapitalistler siyasi hedeflerini ulus-devlet olarak belirlediklerinde, ancak milliyetçilikle ulusu zamklayarak ulus-devleti mümkün kılabileceklerini, bunun da kâr düzeni için en gerekli devlet düzeni olduğunu açığa vuruyorlar. Sanayi hem devlet hem de kapitalizm için ana hedef haline geldiğinde, 19. ve 20. yüzyılın kaderi belirlenmiş oluyor. Sanayi de tarım gibi, mani-

faktür gibi bir üretim çağıdır. Uygarlığın mirasına dayanır. Ama hiçbir üretim çağı sanayi çağı kadar devlet ve kapitalist tekele kâr ve iktidar çoğaltım gücünü vermemiştir. Bu nedenle devlet ve kapitalist sanayileşme için yarışır. Toplumu ve bireyi çok düşündükleri, ulusa çok saygılı oldukları için değil, tarihsel bir kâr imkânını yakaladıkları için bu karasevdayı gösterirler.

Sanayi toplumu tarihsel olarak savaş ve hegemonya idealleriyle yakından bağlantılıdır. İngiltere-Hollanda ittifakı Fransa tarafından zorlandıkça, bu devletler hegemonik konumlarını yitirmemek için yine ucuz üretim zırhına sığındılar. Tarih, eğer sanayi devrimine öncülüğü olmasaydı, İngiltere'nin hegemonyasını muhtemelen 19. yüzyılın başlarında, özellikle Napolyon karşısında kaybedebileceğini gösteriyor. Fransa'nın yanı başında yeni yükselişe geçen ABD ve Rus Çarlığının hegemonya şansının bulunduğu söyleniyor. Daha sonra bu yarışa Almanya katılacaktır. İngiltere'nin şansı belki de tek çaresi olan sanayi devrimi oluyor. Bu durum bir kez daha zaruretin yaratıcılığa zorladığını gösteriyor. Buharlı makine ve dokuma mekaniği tarihin çarkını İngiltere lehine bir kez daha çeviriyor. Siyasi ve askeri yenilikler yeni sanayi üretimiyle hız ve güç kazanıyor. Bu da peşi sıra askeri başarıları getiriyor.

Zincir bir defa kurulunca kırılması güç oluyor. Napolyon'un yenilgisi diğer etkenlerin yanı sıra büyük ihtimalle esas olarak sanayi devriminin bir sonucu olsa gerekir. İngiltere hegemonyası koca bir 19. yüzyıl cihan imparatorluğuna bu sanayi devrimiyle kulaç atıyor. 19. yüzyıl İngiltere'nin muhteşem yüzyılıdır. İngiltere tarafından 'Üzerinde güneş batmayan imparatorluk' unvanı ilk defa bu yüzyılda kazanılır. Bu klasik bir imparatorluk değildir. Örneğin Roma ve Osmanlı tarzı bir uygulaması yoktur. Etkisi altında devlet düzeyinde birçok siyasi oluşumun mevcudiyeti imparatorluğuna halel getirmiyor. Kendine özgü çoklu siyasi oluşumları bağrında taşıyan bir model olarak, giderek zayıflasa da, günümüzde bile İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) adıyla yaşamasını biliyor.

Sanayi devriminin dünyaya ihracı her uygarlık biçiminde benzer tarzda gelişir. Kendini kanıtladıktan sonra önce Batı Avrupa'da, 19. yüzyılın sonlarında tüm Avrupa'da yayılımını sürdürür. 20. yüzyılın başlarında tüm dünyaya açılımı hızlanır. Sanayi tekelleri arasındaki rekabetin öncülüğünü İngiliz ve Alman tekellerinin yaptığı bu açılımın

dengesizliği, iki büyük Dünya Savaşı ve çok sayıda bölgesel ve yerel savaşa konu olur. Bir kez daha sanayi kârının tekel, tekelin ulus-devlet, ulus-devletin savaş olduğu karşımıza çıkıyor. Hiçbir ulus-devletin savaşsız kurulmadığını göz önüne getirdiğimizde, sanayileşme ve sanayi ihraç bölgelerini kazanmanın kanlı ve kârlı tarihini çarpıcı bir tarzda bu savaşlarda görüyoruz. Savaşın ve ulus-devletçiliğin özünde kârın yattığı çok açıktır.

Sanayi döneminin emperyalizm olarak da anlam bulması bu ihracıyla ilgilidir. Sanayileşmenin sömürge ve yarı-sömürgelerde, bağımlı alanlarda da sınırlı bir gelişim sağlaması, bekleneceği gibi iç ve dış savaşın başlaması demektir. 20. yüzyılın güçlü bir olgusu olan ulusal kurtuluş savaşları özünde sömürge ve yarı-sömürge alanlarının sanayileşme programıyla bağlantılıdır. Öncülük konumları ne olursa olsun, hepsinin ulus-devleti, ulus-devletin de sanayileşmeyi en başa alması, dünya kapitalizmine gidişin temel köşe taşlarındandır. Bu anlamda Rus ve Çin Devrimleri de son tahlilde birer ulus-devlet ve sanayileşme devrimidir. Gelişmeler bu süreci çarpıcı biçimde doğrulamıştır. O halde 20. yüzyıl, ister ulusal kurtuluş savaşları ister başka yöntemlerle olsun, ağırlıklı olarak Avrupa dışının sanayileşme çağıdır.

Bu çağ ana hatlarıyla 20. yüzyılın son çeyreğine kadar bütün ağırlığıyla yaşanır. Daha sonra olan ise, Avrupa'nın kendisine artık fazla kâr getirmeyen ve çok yük teşkil eden (çevre kirliliği, yüksek ücretler) sanayiyi dünyaya ihraç etme aşamasıdır. Önce mal, 19. yüzyılda mal ve sermaye, 20. yüzyılda ise mal, sermaye ve sanayi ihracı biçiminde üçlü bir mekanizma ile dünyaya taşındı. Dünyanın sanayileşmeyi tanımayan bölgesi artık kalmamış gibidir. Böylelikle sanayi çağının esas ağırlığını yitirdiğini, daha doğrusu sanayinin finans sermayesiyle ikame edildiğini belirleyebiliriz. İlk çağını ticaret, ikincisini sanayi devrimiyle yürüten Avrupa uygarlığı, üçüncü ve son aşama olarak küresel finans çağını yaşamaktadır. Finans çağı ağırlıklı olarak 1970'ler sonrası dönemde öncü rolünü oynamaya başlamıştır. Bundan sonraki bölümün konusudur.

Hiçbir çağ bir öncekini ortadan kaldırmaz, ikinci plana düşürür. Ticaret 19. yüzyılda da devam etti. Fakat sanayiye göre kâr sağlamada eski gücünü yitirip ikinci plana düştü. Finans çağı çok önceleri temelini atmıştı. İtalyan kent cumhuriyetleri bir nevi finans cumhuriyetleriydi. Birçok krallığı finansla kendilerine bağladılar. Ticaret çağı dö-

neminde de para işlemlerinde, borç alıp vermede hızlı ve yoğun idiler. Kredi ciddi bir kazanç kapısı olmuştu. Fakat üçüncü sırada kâr getiren bir sektördü.

Sanayi eleştirmenleri ve eleştirileri, çevre tahribatının gözle görülür risklerinin gezegen boyutuna vurmasıyla artmıştır. Endüstriyalizmin doğurduğu felaketlerle nasıl boğuşulacağı yoğun tartışılan bir konudur. Bir bütün olarak yaşamla çelişkisi kaldırılamaz boyutlara varmıştır. Bilim ve tekniğin bu denli sorumsuz kullanımının kıyamet anlamına gelebileceği tartışma konusu haline gelmiştir.

Tüm sorunların temelinde kâr ve sanayi ilişkileri yatmaktadır. İkisinin dizginsiz birleşiminin, kalkınma sağlamak şurada kalsın, sorun yumağına dönüştüğü görülmüştür. Sanayinin tüm toplumsal alana hükmetmesi ve emtia konusuna dönüşmeyen bir toplumsal alanın bırakılmaması, toplumsal sorunları görülmemiş boyutlara taşıdı. Sanayi kaynaklı birçok gelişme toplumların doğasına olduğu kadar çevreye de aykırıdır. Kırsal alanın neredeyse tamamen yutulmasının sonuçlarıyla daha yeni karşılaşıyoruz. Kentin zıddına dönüşümünün sonuçları da yeni görünmeye başlamıştır. Alternatiflerin ne olması gerektiği sorunsalı tartışma düzeyini geçmemektedir. Şüphesiz toplum sanayisiz yaşayamayacaktır. Ama sanayi adına yapılanları kaldırması da artık beklenemez. Anti-endüstricilik giderek güç kazanabilir. Kent ve çevre çalışmaları bu yönlü birçok akımı bünyesine almıştır. Siyasal alana taşınmalar da gittikçe gündem buluyor. Reform sınırlarını aşmayan bu çabaların bozulan her iki doğa dengesini yeniden tesis etmelerini beklemek safdillik olur; mevcut uygarlık paradigmasında kaldıkça biçimsel değişimlerden öteye bir sonuç beklenemez.

Beş bin yıllık uygarlığın taşıdığı olumsuzlukları, sanayi çağı tek başına birkaç kat arttırmıştır. Bu tüm gözlemcilerin üzerinde birleştikleri bir görüştür. Bunlardan küresel ısınma sadece bir örnektir. Yıkım sanıldığından çok daha derin ve kapsamlıdır. Sadece endüstri çağının eleştirisi değil, tüm uygarlık eleştirisi gereklidir. Marksistlerin ve diğer muhaliflerin sorunları ya dar sınıfsal ekonomizme ya da çevrecilik, kültürcülük ve feminizm gibi kategorilere sıkıştırmaları bazı olumlu sonuçların sergilenmesine yol açsa da, ciddi bir siyasi program oluşturamamaları ve eylemselleşememeleri herhalde köklü yetmezlikleriyle bağlantılıdır.

Demokratik uygarlık seçeneği üzerinde yoğunlaştıkça, bunun isabetli bir seçim olduğu her geçen gün daha iyi açığa çıkıyor. Ancak köklü demokratik uygarlık seçenekleri çok kapsamlı eleştiri ve programlarla birlikte, en az bunlar kadar hayata geçirici örgüt ve eylemliliklerle bütünleştiğinde doğaya, yaşama daha özgür, eşit ve demokratik toplum paradigmasıyla bakıp yol alabiliriz.

C- Finans Çağı-Komutan Para

Paranın toplumsal komuta gücü haline gelmesi şüphesiz önemli bir gelişmedir. Bu durum çözümlenmeden toplumun kavranması çok eksik kalır. Para belki de tüm vücuda gerekli enerjiyi oluşturmak için hücrelere besin taşıyan damarlardaki kan örneği gibi, ekonomik yaşamda akışkanlık sağlayan değerdir. Ne olduğu ve nasıl bu konuma eriştiği anlaşılması gereken en ciddi toplumsal fenomendir. Beraberinde muazzam kirlilik taşıdığı inkâr edilemez olan bu aygıt hangi tarihsel ve toplumsal etkenler sonucu bu durumunu kazandı? Gerçekten toplumda neyi gerçekleştirmektedir? Kazandırdığı ve kaybettirdiği kişiler, gruplar kimlerdir? Onsuz olunur mu, olunmaz mı? Yerine neler ikame edilebilir? Sorular daha da çoğaltılabilir.

Değişim aracı olarak para basit bir işlemin aracı olarak gayet anlaşılırdır. Yine de dikkat etmek gerekir. Değişenler nedir? Para iki değişen arasında adil bir ölçü sağlayacak araç olabilir mi? Sorunun daha başında büyük zorluklar içerdiği açıktır. Bir elmayla bir armudu değiştirmek gibi en basit bir alışveriş meselesinde, diyelim ki oran bire iki oldu: Bir elma = iki armut. Para piyasada böyle işlev görsün. Neden bire karşı iki de, bire üç veya bire bir değil? O zaman işin içine en basitinden emek-değer girecektir. Yeni sorular peşi sıra gelebilir. Emeğe değerini veren nedir? Cevap olarak başka emek denilip soru sonsuza dek tekrarlanabilir. Açık ki alışveriş meselesinde adil ölçüyü paranın sağlaması zor görünmektedir. Büyük ihtimalle gücünü ve itibarını bir seçenekten kazanacaktır. Öyle kabul gördüğü için kabul edilmektedir. Temelinde adalet, değer, emek gibi ölçüler aramak beyhudedir. Zaman ve mekânda hazır bulunanlar "İşlerimizi kolaylaştırmak için bir arabulucu seçelim" demişler, bulunan arabulucu nesnenin adını para koymuşlardır. Bu kısa öyküyle parayı tanımlamaya çalışıyoruz. Fakat öyle bir arabulucu aracıyla karşı karşıyayız ki, bu konumunu bırakıp başka rollere girdi mi her şey allak bullak olabilir.

Bir örnekle durumu anlaşılır kılalım. Toplum bir kadının ancak bir erkeğe bağlı olarak bir evde adına namuslu denilen tarzda yaşayabildiği takdirde kabul görebileceğini belirtir. Kadının öyle olmaktan çıkıp birçok erkeği eve alması ya da adamın eve birçok kadını getirmesi halinde durum nasıl olur? Herhalde en hafif deyimle her şey allak bullak olur. Paranın durumunda işler daha da karmaşıktır. Örneğimize devam edelim. Kadın genel kabulü bozduğu için evden atılarak bir çözüme varılabilir. Fakat parada işler bu kadar kolay olmayabilir. Elinde parayı tutan namuslu değilse, "Paraya ne kadar para katılsa da kabulümdür" diyebilir. Hâlbuki toplum tıpkı bir kadın meselesinde gösterdiğine benzer bir kabulle parayı aracı kılmamıştı. "Onu biriktirmek en büyük namussuzluktur" diyebilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Benim kanaatim işin aynen böyle olduğudur. Son derece nispi bir zaman ve mekânla sınırlı, kolaylık olsun diye araya konulan bu arabulucu asla tüm zaman ve mekâna yayılsın diye kabul edilmemiştir. Burada büyük bir suiistimal olayı vardır. Toplum "Asla kabul etmem" diyebilir. Fakat atı alan çoktan Üsküdar'ı geçmiş olabilir. O zaman da toplumun hükmü yetmez olur. Dolayısıyla paranın ortama göre oynayan, eşi benzeri görülmemiş bir fahişe haline gelmesi yine kuvvetle muhtemeldir. Kendini birine bir, birine bin Dolara kiralayabilir. Önünde bunu önleyecek hiçbir kuvvet artık yoktur. Nasıl bu duruma gelindi? Biraz da ekonominin dilini kullanarak bunu anlaşılır kılmaya devam edelim.

Ekonominin değişimle başlatılması pek fazla anlam ifade etmese de, değişimin kendisi önemli bir ekonomik faktördür. Birbiriyle değişen iki şeye mal veya meta denilmektedir. Toplum henüz kullanım değerinden başka bir değer tanımazken, karşılıklı değişimi ahlaki olarak uzun süre doğru bulmadı. Armağan ekonomisi dediğimiz bir sisteme bağlı kaldı. Ürettiği veya elde ettiği çok değerli addedilen bir nesneyi değer verdiklerine armağan ediyordu. Armağan kültürü yücelticiliği ifade ediyordu. Yüceltilene armağan sunulurdu. Değerli olanın böylece değeri kanıtlanmış, onurlandırılmış oluyordu. Geriye kalan nesneler günlük yaşam için harcanırdı. Birikime de iyi gözle bakılmazdı. İnsan toplulukları milyonlarca yıl boyunca böyle yaşayabildiler. Mal değişimi olmadan, karşılıklı mal olarak veya para karşılığında değişime toplumun ahlâkı ve vicdanı bir türlü razı olmuyordu.

Çünkü ürettiği değerin pahası, karşılığı olabileceğini düşünmüyor, düşünülmesini ahlâken uygun bulmuyordu. Belki de sağduyusu veya ahlaki bilinciyle bunu hileli bir yol sayıyordu.

Değişimin eşiği ekonominin eşiğiyse, ekonomiye böyle giriş yapılması herhalde iyi bir giriş sayılmayacaktır. Çünkü asli geleneğe rağmen yapılmıştır. Değişimi ekonomik ilişkinin temel değeri saymak bir varsayım olabilir. Ama tek varsayım değerinde saymak doğru olmaz kanaatindeyim. Ekonomiyi değişimden başka etkenlerle bilimselleştirmek mümkündür. Daha doğrusu değişimden farklı, hatta değişimin kabule dayanan, para gibi bir aracıya dayanmayan biçimleri de rahatlıkla geliştirilebilir. Teorik olarak ve pratikte bu biçimleri geliştirme konusunda yaratıcı olmaktan geri durulamaz. Değişimden daha önemli olan, emtianın mal haline geliş meselesidir. Kullanım değerinin değişime tabi tutulması emtialaşma, mallaşma olarak tanımlanır. Toplumda emtia olgusunun ortaya çıkışı uygarlık sürecine yakın dönemdedir. Ticaretin kabul görmesindeki temel etkendir emtia. Emtianın kendisi onu ilk edinenin elinden çıkma anına denk geliyor. Elinden çıkarmayı kabul etmek emtianın başlangıcıdır. Karşıdan biri bir şey karşılığında alınca emtialaşma süreci tamamlanmış oluyor.

Yine bir örnek verelim. Birinin yıllarca beslediği bir ceylanı başka birinin yıllarca beslediği bir keçiyle değiştirdiğini düşünelim. Bu değişimin adil ve eşit olduğu hiçbir zaman ispatlanamayacaktır. Çünkü hangi alın terinin ne kadar akıtıldığı hiç bilinmez. Daha da önemlisi, keçiyle ceylan hiçbir zaman iki eşit olamaz. Bu analojiler şüphesiz değişimin mantığındaki çelişkiyi yakalamak içindir ve böylesi çelişkiler her zaman mevcuttur.

Bu çelişkilerin kabulü temelinde para konusuna yeniden döndüğümüzde, barındırdığı hileleri daha iyi fark etmiş oluyoruz. Toplumları tanırken bir noktayı daha iyi anlamak büyük önem taşır: Toplumsal olgular fiziksel olgular gibi değildir. H_2O, mutlak olmasa da, dünya koşullarında hep su molekülüdür. Başka anlamı olamaz. Toplum ise, içinde muazzam bilinmezlikler taşısa da insanın inşa ettiği olgular paketidir. Toplum kendi inşa ettiğini değiştirip yeni inşalar gerçekleştirebilir. Şu kural ortaya çıkıyor: TOPLUMSAL GERÇEKLİKLER İNŞA EDİLMİŞ GERÇEKLİKLERDİR; doğa veya tanrı vergisi gerçeklikler değildir. O halde para da rahatlıkla inşa edilmiş bir gerçekliktir denilebi-

lir. Değişim ve emtialar konusu da inşa edilmiş gerçekliklerdir. Tanrı veya doğa vergisi değiller.

Pozitivistlerin en büyük günahı, toplumsal gerçeklikleri fiziki gerçeklikler gibi olgularla aynı kategoriye koymaları olmuştur. Toplumsal olguyu değişmez gerçeklikle bir tuttuğumuzda, büyük yanılgılar içeren toplumsal paradigmalara kapıyı ardına kadar açmış oluruz. Ekonomiye pozitivist açıdan baktığımızda bu sakıncaları görmemek mümkün değildir. Milliyetçilikleri nesnel gerçeğin ifadesi olarak anladığınızda, değişik konumlarda da olsalar, felsefi bakımdan aynı olan Hitler ve Stalin'in konumuna düşersiniz. Bu ikisi de, yani tüm pozitivistler ve kaba materyalistler de toplumda kabul ettikleri gerçeklere mutlak olgu değeri vermekten kurtulamazlar. Para konusunu son derece nazik kılan bir etken de topluma bu pozitivist yaklaşımla bakan anlayıştan gelir: Parayı tam gerçek saymak. Dolayısıyla onun aracılığıyla el değiştirme, giderek tam gerçek olarak algılanmasına dönüşür.

Paranın değişimle birlikte ekonomiye girmesini ve tarih boyunca gösterdiği gelişmeleri incelemek konumuz değildir. Fakat paranın giderek ekonominin vazgeçilmezi haline gelmesi, içerdiği sakıncaların da büyümesi anlamına gelir. Tek bir değişimin içerdiği çelişkiyle karşılaştırdığımızda, paranın sınırsız değişim gücü kazanmasının ne kadar netameli, sakıncalı durumlara yol açacağı anlaşılırdır. Binlerce çelişkinin somutlaşmış hali olmak kolay bir şey değildir. Para bu çelişkili haliyle ekonomide yol ala ala finans çağına ulaştığında, ortaya çıkan durumun bütün vahametini görmeden toplumu anlaşılır kılmak kendini aldatmaktan başka anlama gelmez. Vahamet dediğimiz durum, paranın bağrındaki muazzam çelişkilerle birlikte en gelişkin çağına varmasıdır. Bu sicili çok kötü bir zorbanın çok büyük bir orduya başkomutan yapılması gibi bir şeydir. Toplumda başlangıçta sadece hazır olanların bir anlık kabulüne dayanan bu kuşkulu aracın çok geçici aracılık konumu giderek tanrı katına yükseltiliyor. En etkin komuta gücünü de elinde tutarak.

Paranın gelişim tarihini incelemek hayli ilginç olurdu. Tarihte ilk altın sikkenin Lidyalı Kreuzus tarafından çıkarıldığı söylenir. Halen altın aramalarının sorun yarattığı Manisa'nın Sard kentinde oturduğu ve başına gelmedik iş kalmadığı söylenir. Para öyle bir şeydir ki, onunla da onsuz da olmak çok zor konum arz eder. Bilinen emtia, değişim ve

paralaşmanın el ele vererek hızla geliştiği ve ekonominin başköşesini ele geçirdiğidir. Pers ve Greko-Romen uygarlığında para kullanımının çok yaygınlaştığı günümüze kadar ulaşan yüzlerce sikke çeşidinden bellidir.

İslâm uygarlığında Riyal en az sultanlar kadar itibarlı bir konuma erişmişti. Kentlerde paranın tahtı sağlamdı. Özellikle Yahudi sarraflar büyük önem kazanmıştı. Yahudi ve Ermeni sarraf ve tüccarlar Avrupa'dan Hindistan'a kadar uzanan ticaret yolları üzerindeki kentlerde paralel bir para ve ticari tekel hattı kurmuşlardı. Siyasi egemenliğe paralel bu kapital hattı çok etkiliydi. Sultan ve emirlikleri kendine oldukça bağlamışlardı. Avrupa ve Asya'daki etkinlikleri sürekli artıyordu. Toplumların kavim olarak Yahudiler ve Ermenilere artan tepkisinin altında bu gerçekliğin önemli payı olsa gerek. Yahudi ve Ermeni pogromlarını araştırırken, bu durum önemle göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

İtalyan kentlerinin İslâm dünyasından para ve ticaretin öncülüğünü devralmaları 13. yüzyılın ortalarına doğrudur. Özellikle Venedik, Cenova ve Floransa gerçek birer para ve ticaret mucizesi olarak gerçekleştiler. 16. yüzyıla kadar başta Rönesans olmak üzere her bakımdan Avrupa'ya öncülük eden yıldız kentlerdi. İtalyan kentleri sadece Rönesans Devrimini gerçekleştirmekle kalmadılar; para devriminin de önemli mimarlarındandı. Her ne kadar ilk öncüllerini İslâm dünyasında buldularsa da, katkıları oldukça büyüktür. Banka, senet, kâğıt para, kredi, muhasebe gibi modernitenin vazgeçilmez tüm parasal araçlarını bu kentler geliştirdi, kurumlaştırdı. Para tarihinde bu gelişmelerin çok büyük rolü vardır. Pazar ve ticaretin gelişmesinde birer devrim rolünü oynadılar. Emtialaşma ve paralaşmanın hızını belki de yüzlerce defa daha da arttırdılar. Paranın egemenliğinin gelişmesinde kilometre taşlarıydılar.

Toplum yavaş yavaş bu araçların tahakkümüne hazır hale getiriliyordu. Görünüşte basit bir teknik muameleydi gerçekleştirilenler. Bankalar para birikim yerleri olacaktı. Senetler para karşılığı olan kâğıt parçalarıydı. Kâğıt para da bir nevi genel senetti. Hafifti, işleri daha da kolaylaştırıp hızlandırıyordu. Kredi sıkışık durumda olan müşterilerine daha sonra ödenecek münasip bir faiz karşılığında verilen borç paraydı. O da işleri hızlandırıyor, boş kalmayı önlüyor, ilgilisinin tembel tembel oturacağına işlerini hızla sürdürmesine ve sağlanacak

kârla borcunu kapatmasına hizmet ederek daha hayırlı bir rol oynuyordu. Muhasebe işlerin kâr-zarar, gelir-gider envanterini netleştiren dokümandı; ayna gibi dönemsel olarak kişi veya şirketlerin durumunu yansıtıyordu. Bunlar basit ama müthiş sonuçları olan devrimlerdi. Başta Sevilla, Lizbon, Londra, Amsterdam, Hamburg, Lyon, Anvers, Paris olmak üzere, İtalya'nın bu devrim ürünlerini Rönesans ürünleriyle birlikte hızla ülkelerine aktaran Avrupa kentleri devrimleri kıta geneline yaydılar, büyüttüler.

16. yüzyılla birlikte Hollanda ve İngiltere'nin önce tarım ve ticarette, sonra sanayide bu devrim ürünlerinin etkin yardımlarıyla nasıl genel bir kapitalist devrimi gerçekleştirdiklerini taslak halinde sunmuştuk. Kapital, kapitalist ve kapitalizm para saltanatının ön basamaklarıdır. Onlar bu basamakları atlayan gerçek birer kraldılar: Çıplak krallar. Ticaret çağı büyük hızıyla birlikte büyüyen kârını büyük oranda bu paralaşma ve para araçlarına borçluydu. Paranın egemenliği sessiz ve derinden ilerliyordu. Sadece krallığa değil, tanrısallığa da oynuyordu. Hem de ilk defa maskesiz ve bizatihi olarak. Endüstri çağı ona hem çok şey borçluydu, hem de kendisine çok büyük fırsatlar sundu. Toplumda pazarlaşma, kentleşme, emtialaşma ve ticaret yoğunlaşması olmadan sanayi devrimi olamazdı. Tüm bu süreçler para olmadan gerçekleşemezdi. Para ve paralaşmanın hız kazanması vücuttaki kan dolaşımı rolünü kazanmıştı. Onun kesilmesi organların çalışamaz duruma gelmesi ve işlevini kaybetmesiydi. Bu da ölümleriyle eşanlamlıydı.

Fabrika-işçi ilişkisini çözümlediğimizde durum daha iyi anlaşılır. Fabrikayı eski köle ve serfle işletmek mümkün değildir. Hem efendiden hem de senyör ve topraktan kopmadan işçileşme olmaz. Tam bir işçileşme mutlak ücretle gerçekleşir. Ücret ise, para olmadan ödenecek bir değer değildir. İşçinin paraya kesin mahkûmiyeti gerçekleşmiş oluyordu. Para efendi ve senyör olmadan yeni köleyi mutlak egemenlik altına alma konumunu kazanmıştı. İktidarlaşmada bu dev bir adımdır. Yeni sanayi toplumu bu yolla tamamen paranın egemenliğini tanıyan ilk büyük toplum biçimi oluyordu. Daha önceki hiçbir uygarlık toplumu bu denli paranın hâkimiyetini tanımamıştı. Endüstri toplumunda para artık bir kültürdür. Her şey onun etrafında anlam kazanır. Büyük hayallere yol açması kadar, tüm büyük projeler para olmadan başlatılamazdı. Çocuğuna basit bir ayakkabı almaktan evinin

ışığını yakmaya, en ücra köyden en gelişmiş kent semtlerine kadar her aile paranın mutlak gereğinin bilincindeydi. Onu elde etmek uğruna içine girilmedik bir iş, plan düşünülemezdi. Herkes para edinmek için ne gerekiyorsa onu yeni tanrısına sunmaya mecbur edilmişti.

Görünüşte kutsal değer emek satılıyordu. Paranın yol açtığı en tipik yanılgılardan biridir bu. Parayla satılan, yani elden çıkarılan sadece emek değildir. Onu elde etmek için öncelikle sağlıklı bir bedene, bedeni elde etmek için bir anaya, anayı elde etmek için bir kadına ihtiyaç vardı. Bu 'için'ler sonsuza dek gider. Emek ayrıca beceri kazanmalıydı. O olmadan satın alınmazdı. Onun için ustaya ve tezgâhtara, onlar içinse binlerce yıllık iş tecrübesine, onun emektarlarına ihtiyaç vardı. İşte basit bir ücret -karın doyurmadan biraz fazla- tüm bu kutsal değerlerin elden çıkarılması oyunuydu. Tarih ve toplum satılıyordu. İnsan birey böyle araçsallaştırılmıştı. Şimdiye kadar hiçbir toplumsal tanrı kulları üzerinde bu denli hâkimiyet kurmamıştı.

Para tarihinin önemli bir kilometre taşı da altın ve gümüş gibi değerli madenlerin karşılık olarak gösterilmesinden kurtulmasıydı. Bu büyük devrim -kara para devrimi- 1970'lerde gerçekleşti. Artık para tam özgürleşmişti. Birinci özgürleşmesini özgür İtalyan kentleri onu kâğıt, senet, kredi gibi enstrümanlara bağlayarak sağlamıştı. İkinci büyük devrimi ise, ABD Dolarının altın ve gümüşe bağlı olmaktan resmen kurtulmasıyla gerçekleştirilmişti.

Finans çağına resmen bu devrimle girilmişti. Üçüncü büyük küreselleşme hamlesi denilen tarihsel gelişmenin altında bu olgu yatmaktadır. Kapitalizmin ilk büyük küreselleşme hamlesi, bilindiği gibi ticaret çağının (M.S. 15-18. yüzyıllar) kıtasal sömürgeleştirme ve yarı sömürgeleştirme hareketleri dönemine denk düşüyordu. İkinci büyük küreselleşme hareketi, sanayi çağının (kabaca 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar) emperyalizm hamlesi ve ondan kaynaklanan çok geniş bir sınıfsal ve ulusal savaşlar dönemiydi. Yaklaşık dört yüzyıl yıl süren bu dönemlerin baş yapıcılarından birinin para olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Hepsine birden para çağı demek yanlış olmaz. Kapitalist modernitenin büyük tanrısı (Zeus-Jüpiter) ulus-devletti, iktidar ve savaş tanrısı (Ares-Mars) para ise ekonominin ve tarihte genel anlamda karşılığı olmayan yeniçağın yükselen yeni tanrısıydı. Tüm kadim tanrıları bastıran ve hegemonyasını kuran tanrı!

Finans çağının temel özelliği, para kurumunun tüm enstrümanlarıyla birlikte başat duruma geçmesidir. Sanayi ve ticaret tekellerini tamamen kontrolü altına almıştı. Tekel olarak devleti de (özellikle ulus-devleti) kendine iyice bağımlı hale getirdi. Ekonominin temel katları olan kullanım (tüketici) ve üretim-değişim platformları da tamamen paranın denetimine girdi. Kullanılan araçlar IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Ticaret Örgütü, dünyanın tüm merkez bankaları, küresel bankalar, çeşitli kredi senetleri, piyasa ve borsalar, bono ve tahvil senetleri, tüketici kartları, faizler ve döviz kurları vb. türünden geniş bir enstrümanlar listesidir. Bu kurumlar aracılığıyla para artık hayalet bir varlık haline gelmiştir. Daha doğrusu, ataerk ailenin eski hiyerarşik yöneticisi durumunda kalmıştır. Onun yerine yeniyetmeler olarak bu kurumlar evlat rolünü oynamaktadır. Ama hepsinin ataları olan paranın tohumunu taşıdıkları da bir gerçektir.

Kendi içinde bu kurumlar müthiş bir ağ halindeler. Son derece organizeler. Saniye saniye birbirlerinden haberleri vardır. Birbirlerini etkilerler. Hareketleri kısa, orta ve uzun vadeli olarak düzenlenir. Kısa süreli hareketlere 'sıcak para', orta vadeli olanlara 'bono ve tahvil', uzun vadeli olanlara da 'uzun vadeli senet' demek moda gereğidir. Sık sık isim ve süre değiştirebilirler. Toplumsal inşanın en hızlı gerçekleştirilenleridir. Temel muhasebe aracı Dolar ve Euro'dur. Bunlar ABD ve AB'nin para birimidirler. Sistem halen yetkinleştirilmekle birlikte tamamlanmış sayılır. Peki, temel gaye olan kârlar bu yeni sistem altında nasıl gerçekleştirilmektedir?

Ekonomik, toplumsal ve siyasal dünyanın tüm ilişki ve çelişkileri bu yeni sanal sisteme olduğu gibi taşınmıştır. Hatta ideolojik, akademik ve diğer kültürel argümanlar da bu sistemin pençesine aldığı dünyalardır. Gerçeğe daha yakından bakmak anlam gücümüzü arttıracaktır.

Dolar'ın (yedekte tutulan Euro'nun da) temel muhasebe birimi olması ne anlama gelmektedir? Dolar birikim alanları ve milli paralar arasındaki kur değişimleri, bono ve tahvil, hisse senetleri piyasalarındaki hareketler, faiz ve fiyat değişiklikleri hangi somut dünyalardaki ilişki ve çelişkileri, dolayısıyla ittifak ve savaşları yansıtmaktadır? Giderek sıkça sözü edilen Üçüncü Dünya Savaşı ağırlıklı olarak bu simgesel sanal dünya içinde geçiyor olmasın? Gerçek alandaki savaşlar ise bunun yer yer fay yarıklarından dışa vurması gibi olmasın?

ABD'nin İkinci Büyük Dünya Savaşı sonrasının hegemon gücü olduğu genelde kabul gören bir görüştür. Para birimi olarak Doların dünyadaki ağırlığı bu hegemonyanın sonucudur. İlginç olan tam da bu hegemonya zirve yaparken, Doların altın karşılığından kurtulmasıdır. Bunun bir nevi hesapsız, sorumsuz dünya hegemonu olmayı yansıttığı çok açıktır. ABD'nin 1980'lerden itibaren dünyaya trilyonları katbekat aşan Doları karşılıksız olarak saldığı bilinmektedir. Bu korkunç bir olaydır. Yalnız banknot matbaasını çalıştırarak yılda trilyonlarca Dolar kazanma anlamına gelmektedir. Para hiçbir çağda ve hiçbir yerde bu denli kendi kendini büyütmemiştir. Hegemon olmanın ilk defa kendini paraya yansıtmasını veya paranın bizzat hegemon olduğunun itirafını bu olgudan daha iyi açıklayan başka bir araç olabilir mi? Bütün ulus-devletlerin borçlu durumda olduklarını göz önünde bulundurursak (Çok tuhaftır, en büyük borçlu ulus-devlet ABD'nin kendisidir), paranın niye tam hegemon olduğunu algılama gücümüzü bir kez daha arttırmış oluruz. ABD Merkez Bankasının ufak tefek para oyunlarının (faiz-fiyat indirme, yükseltme hareketleri) dünyayı şiddetle sarsması da finans sisteminin iyi oturmuşluğunu gayet iyi açıklamaktadır. Yani paranın gücünü kanıtlayan olgular çok fazla oluyor.

Krizlerin sistemle bağı daha da çarpıcıdır. Asya, Rusya ve Latin Amerika'da devrevi olarak zincirleme tarzda oluşan krizler tamamen para sahasında geçmektedir. Reel ekonomiye yansımalar hep sonradır. Daha önceki krizler reel dünyada başlayıp para dünyasında sonuçlanırken, finans çağının krizleri tam tersine olmaktadır. Reel ekonomi en sona bırakılmakta, ama finans dünyasının egemenlerinin istedikleri gibi, ülke veya ülke bloklarını hizaya getirdikten sonra fazla ağırlaştırmadan sona erdirilmektedir. Rusya örneği bu konuda öğreticidir. SSCB resmi olarak 1991'de dağıldıktan sonra giderek ağırlaşan bir finansal kriz sürecine alındı. Kriz 1998'de doruk noktasına çıkarıldı.

Çok ilginçtir, bu dönemde bilinen Şam'dan çıkışımdaki gelişmeler bağlamında ben de Moskova'daydım. Rus yetkililer çok acilen Rusya'dan çıkmamı, bunun için ellerinden ne geliyorsa yapabileceklerini söylüyorlardı. Kocaman İstihbarat Şefi şunu belirtiyordu: "Altı ay sonra olsaydı her şey kolay olurdu. Biz de sana böyle davranmazdık." Evet, 1998 krizi Rusya'yı teslim almıştı ve en yetkili ağızlardan itiraf ediliyordu. Gayet iyi hatırlıyorum. Benimle ilgili operasyonu yürüten İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve ABD Dışişleri Bakanı M. Albraight ale-

lacele Moskova'ya gelip on milyar Dolar kredi karşılığında Rusya sahasının dışına atılmamı sağlamışlardı. Bu amaçla IMF ile antlaşma imzalanmıştı. Türkiye ile Rusya arasında da Rusya'dan çıkarılmam karşılığında ayrıca 'Mavi Akım' Anlaşması imzalanmıştı. ABD muhalefetine rağmen Rusya'nın bir şartı da bu anlaşmanın imzalanması oluyordu. Rusya sistem hegemonunun istediği neoliberal politikalara çekildikten sonra, yavaş yavaş felçli halinden çıkıp sistemle bütünleşti. Sanal ve finansal karşıdevrimler çağında bir karşıdevrim de böyle gerçekleşiyordu!

Finans çağının reel dünyayı yönetmesini çözümlemek hayli öğretici olacaktır.

a- Reel ekonomik dünyayı yönetmesinin paranın komuta gücüne yükselmesiyle bağlantısını sıkça dile getirdik. Daha çok hegemonun ana politikalarına hizmet edecek projeler esas alınır. Dünya ekonomisi finans çağına göre nasıl dizayn edilecek? Hangi bölge hangi mallarda yoğunlaşacak? Payı ne olacak? Ülkelerin temel siyasetleri nasıl düzenlenmeli, ekonomik ve sosyal yapılanmalarını nasıl yenilemeli, borçlarını nasıl ödemeliler, kaynaklarını nasıl kullanmalılar? Ayrıca asi, çete dedikleri ülke ve ekonomiler nasıl hizaya getirilmeli? Eski SSCB bloğu, Çin ve diğer Üçüncü Dünya denilen ülkeler hegemonik sistemle nasıl bütünleşmeli? İsrail'le ilişkiler nasıl düzenlenmeli? Bir bütün olarak dünya, ülke, devletler ve halkları neo-liberal yeni finans çağının genel kriterlerine hangi parametreler temelinde uyum sağlayacaklarsa, o temelde her ülke, şirket, devlet ve bireylerin önüne projeler konulur. Bu projelere uygun yatırımlara birçok siyasal ve askeri şart da bağlandıktan sonra finansman, yani parasal enstrümanlar sağlanır. Uymayanlara ise kriz dayatılarak iflas noktasına getirilir. Zaten finansal çağ demek projelere şartlı kredi sağlama çağı demektir.

Sistem bu temelde çalıştırılmaktadır. Kapitalizmin finansal çağda ekonomi olmadığını en net biçimiyle bu kısa betimlemelerimiz bile göstermektedir. Kâğıt oyunlarının ekonomi olmamak kadar ekonomi dışı dayatmalar olduğunun en iyi kanıtlama araçlarıdır. Tekelin azami kâr kazanması bu kâğıtlar üzerinden gerçekleşmektedir. Bundan daha açık ekonomi dışılık olur mu? Hiçbir sektör ve dönem, kârın ticaret ve sanayi çağındakinin çok üstünde bedava elde edildiğini finans sistemi ve çağı kadar iyi açıklayamaz. Küçük kuponlar karşılığında herkes kâra bulaştırılarak hem sisteme suç ortağı kılınıyor, hem de

sistem kendini daha da güçlendirerek kurtuluyor. Finansal çağ endüstriyalizmden daha ağır ekonomi dışı bir çağdır; bir toplum biçimidir, onun kültürüdür.

Çok üst düzeyde bir parasal tekelleşmeyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Devletleri de (hatta devlet olarak ABD'yi de) içinde eriten bir süper tekelleşme aşaması söz konusudur. Tüm iktidar süreçlerini kontrol eden, geliştiren, bozan, yeniden kuran bir güç konumuna erişilmiştir. Yeni küreselliğin özü budur. Sanıldığı gibi iletişim çağı küreselleşmeyi nitelememektedir. Ekonomiyle siyasetin, siyasi tekelin hiç örneği görülmemiş ölçüde küresel çapta iç içe geçmesi özünü teşkil etmektedir. Tüm yerel, ulusal, siyasi ve ekonomik iradelerin küresel süper tekel güçlerinin kontrolüne girmesini ifade etmektedir. Bu yeni bir durumdur ve üzerinde oldukça yoğunlaşmayı gerektirmektedir.

b- Paranın toplumsal realite üstündeki etkisi tamamen fethetme amaçlıdır. Parasal ve sanal bir toplum hedeflenmektedir. Toplumun kapitalize edilmesinin en etkili yolu bono, repo, tahvil, hisse senedi gibi enstrümanlarla kendisini kâra iştirak ettirmektir. Böylelikle özellikle başta orta sınıflar olmak üzere, toplum finans dünyasıyla bütünleştirilmiş oluyor. Küçük bir kâr karşılığında düzeni koruma gücüne dönüştürülüyor. Düzene karşıt refleksleri önemli oranda kırılıyor. Tüketici toplum, tüketici kredisi, mikro kredi, bin bir türlü proje kredileriyle toplum kıskıvrak teslim alınmak istenmektedir. Yöntem basittir. Önce krizler dayatılarak işsizler dünyasına yeni bir işsizler dünyası ekleniyor. Orta sınıf çökertilip yeniden aman diler hale getiriliyor. Açlık ve yoksulluk ölüm sınırına dek dayatılıyor. Kargaşa ve kaos derinleştiriliyor. Daha sonra şartlar karşılığında toplumun yeniden inşası için krediler bağlanıyor.

Toplumlar eskiden devrimler ve aydınlanma-kültürel hareketlerle dönüştürülmeye çalışılırdı. Şimdiki finansal yöntemlerle daha komple, planlı, elini ateşe sokmadan, maşayla istediği sonucu elde ediyor, elde etmek istiyor. Tüm toplumlar üzerinde küresel bir homojenleştirme, kitle ve sürü toplum oluşturmak için tek kültürel potadan geçirme, sisteme en ufacık bir itiraz gelmeyecek biçimde yeniden inşa etmeler devrededir. Toplum projeleri bir bakıma eski devrimlerin, ütopyaların yerine ikame edilmiş oluyor. Artık ütopya ve devrimlere gerek yoktur. Her şey projelendirilebilir. Ayrıca finansörü hazırdır.

Karşı-toplum, simülakr toplum, sanal toplum, tek zihniyetli toplum bu olsa gerek. Dayatılanlar faşizmin yeni bir maskeyle küresel boyutta gerçekleştirilme projesi ve dünyası değil midir? Finans çağının toplumunu her yönüyle tanımak ve tanımlamak gerekir.

c- Finans çağının siyaset ve devlet politikaları endüstriyel çağla kısmen çelişik özellikler taşır. Endüstriyalizm esas olarak milliyetçilik ve ulus-devlet politikalarında yoğunlaşır. Tekeller yaratmak ister. Finans çağının küresel olma ihtiyacı bu tekelleri artık engel olarak görmektedir. Bir dünya-sistem haline gelen kapitalizm de ulus-devlet tekelini sonuna kadar destekleyemez. İçe kapanmaya eğilimli ulus-devlet tekelleri küresel çapta hareket etmek isteyen tekellerin önünde engel konumuna gelirler. Özellikle finans çağı ancak enstrümanlarını küresel çapta kullandığında kârı arttırabilir. Ulus-devlet bu durumda karşısında ciddi bir engel olarak durmaktadır. Ya yeni duruma uyarlanacak ya da yıkılacaktır. Kuzey Kore, Libya, Suriye, İran, Irak gibi. Libya uyarlanmayı kabul ettiğinden varlığını korudu. Irak kabul etmeyince, simgesel önemde bir güç olarak finans çağının gazabına uğradı. Yenisi inşa edilmek durumundadır. Tümüyle yıkılma durumunda değildir. Özellikle Brezilya, Türkiye, Arjantin, Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkeler ulus-devletçiliği en yoğun biçimde yaşadıkları için, krizlerle terbiye edilip sistemle yeniden entegre edilmek durumunda olan ülkelerin başında gelmektedir.

Daha da önemlisi, tekçi standart ulus-devlet derinliğine küreselleşmeyi de engellemektedir. Küresellik, ulus-devlet tipi yerel siyasi üniteleri değil, daha küçük çapta sınırlı ve bağımlı iktidarla yetinen devlet tipini gündemleştirmektedir. Küresel hegemonya orta büyüklükteki devletleri yerel birimlerle dönüştürmek istemektedir. Ulus-devletle finans çağının küreselliği uzun süre çelişkili olmaya adaydır. Bünyelerindeki sınırlı anti-kapitalist unsurlar da bunu zorunlu kılmaktadır. Genelde klasik devletin ve en çok da ulus-devletin yol açtığı derin yetmezlikler, sivil toplum denilen, özünde sivil toplumu tam anlamıyla temsil etmeyen bir tampon sistemle aşılmak istenmektedir. Sivil toplum demokratik içeriğinden boşaltılarak, liberalizmin ulus-devlet çıkmazını hafifletmek için kullanılmaya çalışılmaktadır. Sivil toplum klasik uygarlıkla demokratik uygarlığın üzerinde en çok çekiştikleri politik alandır. Sivil toplumun demokratikleşmesi ilkesel bir

sorun olup, çözümlenmesi ve üzerinde çalışılması gereken demokratik siyasetin temel görevlerindendir.

İdeolojik planda finans çağının gündeme getirdiği temel konu ve sorunların başında uygarlıklar savaşı, radikalizm, terörizm, devletin yeniden inşası, globalizm, dinin yükseltilmesi gibi değerler gelmektedir.

Uygarlıklar savaşı tezi iki bakımdan önemlidir. Sistemin hegemon gücünün mensup olduğu uygarlığı dayatması beklenebilir. Sanıldığı gibi bazı çevrelerin yansıttığı türde beyaz Anglosakson Hıristiyan uygarlığı söz konusu değildir. Reel sosyalizmle yaratılmak istenen sosyalist uygarlığın kapitalist moderniteyi aşamaması, aşma özelliklerini sergileyememesi nedeniyle sistemle yeniden buluşması, var gibi görünen bir uygarlık krizinin aşılmasını mümkün kıldı. İki blok arasındaki çatışmanın iki uygarlık arasında değil, aynı moderniteyi temsil eden iki hegemonik güç arasında olduğu SSCB'nin çözülmesi ve Çin'in kapitalistleşmesiyle açığa çıkmıştı.

Fakat İslâm dünyası denilen alan çok eski bir uygarlık alanı olmasının yanı sıra, İslâmiyet'in bir nevi bölgesel milliyetçi konumu, ayrıca İsrail ile çelişkiler uygarlıklar sorununu gündemleştirdi. Ortadoğu her üç kapitalizm çağında da sistemle bir türlü bütünleşmiyordu. Ulus-devlet de çözüm getirmek şurada kalsın, sorunu daha da kilitliyordu. Dinsel milliyetçiliğin hem Suudi Arabistan hem de Şii İran kanadında yükseltilmesi, şiddetin de olanca yoğunluğuyla devrede olması, İsrail-Filistin sorununun kalıcı etkileri uygarlık tartışmasını boyutlandırıyordu. Bu, sorunun uygarlığın kendi içindeki boyutuydu. Diğer boyut bölge halklarının, mozaik toplumların varlıklarını koruma, kültürel kimliklerini savunma, despotik ve ulus-devlet karmaşası faşist devletten kurtulma arzusuydu. Bir anlamda güçlü potansiyel taşıyan demokratik uygarlıkla klasik despotik uygarlık arasındaki çatışmanın bölgesel yansımasıydı. Açık ki, bu anlamda petrol ve su meselesinin de etkisiyle Ortadoğu'da ciddi bir uygarlıklar arası sorundan bahsedebiliriz.

Radikalizm finans çağının küreselciliğine karşı özünde ulus-devletçi bir tepkidir. Dinsel ve ırkçı renkleriyle ulus-devletin daha çok içe kapanmasını amaçlayan, ideolojik-politik çıkışlardır. Her alanda örnekleri vardır. İslâm, Hıristiyan, Hindu, Afrika animizmi gibi dinsel olanlarla her ulus-devlet içindeki sağ milliyetçi-ırkçı unsurlar diğer

radikal kanadı teşkil eder. İkisinin çakıştığı sıkça görülen örneklerdendir. Küreselciliğe karşı yerelciliğin geri biçimini temsil ederler. Diğer yandan küreselciliğe karşı yerel demokratik, kültürel, feminist akımlar ve yeni sol özellikle Dünya Sosyal Forumu gibi platformlarda bir araya gelerek yetersiz de olsa demokratik uygarlık için bir tartışma gücünü sergilemektedir. Terörizm büyük ihtimalle sistemin bir provokasyon hareketidir. Finans çağının iktidarına meşru gerekçe yaratmak için bilinçli başvurduğu bir araç olduğuna dair güçlü işaretler vardır. Örneğin El-Kaide halen sırlı özelliğini korumaktadır. Finans çağının kendisi güçlü terörist özellikler taşır.

Paranın tahrip ettiği toplumsal ilişkiler başlı başına büyük bir terörizm sorunudur. Hiçbir terör, toplumu en derin bağlarından uzaklaştıran para hegemonyası kadar etkili olamaz. Sistemin tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda varlığını inşa etmek ve sürdürmek için giriştiği faaliyetlerin büyük bir kısmı tarihte örneğine ender rastlanan terör kapsamındadır. Büyük terörü provokatif unsurlarla gizlemek istemektedir. Paradan para kazanmanın reel ekonominin dışında büyük çapta gerçekleşmesi, tarihte hep karşımıza çıkan güçlü ve kurnaz elin sistem haline gelmesi ve toplumun tepesine oturmasıdır. Kırk haramilerin soygunları finans çağı tekel soygunlarının milyarda biri bile etmez. Böylesine büyük boyutlu soygunlar ancak tam bir terör sisteminde gerçekleşebilir. Bu anlamda iletişim çağı denilen olgu, ancak finans terörünü örtülemek için gerekli olabilirdi. Belki de bu amaçla geliştirilen medya terörü dediğimiz kavram anlam kazanabilir. Özcesi, sistemin kendisi tarihte gelmiş ve gelecek olan en büyük teröristtir.

Dinin yükseltilmesi yine perdeleme ve örtüleme bağlamında anlam ifade edebilir. Sömürü tarzı din gibi yüksek bir meşrulaştırma gücüne ihtiyaç duyar. Toplumun daha önceleri ihtiyaçları temelinde gerçekleşen üretimden dışlanması süreci finans çağıyla zirve yapar. Kitlevi işsizlik gerçekleşir. Bilimle izahı zor süreçler (kabul edilemez gelişmeler) ancak dinle yumuşatılarak yaşatılabilir ki, olan da budur. Söz konusu olan baskı altına alınan din kültürü değildir; yeniden dinselleştirme denilen olaydır. Tutuculaştığında her çağın içine girdiği ideolojik gerçeklik budur. Toplum böylelikle ekonomik rantiye, sürü toplum, uygarlık çatışmaları, terör ve dinsel tutuculuk halkalarıyla kıskıvrak bağlanmaktadır. Demir kafes, büyük gözaltı sistemi toplu-

mu tam kontrol edemediğinde, bu tür yeni ideolojik etkenler eklemlenerek devreye sokulmaktadır.

Görünüşte kapitalizmin en güçlü çağı olan finans kapital çağı tüm özellikleriyle çöküşü ifade etmekte, sistemin sürdürülme potansiyelini tükettiğini göstermektedir. Bir çağ anlamından ne kadar boşalırsa, o kadar tutuculaşma zorunluluğunu hisseder. Bu zorunluluk gücünün değil güçsüzlüğünün kanıtıdır. Üretim insanın, toplumun onsuz yaşayamayacağı temel faaliyetidir. Finans çağı ise bunun sağlanamadığının itirafıdır. Üretimi gerçekleştiremeyen bir sistem işsiz sistemdir. Olan da budur. Çalışmayla, üretimle bu kadar çelişen bir sistemin tek yaşama şansı terördür ki, çok lafı edilen, saptırılan ve provokasyonla yürütülen de esas olarak budur.

1980'lerin başında sistemin iki hegemon gücü olan ABD ve İngiltere'nin başında bulunan Reagan ve Thatcher'ın Nikaragua ve Malvinas (Falkland) Adalarına yönelik saldırılarıyla terör dalgası başlatılmıştı. Pakistan ve Türkiye'de askeri darbeyle işbaşına gelen iktidarlar da en yakın yardımcılarıydı. Latin Amerika toptan terörize edilmişti. 'Yıldız savaşları' ile devam ettirilen silahlanma yarışları Rusya'yı hegemonik güç olmaktan caydırmıştı. Çin'de Deng Siao Ping reformları sisteme verilen tavizlerdi. Ulusal kurtuluş savaşları ve refah devletiyle sağlanan tavizlere de son verilip, her alanda finans çağının terör rüzgârı estirildi. Clinton bunu daha yumuşak ama etkili politikalarla sürdürdü.

Tam fethedilemeyen bir Ortadoğu kalmıştı. O da uygarlık, radikalizm, terör ve din kaynaklı sorunların kördüğüm haline geldiği bir alana çevrilmişti. Sistem gerilemek istemiyorsa, şu veya bu yolla fethini tamamlamak durumundaydı. Ayrıca hayati petrol sorunu vardı. Petrol finans çağının üzerinde en çok prim yaptığı sektördü. Sistemin ona bir asır daha ihtiyacı olduğu tespitliydi. Arap-İsrail sorunu sistemin başında Demokles'in kılıcı gibi sallanıyordu. Şii İran büyük tehdit olmaya devam ediyordu.

Bölgenin büyük bir problem yumağı olması İngiltere ve Fransa'dan miras kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı bölgede aslında bitmemişti. Darbe, isyan, iç savaş, gerilla hep bu bitmemiş halin göstergeleriydi. Sınırlar sırf problemleri çoğaltmak için cetvelle çizilmişti. ABD'nin bu sorunlar nedeniyle uzun süreden beri bir proje peşinde olduğu tahmin edilebilirdi. Soğuk savaş, SSCB, Latin Amerika ve Avrupa ile sorunlar olmasaydı bölgeye çoktan müdahale etmek zorundaydı.

Bahsi geçen sorunlar, tam olmasa da, 1990'ların başında sistem için nispi hal yoluna girmişti. Ortadoğu sorunu ise kangrenleşerek devam ediyordu. Ya tam vazgeçecek ya da tam müdahale edecekti. Vazgeçse petrol, İsrail elden gidecek, İran'a hegemon olma şansı doğacaktı. Saddam Hüseyin Arap Bismarck'ı olma hevesine kapılmıştı.

Ticaret çağı sömürgelerin büyük talan savaşlarıyla yürütülmüştü. Sanayi çağı iki büyük dünya savaşı ve kendi içinde sınıf savaşının yanı sıra ulusal kurtuluş savaşlarıyla dolu geçmişti. Finans kapital ise tüm toplumun toplumla iktidar savaşına dönüşmüştü. Uygarlık tekellerinin bu en sonuncusu, Ortadoğu'nun tümüyle yitimi karşısında yapısal kaosun dibini boylayabilirdi. Zaten yaşanan da buna yakın bir durumdu. Sistemin başarı şansı önemli ölçüde bölgedeki gelişmelerle bağlantılı hale gelmişti. Bundan dolayı kendine özgü koşulları nedeniyle yaşanan bir Üçüncü Dünya Savaşıydı. Sonraki gelişmeler bunu doğrulayacaktı.

Bu sürecin benimle olan kritik ve stratejik ilişkisi sanıyorum ilerde daha net anlaşılacaktır. Konu zaten giderek netleşmektedir. Suriye'nin etkili lideri Hafız Esad, ABD'nin etkili lideri Clinton'la iki sefer görüştüğünde, gündemin yarısının bana ilişkin geçtiğini duydum. Kilit bir konuma geldiğim anlaşılmıştı. Büyük Ortadoğu Projesinde Kürtlere uzun vadeli olarak stratejik bir rol biçilmişti. Bölgenin finans kapitalle olan sorunlarının çözümünde Kürtler ve Kürdistan koçbaşı olarak kullanılacaktı. Bir dönem Ermeniler ve diğerleri (Helenler, Asurîler, hatta Yahudiler, Arap ve Filistinliler) de bu tür amaçlar için kullanılmıştı. Statükocu, aşırı ulus-devletçi, sistemle sorunların çözümüne yardımcı olmak yerine köstek olan, bölgenin hegemonu olma sevdasını bırakmayan güçler üzerinde Kürt sopası çözücü etki yapabilirdi.

1970'lerden beri hazırlandığı anlaşılan bu planın içine ben beklenmedik ama kilitleyici bir unsur olarak dahil olmuştum. Ya tam dediklerine uyacak bir askerleri olacaktım ya da bertaraf edilecektim. Yapım sistemin askeri olmaya elverişli değildi. Dolayısıyla ilk ve en kolay bertaraf edilecek unsur olarak görülmem anlaşılır bir husustur. Birinci Dünya Savaşı Avusturya Veliahdının bir Sırp militan tarafından vurulmasıyla başlamıştı. Ama savaş Ortadoğu'da devam ediyordu. Daha da şiddetlenerek devam edecekti; ancak Üçüncü Dünya Savaşı olarak. Kurban ise, bu sefer tam tersine, sistemin tüm örgütlü güçlerinin

planıyla ben olacaktım. Bu noktada benzerlik ve tarihin yenilenerek tekerrürü çok çarpıcıdır. Atina İstinaf Mahkemesindeki davamla ilgili savunmamda, "Tanrı Zeus ve yardımcısı Tanrıça Athena, Hades ve Ares'in el ele vererek, Prometheus'u bağlayıp Kafkasya kayalıklarına zincirlemeleri gibi, onların insan torunları da beni tutsak edip İmralı Adası kayalıklarına zincirlediler" demiştim. Bu değerlendirmemin biraz eksik kaldığı anlaşılıyor.

Bu çözümlememle daha iyi anlaşılıyor ki, beni gerçek bir tanrı zincirledi. Tarihin dehlizlerinde gizlice büyüye büyüye palazlanan, paralanan bu küçük tanrı yavrusu, kapitalist çağla toplumda gün yüzüne çıkmıştı. Kendini öyle kabul ettirdi ki, daha önceki çağların bütün tanrıları ortadan kayboldu. Krallar yerlerde süründü, kelleleri koparıldı. İnsanlığa en kanlı zamanları ve iliklerine kadar sömürüyü dayattı. Yerin altını ve üstünü kirletti, birbirine kattı. Gerçekten insanı ve gayrısı sınırsız canlıyı yok etti.

Paranın tanrısallaşması, gerçeğinden daha dehşetli bir olgudur. Dayandığı ve sürüklediği sistemin karakterini eğer bu satırlarla biraz dile getirebildiysem, bu adına mutluluk denilen olgunun belki de bana nasip olan tek mükâfatı olacaktır. Spinoza, "Anlam özgürlüktür" demişti. Onun dışında özgürlük olmadığına ben de inanıyorum. Anlayabildiğim kadar özgürleşmem yaşam için en büyük kuvvetimdir. Finans çağının en büyük tanrısı, tüm yardımcıları ve yardakçılarıyla birleşip beni İmralı kayalıklarına bağladı. Ama karşılığında tarihin tüm kutsal tanrıları ve tanrıçalarının tahtının kurulu olduğu Zagros ve Toros dağlarında bir daha asla sönmeyecek özgürlük meşalesini tutuşturanları karşısında bularak.

Apollon ışık ve savunma tanrısıydı. Ondan biraz hoşlanırım. Dionysos dağların aşk, neşe, şarap tanrısıdır. Onun kültüründen de hoşlanırım. Toros-Zagros kökenli daha eski tanrıların Anadolu'ya taşmış suretleridir ikisi. Açık ki, halkların binlerce yıl boyunca süzülüp gelen kimliklerini ifade ediyorlar. Işık ve neşe yaşamın en güzel ifadesidir. Bölgemizin iki kadim tanrısı Gudea ve El-Lah'a gelince, onların üzerinde de yoğunlaşıyor ve çözümlemeye çalışıyorum. Halklarımızı Parallah karşısında neden ışıksız ve savunmasız bırakıp kan ve acı içinde kalmalarına razı olduklarını öğrenmek istiyorum. Bölgenin âşık bir çocuğu olarak halklarımızı hileli, madrabaz ve kör para tanrısının insa-

fına terk etmediğim için mutluyum. Dostlarımın ve ait oldukları toplumların da benimle sonsuza dek mutlu kalacaklarına hep inanırım.

SONUÇ: DEVLETLİ UYGARLIK DEMOKRATİK UYGARLIKLA UZLAŞABİLİR Mİ?

Savunmamın bu bölümünü kısa sonuçlar halinde sunmaya çalışacağım.

1- Tarih boyunca karşımıza çıkan iktidar oluşumunu çözmeden sağlıklı bir sosyoloji çalışması yapamayız. Pozitivist bilim anlayışıyla, diğer bir deyişle paradigmasıyla geliştirilmek istenen toplumsal bilimler tamamen çıkmaz içinde kalmıştır. Bu gerçekliği kabul etmedikçe bu denli yükselen sömürü ve savaş olgusunu izah edemeyiz. Bilim insanı topluma karşı bir din insanı veya ahlâkiyatçıdan daha az sorumlu olamaz. Madem mitoloji, din ve felsefeye göre bilim daha yüksek bir anlam gücüdür, o halde kendi devrimini yapıp (17. yüzyıl) zaferini sağladığı halde, bu üstünlüğünü neden eşi görülmemiş savaş ve sömürü olguları karşısında gösteremedi? Bilimin iktidarlaşması buna neden olarak gösterilebilir. İktidarlaşan bilim özgürlüğünü kaybeder.

Bilimi en gelişkin anlam yorumu olarak tanımlarsak, bu kadar hızla iktidarla bütünleşmesi ya bilim adına bir yenilgidir ya da bilim diye tanımlananın ciddi bir anlam sorunu vardır. Bu sorunu pozitivizmle bağlantılandırmak istedim. Metafiziği ve dini çok eleştirmesine rağmen, pozitivizmin din ve metafiziğin de gerisinde en kaba materyalizmle iç içe bir din ve metafizik olduğu pozitivist bilimler denen disiplinlerin sorumsuzluk (Sömürü ve savaşa karşı bir şey yapmadılar, bunları kendi sorunları saymadılar. Daha sonra iktidarın bilimi oldular) düzeyinden açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bundan çıkarılması gereken en önemli bir sonuç, bilimin yeniden bir anlam yorumuna şiddetle ihtiyaç duyduğudur. Bilimin yeni bir paradigmatik devrime ihtiyacı vardır. Yorum gücümü anlam yeteneğimin uygulaması olarak bu çalışmada sınadım. Sonuçlar bu sınamayla ilgilidir.

2- İktidarı bir gelenek olarak, en kadim geleneklerden biri olarak düşünmek gerekir. Toplumlar üzerinde günlük olarak doğup hükmünü icra eden eylemler bütünü değildir. İktidarın salt devlet olmadığını ise çok daha iyi anlamak gerekir. Çokça yapıldığı gibi iktidarı devlete ve devlet biçimlerine indirgemek yapılacak yanlışlığın temelidir. Hele hele savaş eylemlerini göze batan diğer iktidar uygulamalarıyla birleştirip sunmak iktidarın en oportünist izahı olacaktır. Bu çalışmada bir imge kavram olarak 'kurnaz ve güçlü adam' deyimini sıkça kullan-

dım. Hani piyasaları düzenleyen bir 'gizli el'den bahsedilir ya, bu da onun gibi bir şeydir. Ama iktidarın temelini anlamak açısından yüksek öğretici değeri olduğu kanısındayım. Kendini bazen yüze vurup, çoğunlukla toplumun açık yüzeyi altından iktidarı düzenleyen her ilişki ve bu ilişkilerin sahipleri iktidar inşacılarıdır.

İktidar en fazla süreklilik ve yoğunlaşma istidadında olan bir toplumsal olgudur. Kadını evcilleştiren erkek belki de bundaki ilk ve en büyük pay sahiplerindendir. Şamanların anlam gücü üzerinde tekel kurmaları, rahipleşerek dinsel hüviyet kazanmaları iktidarın çıplak gücünün kutsallaştırılmasında ve sır niteliğine bürünmesinde çok etkili olmuştur. İktidar mitolojisini ve tüm tanrısallaştırma kavramlarını bu gruba bağlamak mümkündür. Mitolojik ve dinî söylem iktidarın inşa edilmesinde ve meşrulaştırılmasında çok etkilidir. Hiyerarşik ataerkil rejimin rahip + yönetici + komutan üçlüsü, iktidar zeminini en geniş şekilde topluma yayan grup niteliğindedir. İktidarın ilk taht kurma, sembolize etme geleneğinin yaratıcılarıdır. Tanrısallık, taht, yüceliş, tanrı ile insan arasındaki kopukluk, tanrıçanın gözden düşürülmesi, kulluk gibi olgular bu dönemden kalma güçlü iktidar simgeleridir.

3- Devlet iktidarı hiyerarşi, evcilleştirilmiş kadın zeminleri, kulluk ve kölelik üzerinde vücut bulan daha kalıcı ve somut bir iktidar biçimlenmesidir. Toplumda çok yaygınlaşmış iktidar ilişkilerini düzenlemeyi, belli bir sorumluluğa kavuşturmayı ve daha etkili ve ekonomik kullanmayı ifade eder. İktidar devleti içerir, fakat devletten çok daha fazlasını içerir. Devletler tarihte kendilerini en çok kavramlaştıran, tarihi kendileriyle başlatan tekel niteliğinde kurumlardır. Son tahlilde toplumun artan ekonomik gücünü demokratik siyasetin konusu olmaktan çıkarıp üzerinde iktidar gücü olarak tekel kurmayı, böylelikle artık-ürün ve değerlere el koymayı ifade ederler. Devletle ilgili diğer her şey -mitoloji, felsefe, din, bilim, savaş ve siyasetler- bu asli amaçla bağlantılıdır. Komünist devlet olunsa dahi bu sonuç değişmez. İktidar devletle toplumda resmiyet kazanır ve meşruiyetini geliştirir.

Topluma anlamlı gelebilecek eylemler, savaşlar, söylemler devlet adına hareket edenlerin en çok ilgilendikleri konulardır. Devlet hukuki olarak bir kurallar bütünüdür. Geleneğin güçle takviye edilen kurallı hali diğer bir devlet tanımlaması olarak kullanılabilir. Bu anlamda en gelişkin soyut ilişkiler toplamı da denilebilir. Din devleti, despotluk,

krallık, imparatorluk, cumhuriyet ve mutlakıyet, ulusal, sınıfsal ve etnik devlet, hukuk devleti, laik, demokratik ve sosyal devlet gibi adlandırmalar biçimsel anlamda farklılık içerseler de, özde hepsi iktidar düzenlemesidir, ilişki somutluğudur. Kentler toplumsal olarak karmaşıklaşıp kent toplumu sınıflaştıkça, devlet ve iktidar oluşumlarında başat rol oynamaya başlarlar. Fakat kent yalnızca devletle özdeşleştirilemez.

4- Uygarlık devletin kent üzerindeki yoğunlaşması çerçevesinde kazandığı toplumsal hâkimiyetin kapsayıcı ifadesidir. Devletin kenti yönetmesi ilk ciddi uygarlık girişimidir. Uygarlığa karşılık gelen diğer kelime olan 'medeniyet' zaten şehirlilik, şehirli gibi sıfatlarla bu anlamlılığı açıklar. Uygarlığın devleti aşan bazı özellikleri vardır. Zaman ve mekânla bağı sıkıdır. İçinde çok sayıda etnisite, kavim, ulus, din, inanç ve düşünce barındırır. Devlet uygarlığın çekirdeğidir, ama her şeyi değildir. Şehir de devlet için asli bir mekândır, ama şehir sadece devlet ve hatta iktidar değildir. Uygarlıklar farklı mekân ve zamanlarda çoklaşabilirler. Mısır, Sümer, Pers, Greko-Romen, Hıristiyan, İslâm, Hint, Çin, Aztek, Avrupa uygarlıkları gibi. Hepsinde benzerlik oluşturan şehirlilik, sınıflılık ve kenttir. Uygarlıkların kendi içinde ve aralarındaki ilişkiler ekonomik ve siyasi tekel içeriğine bağlı olarak barışçıl veya savaşçıl olabilir. Kendi paylarına düşene razı olduklarında, buna adil paylaşım deyip barışabilirler. Razı olmadıkları takdirde savaş uygarlıkların, dolayısıyla devletlerin en çok başvurdukları adalet sağlama aracı olur. Savaş, şiddet, uygarlık, devlet ve adalet-hukuk arasında sıkı bir ilişki vardır. Özünde toplumsal grup ve bireylerin öz eylemleri üzerinde hâkimiyet kurup kendi adlarına ya sahip çıkmayı, ya da başka kişi ve grupların onların eylemini (ekonomik, siyasi, ideolojik) sahiplenmesini ifade eder. Uygarlık tüm bu gelenek, kurum ve kuralların ilişki bütünlüğüdür. Bazen sınıf ve artık-ürünün oluşum tarzlarına bağlı olarak da ifadelendirilirler. Köleci, feodal, kapitalist uygarlık gibi. 'Evcilleşmiş kadın + hiyerarşik ataerkillik + devlet + uygarlık = katmanlar halinde iktidar bütünlüğü' ne kadar komple bir güç ilişkileri toplamı olduğunu formüle etmektedir.

5- Demokratik uygarlık veya medeniyet, devletli uygarlıktan ayrı bir toplumsal kategoridir. Gerek devletleşme ve uygarlaşmadan önceki toplumsal formların gerekse sonrakilerin devlet dışında kalmış yapılarını kavramlaştırmayı amaçlamaktadır. Tarih boyunca devletler

kendilerini hep toplumla özdeş tutmaya özen gösterirler. Devletten ayrı bir toplumsallığın olamayacağını ideolojik söylemlerinin baş köşesine oturturlar. Toplumun devletten farklı olduğunu ve devletle köklü çelişkilerinin bulunduğunu belirtmek, devlet sahiplerinin tepkilerini en çok çeken söylemdir. Fakat özünde devletin çok dar bir çıkar tekeli olduğunu, kamusal denilen işleri ise (toplumun ortak işleri) temel amaç edinmediğini ve kendisine meşruiyet kılıfı haline getirdiğini belirtmek önemlidir.

Şüphesiz toplum ilkel komünal aşamadan sonra karmaşıklaşmış ve toplumun idare edilmesi gereken birçok ortak işi ortaya çıkmıştır. Devlet bu işleri kendisi için meşruiyet gerekçesi yapıp toplumu dışlarken, demokrasi bu ortak işlerin bizzat toplumca yerine getirilmesini önerir veya sağlar. Devlet uygarlığıyla demokratik uygarlık arasındaki ayrılığın temelinde bu olgu yatar. Bu olgunun yaşamsal bir önemi vardır. Topluluklar kendilerine ilişkin bütün işler konusunda söz ve eylem gücü haline geldiklerinde demokratik olduklarından bahsetmek mümkündür. Aksi halde kendi ortak işlerinden çoğunu devlet veya başka gruplar yerine getirdiğinde yetenek, özgürlük, eşitlik ve bilinç kaybına uğrarlar. Kendini eylemleyemeyen ve konuşturamayan birey ve gruplar bilinç edinemez, yetenek kazanamaz, eşit ve özgür yaşayamaz. Olgusal farklılık bu denli önemli sonuçlara yol açmaktadır.

Topluma ilişkin belirtilmesi gereken en temel bir olgu, milyonlarca yıl yaşadıkları ilkel klan ve kabilelerin komünal düzenidir. Demokrasinin en ilkel halini bu komünal düzende bulabiliriz. Nasıl devlet uygarlığın çekirdeği ise, ilkel komünal düzen de demokratik uygarlığın çekirdeğidir. Tek başına bu olgu bile demokratik tabanın ne denli güçlü olduğunu açıklar. Yazılı tarih hep devlet uygarlıklarından bahseder. Toplumların milyonlarca yıllık komünal düzenlerde nasıl yaşadıkları, işlerini nasıl çevirdikleri bu tarihin kapsamına girmez. Hâlbuki asıl tarihin bu olması gerekir. Çünkü insan türünün hem zaman hem de mekân bakımından uzun süre kapsamında ve geniş çevrelerde yaşadıkları komünal yaşam toplumun kendisini ifade eder. Asıl toplum budur. Devlet ve uygarlık ise çok sonra gelir ve yapaydır. Asıl toplumun üzerine konmuş bir nevi gereksiz süs püs ağırlıklarıdır. Onlar olmadan da toplum gelişmesini sürdürürdü. Nitekim sürdürmüştür. Ama çarpık, kanlı ve sömürülü bir sürdürülüşe mahkûm edilmiştir.

Yazılı ve devletli toplum diline ve tarihine baktığımızda, kullanılan terminolojinin hep yalan, hile, zulüm ve baskı dili olduğunu görürüz. Toplumlar için sanki baskısız ve sömürüsüz, ezilensiz, kul ve kölesiz bir yaşam mümkün olamazmış gibi bir imgeler dünyası kurulmuştur. İmgeden reele geçerek doğal akış hali, yani demokratik potansiyel olarak topluluklar yaşamlarının çocukluklarında zincire vurulmuşlardır. Olağan olmayan bu durumdur, zincirli uygarlıktır. Bu uygarlığın atom bombası patlattığını, beş bin yıllık ömrünün sadece üç yüz yılını barış içinde geçirip hep savaştığını, çevrenin yaşanmaz durumundan ve tüm toplumsal sorunların kangren haline gelmesinden sorumlu olduğunu belirtmek demokratik çıkışın gerekçesinin güçlü savunusudur. Doğal olmayan devletli uygarlığın azmanlaşması, buna karşılık demokratik uygarlığın cüce kalmasıdır. Tüm toplumların bağrında yaşadıkları ana çelişki budur. Demokrasili gelişememe, devletli, sözsüz ve eylemsiz uygarlık hastalığıdır bu. Toplumların neşeli, aşklı hali en az acılı, üzüntülü ve aşksız hali kadar normal sayılmalıdır. İşte demokratik uygarlık bu neşeli, aşk halli uygarlığa gidişin toplumudur. Sadece bir seçenek değil en doğal, insan türünün doğasına uygun, insanın duygusal ve analitik zekâsını bütünleştirebildiği özgür yaşam farklılığıdır.

6- Sermaye düzeni sanıldığı gibi son dört yüz yıllık kapitalizmin bir ürünü olmayıp, beş bin yıllık devlet uygarlığının ürünüdür. Tarımda beliren artık-ürün sermaye oluşumunun maddi temelidir. İlk örgütlenmesini tapınak zemininde yürütmüştür. Üst kat tanrının (üst yönetici), orta kat meşrulaştırıcı güç olan rahibin (üst yöneticinin yardımcısı; topluluk ve kullara ilişkin elçi), alt kat karın tokluğuna çalışan kölelerin olan bu sistem sürekli çoğalarak, ayrışarak, katmerleşerek günümüze kadar gelmiştir. Kentleşme, sınıflaşma ve devletleşme son tahlilde artık-ürünün ürünleridir. Toplumun artık-ürünü çoğaltma temelinde sürekli işbölümüne uğratılması, kademeleştirilmesi, güçle donatılması, savunma ve saldırı konumuna getirilmesi uygarlaşma denilen olgu olup, sermaye ile olan bağını açıkça ortaya koymaktadır. Dar anlamda sermaye kendisini ekonomik olarak kısa süreler halinde çoğaltma diye tanımlasa da, geniş anlamda uzun süreler halinde çoğaltmayla özde aynı anlamı taşır. Tüccarın günlük artısı ne kadar sermaye ise, toprak tekelinin (tarım devleti) yıllık artı-ürünü de rahatlıkla sermaye olarak tanımlanabilir.

Tarih ticaret çağının uygarlıktan daha uzun süreli (Uruk çağı, M.Ö. 4000'den günümüze kadar) olduğunu, altı bin yıllık bir geçmişe dayandığını göstermektedir. Tarım uygarlığına göre ikinci planda kalan tüccar uygarlığı, dönem ve mekân itibariyle ara sıra görkemli kent uygarlıklarına yol açsa da, toplumlarda fazla yüz bulamamıştır. Bunda kazancının istismarcı karakteri önemli rol oynamaktadır. Daha çok toplumsal tarihin dehlizlerinde ve kuytu köşelerinde mekân tutmuş, uygarlık çağları boyunca gelişmesini hep tırmandırmıştır. Tarihte ilk defa M.S. 13-16. yüzyıllar arasında İtalyan kentlerinde, 15-18. yüzyıllar arasında da tüm Avrupa kentlerinde hegemonik bir güç haline gelen ticari sektör Avrupa uygarlığının doğuşunda temel rol oynamıştır. Toplumun yeni aktörü konumuna yükseldiği gibi, siyasi platformu da etkisi altına almıştır. Sermaye artışında büyük ticaret tekelleri ve sömürge talanları belirleyici rol oynamıştır. Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma hareketini kendi hegemonyası altına almayı bilmiştir.

19. yüzyılda sanayi devrimiyle endüstrileşme sermayenin esas kâr alanı haline gelmiştir. Üretim, dolaşım ve tüketimin sanayi tekellerinin kontrolüne geçmesi Avrupa uygarlığının zirvesini teşkil etmiştir. Bu durum içte sınıf, dışta ulusal kurtuluş savaşlarına yol açmıştır. Sistemin hegemon ideolojisi her iki direniş hareketini sistem dahilinde tavizler karşılığında etkisizleştirmiştir. 20. yüzyılın sonunda endüstriyalizmin kent ve çevre sorunları başta olmak üzere yol açtığı krizler yapısal bir karakter kazanmıştır. Bunun sonucu finans çağı olmuştur. Sermayenin üretimden, paranın altın rezervinden kurtularak tamamen sorumsuzlaştığı bu dönem, uygarlık sürecinin topyekûn krizine dönüşmüştür. Toplumsal potansiyeli tükenmiş olan sermaye kendisini sanal sistemler halinde yenileyerek sürdürmeye çalışmaktadır. Kâğıt tomarlarına dayalı hale gelen sermaye-kâr düzeni, sürekli krizlerle toplumu reflekssiz bırakmayı denemektedir. Üçüncü küresel hamle denilen olgu aslında uygarlığın üçüncü ve son aşamasının yapısal bunalım evresidir.

Kapitalizm çağının kendisini toplumsal kriz olarak nitelemeyi uygun bulduk. Kapitalizmin en ekonomik uygarlık denilen ama ekonomi olmayan, kendini dıştan ekonomiye dayatan bir güç tekeli olarak meşru görülemeyeceğini temel tez olarak vurguladık. Toplum gibi çok kapsamlı bir topluluklar bütünü olan bir olgu üzerinde kapitalizm gibi en bencil, çıkarcı ve en çok savaşa başvuran bir gücün tahakküm

kurması tarihte 'olağanüstü' bir durumu, yani ancak kriz halini ifade edebilir. Finans çağı bu gerçeğin bütün yönlerden toplumun her parçasında kendini yüzeye vurmasıdır. Sistemin sürekli terör üretmesi, toplumun büyük kısmını işsiz bırakması, işçiliğin bile bir nevi işsizlik durumuna indirgenmesi, kitle ve sürü toplumuna yol açılması, sanat, seks ve sporun endüstrileştirilmesi, iktidarın toplumun kılcal damarlarına kadar sızdırılması sistemin tükendiğinin göstergeleridir. Öyle bir hava, atmosfer yaratılmıştır ki, sanki tüm tarih ve gelecek ancak sermaye düzeni temelinde var olabilir.

Medya denilen sektörün ana rolü de bu sanal, simülakr toplumun gerçekmiş gibi sunulmasında yatar. Gerçekleşmesi, yaşanması gereken toplum ise verimsiz, hayali, ütopik diye sürekli gündem dışında tutulur. Sanılanın aksine, sermaye başından beri ekonominin başına çöreklenmiş, onu alabildiğine saptırmış, gerekli ihtiyaç maddeleri yerine sadece ur gibi kârı büyüten alanlara ölümüne dalmış bir güç tekeli, şiddet düzenidir.

7- Sermaye düzeninin aksine, ekonomi toplumun maddi ihtiyaçlarının temin alanıdır. Ekonominin uzun süre kullanım değeri sınırında kalması komünal düzenle bağlantılıdır. Toplumsal bütünlük herkese yaşamını garanti edecek tarza dayanan bir ilkeyle yönetilir. İnsan türünün doğası da bunu gerektirir. Üretim hiçbir zaman kâr amacıyla düşünülmemiştir. Armağan ekonomisi esas iken, uzun tereddütlerden sonra, toplumda artan işbölümünün de sonucu olarak, değişim ekonomisi kendine yer bulmuştur. Kullanım değerine ilaveten değişim değerinin oluşumu kâr amaçlı değildir. İhtiyaçların artan çeşitlilik ve karşılıklı bağımlılık temelinde giderilmesini bağrında taşır. Metalaşma, pazar ve para ilişkisi başlangıçta kâr amaçlı değil, bu ihtiyaç çeşitliliğini ve bağımlılığını gidermek için geliştirilmiştir. Pazar ekonomisi denilen olgu sanıldığı gibi bir sermaye-kâr ekonomisi değil, değişimin yoğunca devreye girdiği ekonomidir. Ticaret belli bir çaba karşılığında dolaşım payı olarak bir karşılık bulduğunda faydalı ve gerekli olan bir ekonomik faaliyettir. Fiyatların tekel dışı rekabetle belirlendiği pazar da ekonominin nabzının attığı alan haline gelir. Para sadece değişimi kolaylaştıran bir araçtır. Küçük esnaf ve meslek sahipleri dediğimiz her türlü zümre de, pazar sürecinde istismara yönelmedikçe gerekli, faydalı ekonomik unsurlar olarak rol oynarlar. İhtiyaçların besin, giyim, barınma, ulaşım, eğlence gibi çeşitli sektör-

lere ayrışması ekonominin geliştiğinin göstergesidir. Tüm bu sektörlere ilişkin çabalar ekonomik faaliyet olarak anlam bulur. Toplum için tüm bu hususlar normalinde anlaşılır, değerli ve etiktir.

Büyük tepki ve itirazla karşılaşan ve tarih boyunca kötü, çirkin, zorba, zalim, haksız, olmaması gereken olarak algılanan olgu ise, ekonominin üzerine dıştan dayatılan, ya zorla ya da ince kandırma yöntemleriyle (kıtlık, stoklama, fiyatlar ve paranın değeriyle oynama) kurulan tekelci dayatmalardır. Bu tekel kurma düzenine genel olarak sermaye-kâr düzeni denilmektedir. İlkesi illa birilerinin büyük kazanması, büyük kısmının ise işsiz, yoksul kılınarak ve açlık sınırında tutularak sermaye düzenine sürekli muhtaç hale getirilmesidir. Gerekçesi de büyük kazanma olanağı tanındığında yarışın başlayacağı, bunun da ekonomiyi geliştireceğidir. Bunun büyük bir yalan olduğu bugünkü finans çağının tepesinde oturanların ekonomiyle ilgilerinin (borsa, faiz, kur gibi spekülatif konular dışında) hiç olmamasında görülmektedir. Bunların ekonomiyle ilişki kurmaları ise krizle eşanlamlıdır. Kâr dışında hiçbir şey onları ilgilendirmemektedir.

Ekonomi-politik diye öyle saptırıcı bir bilim disiplini sayesinde gerçek ekonomik faaliyetler gündem dışına, ekonomi dışına sürülürken, ekonomi olmayan faaliyetler ekonominin vazgeçilmezleri, kutsalları (borsa, faiz, kur gibi spekülatif konular) diye sunulur. Yüksek ekonomi diye yutturulmaya çalışılır. Güç tekeli göz göre göre ekonomi olanı ekonomi olmayan, ekonomi olmayanı ve hatta ona karşıt olanı ise yüksek ekonomi, ekonominin kutsalı diye sunabilmektedir. Eğer ekonominin en temel sorunu nedir diye sorulursa, cevap olarak öncelikle 'bu soygun tekelinden kurtulmaktır; gerçek ekonomi olmak için ekonomi olmayandan, dıştan güç tekeliyle dayatılan ekonomi karşıtlığından kurtulmak gerekir' demeliyiz. Ekonomi haberleri adı altında sunulan faiz, borsa ve kur spekülatörlerinin oyunlarından kurtulmaktır. Gerçek ekonomi gerçek ihtiyaçların sağlıklı, erişilebilir ve çevreye dost yatırım teknikleriyle üretimi, bölüşümü ve tüketimidir. Böyle tanımlayabileceğimiz bir ekonomik inşa için ilk gerekli adım, ekonomik olmayandan kurtuluşun planlı, programlı ve örgütlü eylemidir.

8- Kapitalist çağın barbarlıkları karşısında ilkin sömürge ve yarısömürge sürecine tabi kılınmak istenen boylar ve kabileler direndiler ve isyan ettiler. Kuzey Amerika'nın Kızılderili kabileleri ve Güney Amerika'nın Aztek uygarlığı sonuna kadar direndiler. Asya ve Afrika

uygarlıkları, kabile ve kavimleri de (Çin, Hindistan, Habeşistan uygarlıkları ve binlerce kabile) sürekli direniş ve isyanlarını sürdürdüler. Daha bilinçli ve örgütlü olarak, çoğu 20. yüzyılın ulusal kurtuluş hareketleri biçiminde, eksiklikleri ve yanılgıları olsa da, önemli başarılar elde ettiler. İçteki büyük uyarıcı ise, proleterleşme sürecinin kendisi olmuştur. Sanıldığı gibi piyasada emeğini özgürce satmak serflikten, yarı-kölelikten kurtuluş değildir; tersine, ücretli çalışmadan başka hiçbir çaresi olmayan en zalim köleliğe mahkûmiyettir. İş bulamamak kadar ücretin sürekli yetersizliği, yeni zorbalık rejiminin eskisinden beter karakterini hemen açığa çıkarır.

Kapitalizme karşı tüm büyük isyanlar böyle işçiler haline gelmemek için verilmiştir. Bu isyanlar işçileşmenin değil, işçileşmemenin mücadelesidir. Yanlış bir tanıtımla "Yaşasın işçi mücadelesi" demek, "Yaşasın kölelik" demekle özdeştir. Doğru olan ve yaşamın da desteklediği şey ücretli mahkûmiyete karşı çıkmaktır. Kendiliğinden çığ gibi gelişen bu yarı-köylü, yarı-tezgâhtar isyanları kapitalizmin tarihiyle hep iç içe olmuştur. Diğer yandan feodal düzenin geleceğinden umutlu olmayan, yeni düzenin nasıl gelişeceğini de kestiremeyen aydınlar hep bir 'güneş ülkesi' aradılar. İlk ütopyacılar asla kapitalizmi haber vermediler. Tersine, bu karabasana karşı hayali de olsa umut dolu bir geleceğin projelerini sunmaktan geri durmadılar. Kapitalizme geçiş çağı aynı zamanda başta Saint Simon, Campanella, Fourier, Erasmus gibi büyük ütopyacılar olmak üzere geniş kahraman bir kuşağın eşitlik, özgürlük ve komünal düzen çağı için mücadelesiydi.

K. Marks ve F. Engels'in öncülüğünde kapitalizme karşı ilk bilimsel temelli bir mücadele bayrağı açıldı. Bağrında önemli yetmezlikler ve yanlışlıklar da taşısa, bilimsel sosyalizm adı altında sistem karşıtı bu ilk hareket yüz elli yıl kapitalizmin korkulu rüyası oldu. Çok büyük kahramanlıklar sergiledi. Önemli mevziler kazandı. Yetmiş yıl gibi uzun bir süre SSCB'nin resmi ideolojisi oldu. Kıta Çin'ini ayağa kaldırdı. Ulusal kurtuluş hareketlerinin esin kaynağı oldu. Sistem karşıtı bu hareketin talihsizliği kapitalist moderniteyi çözememesi ve ondan radikal kopuşu sağlayamamasıydı. Bilim paradigması pozitivistti. Devletli uygarlık ve iktidar geleneğinin kapitalist uygarlıktaki devamını pek az anlayabildi. Yine de demokratik uygarlığın köşe taşlarından biri olmayı fazlasıyla hak etti.

Anarşistlerin anti-kapitalizmini asla küçümsememek gerekir. Proudhon, Bakunin, Kropotkin başta olmak üzere birçok anarşist sisteme yönelik eleştirilerini demokratik komünalizmle bütünleştirmenin usta devrimcileriydi. Özgürlük ve komün hareketi onlara çok şey borçludur. Kapitalizmi sadece bir ekonomik sistem olarak görmek, dayandığı uygarlık ve iktidar temelini tam görememek, modernitenin kalıplarını kıramamak bu hareketin de temel yetmezlik ve yanılgılarıydı.

1968'lerde sıçrama gösteren aydın-gençlik hareketi, finans çağına girişte en büyük protesto hareketiydi. Ütopik yanı ağır bassa da, en kirli ve karanlık çağa karşı aydınlığın ve özgürlüğün meşalesi oldu. Ardı sıra gelişen kültürel, feminist ve çevreci-ekolojist hareketler ilk anti-modernist perspektifleriyle çığır açtılar. İktidara dayanmadan eşitlik, özgürlük ve demokratiklik mücadelesi açılımını genişlettiler. Küresel sermayeciliğe karşı küresel toplumun adı ve adımı duyulan sistem karşıtları, geçmişe ilişkin özeleştirileriyle, ilk defa daha derli toplu bir tarih ve toplum anlayışıyla güçlenmiş olarak, kapitalist uygarlıktan tam kopuşa karşılık demokratik uygarlıkla bütünleşmiş biçimde özgürlüğün, eşitliğin ve komünalizmin yolunda ilerleyebilirler.

9- 19. ve 20. yüzyıl devrimcilerinin başarısızlıklarının temelinde yatan, iktidar ve onun modern somut hali olan ulus-devlet konusundaki yanılgılarıydı. Toplumsal sorunların çözümünde temel halka olarak iktidara gelmeyi öngörüyorlardı. Programlarındaki ilk hedef iktidarın ele geçirilişi olarak gösteriliyordu. Tüm mücadele biçimleri bu perspektife bağlanmıştı. Hâlbuki iktidarın kendisi özgürlüksüzlük, eşitsizlik ve anti-demokratizmdir. Araç kendisine bulaşan en sağlam devrimciyi bile hasta edebilecek geleneksel özelliklere sahiptir. Kaldı ki, kurtuluş aracı saydıkları iktidar konusunda tarihsel-sosyolojik bir çözümlemeleri de yoktu. Tarih boyunca iktidarın nasıl oluştuğu, geçirdiği aşamalar, ekonomi ve devletle ilişkisi, uygarlıklar içinde oynadığı rol, toplumda nasıl yer aldığı gündeme bile getirilmedi. Sanki devrimcilerin eline geçerse 'sihirli bir değnek' gibi nereye dokundurulsa orayı cennete çevirecekti. Hangi soruna değdirilirse hal yoluna sokacaktı. Diktatörlük tarzı bile daha cezbedici olabiliyordu. Burjuva diktatörlüğüne karşı proletarya diktatörlüğü ilan edilmişti. Bundan daha açık tuzağa düşmek olamazdı. Yüz elli yıllık kahramanlıklar mücadelesi iktidar girdaplarında boğulup gitti. Sonunda elinde kalan araç olarak

iktidarın kapitalizmin en gerici eşitsizlik, özgürlüksüzlük ve antidemokratik mekanizması olduğu anlaşıldı. Fakat çok şey kaybedilmişti. Hıristiyanlık tarihindeki iktidar hastalığının bir benzeri tekrarlanmıştı.

Ulus-devlete yaklaşım daha felaketli bir hal aldı. Modernitenin bu en milliyetçi, cinsiyetçi, dinci ve bilimcilikle yoğrulmuş Leviathan'ı, içinde mücadele edilecek temel ve doğru çerçeve olarak kabul gördü. Demokratik Konfederalizm'e göre merkezi ulus-devlet daha ilerici ve sorun çözücü araç, daha doğrusu amaç olarak sunuldu. İktidarın milliyetçi toptancılık, cinsiyetçi toplumculuk, dinci fanatizm ve bilimci pozitivizmle içi şişirilmiş, tarihin en ucube vatandaşını yaratan, toplumu tümüyle devletin içinde eriten ve sonuçta faşizme götüren yapının temeli olduğu anlaşılan ulus-devlete ilişkin de hiçbir çözümleme geliştirilmemişti. İktidarın toplumun hücrelerine kadar sızdırdığı bu araç bilimsel sosyalizmin de tercihi olunca, sosyalizmin kaderi baştan belli olmuştu. Resmi çözülüşün 1989'da ilanı sadece bir formaliteydi. Sovyetlerin demokratik niteliği daha Ekim Devrimi'nin başlarında kaybedilince, doğacak olanın sosyalizm değil kapitalizm olacağı anlaşılmalıydı. Ulusal kurtuluşun umut edileni verememesi de bu iktidar biçimiyle yakından bağlantılıydı. Özgürlüklerin, eşitlik ve demokrasinin bastırılmasının temeli olan bir araçla nasıl özgürlük ve eşitlikler inşa edilecekti? Demokrasi zaten iktidarı gevşeten bir araç olarak görüldüğü için, baştan devreden çıkarılmıştı.

Ulus-devlet proto-faşizm olarak toplumun tarih boyunca kazandığı zenginlikler üzerinde buldozer gibi geçip gelecek umutlarını da karanlıklara boğuyordu. Geriye en nesnel putçu bir pozitivist milliyetçilik diniyle korunan, kendini tek doğru olarak inşa eden, duygusuz, soykırıma kadar varan gaddarlığıyla tanınan ve bizzat tanrılaşan ulus-devlet kalıyordu. Sermayenin beş bin yıllık tarihinde ilk defa ekonomi, siyaset, toplum ve ideolojinin tek potada eritilmesiyle elde edilen bu güç tekelinin kendisi tüm bu sorunların kaynağıydı. Açık ki, ulus-devlet kavram ve uygulama olarak aşılmadıkça, sosyalizm mücadelesi kendini aldatmaktan başka bir anlama gelmeyecekti. Endüstriyalizm de ulus-devletin ikizi olarak çözümlenmedikçe, başta kentin kanserleşmesi ve çevrenin yıkımının önüne geçilemez. Devrimci bir hedef gibi gösterilen endüstriyalizm devlet tekelciliğinin azami kâr biçimidir. Olsa olsa firavun sosyalizmi olarak anlam bulabilir. Çözülüşüne kadar SSCB, günümüzde de Çin sosyalizmi, endüstriyalizmin en kaba

uygulayıcıları olarak, kapitalist sistemi en çok besleyen rejim konumuna düştüler. İkisinin en katı ulus-devlet ve endüstriyalizm modernisti haline gelmeleri liberal kapitalizmin bir zaferiydi.

Finans çağı gibi kendini çok ekonomik olarak sunan bir sistemi hep tersinden okumak daha öğretici bir metottur. O finans deyince toplumun hücrelerine kadar yayılmış bir iktidar, o ekonomi deyince ekonomi dışı bir sistem ve hatta karşıtı, o neoliberalizm dedikçe katı muhafazakârlık olarak algılamak bizi daha doğru yorumlara götürecektir.

Ulus-devlet, endüstriyalizm ve finans tekeli sadece kapitalist modernitenin değil, beş bin yıllık uygarlık yapısının da çözülüşünü durdurma araçlarıdır. Kendilerini daha kalıcı kılacak bir yeniden yapılandırmaya uğratıncaya kadar bu araçlara daha sıkı sarılıp alternatiflerini yanlış ve eksikli çıkışa zorlamak, kendi içlerinde ehlileştirip etkisizleştirmek için silah olarak kullanacaklardır.

10- Tarih boyunca demokratik ve yoksul sosyal kesimler mücadelelerinde 'yanlış at'a oynadılar. Düşmanlarını sadece düşmanlarının silahlarını kullanarak yeneceklerini sandılar. Kendi özgürlükçü, eşitlikçi ve demokratik karakterli yapılarına uygun silahlar geliştiremediler. Geliştirseler bile başarı veya başarısızlıkları halinde kolayca vazgeçtiler. Rakiplerinin daha gelişkin silahları kolaylarına gitti. Sadece askeri teknik ve araçlarını değil, tanrı inşalarından kılık kıyafetlerine, mimarilerinden akıl tarzlarına, sömürü biçimlerinden iktidar kurgulamalarına kadar daha önce tesis edilmiş uygarlık zihniyet ve kurumlarını olduğu gibi devraldılar veya içinde eriyip onlarlaştılar. Rakipleriyle aynı ata oynamak sonuçta bu oluyor.

Sümer uygarlığına dört taraftan saldıran Semitik ve Aryenik kabilelerin şefleri, Sümer zihniyet ve kurumlarını olduğu gibi benimseyip ya başına geçtiler ya içinde kullaştılar. Kabile boylarının binlerce yıllık direnişleri, nağmeleri davul ve zurnayla hâlâ yüreklerimizi titreten destansı kahramanlıkları böylece boşa akıp gitti.

Mısır uygarlığına saldıran Apirular'ın çoğu köle, azı saray bürokratları olmaktan öteye gidemedi. Bir İbrani kabilesi tanıyoruz; hem Sümer-Babil hem de Mısır uygarlığından miras kalan. Onlar da hem kendi başlarına hem de dünyanın başına bela oldular. Ne tam köleleştiler ne de tam özgürleşebildiler.

Med ve İskit boyları Asur İmparatorluğu'na karşı üç yüz yıl direndiler, saldırdılar. Sonuçta Asur'un kopyaları olan Urartu ve Pers İmparatorluğu'nun yolunu açtılar. Bazıları Urartular ve Perslerin askeri şefleri, çoğu da kulları olmaktan kurtulamadılar.

Greko-Romen uygarlığına karşı dıştan Keltik, Nordik, Gotik ve Hun kabile direniş ve akınları, içte köle isyanları ve tüm etnik kökenli yoksulların partisi olan Hıristiyanlığın direnişleri beş yüz yıl boyunca ardı arkası kesilmeden devam etti. Elde edilen kazanç, papalık ve bazı kabile şeflerinin başlarının süsü olan Roma tacının silik bir kopyası olmaktan öteye gidemedi. Aslanlara yedirilen, yakılan, çarmıha gerilen milyonlarca direnişçinin anısı uygarlığın buz kesilmiş hesaplarında dondu kaldı.

Sasani ve Bizans (ve mirasçılarının) uygarlıklarına karşı yedi yüz yıl boyunca direnen ve saldıran Arap, Türk, Kürt, Ermeni, Asuri, Çerkez, Helen boy ve kavimleri geriye eski uygarlıkların silik kopyaları olan sultanlık taçlarıyla milyonlarca yoksul kabile, ağa bendesi ve köle bıraktılar.

Avrupa kapitalist uygarlığına karşı direnenler ve isyan edenlerin başına neler geldiğini zaten ayrıntılı olarak belirtmiştim.

Neolitik çağın büyük devrimci toplumunun kutsallık dolu komünalist düzenlerinin tüm uygarlıkların (madden ve manen) yiye yiye hâlâ bitiremedikleri mirasları ise yüreklerimizi, yüreğimi burkup durmaktadır. Bu müthiş destansı direnenler ve saldıranların tarihini kendi öz tarihimiz saymalıyız. Yani 'demokratik uygarlık tarihi'. Fakat bu unutulan ve gasp edilen tarihi ayıklayarak yazmalı ve sahip çıkmalıyız. Uygarlık taçlarının süslerine sevdalanıp, kabile ve tüm etnisite, kavim yoksullarının emeklerine, direnişlerine ve isyanlarına, kahramanlıklarına ve bilgeliklerine ihanet eden silik taç sahiplerinin ve saray kullarının tarihine asla sahip çıkmamalıyız. Bu ayrım yapılmadan demokratik uygarlık tarihi yazılamaz. Bu tarih yazılmadıkça da güncel özgürlük, eşitlik ve demokrasi mücadelesi başarıyla verilemez. Tarih köktür. Köküne dayanmayan bir canlı nasıl kendini devam ettiremezse, insan türü de sosyal tarihine dayanmadan özgür ve onurlu yaşam yolunu seçemez.

Egemen uygarlık tarihi tek tarih olduğunu iddia eder, başka tarih olamayacağı tezini esas alır. İndirgemeci ve dogmatik olan bu tarih anlayışından kopmadıkça, demokratik-sosyal tarih bilinci gelişmez.

Sanılmasın ki demokratik uygarlık tarihinin olay, ilişki ve kurumları yoktur veya eksiktir. Bilâkis bu tarih en zengin materyalle doludur. En az uygarlık tarihi kadar mitolojisi, dini, felsefesi, bilimi, sanatı, bilgeleri, ozanları ve yazarları vardır. Yeter ki öz paradigmamızla bakmasını bilelim, seçip ayıralım ve yazmasını bilelim! Düşman ve rakiplerin silahları, kurumları ve zihniyetlerinden yararlanılmaz demiyorum. Ama en az yararlanmak kadar, kendi öz zihniyet, kurum ve silahlarını oluşturup esas almadıkça, onların zihniyet, kurum ve silahlarına yenilmekten ve onlar gibi olmaktan kurtulunamaz.

11- Sonuç olarak, tüm bu çözüm ve tezlerimden "Uygarlıklar birbirleriyle uzlaşmadan, birbirini yok edip zafer kazanıncaya kadar savaşırlar" gibi bir yargı elbette çıkarılamaz. Yok edici diyalektik anlayıştan kaynaklanan bu tür yargıları, felsefi anlayışımda da açmaya çalıştığım gibi evrensel akış diyalektiğine uygun bulmuyorum. Yok, edici uçlar bulunsa bile esas olan, karşılıklı bağlılık ve birbirini besleyerek gelişmedir. Toplumun doğasında daha çok bu diyalektik öz işler. Uzlaşan, birbirini yok etmeyen, karşılıklı beslemeyi esas alan ortak yaşamlar toplumların esas halidir. Tarih ve güncellik bu doğaya ilişkin ezici bir çoğunluk sunmaktadır. Yok, edici, aşırı ötekileştirici ilişki biçimleri istisnaidir. Tıpkı aslanların hayvanlar âleminde istisnai olmaları gibi.

Devletli uygarlıkla demokratik uygarlığın bir arada, birbirini yok etmeden, uzlaşarak yaşamaları mümkündür. Bunun için ilk şart uygarlıkların birbirlerinin kimliğini tanıyıp birbirlerine saygılı olmalarıdır. Kendi kimliğini diğerine zorla veya çeşitli avantajlarına, öncülüklerine dayanarak kabul ettirmek uzlaşma değil yok etme yöntemidir. Bu yöntem tarihte bolca karşımıza çıkan ve günümüzde de toplumların hücrelerine kadar yaydırılan iktidar-savaş yoludur. Avrupa ve kısmen ABD, kapitalist sistemin hegemon güçleri olarak, dört yüzyıl boyunca uygulanan iktidar-savaş yönteminden gerekli dersleri çıkarıp ulus-devleti tümüyle yıkmadan (Çünkü iç ve dış savaşların temel nedeni iktidarın bu tip örgütlenmesidir), yeniden federal birlikler halinde inşa etmeye çalışıyorlar. İnsan hakları, sivil toplum ve demokratikleşme argümanlarını katıştırarak. Açık ki, ulus-devlet eski katı biçiminden esnetilerek, daha çözümleyici bir araç durumuna getirilmek isteniyor. Rusya ve Çin'de de benzeri gelişmeler vardır. Katılıkta ısrar eden Kuzey Kore, Irak, Suriye, Türkiye, İran ve benzeri ulus-devletlere daha

sert yükleniliyor. Irak ibretlik olarak hedef seçildi. Artık kaotik bir hal alan krizden en az kayıpla ve fazla yara almadan çıkmak istiyorlar.

Sistemin Roma türü bir imparatorluk yaşayıp yaşamadığı tartışılıyor. Şüphesiz günümüzde Roma'nınkinden çok daha etkili bir küresel yönetim vardır. İster hegemonik güç ister imparatorluk olsun, bu iradenin gücü tartışılamaz bir ağırlığa sahiptir. Sistemini sürekli restore edip ayakta tutmaya çalışacaktır. AB türü kıtasal çaptaki düzenlemeler Asya, Afrika ve Amerika'da da gündemdedir. Ortadoğu için Büyük Ortadoğu Projesi geliştiriliyor. BM'nin reformasyondan geçirilmesi düşünülüyor. Ekonomik, kültürel ve sosyal yeniden düzenlemeler süreklilik kazanmaktadır. Karşımızdaki ve halen içinde güdüldüğümüz uygarlık sistemi son çağının en kaotik döneminden geçse de boş durmuyor.

Uzlaşı refleksi var mı denilirse, bence bu yöntemi de hiç eksik etmiyor. Kaldı ki, tarihinde sıkça denediği ve asıl sonuç aldığı yöntem budur. Karşı tarafın bilinçliliği, örgütlülüğü ve özgürlük inisiyatifi zayıf kaldıkça, sistem uzlaşma süreçlerinden hep başarılı çıkmıştır. Örneğin başta SSCB ve Çin örneğinde gördüğümüz gibi reel-sosyalizmi bu yöntemle etkisizleştirmiştir. Onların modernizm zaaflarını (ulus-devlet, endüstriyalizm, pozitivizm) kullanarak bu başarıyı elde etmiştir. Ulusal kurtuluş güçlerini ve sosyal-demokratları daha kolay asimile edip etkisizleştirmiştir. Anarşist, feminist, ekolojist ve bazı radikal hareketleri ise marjinalleştirmeyi başarmıştır.

Tüm bu göstergelere rağmen, sistemin gücü her şey değildir. Daha da ötesi, sistem en zayıf dönemini yaşıyor. Eğer demokratik uygarlık cephesi hâlâ istediği gerekli ve hak edilmiş olan kazanımları elde edemiyorsa, bunun temel nedeni halen esas alması gereken paradigmatik devrimini tam yapamaması (temel bilimsel yaklaşım), yeterli program, örgüt ve eylem gücüne erişememesidir. Bunlar elde edilemeyecek ve erişilemeyecek hedefler değildir. Demokratik uygarlık hareketi kendi asli kimliğine (özgürlük, eşitlik, demokrasi) sahip çıkarak, tarihsel-sosyal çözümlemesini güçlü yaparak program, örgüt ve eylem biçimlerini dünya, bölge ve yerel çapta inşa edebilir. Dünya Demokratik Konfederalizmi, Asya, Afrika, Avrupa ve Avustralya için bölgesel demokratik konfederalizmleri gündemleştirilebilir. Özellikle Ortadoğu için Ortadoğu Demokratik Konfederalizmi projesi mevcut kaotik ortam içinde oldukça anlamlı bir çalışma olacaktır.

Şimdiye kadar içine düşülen 'ya hep ya hiç' taktik yaklaşımından uzak durulmalıdır. Sonuna kadar devrim veya savaş ile bunun karşıtı olan sonuna kadar Hz. İsa tavrı (barış), çok geleneksel ve komplike olan iktidar olgusu karşısında başarılı ve etkili olamaz. Direniş, isyan ve inşa çalışmalarını bir yaşam biçimi haline getirerek, özgürlük insiyatifini elden bırakmadan, sistemin tüm güçleriyle yerinde ve zamanında uzlaşmalara varmak daha çok geliştirici ve kazandırıcı bir yöntemdir. Ama tekrar etmeliyim ki, demokratik uygarlığın kimliğimiz olduğunu, sistemin güçleriyle uzlaşmaya girebileceğini, fakat devletli uygarlık içinde asla eriyip yitmememiz gerektiğini bilmemiz, demokratik uygarlığı yapılandırmamız ve korumamız ŞARTIYLA!

12- Yazım tarzıma ilişkin birkaç hususa değinerek sonuçlandırmak istiyorum. Başlarken mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel anlam kategorilerini iç içe kullanmayı bir yöntem olarak deneyeceğimi söylemiştim. Sanırım bu konuda kısmen başarılı oldum.

Mitolojik söylemden vazgeçemeyiz. Özellikle tarih öncesi, neolitik, ilkçağ ve demokratik uygarlık tarihi büyük kısmıyla mitolojiktir. Efsaneler ve bilge söyleyişlerinde kendilerini dile getirirler. Sosyolojik olarak bunların başarılı çözümlemeleri yapılırsa, tarih anlatımını kesinlikle güçlendirip renklendirirler.

Olduğu gibi değil de, sosyolojik yorumdan geçirmek kaydıyla, dinsel görüş de kesinlikle tarihsel anlatımın vazgeçilmez bir argümanıdır. Tarih önemli oranda dinsel dogmalarda gizlenmiştir. Bunun çokça nedenleri vardır. Yine toplumsal gelişmeler de dinde çoğunlukla kendine özgü anlatımla yer alırlar. Sosyolojik-tarihsel bir yaklaşım esas alınırsa muazzam bir bilgilendirici kaynak durumundadırlar.

Felsefesiz tarihin yazılamayacağı açıktır. En kaba bir metafizik olduğu halde, pozitivizmin sadece olgulara dayalı tarih yapabileceği tezi saçmadır. Kapitalizmin resmi görüşü ve dini olarak, pozitivizmin tarihte sanki sermaye yokmuş ve her şey aniden Avrupa'ya gökten zembille inmiş gibi sergilediği bu tip yaklaşımlar aslında mitolojiktir. Dinselleştikleri zaman nesnel putçuluğun modernizm çağını temsil ederler. Dolayısıyla sıkça ve yoğun biçimde kullanmamız gereken felsefe tarihsel-toplumsal anlatımın vazgeçilmez kaynağıdır.

Bilimsel yaklaşımla amaçladığım ne nesnel ne de öznel ağırlıklı anlatım biçimleridir. Algı ile olgu eşitliği veya benzerliğinin farkındayım. Bilimsel yöntemim, zaten dile getirdiğim tüm kaynakları iç içe kullan-

dığımdan ötürü 'yorumculuk' olarak değerlendirilebilir. Nesnelciliğe çok ağırlık vermediğim, verme gereği duymadığım çözümleme tarzımdan gayet iyi anlaşılmaktadır. Öznelciliğe fazla kaymadığım da konuya hâkim birçok kimse tarafından rahatlıkla fark edilebilecektir.

Özne-nesne ayrımını inkâr etmeden aşmak gibi bir yorum gücünü sürekli geliştirmek istediğimi belirterek, kaba yetmezlik ve eksikliklerimin bağışlanmasını diliyorum. Toplumla ilgili herkesin anlam gücüne güç kattığım anlaşılırsa kendimi mutlu sayarım.